

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2018

Cilt/Volume : 4

Sayı/Number : 5

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2018 CİLT / VOLUME: 4 SAYI / NUMBER: 5

**Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / Owned on
behalf of Institute of Black Sea Studies by**
Prof. Dr. Mehmet OKUR

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet OKUR
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Dilek BEYAZLI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV / *Rusya Bilimler Akademisi*
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE / *Melbourne Üniversitesi*
Prof. Dr. Gökhan KOÇER / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Haşim KARPUZ / *Karatay Üniversitesi*
Prof. Dr. İ. Hakkı DEMİRCİOĞLU / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Kadir SEYHAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet OKUR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Mesut ÇAPA / *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Murat ARSLAN / *Akdeniz Üniversitesi*
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY / *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. R. SHUKUROV / *Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. David McDONALD / *Wisconsin Üniversitesi*
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN / *Aksaray Üniversitesi*
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU / *Constanta Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Murat AŞÇI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Dil Sorumluları

Dr. Öğr. Üyesi Badegül CAN EMİR
Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Barış ÖZDAL / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN / *Oslo Üniversitesi*
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ / *Kırıkkale Üniversitesi*
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Enis ŞAHİN / *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ / *INALCO - Paris*
Prof. Dr. Feridun EMECEN / *29 Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI / *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ / *Ordu Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE / *Tiflis Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. Nedim İPEK / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. Oktay BELLİ / *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN / *Rutgers Üniversitesi*
Prof. Dr. Selçuk URAL / *Kafkas Üniversitesi*
Prof. Dr. Sergey P. KARPOV / *Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Sezai BALCI / *Giresun Üniversitesi*
Doç. Dr. Şahin DOĞAN / *Akdeniz Üniversitesi*
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA / *Giresun Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU / *Bülent Ecevit Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİREL / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Okt. Veysel USTA / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

KAREN Index Islamicus, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library, International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index, MLA International Bibliography, Türk Eğitim Endeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), AcademicKeys, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), ASOS Indeks ve Scientific Indexing Services (SIS) indeksleri tarafından taranan hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır. Dergide yayımlanan makaleler Türkçe ve İngilizce dilinde kaleme alınmış olmalıdır. Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is a peerreviewed journal indexed by Index Islamicus, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library, International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index, MLA International Bibliography, Türk Eğitim Endeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), AcademicKeys, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), ASOS Indeks and Scientific Indexing Services (SIS) and published twice in each year. Articles need to be written in Turkish and English languages. Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Tasarım-Sayfa Düzeni / Design-Page Layout
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

Düzeltili / Redaction
Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

Yazışmalar / All Correspondence
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Kanuni Kampüsü, 61080, Trabzon / Türkiye

Institute of Black Sea Studies
Karadeniz Technical University,
Kanuni Campus, 61080, Trabzon / Turkey

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Haziran / June 2018, Trabzon, TÜRKİYE

Baskı / Printing
Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası
Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Özgür YILMAZ

- 1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon'da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek: DR. Barozzi-Yaver Efendi Çatışması* 1-31
An Example on the Problems in Trabzon Related to the Caucasian Migration of 1864: Dr. Barozzi-Yaver Efendi Conflict

Levent DÜZCÜ

- Balkan Gazetesinin Yazar ve Okur Köşesinden Bulgaristan Türklerinin Sorunları (1906-1908)* 33-81
The Problems of the Bulgarian Turks from the Author and Reader's Column of the Balkan Newspaper (1906-1908)

Volkan AKSOY

- Birinci Dünya Savaşı'nda "Göç"ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun* 83-101
A City that Witnessed the Sorrows of "Migration": Giresun during World War I

Hazel KUL

- Faik Ahmet Barutçu'nun Kaleminden II. İnönü Muharebesi* 103-120
The Second Battle of Inonu Written by Faik Ahmet Barutçu

Elif YORMAZ

- Rize Gazetesi'ne Göre Rize'de Ekonomik Durum (1931-1942)* 121-139
Economic Situation in Rize According to the Rize Gazette (1931-1942)

Toğrul HALİLOV

- Nahçıvan Bölgesinin Orta Tunç Çağı Kil Kapları Üzerindeki Desenlerin Yayılım Alanı Ve Anlamı Hakkında* 141-154
About the Spreading Area and Meaning of the Patterns on the Middle Bronze Age Clay Vessels of Nakhchivan Region

Mustafa AÇA

- Balıkesir Yöresinde Eşlerin Birbirlerine Hitap Biçimlerinin Bir Türü Üzerine* 155-165
Some Remarks on the Ways of Addressing between Spouses in the Balıkesir Region

Ersoy Özmen ALKAN

- Aile Parçalanmasının Çocuğun Okul Başarısına Etkisi: Trabzon Örneği* 167-225
The Effect of Broken Family on Children's School Success: Trabzon Sample

- KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN** 227-239

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir.

Yılmaz, Özgür, "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon'da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek: Dr.Barozzi - Yaver Efendi Çatışması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, ss.1-31. DOI: 10.31765/karen.438188

1864 KAFKAS GÖÇÜ'NDE TRABZON'DA YAŞANAN SORUNLARA BİR ÖRNEK: DR. BAROZZI-YAVER EFENDİ ÇATIŞMASI*

Özgür YILMAZ**

** Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
E-Posta:
ozguryilmaz@gumushane.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1970-2315

Anahtar Kelimeler: 1864 Kafkas Göçü, Salgın hastalıklar, Trabzon, Yaver Efendi, Dr. Barozzi.

* *Araştırma makalesidir.*

Bu çalışma 17-19 Şubat 2017'de Samsun'da düzenlenen "VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: Geçmişten Günümüze Göç" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Gönderim Tarihi: 06.05.2018

Kabul Tarihi: 24.05.2018

Özet: Trabzon, 1864 Kafkas Göçü'nde göçmenlerin Osmanlı topraklarına giriş yaptıkları ana limanlardan biri oldu. Ancak çok sayıda göçmenin Trabzon'a yığılması hem göçmenler hem de yerli halk için çok ciddi sorunları da beraberinde getirdi. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, gerek göçmenlerin gerekse yerli halkın göçten kaynaklanan sorunlardan etkilenmemesi için Muhacirin Komisyonu vasıtasıyla bir dizi tedbir aldı ve Yaver Efendi'yi Trabzon'a gönderdi. Diğer taraftan, Meclis-i Tahaffuz da göç sürecine nezaret etmek üzere İtalyan asıllı Dr. Barozzi'yi Trabzon'a gönderdi. Ancak bu iki görevli Trabzon'daki faaliyetleri sırasında zaman zaman Vali Emin Muhlis Paşa'nın müdahil olduğu bir çatışmaya neden oldu. Dr. Barozzi, yolsuzluk yapmakla suçladığı Yaver Efendi'nin görevden alınmasını talep ederken Yaver Efendi de Dr. Barozzi'yi göçmenlere karşı sert davranmakla suçluyor ve yerine Müslüman bir hekimin görevlendirilmesini talep ediyordu. Bu çalışma göçün Trabzon'da neden olduğu sorunlar çerçevesinde Trabzon'da yetkililer arasındaki bu çatışmayı inceleme ve bu konuda bazı tespitler yapmayı amaçlamaktadır.

AN EXAMPLE ON THE PROBLEMS IN TRABZON RELATED TO THE CAUCASIAN MIGRATION OF 1864: DR. BAROZZI-YAVER EFENDİ CONFLICT

Abstract: In the Caucasian Migration of 1864, Trabzon served as main entry ports for immigrants in the Ottoman territories. However, the accumulation of a large number of emigrants in the city caused very serious problems not

only for the emigrants but also local population. The Ottoman government took a series measures by means of the Refugee Commission, sent Yaver Efendi to Trabzon. On the other hand, the Meclis-i Tahaffuz sent an Italian origin physician, Dr. Barozzi to the city too. However, during the activities of these two officers in Trabzon, caused a conflict with which the governor Emin Muhlis Pasha intervened from time to time. While Dr. Barozzi demanded that Yaver Efendi should be removed from his position because of his corruptions, Yaver Efendi accused Dr. Barozzi of being harsh on the immigrants and demanded his replacement by a Muslim physician. This paper aims to investigate this conflict between the authorities in Trabzon and to make some determinations on this issue in the context of the problems caused by the migration in Trabzon.

Keywords: Caucasian Migration of 1864, Epidemics, Trabzon, Yaver Efendi, Dr. Barozzi.

Giriş

Osmanlı coğrafyasında görülen göç hareketlerinde 19. yüzyılda gerçekleşen kitlesel göçler ayrı bir yer işgal etmektedir. Bu yüzyılda Osmanlıların kaybettikleri topraklardan Osmanlı ülkesine doğru olan göçlerle mukayese edildiğinde Kırım Savaşı'ndan sonra gerçekleşenler arasında, Rusların Kafkasya'daki ilerleyişleri ve bölgede tam bir egemenlik kurmaları itibarıyla belirgin farklılıklar görülür. Ancak her iki durumda da Osmanlı ülkesi, yerlerinden edilen çok sayıda insan için yegâne sığınma yeri olarak görülmüştür. Bu süreçte Kafkasya'da Rusya'ya karşı olan direnişi organize eden Müridizm Hareketi, Şeyh Şamil'in 1859'da Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle zayıflamaya başlamış ve arkasından Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine doğru yeni bir göç dalgası patlak vermiştir.¹ Bu göç dalgasının en önemli nedeni işgal edilen bölgelerdeki Rus siyasetiydi.² Kafkasyalıların Hristiyanlaştırılması, planlanan yerlere iskân edilmeleri ve ellerindeki arazilerin alınarak angarya gibi hizmetlerde kullanılmalarını öngören Rus siyaseti,³ kitlesel göçlerin başlayacağı 1863 yılının sonlarında Kafkasyalıların karşısına sadece iki seçenek sundu: Kuban steplerine yerleşerek Rus ordusuna asker vermek veya vatanını terk ederek Osmanlı ülkesine sığınmak.⁴ Dolayısıyla Rusya'nın bu sert politikası, Kırım Savaşı sonrasında 1856-1857'de başlayan ve 1860-1862 yılları arasında

¹ Turgay, 1991: 198.

² Habıçoğlu, 1993: 63-66; Çiçek, 2009: 63-64.

³ Karpas, 2010: 164-164; İpek, 2006: 29-39; Saydam, 1997: 63-81.

⁴ Yılmaz, 2014b: 8; Şaşmaz, 1999: 342; Çiçek, 2009: 64.

devam eden göç sürecinin üçüncü ve en büyük dalgası olan 1864-1865 dönemini başlattı.⁵ 1860-1862 döneminde Kırım'dan önemli bir göç dalgası olmuş ve bunlar ağırlıklı olarak Dobruca olmak üzere Balkanlarda ve bir kısmı da Anadolu'da iskân edilmiştir.⁶ Ancak daha sonra göçün en önemi kaynağı Kafkasya kıyıları oldu. Böylece 1864-1865 döneminde sayıları yüzbinleri aşan Kafkasyalı göçmen Karadeniz'deki Osmanlı limanlarına akın etmeye başladı. Bu da hem göçmenler hem de karaya çıktıkları yerlerde gerek yerel halk gerekse idareciler açısından daha zor bir süreci başlattığı gibi Osmanlı Hükûmetini bu göç sürecini idare etme noktasında daha sistemli hareket etmeye zorladı.⁷

1863 yılının sonlarında kitlesel bir hâl almaya başlayan göçlerde karşılaşılan sorunların içinde en önemlisi salgın hastalıklardı. Perişan bir hâlde memleketlerinden atılan göçmenler çok zor bir yolculuktan sonra Osmanlı limanlarına ulaşmaktaydı.⁸ Bu zor göç sürecinde salgın hastalıklar daha yolculuk başlamadan göçmenler arasında zuhur etmeye başlamıştı. Lakin salgın hastalıklar bilhassa yolculuk ve karaya çıktıktan sonra da göçmenler arasında önemli bir ölüm oranına neden oluyordu.⁹ Göçmenlerin bu durumu aynı zamanda karaya çıktıkları bölgelerde de önemli bir tehlikeyi beraberinde getirdi. Bu da salgın hastalıkların yerli halk arasında da yayılma riskiydi. Osmanlı Hükûmeti mali olarak bu kitlesel göçe hazır olmadığı için göçmenlerin karaya çıktıkları yerlerde de gerekli imkânları sağlayamamıştı. Hem göçmenler hem de yerli halkın sağlığını bu süreçte koruyacak olan karantina sistemi bu kalabalık göçmenler karşısında işlemez bir hale geldi. Bu duruma evvela göç sürecini tesis ettiği *Muhacirin Komisyonu* ile yürütmeye çalışan Osmanlı hükûmetinin müdahale etmesi gerekiyordu. Bunun yanında bu göç dalgası ve etkileri uluslararası camianın da dikkatini çeken bir husustu. Bu bağlamda, kuruluş sürecinden itibaren uluslararası bir nitelik taşıyan *Meclis-i Tahaffuz*'un (Karantina Meclisi) da bu göç ve sonuçlarıyla ilgilenmeye başladığı görülmektedir.

⁵ Kaynaklar Kafkaslardan yapılan göç hareketini göçmenlerin sayıları, geldikleri yerler ve yerleştikleri mahaller dikkate alındığında üç dönem hâlinde incelemektedir. Bunlar 1856-1857; 1860-1862 ve 1864-1865 dönemleridir. Saydam, 1999: 679; Saydam, 1997: 81.

⁶ Karpat, 2003: 108.

⁷ Pinson, 1973-74: 107-108.

⁸ Turgay, 1991: 205.

⁹ BOA, A. MKT. MHM, 293/25-Lef 1, 16 N 1280 (20 Ocak 1864).

Aşağıda bu iki kurum ve bu kurumların temsilcileri olarak Trabzon'da karşı karşıya gelen Dr. Barozzi ve Yaver Efendi hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir. Ancak bu konuya girmeden önce konunun daha iyi anlaşılması ve yaşanan çatışmanın nasıl yansıtıldığını ortaya koymak adına bu dönemde Trabzon'daki durum hakkında bilgi veren kaynaklar hakkında bilgi vermek gerekir.

Göç süreci ile ilgili gerek Trabzon'dan merkeze yazılan gerekse de merkezden Trabzon'a gönderilen Osmanlı arşiv belgeleri dışında, Trabzon'daki durumu yansıtan oldukça önemli ve zengin kaynaklar bulunmaktadır. Bunlar içinde öncelikle konsolosluk yazışmaları gelmektedir. Daha önce de pek çok çalışmaya kaynaklık etmeleri itibarı ile İngiliz konsolosu Stevens'in raporları bunlar içinde öncelikli olarak bahsedilmesi gerekenlerdir. Öyle ki Trabzon'un ticari potansiyelinden büyük oranda istifade eden ve Kafkaslardaki Rus yayılmacılığından en çok etkilenecek olan İngiliz diplomasisinin bölgedeki en önemli temsilcisi olarak Stevens göç sürecine ilişkin önemli raporlar hazırlamıştır.¹⁰ Hatta bunların bir kısmı göçmenlerin Türkiye'de yerleştirilme süreci ile ilgili vesikalara da dâhil edilmiştir.¹¹ Bunun yanında, çok yakın zamana kadar araştırmacıların göz ardı ettiği ve İngiliz konsolosu Stevens'in yazışmalarına göre hem hacim hem de içerik olarak daha zengin olan Fransız konsolosu Schefer'nin raporlarının özel bir yeri olduğunu belirtmek gerekir.¹² Schefer, İngiliz meslektaşına göre daha sık ve ayrıntılı raporlar ile göç sürecini Fransız elçiliğine düzenli bir şekilde aktarmıştır. Schefer her bakımdan Trabzon'da göçten kaynaklanan sorunları, alınan tedbirleri ve karşılaşılan zorlukları ayrıntılarına kadar gösteren raporlar hazırlamıştır. Yine Fransız kaynakları ile bağlantılı olarak çalışmanın temel aldığı bir diğer kaynak da Dr. Barozzi'nin gerek Trabzon'daki Fransız konsolosu Schefer ile yazışmaları gerekse de Dr. Barozzi'nin, Meclis-i Tahaffuz'a sunduğu ve daha sonra "*L'Émigration Circassienne en Turquie*" başlığı ile *Gazette Médicale d'Orient*'ın Temmuz 1864 sayısında yayınlanan raporudur.¹³ Çok ayrıntılı olmasa

¹⁰ Temelde İngiliz konsolosluk raporlarına dayanarak konuyu incelemeye çalışan araştırmalara McCarthy, Şaşmaz ve Çiçek'in çalışmaları örnek gösterilebilir. McCarthy, 1998; Şaşmaz, 1999: 331-366; Çiçek, 2009: 57-88; Ayrıca bk. Günaçtı, 2017: 30-80.

¹¹ *Papers Respecting the Settlement of Circassian*, 1864.

¹² Bu raporlar ilk olarak şurada kullanıldı: Yılmaz, 2014: 315-345 ve daha sonra Yılmaz, 2014b: 5-44.

¹³ Fauvel, 1864: 49-60; Raporun Türkçesi için bk. Yılmaz, 2014c: 132-155

da İtalya'nın Trabzon'daki konsolosu Bosio'nun yazışmalarının da hemen hemen diğer kaynaklarda bulunan bilgilerle örtüştüğü görülmektedir.¹⁴ Ancak konumuz açısından bu kaynakların içinde sadece bizzat Dr. Barozzi'nin yazışmaları, Fransız konsolosu Schefer'nin raporları ve Trabzon'dan Yaver Efendi ve Vali Emin Muhlis Paşa'nın yazılarının bahsetmiş olduğumuz çatışma atmosferini yansıttıklarını da belirtelim.

Aslında taşrada başta vali ve diğer görevlilerden oluşan Osmanlı yetkilileri ile yabancı konsoloslar arasında zuhur eden çatışmalar özellikle Tanzimat döneminde pek çok yazışmaya konu olmuştur. Tanzimat döneminde Osmanlı dış siyasetinin daha çok yabancı güçlerin etkisine girmesi sürecine paralel olarak İstanbul'da *düvel-i muazzamanın* sefirlerinin kazandığı gücün, bu sefirlere bağlı olan konsoloslar tarafından da konsolosluk merkezlerinde kullanılmak suretiyle yerel otoriteler üzerinde bir baskı unsuru hâline geldiği görülmektedir. Dahası konsoloslar yerel idareciler ile bitmek tükenmek bilmeyen kavgalara tutuşma ve onların işlerine müdahale etme konusunda nam salmışlardı.¹⁵ Mesela 1837'de Suriye Valisi Süleyman Paşa "*konsolosların bölgelerinde bağımsız sultanlar*" hâline geldiğinden şikâyet ederek konsolosların taşradaki etki alanına işaret ediyordu. Konsolosların bu yetkisi 19. Yüzyıl boyunca genişleyerek devam etti. Bizzat Sadrazam Âli Paşa, İngiliz elçisi Canning'in nüfuzundan bahsederken bu durumu iyi bir şekilde özetlemektedir. Âli Paşa, Canning'in konsoloslar vasıtasıyla valiler üzerindeki baskısını "*kendilerine verilmiş olan vazifeleri ifa suretiyle bunların hoşuna gitmemek bedbahtlığında bulunan bir vilayet valisi mahvolmuş demektir*" diyerek İngiliz siyasetine ters düşecek bir harekette valilerin zor durumda kalacaklarını belirtmekteydi.¹⁶ Aynı şekilde Ziya Paşa da valilik tecrübesinden hareketle konsolosların bu etkinliğini "*Memurin-i mahalliyye konsolosların kavaları hükmünde kalmalarından*" sözleriyle dile getirmekteydi.¹⁷ Burada Âli Paşa'nın yakınmasına neden olan olaylardan birini vererek

¹⁴ Bu raporlar ilk defa Kryakidis tarafından kullanıldı. Bk. Kyriakidis, 2014: 201-217; Bu kaynaklar daha sonra Grassi tarafından da yayınlandı: Grassi, 2014; Grassi'nin eseri daha sonra Türkçeye çevrildi. Bk. Grassi, 2017.

¹⁵ Davison, 2005: 75.

¹⁶ Karal, 1995: 21.

¹⁷ Kırmızı, 2016: 217.

bu konuyu tamamlamak gerekirse; Temmuz 1846'da Erzurum'a yerleşmiş olan Doktor Smith adlı bir Protestan misyoner kısa bir süre sonra Erzurum Ermeni cemaatinin tepkisini toplamış ve bu tepki misyonerin evinin basılıp ateşe verilmesi ile sonuçlanacak bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Bu süreçte misyonerin güvenliğini sağlayamayacağı konusunda "gevşeklik gösteren" Vali Esat Paşa ile Erzurum İngiliz konsolosu Brant arasında tartışma hâsıl olmuş ve bu durum Brant tarafından anında İstanbul'a bildirilmiştir. Nitekim çok geçmeden vali görevden alınmıştır.

Yerel idareciler üzerindeki bu yabancı baskı 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı coğrafyasındaki yabancı konsoloslukların temel ticari birim olma özelliklerini kaybederek siyasi bir karakter kazanmaları ile daha belirgin bir hâle geldi.¹⁸ Bu çalışmaya konu olan ve zamanla Trabzon Valisi Emin Muhlis Paşa'nın da yer aldığı, Yaver Efendi ve Dr. Barozzi arasındaki çatışma da benzer bir şekilde Trabzon'dan merkeze gönderilen raporlar vasıtası ile taraflar şikâyet konusu olmuş ve tarafların değişik beklentilerine neden olmuştur. Bu konuya geçmeden önce, çatışmanın iki aktörü olan Yaver Efendi ve Dr. Barozzi'nin temsilcisi oldukları kurumlar hakkında bilgi verdikten sonra Trabzon'a geliş süreçlerine değinilecektir.

1. Muhacirin Komisyonu ve Yaver Efendi

İstanbul'a gelmekte olan Çerkes ve Nogay muhacirlerinin işleri evvela Şehremaneti'nin sorumluluğuna verilmişti. Ancak zamanla göçmen sayısındaki artışa paralel olarak bunlarla ilgili meselelerin çözümü Şehremaneti'nin üstesinden gelemeyeceği bir yük ortaya çıkardı. Bu bağlamda İstanbul'a gelen göçmenlerin işleriyle ilgilenmek, bunların başka yerlere naklini yönetmek, göçmenlere yapılacak gerek devlet gerekse de toplanacak yardımları sağlamak ve bu süreçte gerekli olan yazışmaları yapmak üzere ayrı bir komisyonun kurulmasına karar verildi. 5 Ocak 1860 tarihli irade ile Muhacirin Komisyonu resmen kurulmuş oldu. Komisyon başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa, üyeliklerine ise Ticaret Muavini Remzi Efendi, Darü's Şura-yı Askeri üyelerinden Refik Bey ve yardımları toplamak üzere Gürcü İsmail

¹⁸ Kocabaşoğlu, 2004: 203-2012.

Efendi ve Hacı Pir Efendi seçildi. Aynı zamanda komisyondaki bürokratik işleri yürütmek üzere Babı-ali'nin değişik birimlerinden seçilen memur ve kâtipler de görevlendirildi. Bu kuruluş aşamasından sonra komisyon üyelerinin göç sürecinin yaşandığı bölgelerde görevlendirilmeye başlandıkları görülmektedir. Evvela Hafız Paşa Sivas taraflarına giderek iskân işleriyle ilgilendi. Zamanla göçlerin hızlanması üzerine vilayet idarecilerinin üzerinde bir yük oluşturdu. Bu yükün hafifletilmesi adına vilayetlerde de Muhacirîn Komisyonu'nun memurları görevlendirilmeye başlandı. Hatta bu süreçte yerel yönetimlerin göçten kaynaklı sorunları çözmek için mahalli komisyonlar kurma yolunu tuttuğu da görülmektedir. Ancak hükümet merkezin onayını almadan oluşturulan bu komisyonların maddi gerekçeleri ileri sürerek kaldırılmasını istedi. Ancak göçün boyutları arttıkça taşrada yaşanan sorunlar da çoğalmaya başladı. Buna paralel olarak da pek çok şikâyetin İstanbul'a ulaşmasına neden oldu. Bunun üzerine Muhacirîn Komisyonu taşraya daha fazla memur göndererek sorunlara karşı daha etkili tedbirler almaya çalıştı.¹⁹

1863'ün sonlarında Kafkasya'dan başlayan yeni göç dalgası ile ilk karşılaşan Osmanlı limanı Trabzon oldu. Kısa sürede binlerce göçmen Trabzon'a yığıldı. Trabzon'da Vali Emin Muhlis Paşa elindeki sınırlı imkânlar ile binlerce göçmenin şehre yığılmasından kaynaklanan sorunların üstesinden gelemedi. Bu erken dönemde göçmenleri İstanbul ve Samsun taraflarına götürecek Osmanlı buharlı gemilerinin seferler yapamaması nedeniyle göçmenlerin halk sağlığı için tehdit oluşturacak şekilde şehirde yığılmaları Trabzon karantina müdürü ve tabibinin yerel idare nezdinde uyarılarına neden oldu.²⁰ Bu doğrultuda Trabzon Valisi Emin Muhlis Paşa bizzat İstanbul'a giderek Trabzon'daki karşılaştığı sorunları hükümete bildirdi.²¹ Bu talepler üzerine hükümet bu göç sürecini idare etmek için Trabzon'a bir görevli gönderilmesine karar verdi. Böylece, 1864'te Trabzon'daki göç sürecinin en önemli aktörlerinden biri olan Yaver Efendi, Muhacirîn Komisyonu başkâtibi olarak göçmenleri iskân yerlerine sevk etmek, isimlerini kaydetmek, kalanların da ikamet ve işlerini

¹⁹ Saydam, 1997: 105-110; Eren, 1966: 56-58; Muhacirîn Komisyonu hakkında ayrıca bk. Cameron, 2005.

²⁰ BOA, İ. MMS, 27/1189-Lef 4, 18 Teşrin Sani 1279/30 Kasım 1863.

²¹ BOA, İ. MMS, 27/1189-Lef 3, 21 Teşrin Sani 1279/ 3 Aralık 1863.

sağlamak göreviyle beraberinde Zaptiye Müsteşarı Tevfik Efendi, iki kâtip, birkaç zabıt ve 20-30 zaptiye neferiyle Aralık 1863'te Trabzon'a gönderildi.²² Dolayısıyla Dr. Barozzi'nin Trabzon'a vardığı 10 Mart'a kadar Trabzon'da göç sürecini Vali Emin Muhlis Paşa ve Yaver Efendi'nin faaliyetleri şekillendirdi.

2. Meclis-i Tahaffuz ve Dr. Barozzi

II. Mahmut'un halk sağlığı alanındaki en önemli faaliyeti 1838'de İstanbul'da bir Karantina Meclisi'nin tesis edilmesi idi.²³ Salgın hastalıkların çıkış noktaları ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi gören Osmanlı topraklarında karantina kurulmasını gerektirecek pek çok salgın zuhur etmişti. Bu salgınlardan biri olan ve 1831 ve 1833 arasında Hindistan'dan gelerek Yakın Doğu yoluyla Avrupa'ya yayılan kolera salgını Osmanlıların karantina uygulamasına gitmelerini zorunlu kılmıştı. İlk kez 1831 yılında İstanbul Boğazı'nda bir karantina uygulaması gerçekleştirilse de çok geçmeden salgın hastalıklara karşı mücadelede sadece karantina uygulamasının yeterli olmadığı ve konu ile ilgili bir meclisin tertip edilmesi gerekliliği ortaya çıktı. Bu eksiklik Nisan 1838'de kurulan Karantina Meclisi'yle (*Meclis-i Tahaffuz*) giderilmiş oldu.²⁴ Daha kuruluş sürecinde bu meclis ikili bir yapı sergiliyordu. Asıl meclis olan Meclis-i Tahaffuz-ı Ülâ, Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak; ikinci meclis, Meclis-i Tahaffuz-ı Sâni ise bu büyük meclisin bir alt organı olarak çalışacaktı. Fakat bu ayrım teoride kalmış sağlık işleri Meclis-i Tahaffuz tarafından idare edilmişti.²⁵ Osmanlıların sağlık alanındaki bu hamlesi sadece Osmanlı Devleti'nin değil Avrupa'nın da sıhhi durumunu ilgilendirdiği için kısa bir zaman sonra bu meclis uluslararası bir niteliğe kavuştu.²⁶ Zira Karantina Meclisi'nin varlığı ve iyi bir şekilde çalışması yabancı devletlerin de menfaatine olacağından bu meclise yabancı devletlerin delegelerinin dâhil olmasına karar verildi.²⁷ Bunun yanında bu dönemde halk sağlığı konusunda yetişmiş Osmanlı hekimlerinin az olması nedeniyle yabancı delegelerin meclise dâhil olmaları istenmişti.²⁸

²² BOA, İ. MMS, 27/1189-Lef 2, 25 Teşrin Sani 1279/ 7 Aralık 1863; Saydam, 1997: 111; İpek, 2006: 44; Pul, 2009: 553.

²³ Sarıyıldız, 1994: 346.

²⁴ Akyıldız, 1993: 265-267; Şehsuvaroğlu, 1954: 296; Şehsuvaroğlu, 1951: 1-4; Yıldırım, 1986: 1325-1326.

²⁵ Yıldırım, 2010: 23; Akyıldız, 1993: 269-270.

²⁶ Sarıyıldız, 1996: 9; Aydın, 2004: 189.

²⁷ Şehsuvaroğlu, 1966: 297.

²⁸ Ünver, 1999: 949; Akyıldız, 1993: 272.

Böylece bu meclise altı Osmanlı delegesinin yanında sahili bulunan bütün devletler ve İran'ın da bir delegesi olacaktı.²⁹ Bu durumda sıhhi bir kurum olan *Meclis-i Tahaffuz*'un yapısı itibarıyla diplomatik bir yönü de ortaya çıktı. Asıl önemlisi ise, bu meclisin Avrupa'nın 17. yüzyıldan itibaren tecrübe ederek geliştirdiği uygulamaları Osmanlı Devleti'nde de tatbik eden bir kurum haline gelmesiydi. Meclis karantinalarının tesisi, gerekli personelin tedarik edilmesi ve karantinalarda uygulanacak vergi tarifeleri gibi konuları belirleyen bir kurum oldu.³⁰

Bu göç sürecinde önce Trabzon'da daha sonra Samsun'da önemli görevler üstlenen Dr. Barozzi hakkında pek ayrıntılı bilgi mevcut değildir. 19. yüzyılda gerek İstanbul'da gerekse de taşrada sayıları hızla artan yabancı hekimlerden biri olan İtalyan hekim Barozzi, Paris Tıp Fakültesi'nden mezun olmuş ve İstanbul'a gelerek burada 1859'da Meclis-i Tahaffuz'un hizmetine girdikten sonra Bingazi'ye giderek burada etkili olan veba salgını hakkında incelemelerde bulunmuştu.³¹ Bunun yanında Barozzi *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane*'nin üyesi olmuş, cemiyetin yayın organı olan *Gazette Médicale d'Orient*'in yayın komisyonunda yer almış, salgın hastalıklar ve halk sağlığı konusunda yazılar kaleme almıştı. Barozzi ayrıca Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de salgın hastalıklar ve patoloji konularında uzman olarak dersler vermişti.³² Barozzi'nin Trabzon ve Samsun'daki göreve atanmasında 1848'den beri Fransa'nın Meclis-i Tahaffuz delegesi olduğu anlaşılan Antoine Sulpice Fauvel'nin önemli bir rolü oldu. Daha önce Bingazi'deki veba salgınındaki çalışmaları ile kendini gösteren Dr. Barozzi'nin, Fransa'nın bir delegesi olarak görevlendirilmesi Fauvel tarafından Meclis-i Tahaffuz'a sunulmuştu. Bu doğrultuda Barozzi'nin görevine ilişkin yazışmaları Fauvel ile yaptığı görülmektedir.³³

Dr. Barozzi'nin Meclis-i Tahaffuz'un görevlisi olarak Trabzon'a gönderilme sürecine bakıldığında, onun

²⁹ Şehsuvaroğlu, 1966: 297.

³⁰ Panzac, 1995: 167; Panzac, 1997: 223-224.

³¹ *Recueils des travaux du Comité consultatif d'hygiène publique de France*, 1875: 189; Barozzi, 1869: 158-159.

³² Ulman, 2008: 148; Yıldırım, 2010: 82.

³³ Fauvel'den Moustier'ye, Pera, 9 Şubat 1864, AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade) Série E, Tome 465.

görevlendirilmesinde bizzat Trabzon Fransız Konsolosu Schefer'nin Trabzon'dan gönderdiği ve göçün şehirde neden olduğu felaketleri ortaya koyan raporların etkili olduğu görülmektedir. Şehirdeki göçmen sayısının hızla artması ve salgın hastalıkların önemli kayıplara neden olması üzerine Fransız konsolosu Schefer, gönderdiği raporlar vasıtasıyla elçi Moustier'den, İstanbul'daki sağlık otoritelerinin harekete geçmesini ve Trabzon'da gittikçe kötüleşen bu durumu düzeltme amacıyla "*özel bir komiserin*" gönderilmesini talep etti.³⁴ Bunun üzerine Fauvel, Meclis-i Tahaffuz'a Trabzon'a özel bir komiserin gönderilmesini tavsiye etti. Böylece, Fauvel'nin sunduğu Dr. Barozzi'nin ayda 6.000 kuruş maaş ile görevlendirilmesi teklifi, 9 Şubat 1864'te Meclis-i Tahaffuz tarafından kabul edildi ve ertesi gün Babıali'ye sunuldu.³⁵ Meclis-i Tahaffuz'un Trabzon ve Samsun'daki bu koşulları düzeltmek için Dr. Barozzi'nin Trabzon'a gönderilmesine yönelik teklifi Babıali tarafından da uygun görüldü.³⁶ Nihayetinde bu göreve tayin edilen Dr. Barozzi'nin 10 Mart'ta Trabzon'a vardı.

3. Trabzon'da Göçün İlk Dönemlerindeki Sorunlar

Trabzon'da göçmenler için yapılan faaliyetlere geçmeden önce göçün peyderpey şehirde neden olduğu sorunlar ve göçmenlerin koşullarının bilinmesi gerekmektedir. Zira konsolosluk kaynakları 1863'ün sonbaharından itibaren Trabzon'a doğru başlayan bir göç dalgasından bahsetmeye başlamışlardı. Fransa'nın Trabzon Konsolosu Schefer'ye göre, Eylül ve Ekim 1863'te 1.732'si kendi isteği ile ve 2.143'ü ise Ruslar tarafından işgal edilen yerlerden çıkarılan toplam 3.875 göçmen Trabzon'a gelmişti. Kasım 1863'te ise Trabzon'da 1.200 ve Akçaabat'ta ise 380 göçmen bulunuyordu. Fakat bu göç sadece Trabzon'a doğru değildi. Trabzon'a olduğu gibi, çok sayıda göçmen İstanbul, Sinop, Samsun ve Anadolu'nun öteki noktalarına akın etmekteydi.³⁷ Göçmenler Trabzon'a gelebilmek için her biri dört-beş yüz kadar insan taşıyan tekne ve kayıklara biniyorlardı. Daha yolculuk esnasında hastalık ve sefaletin vurduğu göçmenlerin

³⁴ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 29 Ocak 1864, AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Trébizonde, Tome 9. [Bu tasnif bundan sonra "AMAE, CADN, Trébizonde" şeklinde gösterilecektir.]

³⁵ Fauvel'den Moustier'ye, Pera, 9 Şubat 1864, AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série E, Tome 465.

³⁶ Dulaurier, 1866: 47; L'Émigration Circassienne, 1864: 10.

³⁷ BOA, MVL, 659/6, 16 Ca 1280 (29 Ekim 1863).

pek çoğu bu uzun ve yorucu yolculukta Osmanlı sahilllerine gelemeyen açlıktan ve soğuktan ölmekteydi.³⁸ Trabzon'a gelen göçmenlerin sayısı zamanla artmaya başladı. Aralık ayının başlarında Trabzon'da yaklaşık olarak 5.000 kadar göçmen birikmiş durumdaydı.³⁹

Sefaletin ve açlığın vurduğu bu kalabalık yağışlı havanın altında açıkta beklemekte, kışla ve okul gibi yerlerde toplanmaktaydı. Göçmenler arasında pek çok can alan çiçek, dizanteri, tifüs ve sıtma yerli halkın arasına da yayılmaya başlamıştı.⁴⁰ Trabzon'daki bu manzara şehir ileri gelenleri arasında da bir endişeye sebep oldu. Şehirdeki konsoloslar bir araya gelerek yerel idareciler nezdinde halk sağlığının korunması için bir dizi tedbirin alınmasını ve her şeyden önemlisi göçmenlerin şehirden çıkarılmalarını talep etti. Vali Emin Muhlis Paşa göçmenlerin şehirden çıkarılmaları için hükümetten buharlı gemi tahsis etmesini istedi.⁴¹ Kaynaklarda göçün bu ilk dönemlerinde Trabzon'da yerel idareciler hem göçmenlerin hem de şehir halkının sorunlarını gidermek için "*takdire şayan*" bir çaba göstermekteydiler. Schefer konsolosların aldığı kararların vali tarafından ciddiyle ele alındığını belirtiyordu.⁴² Fakat Trabzon'daki koşullar her geçen gün kötüleşiyordu. Aralık ayında sadece Trabzon'da hasta halde 7.000 göçmen vardı ve göçmenler arasında ölüm oranı günde 20-40 arasında değişmekteydi.⁴³ Bunun yanında ölen göçmenlerin doğru şekilde defnedilmesi şehirde halk sağlığını tehdit etmeye başlamıştı. İngiliz konsolosu Stevens sadece Aralık 1863'te Trabzon'da yaklaşık olarak 1.000 göçmenin öldüğünü ve şehirde tifüs ve çiçek hastalığının hem göçmenler hem de yerli halk arasında etkili olduğunu belirtiyordu.⁴⁴

³⁸ Schefer'den de Lhuys'a, Trabzon, 3 Aralık 1863, AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 7.

³⁹ BOA, İ. MMS, 27/1189-Lef 2, 25 Teşrinsani 1279/ 7 Aralık 1863; Yine Aralık 1863 itibarıyla Kırım ve Çerkes göçmenlerin dışında Abazi' kabilesinden 50.000 kadar göçmenin Osmanlı topraklarına doğru göçe hazırladığı belirtiliyordu. BOA, İ. MMS, 27/1189-Lef 1, 25 Teşrinsani 1279 (7 Aralık 1863).

⁴⁰ BOA, BEO. VGGD, no. 190, s. 252, 23 B 1280 (3 Ocak 1864).

⁴¹ Turgay, 1991: 205-206; Schefer'den de Lhuys'a, Trabzon, 3 Aralık 1863, AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 7.

⁴² Schefer'den de Lhuys'a, Trabzon, 3 Aralık 1863, AMAE, CADC, Correspondance consulaire et commerciale (CCC), Trébizonde, Tome 7.

⁴³ Şaşmaz, 1999: 345; Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 11 Ocak 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9; Ayrıca bu göç süreci hakkında bk. Yılmaz, 2014a: 112-124; Günaçtı, 2017: 30-80.

⁴⁴ Stevens'tan Elçiliğe, Trabzon, 5 Ocak 1864, TNA, FO 524/13.

Dr. Barozzi'nin Trabzon'a gelişine kadar Trabzon'da sürecin vali ve Yaver Efendi vasıtasıyla yürütüldüğü belirtilmişti. Aslında bu süreçte bu ikilinin şehirde önemli faaliyetleri oldu. Daha Yaver Efendi'nin gelişinden önce vali İstanbul'a giderek Trabzon'daki durumu hükûmete bildirmiş ve bunun üzerine Yaver Efendi Trabzon'a gönderilmişti. Bu zaman zarfında şehirde sayıları artmaya devam eden göçmenlerin geçici olarak barınacakları çadırların tedarik edilmesi ve naklieleri için vapur talep edildi.⁴⁵ Yine göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için memurlar ve şehir halkından 21.000 kuruş toplandı.⁴⁶ Osmanlı buharlı gemileri göçmenlerin nakli için yeterli gelmediği için Emin Muhlis Paşa Trabzon'da *Message-ries* ve *Lloyd* şirketleri nezdinde girişimde bulunarak göçmenlerin sevkinde bu şirketlerin yardımına başvurdu.⁴⁷ Ocak 1864'te Trabzon'daki durum daha da endişe verici bir hâl aldı. Şehrin mahallelerinde günde 20-40 arasında ölüm oluyordu ve hastalıklar hızla yayılıyordu.⁴⁸ Fauvel'ye göre Trabzon'daki manzara şöyleydi:⁴⁹

“İşler durmuştu. Ölüler çok az bir toprakla veya yağın karla örtülüydüler ve şehrin ortasındaki mezarlığa yayılmışlardı. Özellikle karların erime dönemlerinde doğru bir şekilde gömülme cesetlerden çıkan çürüme kokusu daha önce var olan enfeksiyonları daha da arttırma endişesi yaratmaktaydı. Bunlara ilaveten şehrin içme suyunda su kanalının mezarlığın yakın bir yerinden geçmesi ve buradan bir sızıntı olması nedeniyle bir kötü koku ortaya çıkmıştı.”

Göçmenler en çok açık havada çetin kış koşullarından muzdarip oluyorlardı. Öyle ki şehirde yakacak kalmamıştı ve aşırı kar yağışı nedeniyle Trabzon'un iç kısımları ile olan bağlantısı kesilmiş durumdaydı.⁵⁰ Salgın hastalıklarla mücadele edilebilmesi için Muhacirîn Komisyonu Trabzon, Samsun ve Sinop'a daha fazla doktor görevlendirilmesini istedi.⁵¹ Bu yüksek ölüm oranı Trabzon karantina tabibi tarafından İstanbul'a bildirildi.⁵² Bunun üzerine Trabzon'da Vali Emin Muhlis Paşa'ya ve Yaver Efendi'ye

⁴⁵ BOA, MVL, 669/68, 13 L 1280 (22 Mart 1864).

⁴⁶ BOA, BEO. VGGD, no. 190, s. 256, 18 Ş 1280 (28 Ocak 1864).

⁴⁷ Schefer'den de Lhuys'a, Trabzon, 3 Aralık 1863, AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, Tome 7.

⁴⁸ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 11 Ocak 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁴⁹ L'Émigration Circassienne en Turquie, s. 10.

⁵⁰ Stevens'tan Elçiliğe, Trabzon, 20 Ocak 1864, TNA, FO 524/13.

⁵¹ BOA, A. MKT. MHM, 290/37, 9 Ş 1280 (19 Ocak 1864).

⁵² BOA, A. MKT. MHM. 293/25-Lef 2, 24 N 1280 (3 Şubat 1864).

gönderilen yazılarda bu hastalıklarla mücadele edilmesi için tüm doktorların görevlendirilmesi ve gerekli çalışmaların yapılması istendi. Ancak Yaver Efendi Trabzon'daki ölüm oranlarının işaret edildiği kadar çok yüksek olmadığını; yine de göçmenler arasında “*ziyadece vefeyat vukua geldiğini*” bildirme gereği duymuştu.⁵³ Vali Emin Muhlis Paşa bu doğrultuda şehirde pek çok önlem aldı. Şehirdeki Rüştüye binası hastaneye çevrildi, burayı ısıtmak için de Osmanlı buharlı gemi şirketinin memurları kömür tedarik etti. Daha da önemlisi göçmenlerin bir kısmı şehrin batı tarafına doğru nakledilmeleri idi. Fakat yine de Fransız konsolosu bu faaliyetlerin yetersiz olduğunu, özellikle göçmenlerden ölenlerin şehirdeki mezarlıklara gömülmesinden kaynaklanan sorunlara işaret ederek bunun halk sağlığı açısından bahar döneminde oluşturacağı tehlikelere işaret ediyordu.⁵⁴

Şubat ayı itibarıyla Trabzon'daki durum daha vahim bir hâl almaya başladı. Her ne kadar bu ayın ortasına doğru Trabzon'da halk sağlığında iyileşme belirtileri görülse de şehre doğru yeni göç dalgalarının olması şehirdeki sağlık durumunu daha da zora soktu. Sadece 14-17 Şubat arasında 3.000 göçmen Trabzon'a gelmişti ve 40.000 göçmenin de gelmeye hazırlandığı haberi alınmıştı.⁵⁵ Yeni gelenlerle şehirde salgın hastalıklar da hızla artmaya başladı. Sıtma ve çiçekğin yanında ölümlerin çoğu tifüsten kaynaklanıyordu. Hatta şehirdeki üç Avrupalı doktordan Fransız vatandaşı Gibert de tifüsün kurbanı olmuştu. Trabzon'da en büyük sıkıntı ise göçmenlerin barınabileceği mekânların sınırlı olmasıydı. Şehirdeki han ve hangarlara yerleştirilen göçmenler kolayca halka karışarak hastalıkları da hızla yayabilmekteydi.⁵⁶ Bunun önüne geçmek için göçmenlerle halkın iletişime geçmesi yasaklanmıştı. 18 Şubat'ta şehirdeki göçmenlerin sayısı 10.000 gibi oldukça yüksek bir rakama ulaşmıştı. Bu durum yerli halk arasında paniğe neden oldu ve halk şehri terk etme hazırlıklarına başladı.⁵⁷ Hastalık valinin konağına kadar sirayet etmişti. Emin Muhlis Paşa'nın maiyetinde çalışan

⁵³ BOA. A. MKT. MHM, 293/25-Lef 1, 16 N 1280 (20 Ocak 1864).

⁵⁴ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 29 Ocak 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁵⁵ Stevens'tan Elçiliğe, Trabzon, 13 Şubat 1864, TNA, FO 524/13; Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 26 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9; *Papers Respecting the Settlement of Circassian Emigrants in Turkey*, 1864; 1; Çiçek, 2009: 64-65; Şaşmaz, 1999: 345; McCarthy, 1998: 38-42.

⁵⁶ Kyriakidis, 2014: 212.

⁵⁷ *Papers Respecting the Settlement of Circassian*, 1864: 1; Rosser-Owen, 2007: 32; Çiçek, 2009: 64-65.

memurlardan bazıları tifişe yakalanarak öldü.⁵⁸ Bu süreçte, hem Schefer hem de Stevens'in raporları, Vali Emin Muhlis Paşa'nın göçmenlerin içinde buldukları koşulları iyileştirebilmek için elinden geleni yaptığını belirtse de bu zor süreç sadece valiliğin imkânlarıyla yönetilemeyecek kadar büyük bir boyut kazanmıştı. Bab-ı Âli göçmenlerin ihtiyaçları doğrultusunda Trabzon'a eski askeri kıyafetler ve bir kısım ecza gönderdi. Fakat askeri kıyafetler göçmenlere dağıtılsa da gönderilen 9 kasa eczanın hiç biri göçmenlerin mevcut durumun gereği olan ilaçları ihtiva etmiyordu.⁵⁹ Bu durumu İngiliz konsolosu Stevens şu şekilde eleştirmektedir:

“Babıali Trabzon'a göçmenlere verilmek üzere eski askeri kıyafetler ve bir miktar ecza gönderdi. Bunlardan kıyafetler göçmenlere verilse de diğeri bir işe yaramadı. Çünkü bazıları hükümetin çıkarları yerine kendi çıkarlarını gözeterek bu ilaçları tedarik etti. Buraya çok ihtiyaç duyulan *castor oil*, *salls* ve *senna* gibi ilaçları göndermek yerine ilaç sandıklarını pahalı Avrupa kimyasalları ile doldurmuşlardır”.

Schefer de bu durumu devlet için bir “*utanç kaynağı*” olarak ifade ederken bu göç sürecinde yaşanan sui-istimallere de gizlice değiniyordu. Trabzon'da Yaver Efendi ve Dr. Barozzi arasında çatışmaya neden olacak hususlardan biri de karantinanın durumuydu. Göçmenler Trabzon'a gelişlerinde 15 günlük karantinaya alınıyorlardı. Ancak bu tedbir bile başlı başına şehir için bir tehlike hâline geldi. Şehrin en işlek mahallinde yer alan karantina binasından⁶⁰ çıkan göçmenler kolaylıkla şehre yayılabilmekte bulaşıcı hastalıkları yerli halka da yaymaktaydılar. Göçmenlerin neden olduğu bu karmaşık durum, karantina idaresinin göçmenleri sınıflandırması ve geliş tarihleri konusunda etkili bir çalışma yapılmasını da engellemekteydi.⁶¹

Bu ilk dönemlerde gerek İngiliz konsolosu Stevens gerekse de Fransız konsolosu Schefer Vali Emin Muhlis Paşa'nın çabasını sıkça takdir etmektedir. Konsoloslar, valinin elinden gelen tüm çabayı gös-

⁵⁸ Stevens'tan Elçiliğe, Trabzon, 17 Şubat 1864, TNA, FO 195/812.

⁵⁹ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 18 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9; *Papers Respecting the Settlement of Circassian*, 1864: 1; Turgay, 1991: 206.

⁶⁰ Trabzon karantina binası hakkında bk. Yılmaz, 2014a: 356-358.

⁶¹ Burada Schefer iki önemli tavsiyede bulunuyordu: “Şehirdeki göçmenlerin hemen şehirden çıkarılması ve göçmenleri taşıyan gemilerin Trabzon'a çıkışının engellenmesi için Trabzon valisine gerekli buyrulunun gönderilmesi”. Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 18 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

terdiğini; ancak elindeki imkânların sınırlı olmasından dolayı çok bir şey yapamadığını belirtmektedirler.⁶² Ancak konsolosların tavsiye ettiği hijyen tedbirleri içinde özellikle ölümlerin gömülmesiyle ilgili olanlar dikkat çekmekteydi. Bu konuda hem Schefer hem de Stevens daha “*Türklerin cenazelerin defni*” konusundaki inançlarına karşı katı tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmekteydiler.⁶³ Konsoloslar muhtemelen burada çok sayıda ölüm olmasından dolayı ölümlerin yeterli derinlikte gömülememesi ve bundan kaynaklı sağlık sorunlarına işaret etmekteydiler. Stevens ayrıca şehirde tam bir karmaşanın hâkim olduğunu, herkesin kendi çıkarınca hareket ettiğini ve fırıncıların, kasapların ve bakkalların kendi fiyatlarını belirlediklerinden de yakınmaktaydı. Stevens, bu durumların önüne geçilmesi için valinin alması gereken tedbirler içinde şehirde bu kriz ortamını yönetecek bir yönetim biriminin kurulması gerektiğini belirtmiş; ancak vali bu fikre sıcak baksa da hükûmete danışmadan böyle bir kararı alamayacağını ifade etmiştir.⁶⁴

Yine de vali şehirde ileri gelenler ile müzakere sürecini kapatmış değildi. Schefer’in ifadesiyle “*göçmenlerin durumunu ve halkın sağlığını korumak için gösterebileceği tüm çabayı gösteren*” Vali Emin Muhlis Paşa 25 Şubat gecesini şehrin ileri gelenlerini ve konsolos tercümanlarını meclis toplantısına çağırdı. Bu toplantıda o döneme kadar alınan tedbirler ve alınması düşünülenler değerlendirildi. Toplantıdan çıkan en önemli karar şehre bir buçuk saat mesafede olan Seradere’de bir kamp ve karantina kurulması, hükümetten burada çalışacak bir yardımcı doktor istenmesi ve göçmenlerin karantinadan çıktıktan sonra ikamet etmeleri için barakalar inşa edilmesiydi. Schefer’in toplantı hakkında dikkat çektiği bir diğer husus da, toplantıda bir tarafta “*Avrupa’nın kurumlarını, değerlerini ve idaresini bilen*” Emin Muhlis Paşa’nın ve konsolosluk temsilcilerinin; diğer tarafta da meclisin Müslüman üyelerinin ve Rus konsolosluk delegesinin çektiği iki karşıt grubun olmasıydı. Schefer toplantıda meclisin gayrimüslim

⁶² Stevens’tan Elçiliğe, Trabzon, 17 Şubat 1864, TNA, FO 195/812; Schefer’den Moustier’ye, Trabzon, 18 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁶³ Stevens’tan Elçiliğe, Trabzon, 26 Şubat 1864, TNA, FO 195/812; Schefer’den Moustier’ye, Trabzon, 18 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁶⁴ Stevens’tan Elçiliğe, Trabzon, 26 Şubat 1864, TNA, FO 195/812.

üyeleri sayesinde birinci grubun önerilerinin kabul edildiğini de belirtiyordu.⁶⁵

Burada ifade edilmesi gereken husus İngiliz ve Fransız konsoloslarının Trabzon'daki bu duruma yönelik tespitleri hangi gerekçeler ile dile getirdikleri idi. Elbette Trabzon'un bu dönemdeki ticari ehemmiyeti Avrupalılar için oldukça elzemdi. Göçün yarattığı kargaşa ortamı şehrin ticari geleceği için endişe oluşturmaktaydı. Schefer şehre biriken göçmenlerin şehir dışına çıkarılmaları ve yeni yığılmaların önlenmesine yönelik iki radikal tedbirin alınmasını tavsiye ederken bu gerekçeleri Fransız elçisine şu şekilde sıralamaktaydı:⁶⁶

“Mecbur olmamama rağmen bu teklifleri size ileterek insanlık görevini yerine getiriyor ve buradaki halkın sesini size aktarıyorum. Burada buharlı gemilerimizin hem görevlileri hem de mürettebatı zor durumda kalmaktadır. Aynı zamanda şehrin değişmeyen sağlık koşullarından dolayı ciddi bir şekilde etkilenen ticari çıkarlarımızı korumak adına bu teklifi sunuyorum”.

Kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgiler, Dr. Barozzi'nin Trabzon'a geldiği döneme kadar Trabzon'da çok fazla bir faaliyetin yapılmadığını göstermektedir. Elbette burada en önemli konu, göçmenlerin bir şekilde şehir dışına çıkarılmalarıydı. Hatta 25 Şubat tarihli toplantıda Emin Muhlis Paşa Trabzon'un batısında yer alan *Seradere*'de kamp kurulmasını gündeme getirmişti.⁶⁷ Ancak bu projenin hayata geçirilmesi hemen mümkün olmadı. Özellikle daha sonraki yazışmalarda da görüleceği gibi göçmenlerin ihtiyacı olan çadır ve barakaların tedarik edilememesinden dolayı bu projenin hemen uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Schefer 8 Mart tarihli raporunda *Seradere*'de bir göçmen kampı inşa edilmesi fikrinin halen daha “*proje halinde*” olduğunu ifade ediyordu.⁶⁸ Nitekim bu projenin Dr. Barozzi'nin Trabzon'a gelişinden sonra radikal bir biçimde hayata geçirildiği görülecektir.

4. Dr. Barozzi-Yaver Efendi Çatışması

Dr. Barozzi'nin Trabzon'a geleceği haberi 11 Şubat'ta Trabzon'a ulaştı. İngiliz konsolosu Stevens bu haberi memnuniyetle karşılmasına rağmen tek görevlinin

⁶⁵ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 26 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁶⁶ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 21 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁶⁷ *Seradere* için bk. Yılmaz, 2014b: 71.

⁶⁸ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 8 Mart 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

yeterli olmayacağını vurgulamaktaydı.⁶⁹ Şüphesiz bu gelişme en çok, her fırsatta Fransız elçiliğinden Trabzon'a bir görevli gönderilmesini talep eden Fransız konsolosu Schefer'yi mennun etti. Schefer bu görevlendirmenin Trabzon'daki etkisini elçiliğe şu şekilde bildirdi:⁷⁰

“11 Şubat tarihli ve dün elime ulaşan mektupta bana, Meclis-i Tahaffuz'un (Conseil de la Santé) Karadeniz'deki Osmanlı limanlarında ve özellikle de Trabzon'da hijyen tedbirlerini almak için gerekli yetkilerle özel bir komiser tayin ettiğini bildirdiniz. Daha önce valiye ve meslektaşlarıma bu görev için bizim delegemizin seçildiğini bildirdim. Emin Paşa önceleri bunu önemli görmese de Barozzi'nin buradaki misyonu memnuniyetle karşılandı. Bununla birlikte Emin Paşa'nın sorumluluklarının, Barozzi'nin tayin edilmesiyle birlikte, bir dereceye kadar azaldığını anladığımı düşünüyorum... Barozzi'ye gerekli olan tüm yardımları yapmaya hazırım. Bunun yanında Barozzi'nin Trabzon'a gelmesinin göç dalgasının cesaretini kırdığı Hıristiyan ahaliyi teskin edeceğinden de eminim.”

Barozzi'nin Trazon'a gelişinden itibaren bu göç sürecinin şehirdeki diğer iki önemli ismi, Vali Emin Muhlis Paşa ve Muhacirun Komisyonu Başkâtibi Yaver Efendi arasında bir mücadele dönemi de başlamış oldu. Aslında Dr. Barozzi Trabzon'da daha ilk günlerden hoşnutsuz bir hava yaratmıştı. İngiliz konsolosu Stevens, elçiliğe yazdığı raporda Dr. Barozzi'nin sadece İtalyan ve Fransız konsolosluklarını ziyaret ettiğini ve diğer konsoloslukları ziyaret etmediğinden ve hatta böyle bir niyeti de olmadığından yakınmaktaydı. Trabzon'daki diğer konsoloslukların nezaketen bu ziyareti beklediklerini ifade eden Stevens bu konuda elçilikten talimat beklediğini de ifade etmiştir.⁷¹ Ancak bundan sonra İngiliz ve İtalyan belgelerinde Trabzon'da görevliler arasında herhangi bir çatışmadan bahsedilmediği görülmektedir. Buna karşın Osmanlı arşiv vesikalarında ve gerek Schefer'nin raporları gerekse de Fauvel'nin Meclis-i Tahaffuz'a sunduğu raporda, Barozzi'nin bu iki görevli ile pek çok konuda karşı karşıya geldiği görülmektedir. Fransız konsolosunun raporlarına göre vali ile Dr. Barozzi arasında ilk soğukluk daha Dr. Barozzi'nin valiye ilk ziyaretinde ortaya çıkmıştı:⁷²

⁶⁹ Stevens'tan Erskine'e, Trabzon, 26 Şubat 1864, TNA, FO 195/812.

⁷⁰ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 26 Şubat 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁷¹ Stevens'tan Erskine'e, Trabzon, 8 Mart 1864, TNA, FO 195/812.

⁷² Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 19 Mart 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

“Barozzi gecikmeden şehrin sağlık durumunu, hijyen koşullarını ve hastalığın yerli halk ve göçmenler arasında yeniden ortaya çıkmasına engel olacak ve gelişmesini durduracak tedbirler hakkında bazı şeyler öğrenmek istedi. Trabzon’a gelmesinin ertesi sabahı Trabzon valisinin makamına gitti ve burada kendisine pek çok engel çıkaran görevlilerin gevşekliği ve isteksizliğine tanık oldu. Doğrusu sayın Markiz, Emin Paşa bütün enerjisi ile alınması gereken acil tedbirler hakkında taleplerde bulunan Avrupalı bir doktorun böylesine yetkilerle karşısında olmasının ezikliğini yaşadı. Vali, doktordan ricada bulunmuş gibi göründü ama Barozzi’nin ısrarı üzerine geri adım attı. Trabzon valisi kararsız, yavaş, titiz ve ince detayların içinde şaşkın bir haldedir. Böyle bir baskı altında nasıl karar alacağını bilmeyen, çok zaman kaybetmiş ve harekete geçtiğinde de karşısına çıkan binlerce engel ile karşılaşan biridir. Şimdiye kadar hiç bir şey yapılmadı ve size belirttiğim gibi şehirde halen daha sağlık hizmeti bulunmamaktadır. Geçen ayın 25’inde büyük mecliste alınan kararlar da uygulanmadı. Bundan dolayı Barozzi, Emin Paşa’yı daha fazla sıkıştırma gereğini görerek yoğun bir aktivitenin içine girdi”.

Bu soğukluğa bir de Yaver Efendi ile yaşanan mücadele eklenince göçten kaynaklanan sorunlara bir de “*göçü idare edecek olanların yaşadığı çatışma*” eklendi. Öyle ki Dr. Barozzi’nin Trabzon’a gelişinin dokuzuncu gününde bu çatışma oldukça alevlenmiş bir haldeydi. Schefer’ye göre Vali Emin Muhlis Paşa, Dr. Barozzi’nin çabalarını protesto etmekte ve Barozzi’nin yapmış olduğu her şeyi kendisinin de yapmak niyetinde olduğunu taahhüt etmektedir. Konsolos daha önce pek çok kere çabalarını takdir ettiği valinin “*saygınlığını zedeleyecek*” derecede farklı bir tavır sergilemiş, zayıf karakterinden cesaret alan bir grubun tesirinde kaldığından yakınmaya başlamıştır. Lakin konsolosun hedefinde olan sadece vali değildir. Ona göre Trabzon’da göç sürecini yönetmekle sorumlu olan Yaver Efendi ise “*fanatik*” bir kimsedir ve valinin nezdinde yüksek bir itibar sahibidir. Bu itibarı yapılması gereken faydalı işleri engellemede kullanmaktadır. Yaver Efendi Trabzon’daki görevini suiistimal ederek büyük kazançlar sağlamaktadır. Ayrıca süreci yönetecek, yani göçmenleri aklıktan ve soğuktan koruyabilecek yeterlilikte de değildir. Bundan dolayı Trabzon’da halkın çektiği sefaletin sorumlusu da odur. Konsolosun suçlamaları bununla kalmaz. Ona göre oldukça kibirli olan Yaver Efendi,

vali tarafından korunmakta ve görevlileri istediği gibi yönlendirmektedir.⁷³

Burada konsolosun bu ifadelerini biraz sorgulamak gerekiyor. Dr. Barozzi'nin Trabzon'a varmasından önce Schefer acaba bu gerçekleri görememiş miydi? Daha önce konsolosun her konuda sık sık elçiliği bilgilendirdiği ve her ayrıntıdan bahsettiğini göz önüne alırsak bu ani değişimin Dr. Barozzi'nin Trabzon'daki 9 günlük tecrübesi ile ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü Dr. Barozzi sürekli olarak Fransız konsolosu ile müzakere hâlindeydi. Bu çıkarımı destekleyecek bir diğer kanıt da Schefer'nin Fransız Elçisi Moustier'den, Dr. Barozzi'nin sık sık işine karışarak çalışmalarını engelleyen Yaver Efendi'nin "geri çağırılması" için Babıali nezdinde girişimde bulunmasını talep etmesidir. Bu talebin aslında Dr. Barozzi'nin talebi olduğunu kestirmek zor değildir. Öyle ki Dr. Barozzi bununla da yetinmemiş, Babıali'ye Fransızca bir rapor göndererek Trabzon'daki durum hakkında hükümeti bilgilendirmişti.⁷⁴

Dr. Barozzi Trabzon'daki soruna dair Fransız konsolosuna gönderdiği bir mektupta Trabzon'daki sorunların en önemli kaynağı olarak göçmenlerin Trabzon'a varmalarından sonra aç, perişan ve çıplak bir hâlde şehrin uygunsuz bölgelerine yığılmaları ve aralarında salgın hastalıkların çıkmasını göstermektedir.⁷⁵ Dolayısıyla üstü kapalı da olsa göçmenlerin şehre yığılmalarına göz yuman veya elinde yeterli imkân olmayan yetkilileri eleştirmektedir. Nitekim daha sonra Dr. Barozzi'nin en önemli gayesi şehrin göçmenlerden arındırılması olmuştur. Schefer'nin, Vali Emin Muhlis Paşa'ya yönelik eleştirileri zamanla yumuşadı. Konsolosa göre Dr. Barozzi'nin sıkı bir çalışma ile olumlu neticeler elde etmesi Yaver Efendi'nin gevşekliğinden etkilenen ve Dr. Barozzi'nin görevine mesafeli davranarak onu engellemeye çalışan valinin de tutumunun değişmesine vesile oldu. Ancak diğer tarafta Yaver Efendi faktörü devam etmekteydi. Yine Schefer'ye göre, Barozzi sürekli olarak göçmenlerin iyiliğini bahane eden Yaver Efendi'nin entrikaları ile uğraşmak zorunda kaldı. Yaver Efendi halen daha göçmenlerin şehre yerleşmelerini savunmakta, göçmenleri yerel otoritelere

⁷³ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 19 Mart 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁷⁴ BOA, MVL, 671/9, 10 L 1279 (31 Mart 1864).

⁷⁵ Barozzi'den Schefer'ye, Trabzon, 30 Mart 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

ve Barozzi'ye karşı kışkırtmakta ve göçmenlere tahsis edilen tayınları suiistimal ederek çıkar sağlamaktaydı. Schefer 22 Nisan tarihli raporunda daha da ileri giderek Yaver Efendi hakkında daha ağır suçlamalarda bulunur. Fransız konsolosuna göre, Trabzon'da sırtını göçmenlere dayayan Yaver Efendi "*kirli operasyonları ortaya çıkmasın diye*" her beş on günde bir kâtibini değiştirmekte, tayınlarını alabilmek için ölülerini gömülmeden ortada bırakmakta, İstanbul'a köle göndererek açık bir şekilde "*köle ticareti*" ile meşgul olmaktadır.⁷⁶

Hadiseye diğer açıdan yani suçlamalara konu olan Vali Emin Muhlis Paşa ve Yaver Efendi açısından bakıldığında bu ikilinin de Dr. Barozzi'ye karşı boş durmadıklarını söylenebilir. Hem vali hem de Yaver Efendi, Dr. Barozzi'nin göçmenlere uyguladığı sertliği Muhacirin Komisyonu Riyaseti'ne bildirmişti. Bundan dolayı komisyon Dr. Barozzi'nin bu hareketlerinden bahseden bir yazıyı valiye göndermişti. Her ne kadar Schefer bu mektubu "*gülünç*" bir mektup olarak tanımlasa da valiyi etkilediğini de özellikle vurgulama gereği duymuştur. Dr. Barozzi'ye yönelik olarak Trabzon'dan Yaver Efendi ve valinin gönderdiği belgeler çok fazla değildir. Belgeler Mart ayının ilk yarısında yani Dr. Barozzi'nin Trabzon'daki en yoğun dönemine denk gelmektedir. Yaver Efendi'nin oldukça uzun iki tahriratında en çok üzerinde durduğu konu Dr. Barozzi'nin göçmenleri şehrin dışına çıkarmak için gösterdiği acelecilikti. Yaver Efendi göçmenlerin şehir dışındaki iskân yerlerinde çadır ve barakaların henüz tam olarak tedarik edilememesi nedeniyle içlerinde pek çok hasta olan göçmenlerin şehirde kalmalarının daha insani bir hareket olacağını belirtiyordu.⁷⁷ Barozzi ise Yaver Efendi'yi karantina kurallarına ihlal ile suçlarken Vali Emin Muhlis Paşa da hangi tarafın haklı olduğu konusunda kararsızlığını dile getiriyordu. Valinin yakındığı diğer bir konu da Trabzon'a gelişinden itibaren Barozzi'nin Trabzon'da hiçbir tedbir alınmadığına yönelik ithamlarıydı.⁷⁸ Bundan dolayı gerek Schefer gerekse Barozzi'nin Yaver Efendi'nin görevden alınmasını talep ettiği gibi, Yaver Efendi ve Emin Muhlis Paşa da "*muhacirin hakkında muamele-i gayri layı-*

⁷⁶ Aynı rapor.

⁷⁷ BOA, MVL, 671/9, 10 L 1279 (31 Mart 1864).

⁷⁸ BOA, MVL, 675/30, 3 Z 1280 (10 Mayıs 1864).

kası” nedeniyle Barozzi’nin azl edilerek yerine Müslüman bir doktorun tayin edilmesi için karşı bir hamlede buldukları görülmektedir.⁷⁹ Ancak Yaver Efendi’nin Dr. Barozzi aleyhine gönderdiği tahrirlere merkezden verilen cevap oldukça uzlaştırmacı bir hava taşımaktadır. Söz konusu cevapta Trabzon’da göçmenler için gerekli olan para ve diğer ihtiyaçların hemen tedarik edilemediği belirtilmekte ve yaşanan sorunların aslında bu eksikliklerden ileri geldiği ifade edilmekteydi. Dahası Trabzon’da böyle yoğun bir ortamda görevlilerin böylesi bir tartışma ile meşgul olmalarının “*umuru ihlal eylemekten gayri müfîd olmayacağı*” vurgulanmaktaydı.⁸⁰

Her ne kadar devlet bu şekilde uzlaştırmacı bir dil kullansa da Trabzon’da göçün her geçen gün daha büyük bir sorun hâline gelmesi daha etkili tedbirlerin alınmasını gerekli kıldı. Şüphesiz bunların içinde en ilginç olan Yaver Efendi’yi ilgilendiriyordu. Gerek Dr. Barozzi’nin ve gerekse de Schefer’in, Yaver Efendi’nin Trabzon’daki görevinden alınması yönündeki talepleri Nisan ayının ortalarına doğru karşılığını buldu.⁸¹ Muhacirin Komisyonu, Yaver Efendi’nin Trabzon’daki görevinde kalmasını istese de muhtemelen Fransız elçiliğinden iletilen şikâyetler doğrultusunda Babıali, komisyonun bu talebini kabul etmedi. Osmanlı belgelerinde Yaver Efendi’nin görevinden alınmasına gerekçe olarak, Nisan ayının ortalarında Trabzon’a gelmesi beklenen 170.000 göçmenin iskân mahallerine sevki ve gerekli harcamaların ağır işler olacağı ve bu işleri daha önce fevkalade işlerde başarı göstermiş olan Tevfik Efendi’nin daha iyi yapabileceği gösteriliyordu.⁸² Bu durumda Trabzon’da Yaver Efendi ve Dr. Barozzi arasındaki çatışmadan Yaver Efendi’nin görevinden alınmasıyla Dr. Barozzi’nin galip çıktığı görülmektedir. Ne var ki, Trabzon’daki görevini Tevfik Efendi’ye devreden Yaver Efendi bu kez Amasya-Canik bölgesine komisyonun memuru olarak tayin edildi.⁸³ Schefer’ye göre bu atama Yaver Efendi için bir cezanın ötesinde, Trabzon’da yaptığı gibi “*kârlı bir iş*” imkânı ortaya çıkarmıştı.

⁷⁹ BOA, MVL, 985/20, 4 Za 1280 (11 Nisan 1864).

⁸⁰ BOA, MVL, 671/9, 10 L 1279 (31 Mart 1864).

⁸¹ BOA, İ. DH, 524/36128-Lef 1, 9 Za 1280 (16 Nisan 1864).

⁸² BOA, İ. DH, 524/36128-Lef 3, 9 Za 1280 (16 Nisan 1864).

⁸³ Saydam, 1997: 111-112.

Yaver Efendi'nin görevden alınması Emin Muhlis Paşa için bir üzüntü kaynağı olsa da yeni görevli Tefik Efendi'nin tam desteğini alan Dr. Barozzi için o zamana kadar elde edemediği rahat bir çalışma ortamı oluşturdu.⁸⁴ Böylece Barozzi, Tefik Efendi'nin işbirliğiyle göçmenlerin durumları ve tayinatları konusunda daha önemli işler yaptı. Barozzi ve Trabzon'daki diğer görevlilerin çalışmaları sayesinde, kamp yerlerinde göçmen sayıları artmaya devam etse de Mayıs ayında Trabzon'un sağlık durumu oldukça iyi bir hâle getirildi.⁸⁵ Ne var ki Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Trabzon'da Dr. Barozzi ile yerel idareciler arasında bir soğukluk ortaya çıkmıştı.⁸⁶ Muhtemelen hem bu soğukluktan hem de yeni görevli Tefik Efendi'nin daha yoğun çalışmalarından dolayı Dr. Barozzi'nin Trabzon'daki misyonunun sona erdiği görülmektedir.⁸⁷

Yukarıda genel olarak ifade edilen ve çok kısa bir süre Trabzon'da bir tarafını Avrupalı bir hekim ve konsolosun diğer tarafını da Osmanlı yetkililerinin oluşturduğu çatışmadan hangi neticeler çıkarılabilir? Elbette burada hangi tarafın haklı olduğu konusunda başka delillere ihtiyaç vardır. Tanzimat döneminde devlet görevlilerinin çok sık işlerini suiistimal ederek haksız kazanç elde etmelerinin kronik bir sorun olduğunu düşündüğümüzde Yaver Efendi'ye atfedilen suçları bir dereceye kadar anlamak mümkün olur. Ayrıca suçlamalara maruz kalan sadece Yaver Efendi değildi. Fransız konsolosu Schefer'nin 14 Mayıs tarihli raporunda "*oldukça emin bir kaynaktan*" aldığı bilgilere göre Emin Muhlis Paşa'nın "*sahip olduğu serveti köle ticaretinde kullandığını*" belirtiyordu. Bu iddiaya göre vali 50.000 kuruş teslim ettiği bir görevliyi *Malakof* adlı Osmanlı vapuru ile Çerkes kıyılarından köle almak için göndermiş; geminin kaptanına da getirilen kölelerin diğer göçmenlerle karışmaması için doğrudan karantinaya çıkmasını emretmişti. Schefer'ye göre bu "*iğrenç trafik*" göç başlayandan beri sıra dışı bir hal almıştı. Gerçekten de binlerce göçmenin Osmanlı kıyılarına sığınması köle ticaretine bir ivme kazandırmış ve köle ticaretini kârlı bir işe dönüştürmüştü. Bundan

⁸⁴ Schefer'den Moustier'ye, Trabzon, 14 Mayıs 1864, AMAE, CADN, Trébizonde, Tome 9.

⁸⁵ Yılmaz, 2014b: 24.

⁸⁶ BOA, MVL, 675/30, 3 Z 1280 (10 Mayıs 1864).

⁸⁷ *Papers Respecting the Settlement of Circassian Emigrants in Turkey*, 1864: 11.

dolayı Babıali 1864'ün ortasından itibaren köle ticaretine yönelik bazı kısıtlayıcı tedbirler almaya çalıştı.⁸⁸

Burada bu göç sürecinde karşılaşılan sorunlar ve özellikle de “Yaver Efendi'ye karşı” dile getirilen suçlamaları destekleyecek bir başka kaynak daha var. Çiçek'in yayınladığı Hürriyet Gazetesi'nin 19 Ekim 1868 tarihli sayısında çıkan yazarı belli olmayan ve Babıali'nin göç politikalarının eleştirildiği yazı pek çok açıdan önemli bilgiler içerir. Öncelikle taşraya gönderilecek iskân memurları için hazırlanan talimatların “*ömründe İstanbul haricini görmemiş bir takım hüsn-ü selika ashabının kaleminden çıkma olduğundan havi olduğu evamir muktezeyat-ı mahalliyeye asla tevafuk etmedi*”ğinden yakınılarak iskân memurlarının görevlerinin faydasızlığına ve görevlerini menfaat kaynağına dönüştürmelerine vurgu yapılmıştı. Aynı yazı örnek olarak Samsun Çarşamba'daki duruma işaret ederek nüfusu 25 bin kişi olan kazanın 40 bin muhacire ev sahipliği yaptığı, ancak buna karşın kaza meclisinin “*bu muhacirlerin tamamen yerleştirildiği, ziraat ve ticarete başlayıp memlekete faydalı olmaya başladıkları*”na dair yazılar yazarak yeni muhacirlerin kazaya gelmesine sıcak bakmalarının, muhacirlerin gerçek durumu ile tam bir tezat oluşturduğuna işaret etmektedir.⁸⁹ Daha da ilginç olanı, yazının Yaver Efendi'ye yönelik suçlamalarıdır. Yazıda göç sürecinin İstanbul'a köle nakliyesi için bir fırsata dönüştürüldüğü ifade edilerek Trabzon'dan sonra Samsun-Sivas taraflarına memur edilen Yaver Efendi için “*Sivas ve Samsun cihetlerine memur olan Yaver Efevidir ki memur olduğu mahaller muhacirinin iskâni yerine takım takım İstanbul'a cariyeler gönderdi ve muhacirlerden fiil-i katl ile müttehim olan Osman namında bir habisi tercüman olarak maiyetinde taşıyıp alet-i temettu etti*” ifadeleri kullanılmaktadır.⁹⁰ Bütün bu ifadeler bize Yaver Efendi'nin Trabzon'dan sonraki görev yerinde de “boş durmadığını” göstermektedir.

Göç sürecinde karşılaşılan suiistimallere dair bilgilere sadece yabancı kaynaklar veya Osmanlı basınında rastlamıyoruz. 1864'ün başlarında Muhacirin Komisyonu'na bağlı iskân memurlarının görev yerindeki “*çalma, israf ve zimmetlerine para geçirme*”

⁸⁸ Yılmaz, 2014b: 26-27.

⁸⁹ Bu konuda ayrıca bk. Serbestoğlu, 2015: 134-136.

⁹⁰ Çiçek, 2009: 81-84.

gibi suiistimalleri İstanbul'a bildirilmişti.⁹¹ Bu tür yolsuzluklar Dr. Barozzi ve Yaver Efendi'den sonra da devam etti. Bu konuda Trabzon'da göçmenler için görevlendirilen Eczacı Hüseyin Efendi'nin göçmenlerin ihtiyacı olan hekim, ecza ve tayinat konusunda yapılan suiistimalleri ortaya koyan mektubu⁹² validen Muhacirîn Komisyonu başkâtibine kadar görevlilerin bu süreci kendi çıkarları için kötüye kullandıklarını göstermektedir.⁹³ Özellikle göçmenlere verilen peksimetin eksik gramajı, çürük, kokuşmuş olması ve Giresun'dan Kaptan Yorgi'nin göndermiş olduğu unun bozukluğu konusunda Karantina Müdürü Halil Efendi, Muhacirîn Memuru Tevfik Efendi, Temmuz 1864'te Trabzon'a gelen Müfettiş Rıza Efendi ve Emin Muhlis Paşa'nın yapmış olduğu yazışmalarda pek çok örnekle karşılaşmaktayız.⁹⁴ Bu hâliyle dönemin en önemli sorunlarından biri olan "*yiyicilik* ve *sahteciliğin*" bu göç sürecinde Trabzon'da da ortaya çıktığı görülmektedir.⁹⁵

Burada yerel idarecilerin özellikle köle ticareti başta olmak üzere diğer suiistimallerinin veya ihmallerinin neden sadece Fransız konsolosunun veya Dr. Barozzi'nin raporlarında dile getirildiği de sorgulanmalıdır. Osmanlı ülkesinde köle ticaretinin yasaklanması için yoğun bir mücadele veren İngilizlerin Trabzon'daki temsilcisi Stevens'in bu dönemki yazışmalarında bu konulara ilişkin bir yazışmaya rastlanmaması ilginçtir. Acaba bu durum, Trabzon'daki Rus konsolosunun, köle ticaretinde İngilizlerin de parmağı olduğuna yönelik iddialardan mı ileri geliyordu?⁹⁶ Bu iddiayı desteklemek için daha ayrıntılı bilgilere ihtiyaç vardır. Ama kesin olarak bilinen husus, Babıali'nin Ağustos 1864'te Çerkes köle ticaretine dair kısıtlayıcı tedbirler aldığıdır.⁹⁷

Karşı tarafın, yani yabancı cenahın iddiaları çerçevesinden gelişmelere bakıldığında başka yorumlar yapmak mümkündür. Yukarıda da değinildiği gibi, başta konsoloslar olmak üzere yabancı görevliler Os-

⁹¹ Saydam, 1997: 111-112.

⁹² Mektup için bk. BOA, A. MKT. MHM, 311/68- Lef 4, 13 Ra 1281 (16 Ağustos 1864); Serbestoğlu, 2015: 134.

⁹³ BOA, A. MKT. MHM, 309/47, 17 Ra 1281 (20 Ağustos 1864).

⁹⁴ BOA, MVL, 684/62, 29 C 1281 (29 Kasım 1864).

⁹⁵ Pul, 2011: 413-423.

⁹⁶ Trabzon'daki Rus konsolosu Moşnin, İngiliz konsolosu Stevens'in kız kardeşi Byn. Mareny'nin Vali Emin Muhlis Paşa'nın desteği ile köle ticareti ile meşgul olduğunu iddia ediyordu. Kasumov&Kasumov, 1995: 271.

⁹⁷ Rosser-Owen, 2007: 40.

manlı idarecilerini yermek veya yetersiz görmek konusunda çoğu kez acımasız davranmışlardır. Özellikle konsolosların yazışmalarında bu durumu sıkça görmek mümkündür. Devletin elindeki sınırlı imkânlar ile böylesine zor bir süreci yönetmeye çalıştığı bir ortamda, yapılan olumlu faaliyetlerden ziyade eksiklikleri gündeme getirmeleri, Dr. Barozzi örneğinde “başarıyı tamamen kendi taraflarına mal etmeleri” de en az diğer tarafın tavrı kadar eleştirilmesi gereken bir husustur. Aynı şekilde konsoloslar Osmanlı yetkililerini suçlarken aslında asıl kaygıları Trabzon’daki ticari çıkarlarıydı. Fransız konsolosu “Fransız denizciliği ve Trabzon’daki Fransız çıkarları” açısından olaya yaklaşırken İngiliz Konsolosu Trabzon’da en verimli tarım alanlarına yerleştirilen göçmenleri, İngiliz endüstrisi için deneme pamuk ekimlerinin yapıldığı bir dönemde Trabzon’daki ziraî faaliyetler için bir engel olarak algılıyordu. Yine İtalyan konsolosu da ticari çıkarları dile getirenler tarafındaydı. Rus konsolosu ise diğerlerinin aksine, Kafkasya’nın hızla boşaltılması için bizzat Çerkes sahillerine gemi göndererek göçmen nakli ile uğraşmakta ve Trabzon’daki cephanelikleri gezerek Çerkes sahillerine silah sevkiyatı yapılıp yapılmadığını denetlemekteydi.

Sonuç

1864 Kafkas Göçü’nün Trabzon’da yol açtığı sorunların yalnızca yetkililer arasında cereyan eden çatışmasına odaklanan bu çalışma, aslında göç konusunun ne denli çok boyutlu bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Mevcut literatür genellikle göç konusuna kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda göçmenlerin Osmanlı ülkesine gelişi, konaklamaları, daimi iskân mahallerine yerleştirilmeleri ve bu süreçte karşılaşılan sorunlar ekseninde değinmektedir. Oysaki göçün bizzat öznesi olan göçmenler açısından göçü incelemek bu büyük dramı anlamak açısından oldukça önemlidir. Literatürün eksik olduğu alanlardan biri de bu konudur. Bunun yanında göç süreci ile ilgili olarak bu çalışmanın da göstermeye çalıştığı gibi, bir de “göç ve göçmenlerle” zorunlu olarak karşılaşılan karşı tarafın, yani göçmenlerin

yerleştirildiği yerlerin halkı kadar göçü idare etmeye çalışanlar açısından veya devlet açısından da konuya bakmak gerekir. Ancak hangi taraftan bakılırsa bakılsın sayısı yüzbinlere varan büyük bir kitlenin çok kötü koşullar altında ve kendilerine gerekli imkânları sunmak konusunda hazır olmayan bir devlete sığınmaları çok büyük sorunlara neden oldu. Bu sorunlar öncelikle bizzat göçmenleri, yerli halkı ve göç sürecini idare edenleri etkiledi. Bu bakımdan konuya Osmanlı Devleti açısından bakıldığında Osmanlı Hükûmetinin yüzbinlerce göçmene böylesine çetin koşullarda kucak açtığı bir ortamda eksikliklerin ve suiistimallerin yaşanması çok yadırganacak bir durum değildir. Bu kısıtlı imkânlarla rağmen Osmanlı Hükûmeti, göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması, iskân yerlerine nakilleri ve yerleştirilmeleri sürecinde oldukça fedakâr davranmıştır.

Aslında Trabzon'da bu kısa zaman zarfında incelenmeye çalışılan göçten kaynaklanan sorunların günümüzde Türkiye'nin karşılaştığı göç dalgasından doğan meselelerle de benzerlik gösterdiği söylenebilir. Türkiye birkaç milyon mülteciyi büyük bir mali yükün altında kalarak barındırırken Batı dünyası bu mültecilere karşı oldukça sert bir siyaset izlemekte ve sorunu Türkiye açısından değerlendirmekten imtina etmektedir. Buna karşın Türkiye, coğrafyasının getirdiği tarihsel rolü icra ederek mazlumlara kucak açmaya devam etmektedir. Bunda elbette Osmanlıların Kafkas halklarına dinî ve insani gerekçelerle kucak açması gibi günümüz Türkiye'sinin Suriyeli ve diğer mültecilere aynı duygular ile ev sahipliği yapması şeklinde görülen "*devlet geleneğinin*" de tesiri olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi | The Prime Ministry Ottoman Archives

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 27/1189.

Bâb-ı Âli Evrak Odası, Vilâyât Gelen-Giden Defterleri (BEO. VGGD), no. 190.

Sadâret Mektûbi Mühimme Kalemî (A. MKT. MHM): 293/25; 290/37; 309/47; 311/68

İrade Dâhiliye (İ. DH), 524/36128.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti (MVL), 669/68; 671/9; 675/30; 985/20.

II. Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) | Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Fransa

a) Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Correspondance consulaire et commerciale (CCC): Trébizonde, Tome 8.

b) Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

Archives des Postes Diplomatiques, (APD), Constantinople (Ambassade), Série D: Trébizonde, Tome 9.

III. The National Archive (TNA) | İngiliz Milli Arşivi

FO 524/13; FO 195/812

B. Diğer Kaynaklar

Akyıldız, Ali (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınevi.

Aydın, Erdem (2004), “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, 15, 185-207.

Cuthell, David Cameron, Jr. (2005), *The Muhacirin Komisyonu: An agent in the Transformation of Ottoman Anatolia, 1860–1866*, Ph.D. dissertation, Columbia University, New-York.

Çiçek, Nazan (1999), “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti”: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64-1, 57-88.

Davison, Roderic H. (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Dulaurier, Édouard (1866), “La Russie dans le Caucase: L'exode des Circassiens et la colonisation Russe”, *Revue des Deux Mondes*, 61, 41-67.

Eren, Ahmet Cevat (1966), *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul: Nurgök Matbaası.

Fauvel, Antoine (1864), “L’Émigration Circassienne en Turquie”, *Gazette Médicale d’Orient*, 4, 49-60.

Grassi, Fabio L. (2014), *Una Nuova Patria L’esodo dei Circassi verso l’Impero Ottomano*, İstanbul: Isis Press.

_____(2017), *Yeni Bir Vatan, Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu’na Zorunlu Göçü*, (Çev. Birgül Göker Perdisa), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Günaçtı, Yusuf (2017), *Osmanlı’dan Cumhuriyete Trabzon’a Göçler: Göç, Demografik Hareketlilik ve Değişim Üzerine Bir Kent Örneği (1877 - 1930)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Hacettepe Üniversitesi.

Habiçoğlu, Bedri (1993), *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, İstanbul: Nart Yayınları.

İpek, Nedim (2006), *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yayınevi.

Karal, Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara: TTK.

Karpat, Kemal H. (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____(2010), *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kasumov, Ali, & Kasumov, Hasan (1995), *Çerkes Soykırımı Çerkeslerin 19. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Ankara: Kaf-Der Yayınları.

Kırmızı, Abdülhamit (2017), *Abdülhamid’in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul: Klasik.

Kocabaşoğlu, Uygur (2004), *Majestelerinin Konsoloslari İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kyriakidis, Theodosios (2014), “Three Unpublished Documents from Trebizond’s Italian Consulate Concerning the Sanitarian Consequences of the Caucasian Migration in 1864 to the Southeastern Coast of the Black Sea”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, ed. Mehmet Hacısalihioğlu, içinde (201-217) İstanbul: BALKAR-IR-CICA.

L'Émigration Circassienne en Turquie, Extrait de la Gazette Médicale d'Orient Juillet 1864, Imprimerie de Levant Herald, Constantinople 1864.

McCarthy, Justin (1998), *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Panzac, Daniel (1995), “Vingt ans au service de la médecine turque: le Dr Fauvel à Istanbul (1847-1867)”, *Santé, médecine et société dans le monde arabe*, dir. E. Longuenesse, içinde (165-181), Paris: Harmattan.

_____(1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Papers Respecting the Settlement of Circassian Emigrants in Turkey (1864), London.

Pinson, Mark (1972), “Russian Policy and The Emigration of The Crimean Tatars to The Ottoman Empire, 1854-1862”, *Güneydogu Avrupa Arastirmalari Dergisi*, 1, 37-55.

_____(1973-74), “Russian Policy and The Emigration of The Crimean Tatars to The Ottoman Empire, 1854-1862”, *Güneydogu Avrupa Arastirmalari Dergisi*, 2-3, 101-114.

Pul, Ayşe (2009), “Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhâcirlerinin İskanı (1860-1864)”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, c. I, içinde (544-461), Ankara: Giresun Belediyesi Yayınları.

_____(2011), “Kafkasya Muhâcirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/16, 413-423.

Recueils des travaux du Comité consultatif d'hygiène publique de France et des actes officiels de l'administration sanitaire, (1875), Tome 4, Paris : Librairie J. B. Baillière.

Rosser-Owen, Sarah A.S. Isla (2007), *The First 'Circassian Exodus' to the Ottoman Empire (1858-1867), and the Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observer*, Unpublished MA Dissertation, University of London School of Oriental and African Studies, London.

Sarıyıldız, Gülden (1994), “Karantina Meclisleri’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, LVII/222, 329-376.

_____(1996), *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-2914)*, Ankara: TTK.

Saydam, Abdullah (1999), “Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876)”, *Osmanlı*, C. IV, içinde (677-686), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

_____(1997), *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: TTK.

Serbestoğlu, İbrahim (2015), *Bir Taşra Şehrinde Tanzimat ve Modernleşme, Canik Sancağı 1863-1865*, Malatya: Mücelli Yayınları.

Şaşmaz, Musa (1999), “Immigration and Settlement of Circassians in the Ottoman Empire on British Documents 1857-1864”, *OTAM*, 9, 331-366.

Şehsuvaroğlu, Bedi N (1951). “Türkiye Karantina Tarihinin Bir Bakış”, *Sağlık Dergisi*, 2/25, 1-4.

_____(1966), “ Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri” *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 17/2, 282-299.

Turgay, A. Üner (1991), “Circassian Immigration into the Ottoman Empire, 1856-1878”, *Islamic Studies Presented to Charles J. Adams*, içinde (193-217), ed. Wael Hallaq and Donald P. Little, Leiden: E. J. Brill.

Ulman, Yeşim Işıl (2008), “Portraits of Italians in Health Affairs in 19th Century İstanbul: Dr. Castaldi, Pharmacist A. Calleja, Midwife Messani”, *Oriente Moderno*, 6, 135-148.

Ünver, A. Süheyl (1999), “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Notlar”, *Tanzimat*, c. II, içinde (933-966), İstanbul: MEB Yayınevi.

YILDIRIM, Nuran “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. V, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s.1320-1338.

Yıldırım, Nuran (2010), *A History of Healthcare in İstanbul*, İstanbul: Düzey Matbaacılık.

Yılmaz, zgr (2014), “1864 Kafkas Gcnde Trabzon”, *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün, içinde* (315-345), ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR-IRCICA.

_____(2014a), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.

_____(2014b), “An Italian Physician in the Caucasian Migration of 1864: The Mission of Dr. Barozzi in Trabzon and Samsun”, *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14/ 28, 5-44.

_____(2014c), “1864 Kafkas Gc Hakkında Bir Rapor”, *Mavi Atlas*, 3, 132-155.

Düzcü, Levent, "Balkan Gazetesinin Yazar ve Okur Köşesinden Bulgaristan Türklerinin Sorunları (1906-1908)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, ss.33-81.
DOI: 10.31765/karen.438235

BALKAN GAZETESİNİN YAZAR VE OKUR KÖŞESİNDEN BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN SORUNLARI (1906-1908)*

Levent DÜZCÜ**

** Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü
E-Posta: lduzcu2100@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9908-4579

Anahtar Kelimeler: Balkan gazetesi, partizanlık, vakıf, müftü, mektep.

Öz: Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Türklerin 1906-1908 yılları arasında ne gibi sorunları olabilir? 1908 yılı Bulgaristan'ın Osmanlı'dan kesin olarak kopuşunu ifade etmektedir. Tam da bu tarihten iki yıl önce Filibe'de çıkan bir Jön Türk gazetesi olan Balkan'dan hareketle ülkede yaşayan Müslüman Türklerin sorunları üzerine eğilmek istedik. Elimizde öne çıkan veri kaynağı, Balkan gazetesinde yayımlanan hem başyazar Edhem Ruhi'nin yazıları hem de gazeteye yazı gönderen okurların mektuplarıdır. Gerek Edhem Ruhi'nin yazılarına gerekse okur mektuplarına ciddi bir şekilde eğildiğimizde gördüğümüz manzara beklediğimizden çok farklıdır. Edhem Ruhi ve okurlar gazetedeki sorun olarak daha çok Müslüman toplumun iç problemlerini merkeze almıştır. Öne çıkan sorunlar ise şunlardır: Partizanlık, müftüler, mektepler, vakıflar. Ancak bu sorunların her biri bir diğeri ile yakından ilgilidir. Bu da sorunların daha karmaşık ve girift bir hâle gelmesine sebep olmuştur.

THE PROBLEMS OF THE BULGARIAN TURKS FROM THE AUTHOR AND READER'S COLUMN OF THE BALKAN NEWSPAPER (1906-1908)

Abstract: What problems can The Turks have, who lived in Bulgaria between 1906 and 1908? The year 1908 present the final separation of Bulgaria from the Ottoman Empire. We wanted to focus on the problems of the Muslim Turks living in this country, by means of the Balkan, a newspaper of Youth Turks, which has appeared exactly two years before this date in Plovdiv. Our most important

* Araştırma makalesidir.

Gönderim Tarihi: 21.11.2017

Kabul Tarihi: 12.06.2018

sources are the writings, published in the Balkan newspaper, of both Edhem Ruhi, the chief author, and the readers who have sent letters to the newspaper. The view that we saw is different from what we expected when we seriously focus on both the writings of Edhem Ruhi and the letters of readers. Edhem Ruhi and the readers highlighted especially the internal problems of Muslim society as a problem in the newspaper. But the following issues are the most important: partizanship, müftis, schools and foundations. But each one of these problems is closely related to the other. This led to the complications of these problems.

Keywords: Balkan newspaper, partizanship, foundation, mufti, school.

Giriş

Bilindiği üzere 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından büyük devletlerin müdahalesiyle yapılan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti; Sırbistan, Karadağ ve Romanya'yı Balkanlarda kaybederken Bulgaristan da üçe bölünmüştür. Bu bölünme ile Bulgaristan Prenslığı (Emareti) özerk olmuş, Şarkî Rumeli'ye Hristiyan vali atanmış ve Makedonya ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı'ya bırakılmıştır. Makedonya dışında kalan iki bölge artık Osmanlı'ya pamuk ipliği ile bağlı bir duruma gelmiştir. Bu savaşın neticesinde yüzyıllardır ülkede çoğunluğu oluşturan Müslüman Türkler ilk defa azınlık durumuna düşmüş, savaşın ardından Türkler, hemen her yıl Osmanlı ordusunun çekildiği imparatorluk topraklarına doğru göç etmek zorunda kalmıştır.¹ 1885 yılında Bulgaristan Prenslığı, Şarkî Rumeli'yi işgal edince buradaki Müslüman Türkler için de yeni bir siyasî atmosfer başlamış olacaktır.² Makalemize

¹ Dayıoğlu, 2005: 38-39; Tuncer, 2011: 19. Bu göç, Bulgar Hükümeti'nin ve elbette Bulgarların uyguladığı baskı, yıldırma ve katliamlardan kaynaklanmaktaydı. Buna karşı Bulgaristan'da yayın yapan Türk gazeteler karşı yayın fazla yapamasa da muhacirler seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Bu konu hakkında Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti'nin Bâbüâlî'ye, Osmanlı Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'ne gönderdiği bir istidaname için bk. Okur, 2005: 351- 361. 1878 yılından itibaren başlayan bu göç 20. yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür. Kemal Karpat neredeyse yüz yılı bulan, hatta aşan bu göçü "Türkiye'ye bir Bulgar Türkleri fazlası akışı" ifadesiyle nitelemektedir. Yine Karpat'a göre, ilerleyen yıllarda dahi (20.yüzyılı kastediyor) Bulgaristan'daki Türk toplumu yine de büyük ölçeğini korumuştur. Karpat, 2012: 266.

² Köse, 2006: 269; Balkan gazetesi Berlin Antlaşması'nda karar olarak alınan ve ardından komisyon çalışmaları sonucunda teşkilatı oluşturulan Şarkî Rumeli Vilayeti'nin merkezi olan Filibe'de çıkmıştır. Şarkî Rumeli 1885 tarihine kadar Bâbüâlî'ye özel bir nizamname ile bağlı, Aleko ve Gavril adlı Bulgar valilerce yönetilen özel şartları haiz bir bölgeydi. Ancak bu tarihte (1885) Bulgarların Şarkî Rumeli'yi işgali ile başta Filibe olmak üzere civardaki bütün Türkler için yeni bir dönem başlamıştır. Artık Bulgaristan Prenslığı (Bulgar Emareti) Prens Aleksandr önderliğinde nüfuz alanını Şarkî Rumeli'ye de yaymıştır. Bundan sonraki süreçte Şarkî Rumeli'de bulunan Müslüman Türk ahalinin giderek azınlık psikolojisi içine girebileceğini düşünmek hiç de zor değildir. Gerek Bulgarların yıldırma siyasetleri gerekse bölge Türklerinin gitgide yasadıkları köy, kasaba, kaza ve şehirlerden göçleriyle Filibe ve civarında kalan Türkler için sorunlar katlanarak artacaktır. Bu bilgiler ve daha detaylı olarak Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili müstakil bir çalışma için bk. Aydın, 1992; Berlin Antlaşması'nda Şarkî Rumeli Vilayeti'nin durumu ve 1885 yılına kadar yaşanan süreç ile ilgili bk. Vatanserver, 2015: 4403-4404; Ayrıca 1878 Berlin Antlaşması sonrası Bulgaristan'daki Türklerin mallarına el koyma hareketi ile ilgili bk. Memişoğlu, 2015: 4410-4413.

konu olan Balkan gazetesi de Şarkî Rumeli'nin merkezi olan Filibe'de yayın hayatını sürdürmüştür. Balkan gazetesinin Osmanlı basını içinde tam olarak nerede durduğunu anlamak için biraz geriye iderek Osmanlı basın hayatını 20. yüzyılın başına kadar özetlemek doğru olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde basın, yayın hayatına başladığı II. Mahmud'dan II. Abdülhamid'e kadar ciddi mesafeler katetmiş, öncelikle devletin el attığı gazetecilik (1831-Takvim-i Vekayi), daha sonra özel teşebbüsün elinde hızla gelişmiştir. Ceride-i Havadis ile başlayan ilk yarı özel gazetecilik ve ardından Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr ile tam anlamıyla müstakil hale gelmiş; önemli edebiyatçı-yazarlar, fikirlerini basın yolu ile iletme/yayma imkanı bulmuştur. Osmanlı fikir adamları için basın 1860 başlarından itibaren başka bir işlev daha görmüştür: İktidarın eleştirisi. Bir başka ifadeyle muhalif basının doğuşu gerçekleşmiştir. Bilhassa Yeni Osmanlılar, önce Tasvir-i Efkâr, ardından 1867'de yurt dışına çıkışları ile birlikte de Muhbir, Hürriyet, İbret gibi gazeteleriyle, Bâbîâli'yi hedef almış; hükûmetin yaptığı icraatları şiddetle eleştirmişlerdir. Buna karşılık Tanzimat'ı ilan eden bürokrasi ve onun takipçileri için basın ve onun kontrol edilmesi önemli bir mevzu olmuştur. Özellikle Âli Paşa tarafından 1867 yılında çıkarılan kararname ile bu muhalif basın denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Kararnameye bakıldığında muhalif basının kullanmış olduğu dil ve yolun "düşmanlara fesat aracı olacak birtakım zararlı fikirler ve yalan haberler yayımlamakta" olduğuna dikkat çekilmiştir. Böylece Bâbîâli için zararlı basın diye ayırım yapılarak, bu durum olgu haline getirilmeye çalışılmıştır.³

Yeni Osmanlılar, 1867 yılında yurt dışına kaçışları ile birlikte Avrupa'da Bâbîâli'ye yönelttikleri eleştiri dozajını giderek artırmış, Namık Kemal ve Ali Suavi ile bu doruk noktasına çıkmıştır. Avrupa'da Jön Türk olarak anılan bu yeni muhalif Türk fikir adamlarının ana talebi, Avrupa'daki gibi yeni bir anayasa hazırlanarak meşrutiyetin ilan edilmesidir. Ali Paşa'nın ölümünden sonra fikirlerini İstanbul'da yazmaya devam etmişlerdir. 1876'da Yeni Osmanlıların ve Mithat Paşa'nın da çabası ile birlikte Kanun-i Esasi hazırlanarak Meşrutiyet rejimi ilan edilmiş, Osmanlı

³ Koloğlu, 1985: 69-81.

Meclis-i Mebusan'ı açılarak parlamenter hayata adım atılmıştır. Ancak bu yeni heyecan çok uzun sürmemiş, Sultan II. Abdülhamid, meclisi süresiz tatil etmiş, böylece meşrutiyet rejimi son bulmuştur.⁴

II. Abdülhamid, 1878'den sonra iktidarını giderek sağlamlaştırmış, basına ise ciddi bir kontrol getirmiştir. Jön Türkler ve diğer muhalif kişilerin basındaki varlığı da böylece son bulmuştur. Abdülaziz döneminin nispeten daha serbest basını yerine "kanun dairesinde matbuat serbesttir" anlayışı ile yeni ve ama bir o kadar sathi ve suya sabuna dokunmayan bir basını doğmuştur. Artık Bâbîâli'nin eleştirilmesi imkânsız bir hâle gelmiştir. Böyle bir atmosfer ise muhaliflerin giderek tepkisini çekmiş, onların Yeni Osmanlılardan sonra yeni bir oluşuma girmelerine sebep olmuştur: İttihat ve Terakki Cemiyeti. Bu yeni cemiyet ile birlikte bazı muhalifler, Abdülhamid'in takibine uğramışlar, bunun üzerine başta Ahmet Rıza olmak üzere önceki selefleri gibi yurt dışında (özellikle Fransa) gazete çıkararak Abdülhamid ve ekibine sert eleştiriler getirmekten çekinmemişlerdir. Avrupa'da Jön Türk olarak bilinen Tanzimat'tan sonraki bu ikinci muhalif yapı, Abdülhamid'den meclisi yeniden toplamasını talep ediyordu. Devletin içinde bulunduğu durumun ancak bu şekilde, çok seslilikle kurtulacağına inanıyorlardı. Jön Türk basını olarak adlandıracağımız bu yeni muhalif basında yazan çizenlerin talebi sadece Meclis-i Mebusan'ın açılması değildi. Bunun dışında onlar, Abdülhamid'in etkisinin uzak olduğu birçok yerde yayınladıkları gazeteleriyle devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtuluş çarelerine, Müslüman-gayrimüslim ilişkilerine, Müslümanların genel sorunlarına, Avrupa'dan neden geri kalındığına, ilerlemenin nasıl sağlanacağına, eğitim, bilim, teknoloji gibi daha birçok alanda makale yazarak Osmanlı okuyucularına hem Avrupa'daki gelişmeleri hem de fikirlerini aktarma fırsatlarını bulmuşlardır.

Balkan gazetesini de yukarıdaki genel okuma içinde bir yerde aramaya kalkarsak, elbette karşımıza muhalif bir gazete olarak çıkacağını, bu muhalifliğinin de yine II. Abdülhamid karşıtlığı ile kendini konumlandırmaya çalıştığını söylemek gerekecektir. Şimdi

⁴ 1878 yılında Meşrutiyet fiilen ilgası ile birlikte muhalif basının da aslında Bâbîâli'de son bulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1878'e kadar Osmanlı'da belli ölçüde bir muhalif basın var olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve müstakil bir çalışma için bk. Nalcioğlu, 2013.

biraz Balkan gazetesinin hususi veçhesi üzerinde durabiliriz. Böylece makale ile asıl amaçlanan noktaların neler olduğu da belki daha iyi anlaşılabilir.

Elinizdeki bu makalenin amacı Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanından (1908) iki yıl öncesinde Bulgaristan Müslüman Türklerinin yaşadıkları sorunları incelemeye çalışmaktır. Makalede kullanılan bilgiler, 1906'da Filibe'de çıkarılan Balkan gazetesi üzerinden sağlanmıştır. Balkan gazetesi, II. Abdülhamid döneminin muhalif Jön Türk gazetesidir. Gerçi bu gazete gibi onlarca Jön Türk gazetesi Avrupa'da yayımlanmıştır. Artık Osmanlı Devleti'nin, içişlerine hiçbir şekilde karışmadığı bir coğrafya durumunda olan Bulgaristan'da gazete çıkarmak II. Abdülhamid muhalifleri ve bilhassa Jön Türkler için herhâlde arzu edilen bir atmosfer oluşturmuştur.

Haliyle Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı düşünce ve politikalarını neşretmek ve taraftar toplamak amacıyla basını gayet etkili bir şekilde kullanmıştır. Dönemin İstanbul basınına uygulanan ağır sansür, Jön Türk basınına değerini bir kat daha artırmaktadır. Bilhassa 1878-1908 arasında kalan uzun dönemde Osmanlı siyasi düşünce ve tartışmalarına, sansürün sert uygulandığı İstanbul'da değil, Jön Türk basınında da rastlamak mümkündür. Açıkça ifade etmek gerekir ki Jön Türk basını homojen bir ideolojik görünüme sahip değildir. Taban tabana zıt fikirleri savunan birçok yazı ve makale Jön Türklerin gazete ve dergilerinde yer bulabilmektedir. Bu gazeteler bir parti gazetesi görünümünü sergilemektedir.⁵ Bundan ötürü de aynı gazete içinde dahi muhalif fikirler yayımlanabilmektedir. Balkan gazetesi iyi incelendiğinde bu noktada çok iyi bir örnek oluşturduğu görülebilir.⁶

Bulgaristan Türklerinin sorunları aslında başlı başına daha detaylı bir akademik kitap ile ele alınmayı

⁵ Hanioglu, 2001: 587; Jön Türk basını önde gelen gazeteleri ve buradaki fikirler hakkında detaylı bilgi için bk. Mardin, 1992: 137-261.

⁶ Jön Türkler, Bulgaristan'da 1878-1908 yılları arasında toplam 44 gazeteden 25'ini çıkararak kendi davaları adına önemli bir atmosfer yaratmışlardır. Bu gazeteler eğitime oldukça önem vermiş olup, bölgedeki Türklerin bilinçlenmesinde ciddi katkıya sahiptirler. Bk. Şimşir, 2009: 55; Bir başka kaynak Bulgaristan'daki Türk gazete sayısını 40 olarak gösterir. Bunlardan 22'si Filibe'de, 8'i Rusçuk'ta, 7'si Sofya'da, 1 tanesi de Sliven'de yayınlanmaktadır. Bu kaynağa göre 1908 sonrasındaki Bulgar krallığı zamanında Türklerin gazete/dergi sayısı artmıştır.

Bk. http://bghelsinki.org/en/search/?cx=011031851458603178506%03Anyopooeh_qo&cof=FO-RID%03A11&ie=UTF8&q=The+Human+Rights+of+Muslims+in+Bulgaria+in+Law+and+Politics+since+&siteurl=www.bghelsinki.org%02Fen%02F&ref=www.google.com.tr%02F&ss=617j280657j3
(Bir rapor olarak hazırlanmış kaynağın orijinalinin künyesi için bk. Muyhtar, 2003: 29.)

hak etmektedir. Ancak başlıktan da anlaşılacağı üzere Türklerin yaşadıkları sorunlar, 1906-1908 yılları arasında kalınarak konu baştan sınırlandırılmıştır.⁷ Başka bir sınırlandırma ya da daha açık ifade edersek makalenin temel veri kaynağını Balkan gazetesinin ilk sayfasında yer alan başyazar Edhem Ruhi'nin yazıları ile okur mektupları teşkil etmektedir.⁸ Özellikle gazeteye gönderilen mektuplar, olduğu gibi gazete sütunlarına yansımış, böylece Bulgaristan Türkleri, sorunlarını doğrudan gazete yoluyla aktarabilme fırsatı bulmuşlardır. Okur mektuplarını merkeze almaktaki amaç ise sıradan bir Bulgar Türkü'nün duygu ve düşüncelerini tahlil etmek, neler yaşadıklarını, bunları yazıya nasıl döküklerini anlamaya çalışmaktır. Edhem Ruhi'nin birinci sayfa değerlendirmeleri de bu okur mektuplarını tamamlar niteliktedir. Çünkü bazı sayılarda Edhem Bey, okur mektupları üzerinden konuyu tartışır. Balkan gazetesi, yerel bir yayındır ve bundan ötürü de dar bir çevrenin duygularına tercüman olmaktadır. Yerel bir gazetede Müslüman halkın sorunlarının, İstanbul'daki gazetelere oranla daha çok yansıtacağını varsayıyoruz.⁹

⁷ Aslında Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları sorunlar Balkan gazetesinden çok önce 1883-1885 yılları arasında yayımlanan Hilâl gazetesinde ilk defa gündeme gelmeye başlamıştır. Bu gazetede, makalede bahsettiğimiz sorunlardan yalnızca maarif ve itihah konuları öne çıkarılmıştır. Gazetede ayrıca okur mektuplarına da yer verilmiştir. Gazetenin detaylı bir araştırması için bk. Kılıç, 2010; Hilâl gazetesinden yaklaşık on bir yıl sonra Filibe'de yayımlanan ve Bulgaristan Türklerinin sesi olarak görülen bir diğer gazete Hamiyet'tir. Bu gazete aslında zaman dilimi olarak iki yılı aşmayacak bir yayın hayatına sahiptir. Gazeteyi yüksek lisans tezi olarak konu alan Sezgin Topal buradaki Türklerin sorunları ile ilgili olarak çalışmasında eğitim dışındaki birkaç bilgi dışında gazeteden herhangi bir bilgi aktarmaz. Bk. Topal, 2011.

⁸ Edhem Ruhi, Jön Türklerin önde gelen bir ismi ve lider kadro içinde olmasa da Jön Türklerin ilk etkili gazetelerinden biri olan Osmanlı gazetesini 1899-1902 arasında yönetmiştir. Mardin, 1992: 168; Edhem Ruhi, Osmanlı gazetesinden sonra bu kez Rumeli isminde bir gazete çıkarmıştır. Rumeli gazetesi de yine Hamiyet gibi Filibe'de yayımlanmıştır. Aralık 1905'de yayımlanan Rumeli gazetesi aslında makalemiz içinde yer alabilirdi. Ancak metin içinde görülebileceği gibi Bulgaristan Türklerinin sorunlarını Balkan gazetesi kadar yoğun ele almadığı ve daha çok siyasi konulara ağırlık verdiği için Rumeli gazetesini dışarda tutmayı daha makul bulduk. Fakat yine de makale içinde Rumeli gazetesine atıflarda bulunacağız. En uzun yayım hayatı devam eden gazete Balkan'dır. On yıldan fazla yayımlanan gazete ile birlikte diğerleri düşünüldüğünde Edhem Ruhi'nin de bir yazı makinesi olduğunu söylersek herhalde yanlış olmaz. Yalnız burada şu noktaya da dikkat çekmeden geçmeyeceğiz. Gazetenin bazı başyazılarının yazarı belli değildir. Aslında yazarı belli olmayan başyazıları da tıpkı belli olanlar gibi Edhem Ruhi yazmaktadır. Çünkü gazeteyi kendisi çıkarmaktadır. "Peki neden birinci sayfadaki bazı değerlendirme yazılarında yazar ismi kullanılmamaktadır?" sorusunu sorabiliriz. Gazetede bu isimsiz başyazılara bakıldığında cevap biraz daha netleşmektedir. Edhem Ruhi, Müslümanlara yönelik genel geçer konularda öğretici olmayı ve ders vermeyi hedefleyen yazılarında, isimsiz bir şekilde yazmayı yeğlemektedir. Böylece gazetenin tüzel kişiliği öne çıkarak Bulgaristan Müslümanları üzerinde daha çok nüfuz kurmak istemiş olabilir.

⁹ Genelde Bulgaristan Müslümanlarının, özelde de Filibe'dekilerin sorunlarının sadece İstanbul'daki gazetelerde değil Bâbîâli'nin de gündemini meşgul etmediğini iddia edebiliriz. Osmanlı Arşivi'nde yapılacak basit bir taramada bu durum rahatlıkla görülebilir. Zira aşağıda beş başlıkla irdelemeye çalıştığımız bu sorunları ancak Balkan gazetesinden takip etmek, bölge Türklerinin sesini duyup anlayabilmek açısından önemlidir. Belki bu nokta makalenin bir nebze önemini ortaya koyacaktır.

Burada hususi olarak şundan bahsetmek gerekmektedir. Makalenin başlığına bakıldığında başta Filibe olmak üzere Bulgaristan Müslümanlarının sorunlarından söz edilirken, sadece Bulgaristan Emareti (Hükümeti) ve Bulgar komitacılarının Türklere yaşattığı sorunlar anlaşılmamalıdır. Gazetede ilginç olarak hem Edhem Ruhi hem de okur mektupları bu konulara pek değinmediklerinden (gazete konuya daha çok Makedonya meselesi üzerinden eğilmiştir) biz de bu bilinen ve Bulgar yönetimi kaynaklı sorunları makaleye taşımadık. Bunun yerine gazetenin hemen birçok sayısında gündeme almış olduğu ve Türklerin iç sorunlarını kapsayan konuları makalenin merkezine almayı uygun gördük.¹⁰

Makalenin yazımında kullanılan bir yöntemden de bahsetmek yararlı olacaktır. Açılan her başlıkta hem okur hem de başyazarın yazıları kronolojiye uygun olarak verilmiştir. Aslında okur ve başyazarın yazılarını ayrı ayrı değerlendirmek de elbette farklı bir metottur. Ancak biz burada okur mektuplarının başyazarı, başyazarın yazılarının da okurları nasıl etkilediğini görmek ve göstermek açısından bahsettiğimiz yöntemi daha uygun bulduk. Aslında bu yöntemin gazetenin doğal işleyişinden kaynaklandığını da söylemeliyiz. Biz burada başyazar ile okur mektupları arasında süren diyalogu hiç kesmeden soru ve sorunlara, karşılıklı cevap şeklinde bir sürekliliği yakalamaya çalıştık. Metin içinde anlaşılacağı üzere okurla başyazar arasında karşılıklı bir alışveriş olduğu görülecektir.

Makalenin ilerleyen satırlarında konu beş farklı başlık ile ele alınacaktır. İrdelemeye çalıştığımız bu konular genelde Bulgar Müslümanlarının/Türklerinin¹¹ gazeteye yansıyan süreklilik arz eden sorunlarıdır. Dikkat edilirse aşağıdaki başlıklar/ele alınan sorunlar birbirleriyle bağlantılıdır. Gerek okur mektuplarında gerekse Edhem Ruhi'nin yazılarında bu sorunlar iç içe geçmiş meseleler olarak algılanır ve sunulmaya çalışılır. Bu sorunların en tepesinde yer alan konu belki de Müslümanların "genel durumudur".

¹⁰ Bulgarlar, Makedonya meselesinde kilit rol oynamaktadırlar. Esasen bu mesele Bulgar milliyetçiliğinin fikri yönünün de gelişmesine katkı sunan bir coğrafya olmuştur, denirse herhalde yanlış olmaz. Bulgarların Makedonya'daki teşkilatlanması hakkında bk. Adanır, (1996): 108-213.

¹¹ Balkan gazetesi Bulgaristan'da yaşayan Türkler için her iki kavramı yer yer birbirinin yerine kullanmaktadır. Bu nedenle biz de makalemizde her iki kavramı yine birbirini karşılayacak ve kastedecek şekilde kullanmakta bir mahzur görmedik.

1. Müslümanların Genel Ahvali

Balkan gazetesi, “genel ahvâlîmiz” adıyla geçen ve çoğunlukla da ilk sayfada uzun yazılara konu olan bir başlıkla, Bulgaristan Müslümanlarının sorunlarına değinmiştir. Müslümanların ne gibi genele yansıyan sorunları/meseleleri olduğu düşünülebilir. İlerleyen satırlardaki başlıklar da Bulgaristan Türklerinin ana problemleri arasındadır. Gazetede Müslümanların temelde yatan sorunları; daha çok cehaletleri ve bundan dolayı da İslam’dan uzaklaşmaları olarak görülür. Bu iki “maraz” Müslümanlar arasında yatan bir iç hastalık olarak görülmüştür. Bunun da yansımalarının her alana yayıldığı iddia edilir. Örneğin mektepler, câmiler, vakıflar, müftü/din adamları, binalar vb.

Şumnu’dan gazeteye yazan Mustafa Zihni, Bulgaristan Müslümanlarının durumu ile ilgili tartışmaya katılır. Mustafa Zihni, Şumnu kasabasında Kaplak mevki ve Kaplak Camii yakınında 10-12 adet kahvehanenin hepsinin de dolu olduğunu söyler. Müslümanların buralara müdavim olduğu anlaşılmaktadır. Lakin câmîye ibadet için gelenlerin sayısı ise 15-20’yi geçmez. Bunların da içinde akıllı uslu olanlar ile ihtiyarlar vardır. Beş vakit okunan ezanı bile duymazlar. Mustafa Zihni, bu şekilde hareket eden Müslümanın imanında kemal olamayacağını düşünmektedir.¹² Benzer bir konu iki gün sonra yine tartışılır. “Musahabe” başlığı ile yayımlanan yazıda, “dünya terakki dünyası”¹³ cümlesi ile konuya giriş yapan yazar (Edhem Ruhi olmalı), Bulgaristan’daki Müslümanların mevcut durumunu sorgular. Yazara göre, Müslümanlar zillet içindedir. Bulgarlarla karşılaştırma yaparak yazısında Müslümanların ahvalinin ne kadar perişan olduğunu resmetmeye çalışır. “İşte dün istiklâl kazanan Bulgarlar bile muttasıl cadde-ler, binalar, mektepler yapmaya yetişemiyor. Ufacık köylerde bile okumak yazmak bilmeyen genç yoktur. Bugün Bulgarların en ufak köylerinde bile öyle muntazam, ciddi mektepleri ve muallimleri var ki onların emsali bizim Rusçuk, Varna, Filibe, Şumnu gibi büyük kasabalarımızda belki nâ-mevcud.” Buna karşın Müslümanların da mektepleri olduğunu belirten, ancak bu terakki çağı için yeterli midir, değil midir,

¹² *Balkan Gazetesi*, 147, R.15 Şubat 1322 / 28 Şubat 1907: 2.

¹³ Gazetenin başyazarı Edhem Ruhi, terakki kavramı üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Edhem Ruhi’nin bu kavram üzerindeki yaklaşımı “mektepler” kısmında ele alınmıştır.

diye soran ve mektep işini önemli bir kültür ve muasırlaşma aracı olarak gören yazar, birçok sorunu bu eğitim sorununa bağlar.¹⁴

Yazar örnek olarak Bulgar prensinin annesinin vefatını verir. Dünyanın her tarafından taziyeye telgrafları geldiğini belirten mektubun sahibi, Bulgaristan'daki Yahudilerin hahambaşısı, Ermeni patriği, Rum patriğinin de bu taziyeye katıldığını belirtir. Buna karşın Bulgaristan müftülerinin herhangi bir taziyede bulunmadığını aktaran yazara göre Müslüman müftülerin yaptıkları nezaketsizliktir. Müftüler, İslam milletini temsil etmektedirler. Bunun farkında olmamaları yazarı derinden üzmektedir. Müftülerin bu davranışları Bulgaristan Müslümanlarının siyasi mevcudiyetlerine hanel getirmesi anlamında zararlı görülmektedir. Yazar “yazık, yazık ki biz bu seviye-i idrake gelebilmek için yani insanlar arasına karışmak için ilim ve fazilete intisâb, rağbet lazım olduğunu daha anlayamamışız.” sözleriyle müftülerin mevcut seviye durumlarını iyice anlatmış olur. Müftülerin, Müslümanlar arasında ve diğer dinler karşısında, özellikle de Bulgaristan Hükûmeti nezdinde ciddi bir temsil sorunu olduğunu düşünen yazara göre müftülerin dünyadan haberi yoktur. “Neden haberi olacak? Herif müftü ama sabahtan akşama kadar Hasan'ın vakfını Ali'ye, Ali'nin lokmasını Veli'ye, vakıf davaları güde güde beyni sulanmış, öyle adama gazete ne lazım, âlem ne lazım” diye devam eden yazar, müftülerin okuryazarlığını da böylece kendince sınamış olur.

Yazara göre, müftüler, milletin uluları böyle olursa ümmete ne kalır. Koca Bulgaristan'da 600.000 Müslüman,¹⁵ yüzlerce de Müslüman köyü bulunduğunu aktaran yazar, bu koca köylere bir gazete getirtmek derdinin hissedilmediği bu durumda insanlık âleminin, o halkı nasıl irşat edebileceğini sorgular. Böyle büyük bir ihtiyacı görerek daima tekrar ile akli eren efendibabalarına milletin, İslamiyet'in selameti için, evlatlarına mutlaka okuma yazma öğretmelerini, okullarını çoğaltmalarını tavsiye etmekten kendini alamayan yazar, “mektepler, mektepler. Başka çare

¹⁴ *Balkan Gazetesi*, 148, 17 Şubat 1322 / 2 Mart 1907: 1-2.

¹⁵ Bu sayı ortalama olarak kabul edilebilir. Ancak net bir nüfus sayısı değildir. Bulgaristan Müslüman Türklerinin şehir şehir nüfusu ve Bulgarlarla bir karşılaştırması için bk. Memişoğlu, 2015: 857-860.

yok. Yoksa ayaklar altında sürünür, Kıptilerden beter oluruz” diyerek cümleyi noktalar.¹⁶

Edhem Ruhi, 8 Haziran 1907’de kaleme aldığı yazısında “gaflet ve cehalet” başlığı ile Müslümanların içinde bulunduğu durumu anlatmaya çalışır. Müslümanların kanun tanımadığı meselesi üzerinden makalesini işlemeye devam eder. Ona göre Müslümanlar kendi İslam şeriatını dahi tam anlamıyla bilmemektedir ve onun dışında bir hayat yaşamaktadır. Müslümanlar didişmektedirler. Bulgaristan Müslümanlarını bu dairenin dışında tutmaz. Makalesinde Bulgaristan Müslümanlarının bir başka yönünü daha açığa kavuşturur. Buradaki Müslümanlar göç etmek istemektedirler. Herkesin göçe hazırlandığından bahseder. “Hep hicret, hep hicret! Ahalimiz hep gidiyor, ehl-i İslam azalıyor.”. Edhem Ruhi, Müslümanların yalnızca rençperlik ve ayakkabıcılık yaptığını, Avrupa’da gelişen yeni mesleklerden tüccarlık, okumuşluk, açığözlülüğün Bulgaristan’da çok arttığının altını çizer ve Müslümanların ise buna ağzı açık baktığından şikâyet eder. Burada hatayı Müslümanların kendinde bulur. Eğer Müslümanlar, elbirliği ile hükümetten yardım istese, mektepler açılrsa, avukatlar, hekimler, yazarlar, okumuş yazmış tüccarlar, sanatkârlar yetiştirse, çocuklarını hayvan derekesinde bırakmasalardı, hayat kavgasında mevkiini muhafaza edebilir, böylece göç belasıyla uğraşmazlardı.¹⁷

Edhem Ruhi, yine Bulgaristan’da Müslümanların perişan bir halde olduğunu vurgulamaya devam eder. “Müslümanlıkların günden güne perişan olmakta bulunduğunu görmeyen, anlamayan var mı?” diye sorar. Bu kez durum maarif, müftü ve vakıflar meselesi değildir. Bulgar Müslümanları için yeni bir sorun söz konusudur: Göç. Filibe’den gelip, arabalar dolusu evlatlarıyla bilmediği, görmediği bir karanlığa doğru hicret eden insanların vatandan ayrılışları karşısında yazar şaşkın ve üzgündür. Göç edenlere bu zulüm kimden geliyor diye sorar. Bulgar Hükûmeti ve vatandaşlarından mı? Cevap hayırdır. “Bu belalar hep yine kendimizdendir” diyerek sorunu, Müslüman halkın partizanlık yaparak birbirini yemesinden kaynaklı görür.¹⁸

¹⁶ *Balkan Gazetesi*, 148, 17 Şubat 1322 / 2 Mart 1907: 2.

¹⁷ *Balkan Gazetesi*, 193, 26 Mayıs 1323 / 8 Haziran 1907: 1-2.

¹⁸ *Balkan Gazetesi*, 315, 29 Teşrin-i Sâni 1323 / 12 Aralık 1907: 1-2.

Edhem Ruhi, birkaç gün sonra, Müslümanların genel ahvalini, mevcut çöküş halini sorgulamaya devam eder. “Zavallı Müslümanlıklar!” diye başlar. Yazı baştan sona eleştiri ile doludur. Müslümanların manevi varlıklarını dünyaya gösterecek olan câmiler, medreseler, mektepler ve cemaatlerin halinin düşünülmesini ve diğer milletlerle karşılaştırılmasını tavsiye eder. Örneğin “bugün” Bulgaristan’ın en ufak bir köyüne gidilse, burada görülecek en temiz yegâne binanın bir kilise ve bir de mektep olduğunu söyler. Kiliselerin içi dışından da temizdir. Havraların da kiliseler gibi böyle olduğunu düşünen Edhem Bey, sıraya câmileri koyar. “Ya zavallı biz Müslümanlıkların câmileri ne halde acaba? Kiminin minaresi yıkılmış, kiminin mihrabı dökülmüş.” Yazar, gayrimüslimlerin nasıl oluyor da kiliselerini koruduklarını merak eder ve Müslümanların neden bunu yapamadığını sorgular. Diğer milletlerin bunu akıl ve maarif ile yaptıklarını belirtir. Müslümanların dedelerinden kalan vakıfları şimdinin torunlarının yutmaya yetişemediğini, vakıfları satmayı düşündüklerini, ardından da Türkiye’ye kaçmaya çalıştıklarını yazar. Bu yüzden de câmiler gelersiz kalmaktadır. Bunun da sonucu olarak câmilerin içi küf ve yaş içinde, minareleri atıl ve sahipsiz kaldığı için her biri yangın kulesine dönmüştür.¹⁹

Bu kez 28 Ocak 1908 tarihli sayıda Müslümanların geri kalma sebepleri üzerinde durulur. Gazetenin birinci sayfası “Bulgaristan’da Umur-ı İslam veya Müftülük ve Vakıf İdareleri” adıyla çıkar. Yazının sahibi (Edhem Ruhi olmalı) Bulgarların ilerlemesinden övgü ile bahsederek yazısına başlar. Bunun da sebebini yazar maarifte görür. Büyük şehirlerdeki gimnazya (orta mektep) binaları ile köylerdeki mektepleri örnek olarak gösterir. Yazara göre Sobranya’da²⁰ beş yılını doldurduktan sonra yeni kabinenin hemen teşkil edilememesi de hep terakki ile ilgilidir. Çünkü Bulgar prensi farklı siyasi milletlerin görüşünü almaktadır. Yapılan münakaşa ve meşveret nedeniyle kabinenin henüz oluşmadığını, bunun da gayet normal olduğunu düşünmektedir. Yazar Bulgarların otuz yıldan beri terakkiden terakkiye geçtiğini, Müs-

¹⁹ *Balkan Gazetesi*, 318, 2 Kânûn-i Evvel 1323 / 15 Aralık 1907: 2.

²⁰ Bulgaristan milli meclisi Sobranya 1879’da kuruldu. Sobranya, yüksek (alî) ve alt (adî) meclis olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Bulgar anayasasına göre işleyen bu meclisler, bir ara Prens Alexander tarafından kapatılsa da (1881), iki yıl sonra yeniden açılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Özcan, 2014: 99-109.

lûmanların ise bu müddet zarfında ne yaptığını sorar? Verdiği cevapta, öncelikle Bulgar Hükûmetinin Müslümanları geri bıraktırmak gibi bir suçunun olmadığını düşünür. Eğer Müslümanlar sabır ve ihtiyatla kanunun bahşetmiş olduğu hürriyet ve adaletten istifade etme yolunu tutsalardı, bugün Müslümanlar, Bulgaristan'da ciddi, siyasi, hükümetçe mühim, büyük bir siyasi görüş olarak telakki edilecekti, diye düşünür. Yine yazara göre, bunlar olsaydı, bugün Bulgaristan prensinin kabine konusunda görüşlerini aldığı siyasi kanat arasında belki de Müslüman ileri gelenlerde olabilirdi. Bütün bunların sebebi cahillikten başkası değildir. Müftülerin partizanlıkla uğraşması da yine bunun sonucudur.²¹

İsmi yazmayan bir okuyucu tarafından yazılan bir şehir mektubunda (14 Mart 1324 / 27 Mart 1908 tarihinde yayımlanan) Edhem Ruhi'nin yaptığı gibi yine Bulgaristan'daki Müslümanların genel sorunlarına değinilir. Mektubun yazarına göre Bulgaristan'ın hemen her kasabasında İslam halkı arasında nifak/ayrısıcılık belirtileri yine baş göstermiştir. Filibe'de bu açıkça görülmektedir. Mektubun yazarı, yaşananları *fesat ahlakı* olarak değerlendirir. Vicdanları yaralayan bu hallerin en kötüsü, Müslümanların müftülük ve vakıflar konusunda tereddüt hissetmemeleridir. Bu duruma münafıkların yol açtığını belirten yazara göre, bu fitnenin Filibe'nin eski imamlarından Hacı Ömer Camii imamı Hafız İsmail Efendi'nin azli sebep olmuştur. Yazara göre, namuslu ve ahlaklı bu adamın azline Pirinççiler esnafı yol açmıştır. Esnaf, "biz mahalle esnafı olarak bu imamı istemiyoruz", diye müftüye bu imamı şikâyet etmiş ve neticede imam Hafız İsmail Efendi görevinden alınmıştır. Okur, "Allah bile tanımayan bu zevatın" müftüye baskı yaptığını iddia eder. Mektubun sahibine göre sözü edilen imamın görevinden el çektilmesi partizanlıklara yol açmış, memleket birbirine karışmıştır.²² Bu soruna benzer bir sorun Müslümanlar arasında din kardeşliğinin unutulmaya yüz tutulması olarak görülür. "Uhuvvet" ismiyle bir yıl önce, sürmanşetten Müslümanların uhuvvet/kardeşlik konusunda gayrimüslimlerden ne kadar geride kaldıklarının bir tartışması yapılır. Bu yazı Vize'den Rıza isimli bir Türk tarafından yazılmıştır. Bu konuda gayrimüslimlerin daha iyi bir durumda

²¹ *Balkan Gazetesi*, 350, 15 Kânûn-i Sâni 1323 / 28 Ocak 1908: 1-2.

²² *Balkan Gazetesi*, 401, 14 Mart 1324 / 27 Mart 1908: 3.

olduklarını düşünen Rıza'ya göre, Müslümanlar birbirinin gözlerini oymakla meşguldür. Vize'li Rıza, tarafsız olarak bakıldığında Müslümanların vefasız, ahlaksız insanlardan oluştuğu intibâsının görüldüğünü düşünmektedir.²³

Yukarıdaki okurların Bulgaristan Müslümanlarının ahlaki sorunlarına eğilmesine uygun olarak Edhem Ruhi de, 405'nci sayıda ilk sayfadan "Safahat-ı İnkıraz 4" başlığı ile Bulgaristan Müslümanlarının inkırazı hakkında yazmaya devam eder. Girişte de ifade ettiğimiz gibi bazı konuları okurların gündeme getirmesi, sanki gazetenin başyazarını da etkilemekte, belki de konuyu daha da genişletmesine yardımcı olmaktadır. Yazının ana konusu bir öncekilerle aynıdır: Neden geri kaldık? Yazıda yine Bulgarların, Müslümanlara göre terakki ettiği ana fikri ve karşılaştırması yapılır. "Şunu itiraf etmeliyiz ve iyi bilmeliyiz ki ne fenalık görüyorsak ne kötülük başımıza geliyorsa hep yine bizdendir" ifadesi ile yine özeleştiriyen Edhem Ruhi, her kasabada partizanlıklara rastlandığını anlatır. Her yerde aynı senlik benlik davaları Müslümanların hastalığının sebebi olarak gösterilir. Edhem Ruhi, dünyada vücut bulan anayasalar (kanun-i esasi) ile bu tür işlerin azaldığını, örnek olarak İngiltere ve Fransa'ya bakılması gerektiğini belirtir. Ancak Türkler arasındaki partizanlık meselesinin de yine Avrupa'daki parti rekabetleri ile hiç ilgisinin olmadığını da ayrıca not eder.²⁴

"Müslüman Kardeşlerimize" başlıklı yazının ana fikri ise Bulgarların kanun-i esasi ile nasıl terakki ettikleri ve bunun karşısında Müslümanların ise partizanlık hastalığıdır. Buraya kadar aslında önceki yazılardan bir farkı vardır. Bu yazıda yazar, Müslümanlara cemiyetler kurması teklifinde bulunur. Yazar, anayasa ile yönetilen Bulgaristan'da Müslümanların kendilerini en iyi ifade yolunun cemiyetler kurmaktan geçtiğini iddia etmektedir. Cemiyetlere sahip olan Müslümanlar, Sofya'da bulunan Bulgar Hükûmetine daha iyi tesir edebilir, böylece de Müslümanları daha iyi temsil edebilir. Yazar, Müslümanların Bulgaristan'da giderek Bulgarlar tarafından eziyet gördüğünü, bunun da sayısının arttığını yazmaktadır. Bunu önlemenin, kendini ifade etmenin en

²³ *Balkan Gazetesi*, 158, 2 Mart 1323 / 15 Mart 1907: 1.

²⁴ *Balkan Gazetesi*, 405, 19 Mart 1324 / 1 Nisan 1908: 1-2.

iyi yollarından biri cemiyetler kurmaktır. Cemiyetlerin beş kişi ile kurulduğunu anlatan yazar, böyle bir teşekkülle, İslam halkının kanun-i esasiye dayanarak müdafaasının ve hukukunun korunacağını söylemektedir.²⁵

Edhem Ruhi'nin kanun-i esasi vurgusu dikkate değerdir. Muhafif bir Jön Türk olarak düşünüldüğünde aslında bu vurguyu normal karşılamak gerekir. Çünkü hemen tüm Jön Türklerin bu yıllarda (20. yüzyıl başı) kanun-i esasi talebi olduğunu söyleyebiliriz. Kuşkusuz bu taleplerini Osmanlı sınırları içinde yapmaları pek mümkün görünmediğinden, Avrupa'nın farklı ülkelerinde gazete ve dergiler yoluyla kanun-i esasiyi yeniden Osmanlı Devleti'ne hâkim kılmak istedikleri bilinen bir gerçektir. Bulgaristan'ın ise Osmanlı'ya kâğıt üzerinde bağlı özel konumu nedeniyle Edhem Ruhi gibi II. Abdülhamid muhaliflerinin rahatlıkla fikirlerini serdettiği bir ülke olduğunu bir kenara not etmek gerekir.

Buraya kadar Müslümanların daha çok iç dünyalarında yaşadıkları sorunlar üzerinde durulmuştur. Bir başka yazıda ise Bulgarlar ile karşılaştırma yapılır. Her gün Yeni Bir Şey" isimli başyazıda Edhem Ruhi, Bulgarların otuz yıllık müstakil idarelerinde nasıl hızla kalkındığını makalesi boyunca irdeler. Bulgarlar okuldan, Sobranya binasına, yollara, trenlere kadar hemen her alanda gelişme göstermiştir. Bunların yanında Bulgarların böyle ilerleme göstermesinin bir başka sebebi daha vardır. O da toplumun farklı firkalara ayrılmasına rağmen temel konularda ve umumi menfaatlerde birleşebilmesidir. Yazara göre, Müslümanlar, Bulgaristan'da birbirine kin ve düşmanlık besler. Müslümanlarda bir parti iyi iş yaptı mı, diğeri gelince hemen onu silmek istemektedir. Bu ise birbirlerine duydukları kin ve nefretten kaynaklanmaktadır.²⁶

Tanzimat'tan Osmanlı'nın sonuna kadar tipik Osmanlı aydınında olduğu gibi Edhem Ruhi de yukarıdaki gibi karşılaştırmaya başvurma ihtiyacı duymuştur. Genel olarak terakkici/ilerlemeci argümanlar kullanılarak bu tip mukayeselerin yapıldığı özellikle de Avrupa'ya giden birçok Jön Türk düşünürlerinde sıkça rastlanan bir olgudur.

²⁵ *Balkan Gazetesi*, 407, 21 Mart 1324 / 3 Nisan 1324: 1-2.

²⁶ *Balkan Gazetesi*, 412, 27 Mart 1324 / 9 Nisan 1908: 1-2.

2. Partizanlık Meselesi

Gazetede Bulgar Müslümanlarının en azından Bulgarlar kadar ittihat edemedikleri, birbirleri ile uğraştıkları üzerinde epeyce durulur. Bunun da ana kaynağının partizanlık olduğu çokça vurgulanır. Partizanlık konusuna genelde başyazar Edhem Ruhi eğilir. Yazar, bunu bir maraz olarak görür ve bu, Müslümanların bir araya gelememesinde, ittihat edememesinde baş belası bir husus olarak algılanır.²⁷

Onuncu sayının birinci sayfasında, Balkan coğrafyasındaki Müslümanları uyarı amacı taşıyan bir yazı neşredilir. “İbret Olsun” başlığıyla çıkan yazı “ecnebi idaresi altında bulunan Müslümanların tutacağı meslek” başlığı ile konuya giriş yapar. Yazının sahibi belli değilse de anlaşılan gazeteyi çıkaran tarafından (Edhem Ruhi) yazıldığı düşünülebilir. ”Doğru Söz” başlığı ile çıkan metinde, sekiz noktaya dikkat çekilerek Müslümanların yapmaları gerekenler kısaca özetleniyordu: Müslümanlar ittihat etmeli ve müstakil bir fırka oluşturmalıdır. Memleketteki siyasi fırkaların amaçlarına kesinlikle yabancı kalıp hiçbir fırka ile mücadeleye girilmemelidir. Hükümetin aleyhinde çalışmamalıdır. Müftü seçimi, İslam vakıflarının idaresi, İslam mekteplerine muallim tayin ve seçimi, nikâh icrası, Genel Meclis’e üye seçimi gibi sırf Müslümanlara terk olunmuş işlerde ihtilafı mahalli hükümete müdahaleye sebep olacak dereceye vardırıp da İslam hukukunun düşman elinde kalmasına fırsat verilmemelidir. Ayrıca seçim zamanlarında İslam fırkaları, Hristiyan fırkalarının oyunlarına alet olmamalıdır. İslam fırkaları daima iktidar mevkiini kazanan fırkaya iltihak etmelidir. Müslümanlar meclislerden kendi zenginliklerini değil, İslam menfaatlerini anlamalıdır. İslam hukukunu muhafaza için söz söyler ve memleketin resmi ve kendi lisaniyla okuryazar ve memleket kanunlarına ve bazı yabancı lisana aşına hamiyetli, namuslu, Allah’tan korkar, dini, milleti sever adamlar seçmelidir. Son olarak birçok Müslüman hayır cemiyetlerinin İslam kamuoyuna, hem Türkçe hem de memleketin resmi lisaniyla tercüman olacak gazeteleri bulunmalıdır.²⁸

²⁷ Müslümanların ittihat edememeleri sorunu yine 1883-1885 yılları arasında Şarkî Rumeli’de yayımlanan Hilâl gazetesi sütunlarına da yansımıştır. Kılıç, 2010: 35-39.

²⁸ *Balkan Gazetesi*, Sayı 10, 23 Temmuz 1322 / 5 Ağustos 1906: 1.

Gazetenin otuz yedinci sayısında manşetten atılan başlık Bulgaristan Müslümanlarının içinde bulunduğu durumun manzarasını çok iyi ifade etmektedir. “Kötü Hallerimiz” adlı manşetin detayına girilirken “Aman Yarabbi! Halimiz mahşerden numune dense yeridir.” Yazının sahibi (Edhem Ruhi olmalı) Bulgaristan’daki Müslümanların büyük bir tarafgirlik içine girdiğini uzun uzun anlatır. Yazara göre hangi köye gidilse hangi tarafa bakılsa bunlardan üçü dördü bir taraf, diğer beşi altısı bir taraf veya sekiz dokuzu başka bir taraftır. Yazar, “bizim amcalarımız bu âleme particilik diyorlar” ifadesi ile durumun nedenini açıklama gayretindedir. Tuhaf olanı bunlardan hangisine sorulsa kendisine karşı olan tarafa “te o kara partiyadır” dediği zaman biçare amcanın asabı titrer. Particiliğin nereden geldiği sorusu önemlidir. Bu particiliğin başlıcasının post kavgası ve vakıflara kimin hükmedeceği olduğundan hayatın hep para kavgasından başka bir şey olmadığını belirten yazara göre aslında bu gibi ihtilaflar her yerde, her memlekette olur. Ticaret dünyasındaki büyük rekabetlerde bundan başka bir şey değildir. Fakat şu Müslümanların particiliği pek gariptir. Herif bir kere “kara partiya imiş” dedi mi o noktada ne Allah, ne peygamber, ne Kur’an, ne iman hiç bir şeyi düşünemiyor bile. Bunların birçoğu da künhünü zerre kadar bilmediği, ne aldığını ne alacağını düşünemediği halde “biri abe ben Ahmed Ağa’mdan, diğeri abe ben Veli Ağa’mdan ayrılmam diyor. Bir gürültüdür gidiyor. Bu gürültüler ise neye müncir oluyor? Galiba kimin sopası kalın, kimin cebi doluca ise posta oturuyor. Bundan sonra ise vakıf su-i istimalatı feryadı bir yandan, millet birbirini yemeye devam eder bir yandan”.²⁹

Yazar bu durumun sonunu ebediyen yok olma olarak görür. “Yalnız bu acı tablonun bir çaresi de vardır. Bunun başta geleni herkesin kendi menfaatini milletin menfaatiyle bir tutarak Allah’ı, dini namusu unutmuyarak kemal-i adalet ve insaf ile bütün millet işlerini güzelce kendisine kadar düşünerek, bu particilik denen murdarlıktan tamamıyla sıyrılarak, her Müslümanı, her insanı bir kardeş olarak görmek, millet hayırlarını, milletin terakkisi, selameti çarelerini düşünmeliyiz. Peki bunu düşünmek nasıl ola-

²⁹ *Balkan Gazetesi*, 37, 31 Ağustos 1322 / 13 Eylül 1906: 1.

çak? Bunun ilk çaresi kendimizi cahillikten kurtarmaktır. Bunun için ise mekteplerimizi imar ve ıslah etmek, evlatlarımızı okutmaktır.”

Edhem Ruhi, konuya iki ay sonra kaldığı yerden devam eder. “Musahabe” başlığı ile çıkan manşet yazıda, Osmanlı coğrafyasındaki kargaşadan, özellikle komite faaliyetlerinin devlete ve millete verdiği zarardan bahsedilmektedir. Komiteciliğin türediği, başını alıp gittiği, eşkıyaların çoğaldığı, buna karşı ise hükümetin asileri idam değil hapse attığı, hatta onu bile tam olarak yapamayıp, asilerin dışarda gezdiği üzerinde uzun uzun durarak ince yollu bir eleştiri yapar. Yazara göre Avrupalılar bunun üzerine üşüşmektedir. Bunun kabahati ise Müslümanlardadır. Müslümanlar arasında adalet ve hürriyet düşüncesi olmadığından, hükümet idaresinin ise zulüm içinde olması dolayısıyla asiler bile memlekette hak sahibi olmaktadır. Asilerin kendi kurtuluşlarını sağlamak için isyana mecbur olduklarını anlattığını belirten yazar, gerçek illet-hastalığın bu olduğuna inanır. Bu noktada Osmanlı Hükümeti’ni de suçlar. Ona göre, Osmanlı Hükümeti adalet ve hürriyetten yoksun olduğu için komiteciliğin Türkler arasında olmasını doğal karşılar.³⁰

21 Şubat 1907’de gazetede çıkan sayının ilk sayfasında “Hakikat Şahsa, Hata Zamana Aittir” başlığı ile gazetede bir önceki sayıda yayımlanan Şumnulu Mustafa Zihni Efendi’nin göndermiş olduğu bir mektup üzerinden yine partizanlık sorununa devam edilir. Mustafa Zihni Efendi, mektubunda genel anlamda, Müslümanların kendi içlerinde bir özeleştiri yapması teklifinde bulunur. Gazetenin bu sayısı da Mustafa Zihni Efendi’nin açtığı yoldan ilerleyerek ve ara ara ondan alıntı yaparak 600.000 kadar Bulgaristan Müslümanlarının ne kadar Müslüman olduğunu sorgulamaya başlar. Yazar (Edhem Ruhi), “balık baştan kokar” diyerek İslam âleminin içinde bulunduğu durumun nahoş vaziyetini aktarır. “Evet! Bulgaristan’da İslamiyet var. Henüz câmilerimiz duruyor. O câmilerin imamları, müezzinleri, her kasabada çifte çifte müftüler, ulemalar, hele tesbihi elinde muttasıl salatüselam okur takva ehilleri, kahve peykesine veya bir minder köşesine yan oturup da ağız dolusu İslamiyet-din (gibi) nice büyüklüğümüz çoktur. Fakat heyhat! Ahkâm-ı İslamiyet acaba

³⁰ *Balkan Gazetesi*, 82, 22 Teşrin-i Evvel 1322 / 4 Kasım 1906: 1.

hangi beldede, hangi kasabada, hangi kavl ve fiillerimizde görülebilir?” Bu genel özeleştiriden sonra yazar, Bulgaristan’da İslam hükümlerinin ilk önce partizanlık belası yüzünden unutulup küçük görüldüğünü ifade eder. Yazar peygamber kisveli müftüve imamlara tesadüf ettiğini, İslamiyet’in uhuvvet/kardeşlik düsturunu önce bunların ayaklar altına aldığını belirtir. Ümmet-i Muhammedi öncelikle “fitne” ve “fesada” bunlar düşürmüştür, diye düşünen yazar, Filibe’de yapılan müftülük seçimine şahit olmuştur. Filibe halkı bu seçimde birbirine girmiştir. Burada gördüğü manzara karşısında, Müslümanlar arasında fesat, gıybet ve nifakın vardığı noktayla, bu toplumun Allah’ın lanetine müstahak olduğunu düşünür. Bu zümrenin hali ise münafıklıktır yazara göre. Yazar, bu arada bir imamla sohbeta dalar. Buradan edindiği izlenimler, imam mesleği için oldukça olumsuz imajlarla doludur. “Abe hep söylediklerin doğru ama abe partimden nasıl ayrı durayım. Abe bilmem neden nasıl ayrı durayım?” yollu savunmalar, yazara göre, Müslümanların içinde buldukları partizanlığı iyi özetlemektedir.³¹

Bulgaristan Müslümanlarının ayrışması 1908’de devam etmektedir. 10 Nisan 1908’de yine birinci sayfadan kaleme alınan yazı bu konuyu işler. Partizanlık/toplumsal ayrışmayı müftülükle ilişkilendirerek ele alır. “Her Gün Yeni Bir Şey” başlıklı makalede (Edhem Ruhi olmalı) müftü meselesi ile partizanlık konusu iç içe ele alınır. Bir iki yıl önce eski müftü Şükrü Osman Efendi aleyhinde kıyametler ve Süleyman Faik Efendi’nin yeniden müftü olması adına siyasi ve toplumsal gürültüler kopmuştu. Süleyman Faik, müftü olunca, Filibe Müslümanları büyük bir ümit taşıyordu. Ancak yanılmışlardı. Yazara göre işlerin zerre kadar hayra yüz tuttuğunu söylemek zordur. Süleyman Faik her ne kadar namuslu bir müftü olsa da, kâr etmeyeceğini düşünen yazar, “bu memlekete” der, “Hazreti Musa gelse de, emr-i hakkı ifâ edeyim dese” yine de meramını yerine getirtemez. Yazar, Filibe halkı konusunda hiç de iyi düşüncelere sahip değildir. Onların partizanlık, garaz ve enaniyet/benlik hisleri sebebiyle olsa gerek, Müslümanlık ve şeriat sözlerini işitemeyecek bir hâle geldiğine inanır.³²

³¹ *Balkan Gazetesi*, 141, 8 Şubat 1322 / 21 Şubat 1907: 1-2.

³² *Balkan Gazetesi*, 413, 28 Mart 1324 / 10 Nisan 1908: 1-2.

Yazar bu tespitlerinin ardından bir örnek verir. “İşte şimdi Filibe’de ahali arasında yine bir partizanlık uyandıran mesele!” diye başladığı cümlede Hacı Ömer Câmî’nin imamı Hafız İsmail Efendi’nin görevinden alınması üzerine halkın yine iki taraf olarak bölünmesi teessüfle karşılanacak bir durumdur. Yazar, bugüne kadar Hafız İsmail’in halk nezdinde bir fenalığına tesadüf edilmediğini belirtir. Yazar, partizanlığa da bu azil üzerinden yaklaşır. İmamın komşularından birkaç kişi ile aralarında kişisel husumet uyanmıştır ve bunun ardından intikam almak için müftüden bu imamın işten el çektirilmesi istenmiştir. İmam azledildikten sonra onun bu hale gelmesine sebep olanlar kalkıp “aldatıldık” deyip imamın lehine imza atmaya teşebbüs etmişlerdir. Tam da bu noktada yazar lafı gediğine koyar: “Fitnenin renk ve dehşetine dikkat ediliyor mu?” Yazar, imam aleyhindeki kişilerin gerçekte “yetim malı yemiş, câmi satmış efendibabalar” olduğunu, bunu müftülük dairelerinde oturanların da iyi bildiğini anlatır.

Edhem Ruhi’nin ve okurlarının partizanlık konusuna detaylı bir şekilde değinmesi de hayli ilginçtir. Tabii bu partizanlık siyasi partilerden ziyade şahıslar üzerinden ortaya çıkan gruplaşma ve taraftarlık olarak görülebilir. Ancak yine de partizanlık gibi bir kavramın 1908 Meşrutiyet’inde ortaya çıkacak siyasi fırkalar öncesinde işlenmesi de detaylı incelenmeyi hak etmektedir. Zira II. Meşrutiyet sonrası Türkiye’de gelişen parti hizipliğinin kökenleri nedir, sorusuna belki tatmin edici cevaplar bulunabilir.

3. Müftü Meselesi

Yukarıda geçen partizanlık meselesi, Bulgaristan müftüleri³³ ile yakından irtibatlı bir konu olarak Balkan gazetesinde üzerinde durulan bir konudur.

³³ Berlin Antlaşması, Bulgaristan’da kalan Müslüman-Türk toplumunun dinlerinde serbest olacaklarını hükme bağlamıştır. İlk Bulgar anayasasının (1879) 40. maddesinde de bu durum güvence altına alınmıştır. Bu maddeyle Bulgaristan’daki müftülükler varlığını korumuş, Türklerin yine din işlerini yürüten yegâne mercî olarak kalmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra hem Bulgar Emareti/Prensliği hem de Şarkî Rumeli Vilayeti’nde toplam on dört sancak müftüsü bulunmaktaydı. Müslüman ahalinin seçtikleri ehliyet sahibi kişiler Filibe müftüsünün başkanlığındaki bir imtihanın ardından vali tarafından Bâbüâlî’ye sunulur, oradan da konu Meşihat makamına havale edilir, sonra da padişahın tasdikine sunulur bir menşur ile müftü tayini vilayete bildirilirdi. Müftülerin maaşları ise Evkaf Hazinesinden karşılanırdı. Müftüler ayrıca Bulgaristan Hükümeti tarafınca da denetleniyordu. Müftüler Müslüman-Türklerin cemaat teşkilatlarını, câmi ve hocaları teftiş etmenin yanında, hocaların, dışişleri bakanlığı ve mezhepler bakanlığı tarafından da atanma ve görevden alınmalarına aracı olurlardı. Fakat Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı, müftülerin dileği ve haberi olmadan da hocaları tayin ve azlediyor, bu da müftülük konusunun düzensiz ve yolsuz bir şekilde girmesine yol açıyordu. 9 Temmuz 1880 tarihli bir talimatname ve 321 nolu Prens Aleksandır iradesiyle de Bulgaristan Prensliği’nde resmen müftülük teşkilatı kurulmuş, müftülüklerin görevleri ve görev bölgeleri

Müftü konusunun bir sorun olarak varlığı iki yönlü olarak karşımıza çıkar. Birincisi müftülerin seçim işini Bulgaristan Emareti belirlemesidir. Normalde Emaretin hiçbir şekilde bu seçime müdahil olmaması gerekmektedir. Hatta Bulgar Komiserliği de bu müdahillik durumunu Bâbîâli'ye şikâyet etmişti.³⁴ İlerleyen satırlarda da görüleceği üzere Bulgaristan Emareti'nin müftüler üzerindeki etkisi sıklıkla gazete de eleştiri konusu olacaktır.

Hemen başta söyleyelim. Bulgaristan Türkleri için müftü meselesi Berlin Antlaşması (1879) sonrasına kadar geriye gitmektedir. İlk dini teşkilat 1879'da kurulmuştur. Burada müftülüğün bir sorun olarak algılanması 1879 tarihli müftü seçimi ile başlatılmaktadır.³⁵

Bu konuda dikkat çeken ilk yazılardan biri 9 Ağustos 1906'da yayımlanır. Yine manşetten yayımlanan yazıda, başyazar, Bulgaristan'da bütün müftülüklerin ve evkaf idarelerinin işleyişinden, mazisinden, halinden bahsetmek için "birkaç cilt kitap yazılsa yetmeyecek" diyerek konuya giriş yapar. Ancak yaşadıkları beldede, "müftülüğün ve evkafın uğradığı musibetler neden mahalli idare tarafından dikkate alınmıyor" cümlesiyle serzenişte bulunur. Dört aydan beri hüküm süren müftü meselesi haklı haksız yeni bir müftünün seçimi³⁶ ve tayini ile sonuçlanmıştı. Filibe İslam ahalisinin teveccühünü kazanmamış ve görevini kötüye kullanmış olan müftünün göreve geldiği andan itibaren üç gün geçmeden, yine sıkıntıların baş gösterdiğini belirten yazara göre, Şükrü Osman Efendi müftü olduğu günden beri milletin müftüyü makamında görmesi ya nasip olur ya

belirlenmiştir. Bundan on beş yıl sonra 1895'de geçici bir talimatname ile başmüftülük oluşturulmuş ve sancaklardaki müftülükler buraya bağlanmıştır. 1908'e kadar Müslüman-Türklerin din işleri bu yasal çerçevede yürütülmüştür. Bk. Memişoğlu, 1998:213-214; <http://grandmufti.bg/tr/za-nas-6.html>

³⁴ Bulgaristan Komiseri El-Muid Sadık'ın yazdığı uzun metinde Süleyman Faik Efendi'nin müftülükten azli ile Bulgaristan Emareti'nin müftü seçiminde Bâbîâli'yi dinlemediği, "Filibe Bulgaristan'ındır, Hükümet-i Seniyye memurlarının müdahaleye hakkı yoktur. Biz istediğimiz müftüyü intihab ederiz." yollu çıkışlarda bulunduğunu aktarır. Komisere göre Emaret müftü işine karışmakla, müftüleri kendilerine hizmet eden bir alet konumuna getirmektedir. Bu ise Bâbîâli'nin kabul edeceği bir yol değildir. Komisere göre Bulgar Emareti'nin seçtiği müftülere, İstanbul tarafından menşure ve şer'i mürasele verilmemelidir. Çünkü Filibe Müslüman halkının böylece İslam hukuku dışına çıkmasını önlenmiş olacaktır. Bkz., BOA, A.MTZ (04), 142-31, 9 Mayıs 1322 / 22 Mayıs 1906; Teoride müftüler bütün Bulgaristan Müslümanların dini işlerini şeriata göre yönetmektedir. Şer'i mahkemelerin varlığı da Müslümanların en azından 1908'e kadar daha özerk olduklarını kanıtlar niteliktedir. Bu iddianın sahibi için bk. Karadjov, 2011: 45.

³⁵ Osman İbrahimov, 2016: 43-46.

³⁶ Bulgaristan'da Müslümanlar arasında müftü seçiminin işleyişi hakkında bk. *Rumeli Gazetesi*, 23, 12 Mayıs 1322 / 25 Mayıs 1906:3.

da olmazdı. Yazar, müftüye ve imamlara olan güvenini yitirmiştir: “Filibe’de ne müftü vardır, ne cemaat, ne şer’i mahkeme, ne evkaf idaresi. Bunların hepsi iki imamın hükmündedir. Bu iki imam kimdir? İkisi de ahaliyi ifsâd etmiştir. Evkaf-ı İslamiye idaresinde hâkimde, müftüde, müsvedde kâtibi de bu imamlardır. Bunların durumunun mahalli hükümete anlatılması gerekir.”³⁷

Müftü meselesi yalnızca Balkan gazetesi ve onun yazar-okurlarının meselesi değil gibi görünmektedir. En azından bu meseleye Bulgar mebuslar da dâhil olmuşlardır. Bunlardan biri Mebus Dr. Pasarov’dur. Pasarov, 16 Ocak 1907’de Balkan gazetesine göndermiş olduğu bir mektubunda müftü meselesinin hukuki boyutuna değinir. Sobranya’da gündeme gelmiş olan miras meselesinin detaylarını gazete yoluyla Müslüman kamuoyuna duyurmak isteyen mebus, müftülerin ehliyetsizlikleri ile miras meseleleri arasında bir irtibat kurarak konuya girmektedir. Bulgar mebus, bu konuya değinmekle Müslümanların hukukuna zarar verme niyeti taşımadığını baştan açık bir şekilde mektubuna kaydeder. Bulgaristan Müslümanları arasında ortaya çıkan miras davaları için Bulgaristan kanun-i esasisinin 40’inci ve usul-i muhakemat-ı mülkiyenin 1222’nci bendinde *Müslümanlar arasında ortaya çıkan miras davaları İslam şeriatı (hukuku) gereğince görülecek* şeklinde bir ibarenin geçtiğini belirttikten sonra, mademki İslam şeriatının Bulgarcaya tercümesi yoktur, genel mahkemelerce İslam hukuku elbette bilinmezdir, der. Çünkü İslamlar arasında var olan miras meseleleri müftüler veya naipeleri tarafından idare edilir. Miras davalarında iki türlü meselenin zuhuru muhtemeldir. Birincisi miras davasında şeriatın ahkâmı nedir, nasıl uygulanır? İkincisi ise vefat eden zattan ne mal kalmıştır ve ne şekilde işlem görüleceği ile ilgilidir. Bundan başka birçok mesele daha vardır ki, onların mahiyeti mülkîdir ve bu da genel hukuka aittir. Bulgar mebus bu genel bilgileri verdikten sonra konuyu Bulgaristan müftülerine getirir, daha doğrusu müftülere bağlar. Mebusa göre, Bulgaristan müftüleri bir ilmi nezaret tarafından değil, Müslüman ve Bulgar kaç kişi tarafından tayin ediliyorsa, o müftüler daima keyfe hizmet ediyorlar. Müftüler ne mezhebe ne de kanuna vakıf olan kişilerden tayin olunmaktadırlar. Bu kişiler ne peygamber şeriatından ne de

³⁷ *Balkan Gazetesi*, 14, 27 Temmuz 1322 / 9 Ağustos 1906: 1-2.

Bulgar kanunlarından haberdardır. Hal ve mahiyetleri böyle olan müftüler, Müslümanlar arasında vücut bulan miras konularını ne sancak ne istinaf ne de temyiz, hiçbir nezaret ve denetçiye tabi olmadıkları halde çözüp ayırıyorlar ki bu da Bulgaristan Müslümanları için sefalet ve perişanlık değil midir? Zira müftülerin ilâmları hiçbir mahkemeye, ne istinafa ne de temyize arz edilemeyeceğini not eden mebusa göre, aynı vatanın insanların yüz laflık bir dava için bile sancak, istinaf, temyiz gibi üç kapı mahkemeye müracaat edebileceğini ifade eder. Böylece hukuku açık bir şekilde elde edebileceklerini düşünür.³⁸

Pasarov'un yukarıdaki yazısı, gazetenin 122'nci sayısında eleştirilir. Bu sayıda Bulgar mebus Dr. Pasarov'un 118'inci sayıda yer alan layihadaki müftü konusuna bir tür cevap verilir. Burada Pasarov'un önerilerinden olan müftülerin fetvalarının temyiz edilmesi için laik mahkemelerin işaret edilmesi eleştirilir. Gazetenin başyazarına göre müftülerin fetvalarının temyiz edileceği yer, Bâb-1 Meşihat'tır.³⁹

Bir sonraki sayıda (123) Avukat Hafız Sıdkı Mehmed, Sofya'dan bu müftü meselesi ile ilgili gazeteye bir yazı gönderir. Sıdkı Mehmed, Dr. Pasarov'a cevap olmak üzere mektubu kaleme aldığını başlangıçta belirtir. Ona göre, Bulgaristan müftü ve naiblerinin ehilsiz kişiler elinde kalmasına, istikamet ve namusla İslam hukukunun idaresine vazifeli olan müftülerin partizanlık keyif ve hevesine kurban olmaları nedeniyle, kanun-i esasının müftülere vermiş olduğu yetkileri daraltmak anlamlı değildir. Böyle olacağına, müftülerin namuslu, irfanlı ve faziletli kişilerden tayini hususu Bulgar siyasetçiler tarafından temin altına alınsa müşkül ortadan kalkacaktır. Avukat Sıdkı Bey, Dr. Pasarov'un şu nazik meseleyi düzeltmeye çalışacağına, müftülük makamını suistimallerle elde etmiş birtakım müftülerin adaletin pençesine teslimini Sobranya'da talep etse daha alıncenap bir hareket etmiş olacağına inanır.⁴⁰

Avukat Hafız Sıdkı Efendi'nin bir başka mektubu bu kez 134'üncü sayıda aynen yayımlanır. Önceden belirtildiği üzere Sıdkı Efendi, Dr. Pasarov'un müftü

³⁸ *Balkan Gazetesi*, 118, 3 Kânûn-i Sâni 1322 / 16 Ocak 1907: 2-3.

³⁹ *Balkan Gazetesi*, 122, 8 Kânûn-i Sâni 1322 / 21 Ocak 1907: 1-2.

⁴⁰ *Balkan Gazetesi*, 123, 9 Kânûn-i Sâni 1322 / 22 Ocak 1907: 1-2.

meselesi ve buna dair İslam hukuku hakkındaki görüşlerini eleştirir. Sıdkı Efendi, Bulgaristan'daki Hristiyanların dini olarak yapacakları bir işleri olmadılarından bahisle İslam hukukunun Bulgarcaya tercüme edilmesinin anlamsız olduğunu belirtir. Zira bu, sadece İslamları ilgilendiren bir meseledir. Dr. Pasarov'un miras meselesini laik nizamiye mahkemeleri yoluyla halletme çabası da boşunadır. Çünkü İslam'da dini ve laik ayrımı yoktur. Bu nedenle miras konusu da doğrudan müftü ve naiplerine aittir. Yine Pasarov'un, vefat eden kimseden ne mal kalmıştır ve ne yolda görüleceğine dair konuyu, çok sorun çıkıyor diyerek şer'i mahkemelerin iptalini istemesinin kabul edilemeyeceğini belirten Sıdkı Efendi, şer'i mahkemelerin de mal ve emlak konularını halledebildiğini, daha fazla yönü olan konularda ise nizamiye mahkemelerinin kapısının (istinaf ve temyiz için) her zaman açık olduğunu belirtir. Hafız Sıdkı Efendi, Dr. Pasarov'un İslam hukukunu bilmediğini ya da bilmezden geldiğini iddia etmektedir. Ona göre Bulgaristan müftü ve naiplerinin tayinleri konusu da yine sıkıntılıdır.⁴¹

Hafız Sıdkı Efendi bu konuda da Bulgar siyasetçilerini kabahatli görür. Bu noktada Sıdkı Bey, Bulgar siyasetçilerin Müslüman ve Hristiyan din adamlarına farklı davrandığını, bunun da adaletle açıklanamayacağını düşünmektedir. Zira kanun-i esasinin dinler hakkında geçerli olan özel bendi, ayaklar altına alınarak Müslüman veya Bulgaristan müftülerinin keyfi, kanun ve usule aykırı olarak azledildiğini düşünen Hafız Sıdkı Efendi, mezhepler bakanının, kanun-i esasiye aykırı ve din usullerine muhalif olarak müftüleri keyfi bir şekilde atayıp azlettiğini düşünmektedir. Hafız Sıdkı Efendi'ye göre bu şekilde atanan müftüler tabii ki cahildir ve şer'i hükümlere vukufları yoktur. Bunların cehalet ve vukuf eksikliklerinden, ait olduğu mezhep bakanlığı sorumlu tutulmalı ve kınanmalıdır. Zira bu tür müftü ve naipler İslamların tayin ettikleri müftüler olmayıp Bulgarların atadıkları müftülerdir ki, onların cehaletleri mezhep bakanlığının mesuliyeti ile ilgilidir.

Hafız Sıdkı Efendi dışında Dr. Pasarov'a bir cevap da Şumnu'dan yazılan bir mektupla verilir. Mektup daha çok öneriler üzerinde durmaktadır. "Derince tefekkür edelim", diye başlayan cümlesinde mektup

⁴¹ *Balkan Gazetesi*, 134, 31 Kânûn-i Sâni 1322 / 13 Şubat 1907: 1-2.

sahibi, Bulgar kadılarının üç beş sene zarfında Arabi ibare olan din ilimlerini tedarik etmekle şer'î hükümlere vakıf olamayacakları açık değil midir, diye sorar. Buna karşın diğer bir kurtuluş yolunun da olduğunu söyleyen okura göre, Bulgaristan müftü ve naipleri tarafından idare olunan davalara kanaat hâsıl olmadığı takdirde, yakınlıklarına göre ayrılıp Filibe, Varna, Rusçuk, Silistre, Şumnu müftü makamları merci tutulmak ve bunların nezdinde mahalli ulema-dan seçilmiş ikişer müderris âlim kişiler *şuhûdü'l-hükm* sıfatıyla bulundurulmak ve bu beş makamında idare ve temyizi, Sofya müftüsü başvurulacak makam olarak kabul edilmelidir. Ayrıca Sofya müftüsünün nezdinde de yine Bulgaristan ulemasından âlim üç kişinin *şuhûdül-hükm* sıfatıyla seçilerek rüyet ve temyiz davalarını belli günlerde tahkikte bulunmasının iyi olacağı öngörülmektedir. Bundan sonra okur, “Bâb-ı Meşihat, kendilerine yine açılarak acaba İslamların gerek evkafları ve gerek mezhep hürriyetleri ve genel hukuklarının korunmasına hizmet etmesi hatıra gelmez mi?” diye sorarak İstanbul'un kendilerini unuttuğunu ima eder.⁴²

Buraya kadar müftü meselesinin daha çok Bulgar yönetimi ile olan yönü üzerinde durulmuştur. Sorunun bir başka veçhesi Bulgaristan Türklerinin kendi müftüleri hakkındaki düşüncelerinde varlığını gösterir. Gazetede bu konuda yazan ve mektup gönderenlerin ekseri, müftülerini cahil ve ehliyetsiz bulmaktadırlar. 9 Mart 1907 tarihli ve “Müftüler Meselesi” başlığı ile gazetenin birinci sayfasını tamamıyla kaplayan 153'üncü sayıda ilk cümle “müftüler meselesi hakkında yazılacak çok şey var” diye başlar. Yazının sahibi (başyazar Edhem Ruhi) müftü ve naipleri hakkında kendilerine epey mektubun geldiğini belirterek yazısına başlar. Yazara göre müftü makamı Müslüman milletin “haşyet-i medeniyesini” gösterir. Ancak bu makamı işgal edenlerin çoğu ehil olmayan kişilerdir. O nedenle “Müslüman olarak insanın hicabından yere geçeceği geliyor” diyerek müftülere olan güveninin ne boyutta olduğunu anlatmaya çalışır. Gerçi bu makamı işgal eden az sayıda da olsa müftü ve naib vardır. Yazar, “bunların sayısı yüzde olarak hesaplansa ne eder” diye sorarak, bunu Müslümanlara havale eder. Ona göre özellikle Deliorman taraflarında çoğu müftü, kasabalarda ya arabacılıktan ya

⁴² *Balkan Gazetesi*, 128, 20 Kânûn-i Sâni 1322 / 2 Şubat 1907: 1-2.

da yıkayıcılıktan türemiştir. Böyle müftülerin, yabancılar nazarında milli haysiyeti ayaklar altına almalarından dolayı çeşitli suistimaller yaşanmaktadır. Bundan dolayı da Müslümanların hukukunun her gün zarar ettiğini düşünen Edhem Ruhi'ye göre, bu müftülerin çoğu mektep ve medrese görmemiş, türeme şeyler olduğundan tabiatıyla şer'i konulara vakıf değillerdir. Bu yüzden o müftülerin alametini meşihat makamı da temyize kabul etmemektedir. Edhem Ruhi'ye göre bu keşmekeş Müslümanlar için büyük bir yaradır. Bunların hakkında ne yapıp edip bir takım ıslahat ve düzenleme yapılması için Bulgaristan'daki mecliste Müslüman mebuslar bakana başvururlarsa, mutlaka bir ıslahat yapılabileceğini düşünen yazar son cümlesinde "senli benliği bertaraf edip, hayr-ı ümmet için bu yolsa samimi kalb ile hep birlikte çalışmalıyız" diyerek durumun nasıl çözüleceği yolunda işaret verir.⁴³

Gazetenin ikinci senesinde yine müftü meselesi gündemi meşgul etmeye devam eder. Balçık'tan yazılan hususi bir mektupta ismi açıklanmayan kişi müftülerinin cehaleti üzerinde durur. Müftülerinin hangi medreseden icazet aldıklarının belli olmadığı ve sancak müftülerinin de şهادetnamelerinin (diploma) var olmadığını yazan okura göre sorun, bir avukatın iltimasıyla Müslümanlara müftü ataması yapılmasıdır. Bundan fayda beklenir mi, diye soran mektup sahibi, Müslümanların hakkının böyle yendiğini düşünür. İcazeti ve menşuresi olmayanın müftü olamayacağına inanan okur, bir de örnek verir: Süleyman köyünden akıl ve baliğ olmayan bir bakireye haberi olmadan nikâh kıymışlardır. Ardından da "hani şer'en bunların icrası" diye de sorar ve ekler: "Böyle adam müftü olursa vay memleket ahalisinin başına, heyhat!"⁴⁴

Gazetede yer alan okur mektupları ve başyazarın yazdığı makaleler sadece müftülerin cahilliği konusu ile sınırlı değildir. Bunun yanı sıra müftülerin bir de konumlarını kullanarak maaşlarını artırmak istemeleri okuyucuları rahatsız eder.

Şehir mektubu başlığı ile ismi mahfuz olan bir Türk, müftü konusu hakkında detaylı bilgiler verir. Buna göre Filibe müftüsü olan Şükrü Bey, maaşı olan 23 frangı 50 franga çıkartmıştır. Bir ara Süleyman Faik

⁴³ *Balkan Gazetesi*, 153, 24 Şubat 1322 / 9 Mart 1907: 1.

⁴⁴ *Balkan Gazetesi*, 216, 4 Temmuz 1323 / 17 Temmuz 1907: 2.

müftü olunca, Şükrü Bey'in yaptığı maaş usulsüzlüğünü düzeltir. Ancak o da azledilince yerine yeniden Şükrü Bey müftü tayin olur. Şükrü Bey, müftü olunca sekiz ay boyunca önceden almış olduğu maaşından arta kalan (Şükrü Bey'in kestiği) kısmı toptan vakıf sandığından alır. 1908 yılı bütçesi hazırlandığında Filibe Mutasarrıfı Gospodin Manolov, bütçede gösterilen Ramazan ve diğer kutsal günlerde câmilere, mescitlere özel olarak vakıf komisyonu tarafından verilen 1500 frangı ayırır. Bunun ardından ilk icraat olarak Şükrü Bey, Buhari müfessirliği maaşını kendiliğinden 80 franga çıkarır. Mektubun sahibi, müftünün kendi maaşı ile geçinebileceğini, böyle ayrıca vakfa yüklenmesine gerek olmadığını söyledikten sonra, Şükrü Bey'i *hoca kisvesi* olmakla suçlar. Şükrü Efendi, kendi müftülüğü zamanında 10.000 lefe yakın satılan emlak ve vakfiye paralarını keyfine göre harcamıştır. Yazar ardından Bulgar yetkililere bağlayarak sorar: Vakıf gibi bir İslami kurumdan Gospodin Manolov gibi Bulgar yöneticinin sorumlu olması doğru mudur? Cevabında Bulgar Hükümeti'nin vakıflar konusunda hazırlamış olduğu talimatnamenin 23'üncü maddesinde câmi ve mescit sorumlularının azaltılması ve artırılmasından ancak müftü, yardımcıları ve İslam cemaatinin sorumlu olduğunu aktarır. Bulgar mutasarrıfların bu konuda hiçbir şekilde müdahale edemeyeceğini ifade etmekten geri durmaz.⁴⁵

Bu noktaya kadar çoğunlukla müftüler hakkında yapılan olumsuz değerlendirmeler üzerinde durmak zorunda kaldık. Gerçi müftüler mevzusunda gazetede yer alan yazıların çoğu bu eksen üzerinde cereyan eder. Sadece birkaç sayıda gazete müftülük/müftü konusunda olumlu bir imaj bırakır. Gazete 26 Haziran 1907 tarihli nüshasında *müftü seçimine* değinir. "Filibe'de Müftü Meselesi" başlığı ile üçüncü sayfada geçen haberin detayında seçimin bu kez nifaka yer vermediği, seçimi yapanların ittifakla müftü olarak Süleyman Faik Efendi'yi seçtiği yer alır. "Bir din ve millet işinin bu defa kardeş gibi halledilmesi", Bulgar Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti'nin dostane bir şekilde adaletle seçimin yapılmasını sağlaması takdir edilir.⁴⁶ Ardından altı gün sonraki sayı konuya devam eder. "Filibe Müftülüğü" başlığı ile manşetten çıkan haberde *yapılan seçimde, bu kez seçimin sopayla, kavgayla ve şirretlikle*

⁴⁵ *Balkan Gazetesi*, 355, 20 Kânûn-i Sâni 1323 / 2 Şubat 1908: 2-3.

⁴⁶ *Balkan Gazetesi*, 203, 13 Haziran 1323 / 26 Haziran 1907: 3.

*yapılmamasından övgü ile bahsedilir. İslam kardeşliğine uygun bir seçim atmosferi gerçekleştirildiğini belirten gazeteye göre yeni müftüyü bekleyen işler vardır. Bunlar, Müslümanların din işleri ve vakıflar sorunudur. Gazete yeni müftünün seçilme şeklinden ötürü ve Müslümanların sakin ve sükûnetle yaptıkları seçimden dolayı biraz ümitlidir.*⁴⁷

Müftüler sorunu Türklerin hem kaliteli dini hizmet almalarını engellerken hem de Bulgaristan yönetimi içinde Müslümanların temsilinde de büyük bir gedik açmıştır. İki yönlü olarak daima gündemi meşgul etmiş görünen bu konu elbette yukarıdan aşağı ve tersi yönde bir mesele olarak varlığını korumayı sürdürmüştür.

4. Vakıf Meselesi

Bulgaristan Türkleri arasında en az müftüler sorunu kadar önemli olan bir diğer mevzu da vakıflardır. İslam tarihinde ilk dönemlerden itibaren önemli bir sosyal yardım ve dayanışma kurumları olarak ortaya çıkan, genel anlamda hayır kurumları olarak adlandırılan vakıf müesseseleri hakkında Osmanlı uygulamasına bakıldığında Ebu Hanife'nin hukuki yaklaşımı genel anlamda Müslüman Türk toplumunda geçerli olmuştur. Buna göre, vakfedilen malın mülkiyeti hükmen vakıf yapanda kalmaktadır. Bu yönüyle vakıfların, devlet tarafından temlik ve temellük edilmesinin önü kapatılmıştır.⁴⁸

Osmanlı dönemi vakıf sistemi ve uygulamalarını yukarıda çizdiğimiz bu çerçevede içinde değerlendirmek belki teorik olarak mümkün olabilir, ancak pratikte vakıfların Osmanlı toplumunda aynı zamanda çok da problemleri bir alan olduğu da bilinen bir gerçektir. Vakıfların ekonomik yönü bu sorunu teşkil etmiştir. Özellikle parasını vakıflar yoluyla değerlendirip, devletin müdahalesinden uzak tutmak isteyenler için vakıf müessesesi hayli işlevsel olmuştur. Vakıfların sadece devlete bakan yönü değil, topluma bakan ve insanları karşı karşıya getiren başka bir yönü olduğu da hatırlanmalıdır. Bu noktada Osmanlı vakıflarının en azından Yakın Çağ'da önemli bir sorun olduğunu dikkate alarak aşağıdaki Filibe örneklerini değerlendirebiliriz.

⁴⁷ *Balkan Gazetesi*, 207, 19 Haziran 1323 / 2 Temmuz 1907: 1.

⁴⁸ Günay, 2012: 475-476.

Vakıflar sorunu Bulgaristan Türkleri arasında hayli tartışmalı konularından birini teşkil eder. Balkan gazetesi daha ilk sayılarda konuyu gündeme taşır. 26 Eylül 1906 tarihli sayı ve birinci sayfada konu tartışılır. Muhtemelen başyazar (Edhem Ruhi) tarafından kaleme alınan yazıda Bulgaristan'ın hemen her kasabasındaki büyüklerin, vakıflar sorununa (*gürültüsüne*) bigâne kalmadıkları iddia edilir. Çünkü bu sorun öylesine büyüktür ki, yazara göre Bulgaristan Müslümanlarını, babayı evlada düşman etmiştir. Yazar devam eder: Mevzu, vakfı sen yiyeceksin ben yiyeceğim kavgasıdır ki Bulgaristan'da İslam ahalisini günbegün zilletten zillete ve perişanlığa düşürmektedir. Yazar, vakıfların hayır amacıyla ecdattan miras kaldığını, vakfın Allah'ın emaneti ve bunların birer yetim malı olduğunu, insanların ise bunun farkında olmasına rağmen kalkıp Allah'tan, dinden bahsedildiğini söyler. Bu vakıflardaki yetim hakkı yiyenlerin ise hacı, hoca ve imamlar olduğunu yazar.⁴⁹

Gazete vakıflara ait emlak müzayedesinde bir takım yolsuzluklar yapıldığını yine bir okurun mektubuyla sütunlarına taşır. 4 Aralık 1906 tarihli habere göre kontrato müddetleri dolan yirmi altı parça vakfedilmiş emlakın (emlak-ı mevkufe) bir müzayedesinde İslam menfaatine yakışmayacak bazı suistimaller yaşanır. Bunlardan birincisi 118 numaralı bir dükkânla ilgili olarak gerçekleşmiştir. Dükkânın bu yılki kontrato süresi bitmiş ve aylık 30 lef getiren bu dükkânı kiralamak için 70-80 lefe kadar talep ortaya çıkmıştır. Talebi yapan kişi, yaptığı talebin reddedilmesi üzerine Müftü Şükrü Osmanof'a, kendisine haksızlık yapıldığı sadedinde bir istida yazar. Ancak mektup sahibine göre müftü hiç oralı olmaz. Çünkü müftüye göre maaş, para menfaati daha önemlidir. Talip soğuk bir şekilde kovulur. Ardından talip mutasarrıflığa şikâyet eder. Sonra birkaç yoldan şikâyet değerlendirilir ve talip olan kişiye yanlılık olmuş denilip yeniden müzayede icra edileceği kendisine vaat edilir. Ama işte burada istenmeyen talipler için biktırıcı ve uzaklaştırıcı süreç işletilmiş olur.⁵⁰

⁴⁹ *Balkan Gazetesi*, 48, 13 Eylül 1322 / 26 Eylül 1906: 1.

⁵⁰ *Balkan Gazetesi*, 104, 21 Teşrin-i Sâni 1322 / 4 Aralık 1906: 2. Rumeli gazetesinde de benzer sorunlar okur mektupları üzerinden gündemdedi. 14. sayıda Eskicuma'dan yazılan ismi mahfuz bir kişi, kendi bölgelerinde bulunan vakıfların idaresindeki bozuklukları mektubuna konu yapmıştır. Buna göre, geçen sene vakfın bahçe kapısı bir seneliği yetmiş iki franga müzayede konulmuştur. Bu yıl müzayedeye girip yüz elli lefe kadar arttıracaklar bulunduğu halde her nedense istida (dilekçe) sahipleri şöyle böyle sebeplerle savuşturulmaya çalışılmıştır. İlginç olan şudur ki istida getirenleri savuşturmaya çalışanlardan biri de mebus Seyyid Ağa'dır. Mektup sahibi hayret içinde sormaktadır. "Bir millet mebusu bunu yaparsa diğerlerine ne

Müslüman vakıflarında yaşanan bir başka problem vakıf mallarının şahıslar tarafından gasp edilmesidir. 16 Şubat 1907 tarihli gazetenin birinci sayfasında “Yine Vakıf Rezaleti” başlığı ile sorun birinci sayfadan okurlara duyurulur. Filibeli Nuri Bey adında biri (bir değirmen kapısı ve yedi sekiz adet kiracı odalarının mütevellisi) 1902 yılına kadar Derviş Paşa vakfının gelirini hayrata vermeksizin 15-16 sene zarfında istediği gibi kullanmıştır. Nuri Bey, İstanbul’a göç edince damadı olan İmam Mehmed İzzed Mehmedov, “karanlıkta fırsat kollayan esnaflar gibi” 9 Mayıs 1904 senesine kadar, adı geçen vakfın kiralarını toplar. Mehmedov, 26 Mayıs 1906 tarihinde İstanbul’daki pederinden bir vekâletname alarak, adı geçen vakfın emlakini, kendi mülkü gibi üzerine geçirmeye çalışır. Ancak Filibe vakıf komisyonu tarafından yapılan tahkikatla işin gerçeği anlaşılır.⁵¹

Yukarda mesleğinin imam olduğunu anladığımız Mehmedov’un karıştığı bu olay, aslında vakıfların din adamları ile olan yakın ilgisi hakkında bize ipuçları verir. İmam ve elbette müftüler vakıf konularıyla yakından ilgilidirler. Burada din adamlarının vakıflar konusunda tamamıyla ilgisiz kalmadıklarına dair bir örnek de yine gazetenin sütunlarına yansımıştır.

“Şehir mektubu” başlığı ile ismini açıklamayan bir kişi vakıflar konusunu mektubuna taşır. Mektubun sahibine göre 72 vakıfçının hırsından yakayı kurtaramayan *İkikapılı Vakıfhan*, az kalsın mülk tapusu çıkıp satılacaktı. Olayın detayı şöyle gerçekleşmiştir: Vakıf mütevellileri bu hanın mülk olduğuna dair bir

kalır?”. Bk. *Rumeli Gazetesi*, 14, 3 Mart 1322 / 16 Mart 1906: 4.

⁵¹ Konu hakkında mektubun devamı şöyledir: “Diğer taraftan da simsarlara başvurarak vakfı satmaya çalışmakta iken iş tahkik edilir. Ve neticede vakıf olduğu anlaşılır. İmam Efendi yine utanmadan “Suratı üstü yere düşer. Şu imam kisveli mahlûk bir seneden beri vakıflardan bir kemik kapsın diye irtikâb etmeden zillet bırakmadı. Bunca zillet ve irtikâba bedel bari istediği gibi büyücek bir kemik olsun kapabilseydi ya, zavallıya yazık değil mi? Ey Filibe’nin sirke suratlı, mendebur vakıfçıları! Bu zavallı meslektaşınız yine umduğunu kaçırdı. İtibar ve haşyet de kalmadı. Şimdi sanatını mı değiştirsin ne yapsın?!” *Balkan Gazetesi*, 137, 3 Şubat 1322 / 16 Şubat 1907: 1-2; “Yine Vakıf Rezaleti” ara başlığı ile bir gün sonra, bu kez iç sayfada konu gündemde kalır. Derviş Paşa vakfına dair bir ekleme yaparak konuya devam eden gazete, Vakıf Komisyonu’nun, yetim kalan vakfa, bir vasi memur atadığını belirtir. 1904 Mayıs’ında buna dair bir kararın alındığını yazar. Ancak bu karar da diğer birçok kararlar gibi göz boyamadan ibaret kaldığını bir örnekle veren gazete, önceki nüshada belirtilen İmam Mehmed’in el çabukluğuyla vakıf fırınına dükkâna çevirdiğini, fırının kazanlarını, kepçelerini ve diğer eşyalarını sattığını anlatır. Ayrıca 1 Temmuz 1905’e kadar Vakıf Komisyonu’nun kararına rağmen bu kişinin kiraları da zevk ve safa ile yediğini not eder. Gazeteye göre, Müftü Şükrü Efendi’nin azlinin ardından İmam Mehmed, müftü tarafından dükkâna dönüştürülen fırın kiracısı Hamamcıyan, vakıf müdürü ile kontrato yapmaya mecbur olur. Bu şekilde vakıf, geçici olarak gasptan yakayı kurtarır. Değirmen vakfına gelince, bu daha büyük bir belaya uğramıştır. Zira İmam Efendi’nin alacaklılarından bir kişi İmam’ın kendisine olan borcuna karşılık Değirmen kirasını haciz altına alır. Bk. *Balkan Gazetesi*, 138, 4 Şubat 1322 / 17 Şubat 1907: 3-4.

rapor çıkartırlar. Yeşillioğlu Câmi müezziniyle birlikte bir iki kişiye de imza attırırlar. Bu şekilde rapor alınırken iş müftü efendi tarafından haber alınarak derhal belediyeye bir yazı gönderilir ve işin önü alınır. Belediye bu işi araştırır. Neticede anlaşılır ki, bu imza sahipleri Bulgarca bilmedikleri için bu han vakıftır düşüncesiyle imzayı atmışlardır. Ancak iş anlaşılınca derhal birer dilekçe ile imzalarını çekerler. Müftü Süleyman Faik Efendi, uyanık davranıp belediyeye bildirmeseydi koca vakıf gitmiş olacaktı. Böyle bir vakfın hukukunu gaspa bırakmamak için gayret eden belediye reisiyle azalarına mektubu yazan kişi ayrıca teşekkür ederek yazısına son verir.⁵²

Vakıflar konusunda başka bir ilginç mektup örneği üzerinde durmak yararlı olur. Bu mektubu diğerlerinden farklı kılan ise gazetenin başyazarı olan Edhem Ruhi'nin eleştirilmesidir. Burada daha da ilginç olan ise Edhem Ruhi'nin böyle bir mektubu gazetesinde yayınlamasıdır. Dönemine göre ve elbette Bâbîâlî basınıyla karşılaştırıldığında tahammül sınırlarının ne kadar ileri olduğunu göstermesi bakımından mühim bir örnek olmalıdır. Böyle bir örneği görmek Türk basın tarihinde muhtemelen çok azdır.

Filibe'den Sükûti adlı bir genç tarafından gazeteye yazılan mektup birinci sayfadan tam metin olarak okuyucuya sunulur. Sükûti, vakıflar konusunda sert eleştirilerde bulunan Edhem Ruhi'yi eleştirmektedir. Sükûti, Edhem Ruhi'nin Bulgaristan Müslümanlarına yönelttiği eleştirileri haksız bulur. Ona göre, Edhem Bey, bunun için ciddi bir karşılaştırma yapmaya tevessül etmemiştir. Sükûti özellikle vakıflar konusunda Edhem Bey'i bilgisizlikle suçlar. En azından vakıfların gelir ve giderleri konusunda detaylı bir malumat sahibi olmadığını düşünür. Sükûti, vakıfların seneden seneye gelirlerini artırdığını, buna karşın Edhem Ruhi'nin vakıfların harap ve bitap olduğunu düşünmesini insafsız bulur. Sükûti, yine bu yıl vakıflardan mekteplere 3.000 frank ianenin verildiğini aktarır. Bunlara karşın Sükûti, Müslümanların, vakıfları satıp göç etme derdinde olduğunu da not etmekten geri durmaz.⁵³

Gerek Edhem Ruhi gerekse okurların vakıflar konusunda takındığı tavır açıktır: Vakıflar amacına uy-

⁵² *Balkan Gazetesi*, 284, 17 Teşrin-i Evvel 1323 / 30 Ekim 1907: 2-3.

⁵³ *Balkan Gazetesi*, 418, 3 Nisan 1324 / 16 Nisan 1908: 1-2.

gun olarak kullanılmamaktadır. Vakıflar, bazı insanların çıkarlarına perde olmak yönüyle bir işlev görmüştür. İdeal olan kullanım alanından çıkarılmış olan vakıfların İslami bir kurum olduğunun farkında olan Balkan gazetesi yazarı ve okuru, mevcut bozukluk ve yolsuzluklara itirazlarda bulunmuşlardır.

5. Mektep/Maarif Meselesi

Balkan gazetesinde Bulgaristan Türklerinin sorunları arasında gündeme taşınan bir başka konu mektep/maarif hususudur. Yine vakıflar konusu kadar gazetenin gündemini meşgul eden bu konu hem okurlar hem de Edhem Ruhi tarafından uzunca bir süre gazete sütunlarında yer işgal eder.

Gazetenin gündemine taşıdığı mektep meselesi gerçekte bütün bir Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren genel bir mevzudur. Bilindiği gibi Tanzimat öncesi ve sonrasında mahalle mektepleri ekseriyetle vakıflara bağlı olarak varlıklarını korumuşlardır. Ancak Tanzimat sonrasında modern eğitim kurumları hızla Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Bâbîâli'nin, modern okulları ülkenin bütün sathına yaymasında iki yön vardır. Bunlardan birincisi dünyada gelişen modern bilimin ülkenin ihtiyacı olarak görülmesi (bu aynı zamanda Osmanlı'nın Avrupa'dan geri kalma meselesi olarak görülmekteydi), ikincisi ise Bâbîâli'nin modern okullar kanalıyla acil ihtiyaç duyduğu memur ihtiyacını bu okullar vasıtasıyla karşılama isteğidir.⁵⁴

Bulgaristan'da bulunan Müslüman Türk mektepleri için de yukarıdaki çerçeve kabul edilebilir. Ancak Filibe'nin 1878 sonrası özel durumu (Şarkî Rumeli Vilayeti'nin merkezi olması) sebebiyle, burada yaşayan Türkler kendi mektepleri hususunda özel bir ilgi göstermişler, sorunlarını gazete sütunlarına taşımışlardır. Bu ilginin sebebi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin yarattığı yıkımdır. Savaş sırasında burada bulunan mektep ve medrese binalarının büyük bir kısmı yakılıp yıkılmış ve harap olmuştur. Bir başka sebep ise mektep, medrese ve câmilerin gelir kaynağı olan vakıfların gasp edilmesidir.⁵⁵ Bulgaristan Emareti'nin kurulmasından sonra buradaki Türklere ait mekteplerde de eğitim durma noktasına kadar

⁵⁴ Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar Bâbîâli'nin genel maarif politikası yukarıda anlatılmaya çalışılan çerçevede yürütülmüştür. Bu konuda müstakil ve hayli doyurucu bilgi ve analizler içeren özgün bir çalışma için bk. Somel, 2010.

⁵⁵ Topal, 2011: 16-17; Özlem, 2008: 346-347.

gelmiştir. Bunda eleman yetersizliği ve maddi sıkıntılar başrolü oynamıştır. Türklerin 1878 sonrasında Bulgar baskıları sonucu hemen her yıl göç etmesi, zaten var olan eğitim sıkıntısını artırmış, muallim yetersizliği giderek had safhaya ulaşmıştır. Bulgar Hükümeti bunu fırsat bilerek Türk köylerinde dahi kendi okullarını açarak, Türkleri Bulgarlaştırma politikasını uygulamaktan çekinmemiştir.⁵⁶

Şarkî Rumeli Vilayetinin tesis edilmesinden itibaren bölgedeki Türk mektepleri, vilayet idaresinin Bulgar valiler elinde bulunmasından olsa gerek büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bâbîâlî'nin bölgeye göndereceği öğretmenlere bile karışan mahalli yönetim eğitim konusunda gerek bina, gerek nakdi para yardımı konusunda Müslüman ahaliye birtakım sorunlar çıkarılmıştır.⁵⁷

Bulgaristan'da Müslüman mekteplerinin sorunları yine Edhem Ruhi'nin bir önceki gazetesi olan Rumeli'de de gündemi meşgul etmiştir. 1905 yılında yayımlanan ve burada "dâhili mektuplar" isimli ve iç sayfalarda yer alan bir mektuba bakarsak, buradaki Müslüman mekteplerinin⁵⁸ sorunlarının çözümünün üç teşebbüsle arandığı görülmektedir. Bunlar; para, programların tanzimi ve öğretim metotlarının zamanın ihtiyacına göre ıslah edilmesidir.⁵⁹ Rumeli gazetesinde maarif konusu (daha çok okur mektuplarında) "Mekâtib-i İslamiye'nin Islahı" başlığı ile tartışma konusu olmuştur.⁶⁰

Rumeli gazetesinde yer alan bu temel yaklaşımdan yola çıkarak, aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi başta Filibe olmak üzere bütün Bulgaristan Türklerinin maarif ile ilgili en önemli sorunları mekteplerin yetersizlikleridir. Bunların başında öğretmen eksikliği ve eğitimdeki kalite sorunu gelmektedir. Hem Edhem Ruhi hem de okurlar, Müslüman mektepleri-

⁵⁶ Köse, 2006: 257-260.

⁵⁷ Aydın, 1992: 218-225.

⁵⁸ Bulgaristan'daki Müslüman mektepleri ve eğitimi hakkında detaylı bilgi için bk. Şimşir, 2009: 41-57.

⁵⁹ Rumeli gazetesinden aldığımız bu örnek Bulgaristan Müslümanlarının maarif sorunlarını aslında çok iyi özetlediği için önemlidir. İleride görüleceği gibi yaşanan problemlerin kaynağı olarak bu üç başlığı ileri sürmek herhalde yanlış olmasa gerek. Bk. *Rumeli Gazetesi*, 6, 3 Kânûn-i Evvel 1321 / 16 Aralık 1905: 2. Rumeli gazetesinin sekizinci sayısında mekteplerin maddi kaynağı olarak vakıf gelirleri, köylüden toplananlar ve mahalli hükümetten iane tarzında verilen kısım gösterilmektedir. Bu bilgi de yine bir okur mektubundan elde edilmiştir. Bk. *Rumeli Gazetesi*, 8, 13 Kânûn-i Sâni 1321 / 26 Ocak 1906: 4.

⁶⁰ 9 Mart 1906 tarihli sayıda gazeteye mektup gönderen Yanbolu Mekteb-i İbtidai muallim-i evveli Rıza, yaşanan sorunu mektep idarelerinin ıslah edilmemesine bağlar. Ona göre bu da paraya bakan başka bir meseledir. Ona göre mektepler bütçesinin ıslah edilememesi de hep idaresizlik yüzündendir. Bk. *Rumeli Gazetesi*, 3, 24 Şubat 1321 / 9 Mart 1906: 3.

ni özellikle Bulgarlarınki ile karşılaştırmakta ve onlarınkini daha ileri seviyede görmektedirler.

Bulgaristanlı Müslüman ebeveynlerden bir kısmı, bölgelerindeki okullardan verim alamadıklarından ya da öyle düşündüklerinden olsa gerek çocuklarını Edirne, Selanik, İstanbul, Bursa gibi şehirlere göndermişlerdir.⁶¹ Böyle tercihler olsa da bunlar, Bulgaristan Müslümanlarının genelini kapsamamaktadır. Zira çoğunun çocuklarını yukarıda sayılan büyük Osmanlı şehirlerine gönderme imkânlarının olmadığını tahmin etmek kolaydır.

Mektepler sorunu hakkında Balkan gazetesine yansıyan ilk mektup 24 Temmuz 1906 tarihinde yayımlanmıştır. Şumnu'dan yazılan bu mektupta Şumnu İnas Mektebi ve Rüşdiyesi'nin ödül töreninde öğrencilerden Melek Hanım, katılan velilere okuduğu bir nutukta medeniyetin ilim ve mektepten kaynağını aldığını, ancak Müslümanların bu konulara rağbet etmediğinden şikâyet etmektedir.⁶² Muhtemelen okul idarecilerinin görüşlerini okumuş olan öğrenci Melek hanımın nutku, Bulgaristan'daki Müslümanların maarif konusundaki kanaatini genel hatları ile ifade etmektedir.

Bulgaristan Türkleri arasında maarif ile ilgili tartışma konularından biri Şumnu Kız Rüşdiye Mektebi'ydi. Gazeteye bir mektup gönderen ve mektubu 25 Temmuz 1906'da yayımlanan isimsiz yazar, okulun erkek rüştiyesine nazaran Tuna gazetesinde Ahmed İhsan Efendi tarafından haksızca eleştirildiğini, okulun hiç olmazsa öğrencilerine el işi öğrettiğini, erkek rüştiyesinin de içler acısı olduğunun görülmesi gerektiğini ısrarla belirtmekten kaçınmaz.⁶³ 5 Ağustos 1906'da yine gazetede yayımlanan başka bir mektup, Kız Mektebi'nin sorunlarını irdelemeye devam eder. Önceki mektup yazarına cevap olarak bu mektup, söz konusu mektebin, birkaç el işlemesi ile mükemmel gösterilemeyeceğini özellikle ifade ederek, sorunların üzerine gidilmesini tavsiye ve telkin

⁶¹ BOA, A.MTZ (04), 43-2, 6 Eylül 1320 / 19 Eylül 1904.

⁶² *Balkan Gazetesi*, 2, 11 Temmuz 1322 / 24 Temmuz 1906: 2.

⁶³ *Balkan Gazetesi*, 3, 12 Temmuz 1322 / 25 Temmuz 1906: 2. Kız rüştiyesinde okutulan dersler Kur'an, ulum-ı diniye, hesap, kıraat, imla-kitabet, kavaid-i Osmaniye, Bulgarca, coğrafya, İslam tarihi, aile dersleri, hüsnü hat, Arapça ve Farsça iken, erkek rüştiyelerinde bunlara ilave olarak malumat-ı medeniye, hayvanat, hıfzıssihha, hendese, umumi tarih, akaid, cebir, nebatat, hikmet, kimya, defter usulü ve Fransızca dersleri verilmekteydi. Bu dersler 1912 yılı programına ait olsa da 1908'de de benzer dersler olduğunu iddia edebiliriz. Bk. Keskiöğlü, 1985: 68-69.

eder.⁶⁴ 28 Ağustos 1906 tarihinde yayımlanan başka bir mektup sahibi ise İhsan Efendi'ye fazla yüklenildiğini, rüştiyenin sorunlarının varlığını kabul ettiğini, ancak herkesin rüştiye hakkında ileri geri konuştuğunu belirterek yazısına başlar. Mektup sahibi gerek sene içindeki derslerde gerekse imtihanlarda Tufalızade Edhem Ağa'dan başka mektebe kimsenin uğramadığını, dolayısıyla insanların okul hakkında bilmeden konuştuklarını not eder. Yine de rüştiyenin sorunları olduğunu ve kendisinin bunları öğrendiğini de ayrıca anlatır. Bu sorunlar şöyledir: 1. Bütün mektep talebesinin seneyi bir odada geçirmesi 2. Odun almaya para olmadığından kışın yangın bakiyesinin giriş parçalarını yaktıkları ve geçen sene onun da olmadığı 3. Muallimlere 15 aylık maaşın verilmemesi 4. Rüştiyenin başına cahil, terbiyesiz, deli bir müdürün musallat olduğu. Sorunları böylece kendine göre tespit eden mektup yazarı, sorunun başka bir kaynağını da işaret etmekten geri durmaz: Müslüman veliler. Okuldan beş on kuruşu esirgeyen veliler yüzünden öğretmenler geçim sıkıntısı çekmektedirler.⁶⁵

7 Kasım 1906 tarihli sayıda bu kez "Bulgaristan Muallimin-i İslamiyesine" başlıklı ve birinci sayfadan verilen yazıda (Edhem Ruhi olmalı) Bulgaristan'da bulunan İslam mekteplerinin öğretmenlerine dert yanılmaktadır. Bulgarların ilimde de ilerledikleri, ancak Müslüman öğretmenlerin sayısının az olduğu, hâlâ eski usulde eğitim verildiği, mekteplerin ıslahı için bir cemiyet teşkil edildiği, bu cemiyetin öğretmenler ve eğitim için bir kongre düzenlediği, ama buraya katılımın az olduğu vurgulanır. Yazara göre mekteplerdeki en önemli sorunlardan biri de mekteplerdeki particiliktir. Bu, Müslümanların geleceğini mahvedecek bir problemdir. Bulgarların başında bir sahipleri, faal, maarifperver bir hükümetleri vardır. Hükümet var gücüyle mekteplerini ve meslektaşlarını düşünmektedir. Yazar, Türklerin de ittihat ve ittifak etmesi gerektiğinden, cehaletin Müslümanları harap ettiğini, bunun özellikle partizanlara anlatılması lüzumundan ve eğitimde yeni tekniklerin uygulaması için fikir alışverişinin şart olduğundan söz eder.⁶⁶

⁶⁴ *Balkan Gazetesi*, 9, 23 Temmuz 1322 / 5 Ağustos 1906: 1-2.

⁶⁵ *Balkan Gazetesi*, 24, 15 Ağustos 1322 / 28 Ağustos 1906: 2.

⁶⁶ *Balkan Gazetesi*, 83, 25 Teşrin-i Evvel 1322 / 7 Kasım 1906: 1-2.

Okur mektupları, mekteplerdeki öğretmenlerin çektikleri ekonomik sıkıntıları da gündeme getirmiştir. Filibe'den yazan bir öğretmen çektiği maişet derdini anlatırken, beş aydır para alamadığını, evkafın niçin maaşlarını ödemediğini, Yahudi, Ermeni ve diğer milletlerin kendi hocalarına aydan aya düzenli maaş verdiklerini yazar. Yine aynı sütunda Varna'dan yazılan başka bir okurun mektubuna da yer verilir. Bu mektubun sahibi, rüştiye mektebinin öğretmensiz kalmasından dolayı, yokluğun giderek büyüdüğünü aktarır. Mektubu yazan kişi, bu sorunun da kaynağını, daha önce yukarıda denildiği gibi partizanlık davasında görmektedir.⁶⁷

10 Kasım 1906'da bu kez Burgaz'dan gönderilen bir mektupta, Burgaz mektebinin sorunları Muallimin-i İslamiye Cemiyeti'ne özellikle duyurulur. Okur, mekteplerinin merhamet edilecek halinin tasvirini yapar. "Dostlar alışverişte görsün için bir mektebimiz var gibi ise de böyle varlığa yok demek daha evlâdır." diye devam eder ve mektebin sadece bir öğretmene sahip olduğunu, ancak bu kişinin de onca çocuğa usul-i cedide mi, usul-i atik üzere mi bir eğitim vereceğini bilmediğini iddia eder.⁶⁸ Mektebin bir başka sorununun, idaresizlik ve parasızlık olduğunu yazan mektup sahibi, bu yüzden öğretmen bulunmadığını aktarır. "Mektebe yardım için evkafımızda acaba para mı yok?" diye bir de soru sorar. Ardından evkafın gelirini neden mektebe aktarmadıklarını merak eder.⁶⁹

Bulgaristan'daki Türk mekteplerinin sorunlarının bir başka tarafı da gece mektebidir. Bir ara açılmış sonra da kapatılmış olan gece mektebi, özellikle gazete okurlarının üzerinde durdukları önemli bir konudur. Daha çok okuma yazma öğretimine ve elbette yetişkinlere hitap etmesi yönüyle bir tür halk eğitimi olan bu mekteplerin eğitimin yaygınlaştırılması hususunda işlevsel bir yönü olduğunu iddia edebiliriz.

⁶⁷ *Balkan Gazetesi*, 84, 26 Teşrin-i Evvel 1322 / 8 Kasım 1906: 2-3

⁶⁸ Usul-i cedide Osmanlı'nın başta İstanbul'da olmak üzere özellikle rüştiyelerde uygulamaya koyduğu yeni ve modern bir yöntem olarak ortaya çıkmıştı. Hatta bu yeni usulü bilen öğretmenlerden olan Mehmed Masum, Hacıoğlu Pazarcığı'nda eski mahalle mekteplerine yeni bir düzen vermek istemiş, bu noktada yeni bir program hazırlamış, ancak eski hocalar bir araya gelip buna mani olmuşlardı. Hatta bunun sonucunda öğretmen de ceza almıştı. Bu minvalde Bulgaristan Türklerinin mekteplerinde usul-i cedide denilen modern eğitim usullerini uygulamak imkânı pek mümkün olmadı. Bazı yerlerde olduysa da yukarıdaki gibi muhalefetle karşılaştı. Bk. Keskiöğlu, 1985: 58-60.

⁶⁹ *Balkan Gazetesi*, 86, 28 Teşrin-i Evvel 1322 / 10 Kasım 1906: 2.

14 Kasım 1906'da Dobriç Gece Mektebi öğrencilerinden Şahin'in mektubu gazetede yayınlanır. Şahin, gece mektebine olan ihtiyacı açıkça belirtir. İki yıl önce kasabada rüştiye müdürü Hafız Mehmed Masum Efendi'nin gece mektebini açtığını belirten Şahin, 90 kadar öğrencinin kayıt yaptırdığını, herkesin iki ay tahsille Türkçe ve Bulgarca imza atmayı öğrendiklerini, bu yıl da gece mektebi açılırsa memnun kalacaklarını ifade eder. Uzun kış gecelerini kahvelerde geçirdiklerini aktaran Şahin, rüştiye öğretmenlerinin yardımlarını bekleyerek mektubuna son verir.⁷⁰

Balkan gazetesi, Dobriç'ten gece mektepleri konusunda şikâyetlerini ve isteklerini aktaran Şahin Bey'in mektubuna ilgisiz kalmamıştır. Birkaç sayı sonra yine Şahin Bey'in mektubu üzerinden gazetede uzun bir değerlendirme yapılır. Şahin Bey, bu yılda öğretmenlerin gece okuluna devam etmelerini istemektedir. Gazetenin başyazarı (Edhem Ruhi), bu gencin isteklerini Filibe Türklerinin mekteplere olan ilgisizliği üzerinden istihza dolu ifadelerle karşılar. "Gece mektebi! Ne boş laf. Bize mektep ne lazım; ecdadımız bunca vakıf bırakmış, biraz partizanlık eder ondan sonra o vakfa yanlamak, hazır yemek, kefen soymak, emelsiz, amelsiz yaşamak dururken kitap ne lazım, mektep ne lazım! Hele gece mektebi! Bütün gece bitli kahve köşelerinde dama, perafe, pastra, tavla dururken gece vakti nasıl ihtilas-ı vakit edip de ilim, marifet düşünebilir." Edhem Ruhi, bu cümleleri ile baştan sona ironiye başvurarak, Bulgaristan Türklerinin aslında mektep ve bilgiden ne denli uzak kaldıklarını anlatmak istemektedir. Edhem Ruhi, ayrıca, Filibelilerin ticaretle kazandıkları beş on madeni para ile marifet kazandıklarını sanmalarını da şiddetle eleştirmekte, para sahibi olmakla insaniyetin kazanılamayacağını vurgulamaktadır. Yazısının sonunu ilim ve fazilet için "beşikten mezara kadar okumaya muhtacız" diyerek bitirir.⁷¹

Türklerin mekteplere olan ilgisizliği üzerinden Edhem Ruhi özeleştiri yapar. Edhem Ruhi, Bulgaristan Türklerinin okumaya karşı genel isteksizliğinden şikâyetçidir. Özellikle de gazetenin çıktığı şehir olan Filibe'deki Türklerin okumaya karşı bir tür lakayt

⁷⁰ *Balkan Gazetesi*, 89, 1 Teşrin-i Sâni 1322 / 14 Kasım 1906: 4.

⁷¹ *Balkan Gazetesi*, 92, 4 Teşrin-i Sâni 1322 / 17 Kasım 1906: 2.

tavrını gördüğünden olsa gerek bunu ciddi bir sorun olarak görür ki konuyu tartışmaya devam eder.

Birkaç sayı sonra gazete ilk iki sayfasını geniş bir şekilde yine özeleştiriyeye ayırır. “Musahabe” başlığı ile çıkan gazete imzasız yazar (Edhem Ruhi olmalı) tarafından Bulgaristan Müslümanlarının içinde buldukları durumu çok iyi özetleyen bir yazıyı okurlarıyla paylaşır. Yazı vakıflar, mektepler meselesi ve bunların birbiri ile olan ilgisi yanında bir de Müslüman Türk toplumunun genel anlamda *okumaması* ile ilgilenir ve bunun da toplumun cahilliğine nasıl sırayet ettiği üzerinde kafa yorar. Öncelikle yazar, dostlarından şikâyetçidir. Dostlarının “gazeteciler havadis yazacakları yerde bir takım evkaf meseleleriyle mektep işleriyle sütun doldurup insanı bıktırıyorlar” sözlerini birçok kez akıllı uslu zannedilebilir kimselerden işittiğini söyleyen yazar, “Doğrudur. Bizim halkımız gazeteyi yalnız havadis okumak için alır. Akla, hikmete taalluk eder bir söz, bir makaleyi okuyup da birazda onun üzerinde düşünmenin ruha ve vicdana bahşeylediği zevki tatmamışız. Çünkü öyle uzun derin meseleler, makaleler, muhakemeler bizim canımızı sıkar.” şeklinde uzun bir cümle ile konuya açıklık getirip, Türklerin gazeteye bakışlarını ortaya koyar. Yazara göre bir Müslüman köyünde okuryazar bir kişi ya bulunur ya da bulunmaz. Bu noktada yazar, gazetenin en büyük faydasının Bulgaristan Türkleri arasında vakıf ve mektep konularını sürekli bir şekilde gündemde tutmak olduğuna inanır. Burada vakıf ile mektep arasında önemli bir bağ kuran yazara göre, vakıflar kanun ve şeriat dairesinde idare edilip geliştirilirse ve onlar sadece mekteplerin terakkisine hasredilebilirse hiç kimsenin yardımına ihtiyaç duyulmadan mektepler “az zamanda adam” edilebilir. Türklerin de avukatları, doktorları, edipleri ve diplomatları buralarda yetişir. Yine mektepler sayesinde milletin şeref ve hayriyetini kaybetmeyeceğini, diğer milletler gibi insan haklarına mazhar olacağını düşünen yazar, böylece mekteplerin Bulgaristan Türkleri üzerinde ne gibi uzun vâdeli tesirler icra edeceği konusunda geleceğe matuf olarak iyimser bir tahminde bulunmuş olur.⁷²

Yukarıdaki değerlendirmelere yakın ve daha özet bir mektubu Kurakzade İbrahim, Şumnu’dan yazar. Mektubunda, Müslümanlar arasında garazkârlığa ve

⁷² *Balkan Gazetesi*, 105, 22 Teşrin-i Sâni 1322 / 5 Aralık 1906: 1-2.

partizanlığa karşı tarafsız olarak mektepleri bir ilaç olarak görür. Ona göre Şumnu mektepleri de eskiye nispeten ilerleme kaydetmiştir. Ancak öğretmen maaşlarının artmaması, diğer taraftan encümen heyetinin taraftarlarını geçindirmek için bir takım fenden anlamayan kişileri mekteplere atamalarını sorun olarak görür. İbrahim Bey, Bulgaristan'daki gayrimüslimlerin neşriyatta kat' ettikleri seviyeye bakarak Müslüman siyasilerin utanması gerektiğini söyler.⁷³

Gazete maarif ve mektep meselesi hakkında ara ara okur mektuplarına yer vererek Bulgaristan Türklerinin konu hakkında ne düşündüklerini aktarmaya devam eder. Muhtemelen bu okur mektupları gazetenin başyazarı Edhem Ruhi'yi daha çok mektep konusunda yazmaya teşvik ediyor olmalıdır.

Başyazar, bir önceki sayıda yayımlanan okur mektubundan hareketle 172'inci sayıda konuya devam eder. Mektepler konusunda okurlarının muhtemelen bıktığını, ancak son nefese kadar maarif nazarından bakmaya devam edeceklerini belirtmekten geri durmaz. "Aman yarabbi bu ne dehşettir." diye cümlesine başlayan yazar, Bulgaristan'da 600.000 Müslümanın ve yüzlerce köyün varlığına rağmen, insan arasına karışmadıklarını, Müslümanların sadece yiyip yattıklarını düşünmektedir. "Büyük kasabalara yakın köylerimizde bile bir köyde bir tane okuryazar ya bulunuyor ya bulunmuyor. Fakat bunun daha dehşetli bir ciheti var. Bu köylerin hemen ekserinde Bulgarca okuyup yazan Müslümanlar kat kat fazladır." Yazar, bu Müslümanların Bulgarca öğrenmelerine karşı değildir. Ancak ana dillerini bırakıp Bulgarca öğrenmelerini sorunlu olarak görür. Bunu da milli haysiyet ile bağdaştıramaz. "İşte bu cehalet yüzündendir ki milletimizi uyandırmak, milletimize terakki, insaniyet, adalet yolunu göstermek için matbuat değil vahiy nazil olsa para etmeyecek bir dereceye gelmiştir."

Başyazar, aynı sayıda yukarıdaki değerlendirmelerine yenilerini ekleyerek, birazda eleştiri dozunu artırarak devam eder. 600.000 Müslüman'ın olduğu bir Bulgaristan'da Türklerin yalnızca iki gazetesi olduğunun altını çizen yazar, bu kadar insan içinde

⁷³ *Balkan Gazetesi*, 171, 20 Mart 1323 / 2 Nisan 1907: 3.

okuryazarın 600 kişiyi bulup bulmayacağı konusunda da endişelidir. Bir adım sonra, bu kez “fakat bu 600 okuryazar bari okuduğundan istifade etmek ihtiyacını hissetse” gibi daha sert bir ifadeyle eleştiri seviyesini en yüksek noktaya taşır. Yazar, okuyucudan da dertlidir. Ona göre, ahali gazete alıyor fakat sadece telgraf havadisi okumak için. Ama o gazetede bir yazar ne kadar kuvvetli bir yorum, bir makale neşretmiş olursa olsun, kimsenin dikkatini çekmiyor. Yazara göre, okur sadece “Makedonya’ya top, tüfek gelmiş mi, falan yerde bilmem kıyamet kopmuş mu, ona bakıyor. Eğer ortalıkta kan kokusu, muharebe gürültüsü olmaz, süt limanlıkta o zaman gazetecilerin neşre çalışacağı makaleye kimse on pare vermez.” Yazar böyle bir durumdan o kadar dertlidir ki bu hale bakarak gazetecilikle mezarcılığın ayırt edilemeyeceğini belirtir. “Zira gazetelerin para etmesi için mutlaka kan, facia, gürültü olsun isteniyor.” Bu son cümlesinden sonra medeni milletlerde durumun daha iyi olduğunu, bir kitap, bir makale mütalaa etmeyen insanların çok az olduğunu iddia ederek, bu gerçeği düşündükçe Müslüman mekteplerinin teşkilatı ve içinde bulunduğu durum hakkında ne kadar feryat edilse az olduğunu ifadeyle makalesini sonlandırır.⁷⁴

Hem okurların hem de başyazar Edhem Ruhi’nin mektep konusunda uzun uzun yazdıklarında sorunun merkezinde yer alan noktalardan biri de öğretmenlerdir. Hâliyle Bulgaristan’daki öğretmenlerin temsilcisi olan cemiyet de bu konuyla yakından ilgilenmek isteyecektir.

Bulgaristan Muallimin-i İslamiye Cemiyet-i Merkeziyesi’nden 22 Haziran 1907 tarihinde “beyanname” başlığı ile gazeteye bir yazı gönderilir. Yazının sahibi bu merkezin öğretmenleri, muhatabı ise Bulgaristan’daki Maarif-i İslamiye Encümenleridir. Yazı baştan sona Maarif-i İslamiye Encümenlerini yermektedir. Bütün Bulgaristan’daki Müslüman mekteplerinden, bunların ıslah ve geliştirilmesinden, ikinci olarak da bütün mekteplerde müşterek bir eğitim programı takip edilmesinde encümenin sorumlu olduğunu hatırlatarak konuya giriş yapılır. Öğretmenler, encümenlerin iki tür vazifesi olduğunu not ederler. Biri genel diğeri mahalli. Yazı, tespitlerin

⁷⁴ *Balkan Gazetesi*, 172, 21 Mart 1323 / 3 Nisan 1907: 1-2.

yanında tenkitlerle birlikte iç içe ilerlemektedir. Öğretmenlere göre, Bulgaristan'da bulunan Bulgarların, Yahudilerin, Rumların, Ermenilerin kendi encümenleri, bu konuda Türklere nispetle daha iyi bir şekilde görevlerini ifa etmektedirler. Bunun gerçek sebebini ise hükümetlerinin eğitim ve ilmi ilerlemeyi emniyet altına almasında görürler. Yahudilerin Alyansları, Rumların, Ermenilerin patrikhaneleri ve türlü türlü adlarla anılan milli cemiyetleri, onların maddi ve manevi ihtiyaçlarını sağlıyorlardı. Öğretmenler, Türk mekteplerinin bunlardan mahrum olduğunu düşünmektedirler. Daha da duygusal ifadeler kullanılan beyannamede, “bizler, o boynu bükük, gözü yaşlı yetimleriz ki... Avrupa'nın bir köşesinde zulmet... cehalette el yordamıyla yolunu arayan şaşkınlırsız ki, bize tarik-i terakkiyi gösterecek bir fener çekicimiz, bir rehber-i hakikimiz yok...”⁷⁵

202'nci sayıda “beyanname” başlığı ile bir önceki gün başlayan yazı dizisi devam eder. Burada beyannamenin devamında Müslümanların neden ticaret ve sanayi ile uğraşmadıkları sorgulanmış, Müslümanların hep bayağı, pis ve ağır işlerde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bulgaristan'da Müslümanlar, Bulgarlardan sonra nüfusu en fazla olan topluluktur. Ancak hukuk ve imtiyazlarda geri olmasının sebebi, yine beyannameye göre ilim ve irfan eksikliğidir. Ardından uzun bir soru sorar ve cevabını da verir: “...Biz Türkler, bugün vatanımızda (Bulgaristan'ı kastediyor) diğer hemşehrilerimiz arasında fakir, hâkik, zelim olarak yaşamaya mahkûm bulunuyoruz. Bu fakir ve zillet içinde, hukuk ve haysiyetimizi hiç kimseye tanıtamıyoruz. Bu vatanın evladı olduğumuz halde bir anasır-ı ecnebi halinde bulunuyoruz. Vatanımızda ecnebi yaşıyoruz. Bu neden? Hep bilgisizliğimizden, fikirce ham bulunduğumuzdan...”⁷⁶

Bulgaristan Müslümanlarının içinde bulunduğu durumu oldukça güzel özetleyen bu yazıda belki dikkat çeken en önemli nokta *vatanımızda ecnebi gibi yaşıyoruz* cümlesi olmalıdır. Müslümanların mevcut durumunu ya da geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Kendi ülkesinde yabancı olmak, ya da bir yabancı gibi yaşamak olarak da kavramsallaştırılabilecek bu durumu Edhem Ruhi, Türklerin bilgi toplumu olamamasında arar. Cahillikle yabancılaşmayı

⁷⁵ *Balkan Gazetesi*, 201, 9 Haziran 1323 / 22 Haziran 1907: 1-2.

⁷⁶ *Balkan Gazetesi*, 202, 10 Haziran 1323 / 23 Haziran 1907: 1-2.

ilişkilendirmesi önemli bir sosyolojik yakıştırmadır. Elbette yazara göre bu yabancılaşmayı görünür kılan ise Bulgarların maarifte terakki etmesidir.

Bulgaristan Türk öğretmenlerinin sıkıntılarını gazetenin başyazarı Edhem Ruhi okurlarıyla paylaşmakla birlikte bu konudaki sorunların bir kaynağını da müfredat programında ya da daha açıkçası programsızlıkta görür. “Mekteplerimiz ve Muallimlerimiz” başlığı ile Edhem Ruhi, uzun bir yazı kaleme alır. Burada Edhem Ruhi, Rusçuk’ta düzenlenen Muallimin-i İslamiye Kongresi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunur. Öncelikle bu kongrenin toplanmasını çok iyi karşılar ve takdir eder. Ardından Bulgaristan’da Müslüman okullarının içler acısı bir halde bulunduğunu anlatır. Edhem Ruhi’ye göre iptidaiye ve rüştiyelerde nasıl bir eğitim verildiğine dair gerçek bir malumat sahibi olan yoktur. Çocukların tahtaya kalktığında bir iki satırlık Türkçe ibareyi zar zor yazdığını, bunun da sebebinin program konularının temelsizliğinde yattığına inanan Edhem Ruhi, çocukların Türkçe’nin imla ve gramerini tam olarak halledemediğini söyler. Öğretmenlerin karşısında çıkan çocuk ezberlediğini tekrarlayınca, öğrencinin bu işi bildiğinin iddia edilmesi, yazara göre bir aldatmacadır. Sorunun temelini inen Edhem Ruhi, ayrıca İstanbul’daki Maarif Nezareti’nin de kendilerini unuttuğundan dert yanarken, o zaman Bulgaristan Müslümanlarının kendi göbeğini kendilerinin kesmesi gerektiği ihtarında bulunur.⁷⁷

Edhem Ruhi, mektepler konusunda, gazetesindeki son değerlendirmesinin birinde sorunu pozitivist bir bakış açısından verir. Elbette Edhem Ruhi’nin bir Jön Türk aydını olduğunu bir tarafa not edersek, kendisinin, çağı içinde terakki (ilerleme) kavramına ne kadar yakın durduğunu, terakkinin Batı medeniyeti için ne anlama geldiğini çok iyi bildiğini tahmin edebiliriz. Zira 1860 sonrasında bir muhalif unsur olarak Jön Türklerin Osmanlı’nın genel anlamda içinde bulunduğu mevcut sorunları aşmasında çözüm olarak terakki kavramını bir reçete olarak sundukları bilinen bir gerçektir.⁷⁸

⁷⁷ *Balkan Gazetesi*, 220, 8 Temmuz 1323 / 21 Temmuz 1907: 1-2. Bâbîâli’nin ve hususi olarak Maarif Nezareti’nin Bulgaristan Müslümanlarının eğitim meselesi ile ilgilenmeleri daha çok İstanbul’da bulunan Mekteb-i Sultani ve Darüşşafaka gibi okullardaki öğrencilerin durumları ile ilgilidir. Burada da özellikle İstanbul’daki okul idarelerinin ilgisi söz konusudur. Bkz., BOA, MF.MKT, 859-69, 11 Mayıs 1321/ 24 Mayıs 1905; BOA, MF.MKT, 946-80, 8 Teşrin-i Sâni 1322 / 21 Kasım 1906.

⁷⁸ Jön Türklerin, bu terakki kavramını daha çok pozitivist bir pencere içinden baktıklarını iddia edebiliriz.

Edhem Ruhi Bey, Müslümanların diğer ülkelere göre neden daha aşağı bir seviyede olduğunu düşünüp sorgularken önceki yazılarında olduğu gibi cehaleti öne çıkarır. Özellikle de Bulgaristan'daki mekteplerin niçin 30 yıldır perişan bir halde olduğunu sorar. Cevabını da yine kendisi uzunca bir yazı ile verir. Ona göre İslam mekteplerinin kötü bir vaziyet içinde kalmasında, Müslümanların *terakki ve te'âlinin* (ilerleme ve yükselme) ne olduğunu bilmemesi yatar. Edhem Bey, zengin bir kişinin mirasını nasıl ki genç biri devralsa ve o genç kişi bu mirası nasıl harcayacağını bilemezse, Müslümanların da Bulgaristan'da durumunun benzer olduğunu vurgular. O'na göre Bulgaristan'daki mahalli hükümet, Müslümanların mektep işine karışmadığından bu aslında avantajlı bir durumdur. Ancak, Müslümanların bu nimeti hazım ve temsil edecek bir seviyede olmadıklarına inanmaktadır.⁷⁹

Edhem Ruhi'nin yukarıdaki realist ve rasyonel yaklaşımını okurları da paylaşır. Rusçuk'tan Ahmed Aliyev isimli bir Türk'ün mektubu, ilerleyen sayılarda "Ulum ve Maarif" başlığı ile birinci sayfayı işgal eder. Yazı, başlangıçta para ile maarif arasında ilişki kurar. Ardından vakıflar konusuna girer. Ahmed Bey, vakıf idaresi altında birçok memura lüzum olmadığını, bunlardan tasarruf edilecek para ile ikinci derecede eğitim işine zaman ayrılabilceğini iddia eder. Bu konuda Bulgarlar ve Yahudilerin mektep ve servetlerinin Müslümanlardan daha iyi olduğunu

Jön Türkler ve devamı sayılabilecek olan İttihat ve Terakki'nin düşünce yapısı ile ilgili yazılan birçok eserde bu yaklaşımı görmek mümkündür. Daha ayrıntılı olarak şu eserlere bakılabilir: Berkes, 1978: 265-297, 381-417; Ahmed, 1971: 225-242; Ülken, 2013: 184-244; Hanioglu, 2001: 584-587.

⁷⁹ Bu iddiasına bir de delil getirir. Filibe mekteplerini örnek verir. Buna göre; Filibe mektepleri, Filibe Encümen-i Maarif İdaresi gibi kurumlar perişan bir haldedir. Ardından Filibe Rüşdiye Mektebi üzerinden ilerler. Edhem Ruhi bu mektebi önemli görmektedir. Vaktiyle birçok değerli insanın bu okuldan mezun olduğunu, önceleri bu mektebin gelişimi için Dersaadet'teki Maarif Nezareti'nin de yardım ettiğini, ama sonradan "Filibe partizanlarının ahlaksızlığı yüzünden" bu yardımın da kesildiğini belirterek rüştiyenin mevcut sonunu özetlemektedir. Edhem Ruhi'ye göre mektebin en zeki öğrencisine iki satır imla yazdırılsa, bunu başaramayacaktır. Edhem Bey, İstanbul'daki rüşdiye mezunu olmayanların bile düzgünce imla yazabileceğini düşünmektedir. Edhem Bey daha ileri gider: "Hele resmi ve gayri resmi iki satırlık bir mevzuoyu söyleyip kaleme alırayım deme! Onu talebe değil mektep müdürü de yapamaz. Ama mektebin programına bakacak olursanız, kitabet değil edebiyat bile okunuyor." cümlesi ile mektebin içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde ifade etmektedir. Bunların yanında mektep için bir Fransızca hocasının tutulduğunu, bu kişinin ise Türkçe bilmeyen bir Rum olduğunu aktarmaktadır. Bu zatın çok iyi Fransızca bildiğini, fakat Türk çocuklarının, daha özel ismin ne olduğunu bilmediğini, bu durumda hocanın onlara Fransızca'yı nasıl öğreteceğini merak etmektedir. Bu çocuklar Fransızca bir ibareyi Türkçeye nasıl çevirecektir? Çünkü hoca da Türkçe bilmemektedir. Edhem Ruhi, bu sorunların bir kaynağını encümenlerde bulmaktadır. Ona göre encümenlerin kimisi Allah'tan, namustan, vicdandan dinden, milletten önce partizanlık hırs ve menfaatini düşünmektedirler. Kimisi de kasasında beş on kuruş gördükçe kendisini dünyanın Rothschild'i veya Efla-tun'u zannedecek kadar cahil ve benliğine mağlup insanlardır. Bk. *Balkan Gazetesi*, 303, 15 Teşrin-i Sâni 1323 / 28 Kasım 1907: 1-2.

belirten okur, Bulgarların diğer milletlerden daha ileri gitmiş olmalarını sadece gayretleri ile değil, usullerinde de arar. Mektubun sahibi yük kaldıran pehlivan örneğine başvurur: Bir pehlivan 100 okka yükü kaldırır. Ancak manivela kullanan bir kişi 10.000 kıyye yükü kaldırabilir. Burada önemli olan Arşimed'in prensibi olan doğru bir yöntem ile daha fazla ağırlığın kaldırılabilmesi gerçeğidir. Müslümanlar "bana ne" dememelidir. Aynı zamanda her şeyi hükümetten beklemek de doğru değildir. Müslüman, hükümetten aldığı hizmetin yüz mislini yapmalıdır. Geri kalışın sebebi yazara göre usulsüzlüktür. Burada yazar "öyle ise yeniden usul aramak uzun gider" diyerek çözümü de gösterir: "Mevcut usullerin en iyisini seçelim." Yazar, Bulgarların çok çabuk bir şekilde terakki/ilerlemesini yine bu yöntem arayışı ile açıklar.⁸⁰

Ahmed Bey'in usul üzerinde durması, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı maarif politikasının da merkezinde yer almıştır. Gerek 1857'de kurulan Maarif Nezareti'nin çeşitli mazbataları gerekse 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi usul konusunun maarifin temeli olduğu konusunda hemfikirdir. Hal böyle iken usul sorununun hemen bir anda çözüme kavuşturulamadığı Osmanlı maarifinin temel sorunu olarak da görülebilir.

Benzer bir şekilde Ahmed Bey'in üzerinde durduğu usul sorunu üzerinden Beştere kasabasından İsmail Hakkı konuya eğilir. İsmail Hakkı bu kez ders araçları üzerinden maarif konusunu irdeler. "Maarifi Baltalyorlar" isimli yazdığı mektupta İsmail Hakkı, geçen yıl kasabalarına yeni usulü vermek üzere bir öğretmenin getirildiğini, öğrencilerin istifade ettiğini, böylece öğretmenden memnun kaldıklarını yazmaktadır. Bunun üzerine aynı öğretmeni bu yılda tuttuklarını, gerekli ders araç ve gereçlerini ise İstanbul'dan tedarik ettiklerini anlatır. Bu araç-gereçlerin bazıları insan şekli/anatomi ile alakalıdır. Ancak bir sabah anatomi ile ilgili bu araçların parçalandığına şahit olunmuştur. İsmail Hakkı, yapılan bu harekete karşı çok kızgındır. Müslüman öğrencilerin fen ilmine ihtiyaçları olduğunu belirterek yapılanı şiddetle kınar.⁸¹

⁸⁰ *Balkan Gazetesi*, 328, 14 Kânûn-i Evvel 1323 / 27 Aralık 1907: 1-2.

⁸¹ *Balkan Gazetesi*, 398, 11 Mart 1324 / 24 Mart 1908: 3-4.

İsmail Hakkı Bey'in anatomi ders araç gereçlerinin zarar görmesi üzerine düşünceleri önemlidir. Çünkü Müslüman öğrenciler Mekteb-i Tıbbiye dışında, 19. yüzyılın sonlarına doğru derslerde anatomi ile ilgili bu şekilde ders araç gereçlerine tesadüf etmektedirler. İsmail Hakkı Bey'in fenle alakalı bu şekilde üzüntüsünü ifadesi, yeni pozitif bilimlerin değerini anlaması ve zihninde ona büyük bir değer atfetmesi, son dönem Osmanlı'sında okuryazar kesimin pozitif bilimlere ne derece ilgi duyduklarını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Sonuç

Edhem Ruhi ve Balkan gazetesi yan yana anılsa herhâlde yanlış olmaz. Gazeteci ve mütefekkir kimliği ile Bulgaristan Müslüman Türk toplumunun sorunlarına karşı devamlı bir surette alakadar olan Edhem Ruhi'nin Balkan gazetesinde okur mektuplarına yer vererek onlarla sanki konuşuyormuş gibi yazılar kaleme alması önemlidir. Belki bu diğer küçük yerel gazeteler için de söz konusu olabilir, ama herhalde hiçbir gazete sahibi, okurların mektupları üzerinden bir bölgede yaşayan Türklerin sorunlarını Edhem Ruhi kadar gazete köşesine taşımamıştır.

Edhem Ruhi de, gazeteye mektup gönderen Bulgaristan Türkleri de (Filibe başta olmak üzere) muhtar Bulgaristan içinde, payitahttan uzak bir şekilde ve elbette bir azınlık psikolojisi içine girmiş gibi görünmektedirler. Gazetenin hemen her sayısında bu hissiyatı görmek mümkündür. Bunda muhtemelen Türklerin Bulgaristan'da sadece azınlığı oluşturmaları değil, özelde Filibe, genelde de Bulgaristan Türklerinin payitaht ile olan ilişkilerinin resmi boyutunun giderek azalması, Bulgarların hemen her alanda Bulgaristan'da hâkimiyetlerini tesis etmelerinin de tesiriyle olacak ki Türklerin bu hâkimiyeti giderek benimsemek zorunda kalmaları etkili olmuş gibidir.

Gazetenin çıkış yeri olan Filibe'nin Bulgaristan Hükümeti'ne bağlı olması, Edhem Ruhi'nin de bir Jön Türk olduğu düşünüldüğünde gazetenin muhalif bir tavır takınmış olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir. Belki de bu yüzden olacak ki, hem Edhem Ruhi hem de okurlar oldukça rahat yazılar kaleme alıp gerektiğinde Bâbiâli'yi rahat bir şekilde eleştirebilmektedirler. Gazetenin Filibe'de yayınlanması

sayesinde ki hem yazar hem de okurlar serbestçe yazılarını kaleme alıp kendi sorunlarını rahat yazma fırsatı bulmaktadırlar.

Yine belki bu serbest ortam sayesinde ki gazetenin yaklaşımı genelde özeleştiri üzerinedir. Birçok sayıda hem gazete yazarı olan Edhem Ruhi hem de okurlar sorunun kaynağını kendilerinde aramışlardır. Bilhassa Edhem Ruhi'nin bunu daha çok yaptığını söyleyebiliriz. Edhem Ruhi hemen her sorunu ele alırken iğneyi Türklere çuvaldızı Bulgarlara batırmaktadır. Bu yaklaşımı onun bir Türk münevver olarak kendi iç dünyasından ve kültürü üzerinden yine kendi toplumunun sorunlarına bakmasını kolaylaştırmakta, Müslüman hemşehrileri ile bağını ne kadar iyi koruduğunu kanıtlamaktadır. Bu sayededir ki sorunlara nüfuzu artmaktadır. Edhem Ruhi, içinden çıktığı Türk toplumuna çok yakın, onu oldukça iyi tanıyan, iyi etüt eden bir münevver profili çizmektedir.

Gazetede sorunların ele alınış şekline baktığımızda bir illiyet göze çarpmaktadır. Hemen her sorun bir diğeri ile irtibatlı ve derinden ilgili görünmektedir. Sorunların birbirleri ile olan ilişkisi hem Edhem Ruhi'nin hem de okurların mektuplarında göze çarpmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sorunlar yılların birikmiş konuları olarak dönemin kamuoyunda tartışılmaktadır. Birikmiş sorunların karmaşıklığı elbette çözüm yollarının da oldukça karmaşık bir hâle gelmesine yol açmış olmalıdır. Bunu gazetenin ana sayfa yazıları ve mektuplarda gözlemlemek mümkündür.

Her ne kadar Filibeli Türklerin bunca büyük ve karmaşık sorunları çok olsa da, hayati denecek düzeyde bu toplumsal meselelerini tartışmaları, tartışacak bir fikri zemin olarak gazetenin buna izin vermesi de kayda değerdir. Gazetenin Bulgaristan Müslüman Türklerinin mektuplarına yer vermekle sıradan insanların ne düşündüğünü anlamamıza yardımcı olması açısından dikkate değer ve mühim bir kamuoyu hizmeti yaptığı söylenebilir. Herhalde şu tespiti yaparsak yanlış yapmış olmayız: Aynı dönemde Edhem Ruhi ve okurlarının yaptığı tartışma ve tenkitlerin bir benzerini İstanbul basınında bulmak zor, hatta imkânsıza yakındır. Bu yönüyle Balkan gazetesinin ve elbette Edhem Ruhi'nin yaptığı fikrî hürriyet ve

bunun geniş toplumsal kesim arasında yarattığı etkiler mühim izler bırakmıştır.

Edhem Ruhi'nin siyaset ve toplum eleştirisine kulak verince, serbest tartışma ortamı yaratması ve Bulgaristan Türklerinin sesine kulak vermesi, II. Meşrutiyet öncesinde fikrî hürriyetin İstanbul dışında nasıl yapılabildiği örneklerini vermesi açısından önemli sayılmalıdır. Çünkü Edhem Ruhi ve gazetesinin hazırladığı ve yaptığı bu *fikrî hürriyet ortamı* sayesinde Bulgaristan Türklerinin kendi sorunlarını tartışmasının, kendinden sonraki Türk fikir hayatına ciddi katkı sağlama anlamında bir zemin teşkil ettiğini varsaymamız mümkündür. Edhem Ruhi'nin yarattığı bu fikrî hürriyet ortamının aynı yıllarda Rusya Müslümanları arasında ve bir de Mısır'da yapılabildiğini düşündüğümüzde, bunun büyük riskleri de içinde taşıyan mühim bir çaba olduğunu, II. Meşrutiyet'in zengin tartışma ortamının küçük bir laboratuvarını kendince iki yıl öncesinden kurduğunu varsayabiliriz.

Ardından şu soruyu sormamız gerekiyor. Edhem Ruhi ve gazetesinin oluşturduğu bu fikrî atmosfer, 1908 sonbaharında kesin olarak Bulgaristan'ın istiklaliyle yok mu oldu? Bulgaristan Müslüman Türkleri bundan sonra Bulgar esareti altında her türlü baskıyı kabullenerek mi yaşayacaktı? Elbette bu iki sorunun cevabı makalenin kesin ulaşacağı bir sonuç olmamakla birlikte, Balkan gazetesinin ve tabii ki Edhem Ruhi'nin Bulgaristan Türklerine bıraktığı miras daha büyüktür. Kendisi de birçok Türk münevver gibi Bulgaristan'da uzun yıllar kalarak Türklerin her türlü dini, eğitim, ekonomik, siyasi ve kültürel sorunları ile ilgilenecektir. Bir yerde II. Meşrutiyet öncesinde diğer Jön Türkler gibi katkı sağladığı düşünce ortamı ve buna bağlı olarak Türk toplumunun sorunlarına eğilerek onlar arasında bir bilinç oluşturması sonraki Bulgaristan Türklerinin her türlü mücadelelerinde herhalde mühim bir müteharrik olacaktır, diyebiliriz.

Balkan gazetesi ve Edhem Ruhi'nin Bulgaristan Türklerinin sorunları ile bu kadar ilgilenmesinin geleceğe yön vermesi açısından başka bir katkısı daha olmuştur. O da Bulgaristan Türklerinin bilinç düzeyini artırması (azınlık psikolojisinin de etkisi de yadsınamaz) ve Bulgaristan'ı vatan toprağı olarak

görmelerinin de etkisi ile yukarıdaki sorunlarını belki bir fırsata dönüştürerek Bulgaristan'da kalıcı olmaları, bu ülkede milli bilinçlerini koruyup, Türk ve Müslüman olduklarını hatırladıklarını tutmalarınıdır.

Bütün bunların yanında Edhem Ruhi'nin, Bulgaristan Türklerinin sorunları çerçevesinde okuryazarlığı ve eğitimi savunmak suretiyle Türk düşünce tarihine, dolayısıyla da Türklerin bilim ve eğitimdeki tekâmül sürecine kendi çapında bir katkı sağladığını iddia etmek de herhâlde yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kayıtları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

B. Gazeteler

Balkan Gazetesi

Rumeli Gazetesi

C. İnternet Kaynakları

http://bghelsinki.org/en/se-arch/?cx=011031851458603178506%3An-yopooeh_qo&cof=FORID%3A11&ie=UTF-8&q=The+Human+Rights+of+Muslims+in+Bulgaria+in+Law+and+Politics+since+&siteurl=www.bghelsinki.org%2Fen%2F&ref=www.google.com.tr%2F&ss=617j280657j3

<http://grandmufti.bg/tr/za-nas-6.html>

D. Diğer Kaynaklar

Adanır, Fikret (1996), *Makedonya Sorunu*, Çev: İhsan Catay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aydın, Mahir (1992), *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ahmed, Feroz (1971), *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Çeviren: Nuran Ülken, İstanbul: Sander Yayınları.

Berkes, Niyazi (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Dayıoğlu, Ali (2005), *Toplama Kampından Meclis'e, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Günay, Hacı Mehmet (2012), "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.

Hanioğlu, Şükrü (2001), "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.

İbrahimov, Osman (2016) , *1877-1908 Yılları Arasında Bulgaristan Müslümanlarının Dinî Kurumları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karadjov, Alexander (2011), *The Turkish Minority in Bulgaria and the Revival Process: The Construction of a Political Minority*, Budapest, Hungary.

Karpat, Kemal (2012), *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Keskioğlu, Osman (1985), *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kılıç, Ömer (2010), *Şarkî Rumeli'nin Sesi: Hilâl Gazetesi (1883-1885)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koloğlu, Orhan (1985), "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.

Köse, Osman (2006), "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Turkish Studies*, 1/2.

Mardin, Şerif (1992), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Memişoğlu, Hüseyin (2015), "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Memişoğlu, Hüseyin (1998), "Bulgaristan'da Müftülükler ve Şer'iyye Mahkemeleri", *Vakıflar Dergisi*, 27, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Memişoğlu, Hüseyin (2015), "Türklerin Bulgaristan'a ve Balkanlara Yerleşmesi", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Muyhtar, Fatme (2003), *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics, since 1878*, Bulgarian Helsinki Committee, Sofia.

Nalcioğlu, Belkıs Ulusoy (2013), *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Okur, Mehmet (2005), "Bulgaristan Türklerinin Maruz Kaldığı Uygulamalarla İlgili Olarak Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti'nin Bir Talebi", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Prof.Dr.M.Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı*, 28, Erzurum.

Özcan, Tuğrul (2014), "Kurumsallaşma Sürecinde Bulgar Millî Meclisi (1879-1885)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/25, Hatay.

Özlem, Kader (2008), "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci Ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2.

Somel, Selçuk Akşin (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, Çeviren: Osman Yener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şimşir, Bilal (2009), *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Topal, Sezgin (2011), *Filibe Türklerinin Sesi: Hamiyet Gazetesi (1896-1897)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncer, Hüner (2011), *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (2013), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Vatansever, Erhan (2015), "Prenslik ve Krallık Dönemlerinde Bulgaristan Türklerinin Hakları", *Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Aksoy, Volkan, "Birinci Dünya Savaşı'nda "Göç"ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, ss.83-101.
DOI: 10.31765/karen.438354

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA "GÖÇ"ÜN ACILARINA TANIKLIK EDEN ŞEHİR: GİRESUN*

Volkan AKSOY**

** Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü
E-Posta: v_aksoy@ktu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6725-8012

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Giresun, Göç, Muhacir.

* *Araştırma makalesidir.*

Bu çalışma Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk-İngiliz Penceresi), 7-10 Aralık 2016, Türk Tarih Kurumu-Akdeniz Üniversitesi, Antalya'da sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Gönderim Tarihi: 09.05.2018

Kabul Tarihi: 16.05.2018

Öz: 20. yüzyılın ilk çeyreği, insanlık tarihinin o güne kadar görmüş olduğu en büyük savaşa tanıklık etmiştir. Savaşın yıkıcılığı ya da görece büyüklüğü sadece cephelerin genişliği, katılan ülkelerin çokluğu, savaşırken ölen ve yaralananların sayısı ile ilgili değildir. Adı geçen savaş, cephe gerisindeki sıradan insanların yaşamlarını da önceki savaşlarla kıyas kabul etmez derecede siyasi, sosyal, iktisadi vb. şekillerde etkilemiştir. Diğer taraftan süreçte en önemli sıkıntılardan birisi de insanların yaşanan işgaller dolayısıyla göç etmek zorunda kalmalarıdır. Biz bu doğrultuda savaşın Anadolu insanı için meydana getirdiği göçün bir kesiti olan ve Doğu Karadeniz'deki Rus işgalinden kaynaklanan göçlerin Giresun ve çevresinde ortaya çıkardığı siyasi, sosyal, iktisadi ve sağlık gibi alanlardaki meseleleri incelemeye çalıştık.

A CITY THAT WITNESSED THE SORROWS OF "MIGRATION": GİRESUN DURING WORLD WAR I

The greatest war ever witnessed by the humanity occurred in the first quarter of the 20th century. The destructive effects or the magnitude of the war did not only come from the number of countries involved, the number of casualties or the extent of the battlefronts. The Great War was "great" because it affected the civil population in all aspects (social, cultural, political, economic, etc.) distinguishing it from any other wars ever took place. One of the most important social problems caused by the war was the migration caused by the occupation of the foreign armies. In this respect, the Anatolian people felt their lives

threatened by the Russian occupation of the Eastern Black Sea region and had to migrate westwards. This mass migration brought about serious health, social, economic and political issues in and around Giresun, which is subject to our examination and analysis in this study.

Key Words: World War I, Giresun, Migration, Immigrant.

Giriş

Çarlık Rusya'sının 18. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 19. yüzyıl boyunca sürdürdüğü genişleme politikası, Kafkas ve Türk halklarının yaşadıkları topraklardan kopmasına ve Osmanlı Devleti sınırları içerisine, özellikle de Anadolu'ya göç etmelerine yol açmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Anadolu'ya doğru ilerleyen işgaller bu sefer adı geçen bölge içerisinde göç hareketlerine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla göç ve göçmen meselesi Türkiye'nin son üç yüz yıllık tarihindeki en önemli problemlerin başında gelmektedir. Nitekim Balkanların, Anadolu'nun ve Kafkasya'nın tüm halkları için 19. ve 20. yüzyıllar bir dehşet dönemi oldu. Bütün toplumlar savaşın, açlığın, hastalıkların ve zorunlu göçlerin getirdiği acılardan nasibini aldı. Müslümanlardan milyonlarcası öldü ve milyonlarcası yurdundan sürüldü.¹

Birinci Dünya Savaşı bu anlamda Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlarken başta Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz halkı olmak üzere ülke sınırları içerisinde büyük siyasi, sosyal ve iktisadi yıkımlara yol açtı. Bu noktada konumuzla ilgili olması dolayısıyla Doğu Karadeniz'deki Rus işgalinin Giresun'daki etki ve tepkilerini aydınlatmaya çalıştık.

Malum olduğu üzere 1916 yılı Trabzon'un doğusuna doğru Batum'a kadar olan bölgelerin Rusların eline geçtiği yıl oldu. Trabzon'un işgali ise Ruslar tarafından Türkler üzerinde umdukları etkiyi yapabilecek en önemli hedef olarak kabul edilmişti. Ruslar, Trabzon'u ele geçirerek hem Erzurum cephesinde harekât yapan Türk ordusunun ikmal yolunu kesecek hem de ileri harekâtlarında bir ikmal limanına kavuşmuş olacaktı. Ayrıca Rus donanmasının Karadeniz'deki egemenliği tamamlanacaktı.² Burası ele

¹ McCarthy, 1998(a): 19-20.

² Karadeniz, coğrafi özellikleri bakımından Asya-Avrupa ve Akdeniz bölgesi arasında stratejik bir konuma sahipti. Dolayısıyla Asya ve Akdeniz Havzası ile Avrupa arasında irtibat sahasıydı. Diğer taraftan sadece siyasi ve kültürel değil ticari olarak da İpek Yolu'nun kuzey kanadını oluşturuyordu. Rusya daha kurulduğu yüzyıldan itibaren söz konusu özellikleri dolayısıyla Karadeniz'i bir Rus denizi haline getirmek istiyordu. Bk. Doğanay, 2001: 3.

geçirilirse Trabzon-Bayburt yoluyla Rus ordusunun tüm sağ kanadı Rusya’dan ikmal ve iaşe edilebilecekti. Kafkas sınırlarını geçen bir ordu için Doğu Anadolu’da yol, araç ve taşıma güçlüğü vardı. Cephe genişledikçe birlikler birbirlerinden kopma durumunda kalmaktaydı. Sınıra kadar demiryolları, şose-ler ve dekovillerle düzenlenmiş bir ulaşım şebekesi, burada çetin arazi şartlarıyla karşılaşmaktaydı. Buraya kadar bütün süratiyle gelen Rus malzemesi, ilkel taşıma araçlarından oluşan bir menzilin içine düşüyordu. İşte bu durumda Trabzon Ruslar için fevkalade önem kazanmıştı. Ruslar ayrıca bu konudaki siyasi hazırlıklarını da tamamlamışlar, Mart 1916’da Osmanlı Devleti’ni paylaşmak için yapılan gizli anlaşmalar çerçevesinde imzaladıkları Petrograd Protokolüyle Erzurum, Van ve Bitlis’in dışında Trabzon’a kadar Doğu Karadeniz kıyılarını kendi payları olarak müttefiklerine kabul ettirmişlerdi.³ Osmanlı Devleti de kendine en büyük tehdidin Rusya’dan geleceğini düşünüyordu. Dolayısıyla savaşın daha çok Ruslara karşı yapılacağı açıktı. Zaten seferberliğin başlangıcından sonra Rus hududunda III. Ordu’ya ait IX. ve XI. Kolordular takviye edilmişti ve sayıları doksan bine yaklaşıyordu.⁴

Protokol sonrası faaliyetlerine hız veren Ruslar, 18 Nisan 1916’da Trabzon’u işgal etti.⁵ Rus işgal kuvvetleri kumandanı General Liyahof, işgalin tamamlanmasından sonra şehrin idaresine General Şuartz’ı atadı. Şuartz yayımladığı bildiride Trabzon’da Rus kanunlarının uygulanacağını, kanunlara karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacağını belirtmiştir. O günden kurtuluşa kadar Ruslar, kanunları hep Türklerin aleyhine işletmeyi kendilerine millî bir vazife olarak addetmişlerdir.⁶

³ Özel, 1991: 3-4. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Trabzon’u Türkiye açısından önemli kılan asıl sebep ise askeri ve stratejik açıdan çok önemli bir konuma sahip olmasıydı. Zira Anadolu’nun içlerini İstanbul’a bağlayan demiryolları olmadığından Trabzon III. Ordu için askerlik açısından büyük önem taşımaktaydı. İstanbul ile Erzurum arasındaki en kısa yolun üzerinde bulunuyordu. Özel, 1991: 1. Yine Kafkas Cephesi için çok önemli bir ikmal limanı idi. Kafkas Cephesine gidecek olan tüfek, cephane, giyecek ve sağlık işlerine ait her türlü ihtiyaç maddeleri İstanbul’dan deniz yolu ile Trabzon’a gelir ve oradan çok zor şartlar altında katır ve deve sırtlarında, yük arabalarıyla Erzurum’a gönderilirdi. Eğer deniz yolu tamamıyla kesilecek olursa, başka yol olmadığından Kafkas cephesini ayakta tutmak mümkün olmayacaktı. Tarakçıoğlu, 1986: 11.

⁴ Aksoy, 2014: 145.

⁵ Trabzon’un işgali hakkında bk. Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik, (Ed. Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2016; Çapa, 1999: 267-274; Şahin, 2011: 399-419; Aksoy, 2014: 145-151.

⁶ Ural, 2002: 568.

Trabzon'a doğru meydana gelen bu Rus harekâtının ilerleme kaydetmesinde şüphesiz Osmanlının Doğu cephesini çökerten ve Doğu Anadolu'nun kapılarını Ruslara açan Sarıkamış felaketinin önemi büyüktü. Bu sırada Karadeniz sahillerinin savunulması düşmana oranla az sayıdaki kuvvetlerle yapılmaktaydı. Ayrıca düşmanın denizde güçlü olmasından dolayı kuvvetlerimizin gerisine kadar asker çıkarabilme imkânına da sahip bulunuyordu. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey⁷ işgal neticesi vilâyet merkezini Ordu kazasına nakletti.⁸ Dolayısıyla daha evvelden Sarıkamış Harekâtı'nda yaşanan başarısızlık sonrası Trabzon'a doğru olan göçler⁹ şimdi Trabzon halkı için de söz konusu oldu. Sahil cephesinin, Harşit Vadisi'nin batı yamaçlarını tutmak için çekilmesi üzerine Müslüman Türk halkı, Rusya'nın eline düşmemek için her türlü eşya ve malını bırakarak çoğu yaya, az sayıda aile küçük yelkenliler, bazıları da askerin işine yaramayıp sahiplerinin ellerinde kalmış olan zayıf at ve katırlar üstünde batıya çekilmeyi sürdürdü.¹⁰

1. Giresun'da İaşe Meselesi¹¹

Göçmen kabileleri Trabzon üzerinden ve oradan sahil boyu Canik'e doğru sefil ve perişan bir hâlde ilerlemekteydi.¹² Rus işgali gerçekleştiğinde muhacir durumuna düşen insanların gidecekleri yerler hakkında önceden kararlaştırılmış ve hazırlanmış bir planı da bulunmamaktaydı. Dolayısıyla muhacirlerin sahil boyunca yerleştirildikleri ilk iskân ünitesi Giresun ve havalisi oldu. Ancak bu bölgede daha muhacirler gelmeden iaşe sorunları görülmeye başlamıştı. Örneğin göç olayları başladığında on beş yaşında bulunan Trabzon doğumlu Mediha Kayra Hanım, Rus işgalinden iki ay önce ailesiyle birlikte İstanbul'a uzanan yolculuğunu anlattığı anılarında, daha Şubat ayında Giresun iskelesine vardıklarında kendileri gibi kayıkla gelmiş birçok yolcu gördüklerini, iskele ve şehrin gayet kalabalık olduğunu ve otellerde yer bulunmadığını ifade etmiştir. Dolayı-

⁷ Trabzon'da Cemal Azmi ve diğer valiler hakkında daha geniş bilgi için bk. Hacifettahoğlu, 2002: 247-268; Akbulut, Trabzon: 1955.

⁸ Lermioğlu, 1949: 246; Goloğlu, 1975: 261-262.

⁹ Selçuk, 1955: 54.

¹⁰ Tarakçıoğlu, 1986: 12.

¹¹ İaşe kelime olarak "beslenme, yedirip içirip geçindirme" anlamlarına gelmektedir. İaşe buhranı ise çeşitli nedenlerden paranın değerinin düşmesi, aşırı nüfus artışı, kuraklık, idari ve mali geçim maddelerinin bulunmaması veya aşırı fiyat yükselmesinin tüketiciye yansımalarıdır. Köse, 1999: 775.

¹² Lermioğlu, 1949: 225-260.

sıyla henüz asıl muhacir kabilelerinin gelmediği düşünülürse Giresun’un yüz yüze kaldığı zorluklar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.¹³ Maliye Nezaretinden ise Sadarete 22 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen bir yazıda, Görele’nin yıllık üretilen mahsulünün üç aylık ihtiyacı dahi karşılamakta yetersi kaldığı belirtilmişti. Bu sebeple acilen on beş bin kilo mısırın tedarik edilmesi için Ziraat Bankası’ndan¹⁴ ya da mal sandığından borç verilmesi Trabzon vilayetinden istenmişti. Ancak adı geçen iki kaynaktan da borç para verilmesinin gerçekleşemeyeceği Ticaret ve Ziraat Nezaretinden bildirildi. Bunun üzerine Maliye Nezareti, “masarif-i gayri melhuze (beklenmeyen giderler)” tertibinden ihtiyaçların karşılanması ve mısırın satın alınması için izin istemiş ve söz konusu istek Meclis-i Vükelaca uygun bulunmuştur.¹⁵

Birinci Dünya Savaşı’nda zaman geçtikçe durum daha da kötüleşti.¹⁶ Trabzon Valisi, Görele Kaymakamlığından gelen 28 Ekim 1915 tarihli bir yazıya cevaben muhtaç olanlar, askeri rütbeliler ve muhacirlerin iâşe ve tedavisi için hiçbir şekilde tahsisat bulunmadığını belirtti. Ayrıca Görele Kaymakamlığı, Müdafaa-i Milliye’ce muhtaçlara yardım edilemeyeceğini anlamıştı. Böylece hem halk, hem de bölgedeki diğer muhtaçlar büyük bir çaresizlik içinde kaldı.¹⁷ Yapılan tetkikatta ise Giresun’da kırk sekiz bin muhacirin bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat bu tarihlerde hükümet muhacirlere pek yardım edememişse de bir müddet sonra muhacirlerin iâşelerini temin edebilmeleri için önce otuz bin lira,¹⁸ 18 Tem-

¹³ Kayra, 2013: 89-90.

¹⁴ Giresun halkının yemeklik zahire ihtiyacını karşılayabilmek adına Ziraat Bankası’na başvurulmuş ve bankadan 15.000 kilo mısır ya da karşılığı miktarı para vermesi yönünde talepler olmuş ancak banka müdüriyeti, böyle bir yardımın Ziraat Bankası Kanunu’nda mevcut olmadığı gerekçesiyle yardım edemeyeceklerini Dâhiliye Nezareti’ne bildirmiştir. Bkz. BOA, DH.İ.UM, nr. 81-1/1-19.

¹⁵ BOA, BEO, nr. 4357/326725.

¹⁶ Savaş öncesi seferberlik ilanı ticari faaliyeti tamamen durdurmuş, zirai işler ise kadın ve ihtiyarlara kalmıştı. Bu durum, her ailenin bir kileri mevcut olduğundan, büyük şehirler hariç, genel yaşayış üzerinde ani bir tesir göstermemişti. Bununla birlikte karayolu ve demiryollarının yok denecek seviyede olması, denizyolu ile de nakliyat kayıklara dayandığından Orta Anadolu’da yok pahasına satılan hububatı, kıtlığın baş gösterdiği yörelere nakletmek mümkün olmuyordu. Öte yandan, mevcut stoklarının mühim bir kısmı ordunun emrine tahsis edilmişti. Bu gibi nedenlerden dolayı ülke genelinde iâşe zorluğu başlamış, savaş yılları içinde yurdun mühim bir kısmı açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Lermioğlu, 1949: 208-209. Giresun’un komşu vilayet ve kazalarla olan ulaşım şebekesi ve yapılan çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Karaman, 2008: 45-60.

¹⁷ BOA, DH. İ.UM, nr. 89-3 /1-9.

¹⁸ BCA, Toprak İskân, Dosya no: 9377 nr. 272 74/64 11 4; Ayrıca Giresun kazasında halkın tohumuzluk ve zahire yokluğundan ölmek üzere olduğu, fiyatların yüksekliği, zahire ihtiyaçları karşılanana kadar fındık posalarının belediyeye devredilmesi de belirtilmişti. BOA, DH. İ.UM, nr. 20-3/2-39.

muz 1916 tarihinde ise muhacirin tahsisatından banka vasıtasıyla on bin lira gönderilmiştir.¹⁹

Henüz savaşın başlarında Giresun ve havalisi için durum ve şartlar bu derece sıkıntılı iken muhacirlerin de gelmesiyle birlikte iskân ve zahire ihtiyacı hat safhaya ulaşmıştır. En çok zorluk ise muhacirlerin kesif bir şekilde yerleştirildikleri işgal sahasına yakın iskân birimlerinde meydana geldi. Örneğin Cevdet Alap hatıralarında, Ordu'ya doğru giderken olumsuz hava koşullarından dolayı kendileriyle birlikte on altı kayık dolusu muhacirin denizden; yüzdenden fazla ailenin ise karadan Görele-Tirebolu arasındaki Karaburun'a sığınmak zorunda kaldığını, herkesin barınacak yer aramaya koyulduğunu, yerli halkın perişan bir hâlde bulunan muhacirleri evlerinde, ahırlarında konuk ettiğini ve ellerinde yiyecek, yakacak, yatacak neleri varsa verdiklerini belirtir.²⁰ Diğer taraftan birkaç ailenin iskânına elverişli meskenler hemen hemen yüksek dereceli memurlara tahsis olunmuştu. Fakir ve kimsesiz aileler ise daha ziyade hanlarda, medrese ve cami köşelerinde barındırılmaya çalışıldı. Bu ahval karşısında durumu iyi olanlar kiraladıkları evlerde kalmayı yeğlerken fakir muhacirlerin çoğu, sokak ortasında, yalı kenarlarında açıkta kaldı.²¹ Zira Giresun ve Tirebolu'ya sığınmış olan seksen bini aşkın muhacirin zahire ihtiyaçlarının mühim bir kısmı Samsun ve Sivas'tan temin ediliyordu. Hayvan hastalıkları ve askeriye'nin hayvanları satın alması nedeniyle nakliye vasıtaları yok denecek kadar azalmıştı. Bu nakliyat, genellikle askerlik çağına gelmemiş erkeklerin ve kadınların sırtlarında yapılıyordu. Bir kadın kar üstünde, arkasında 30-40 okkalık yüküyle 70-80 km mesafeyi kat ediyordu.²² Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in Dâhiliye Nezaretine çektiği bir telgraf da işgal yıllarında bölgenin içine düştüğü durumu göz önüne sermektedir. Telgrafta, başta Giresun olmak üzere Tirebolu, Ordu ve Samsun'da *bir dirhem bile* un, buğday ve mısır kalmadığı, açlık tehlikesinin hat safhaya ulaştığı belirtilmiştir. Dolayısıyla Amasya'dan acilen un sevkinin temin edilmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey Sivas vilayetine bir telgraf

¹⁹ BOA, DH. ŞFR, nr. 66/26.

²⁰ *Bir Ömür Bir Şehir Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları*, (Haz. Hikmet Aksoy), Trabzon: Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2008, s. 33-34.

²¹ Lermioğlu, 1949: 261.

²² Yüksel, 2014: 63.

çekerek gerekli hassasiyetin gösterilmesini istemiştir.²³ Yine halkın iâşe ihtiyacını karşılamak adına Vali Cemal Azmi Bey, Ordu ve Giresun'dan Samsun, Çarşamba ve Fatsa iskelelerine gönderilen altmış kadar kayığa²⁴ un ve mısırdan başka ne askeri erzak ne de ticari mal yüklenmemesini Dâhiliye Nezaretinden talep etmiştir.²⁵ Bunun üzerine ekmeçlik zahire ihtiyacı için Giresun'a devlet tarafından iki bin lira daha gönderilmiştir.²⁶

Trabzon'un düşman işgaline uğraması sebebiyle ve hatta daha öncesinde düşman bombardımanlarının da etkisiyle²⁷ Giresunlular da hicret etmeye başlamış, ziraat ve çiftçilik terk edilmiştir. Ayrıca halk, mallarını ve iâşe maddelerini yok pahasına elden çıkarmaya, sefil ve perişan bir hâlde batıya çekilmeye başlamıştır. Ancak Vali Cemal Azmi Bey'in gayretiyle bu duruma nihayet verdirilerek köy ve kasabalarından çıkan halk geri çevrilmiş, ziraatın yeniden canlanması için gerekli tedbirler alınmış ve bir nebze olsun halk içinde oluşan heyecan dizginlenebilmiştir. Yine de işgale uğrayan yerlerden gelen ahalinin önemli bir kısmı kaza dâhilinde iskân olmak istememiş ve batıya doğru gitmeye çalışmıştır. Bu durum ise fiyatların yükselmesine ve sefalet derecesinin bir kat daha artmasına sebep olmaktaydı. Bunların da iskân edilmesi için Vali Cemal Azmi Bey gayret göstermiş ve önemli bir miktarını imkânlarının elverişliliği ölçüsünde bölgedeki köy ve kasabalara yerleştirmiştir. Diğer taraftan sayıları on beş binden aşağı olmamak üzere firari ve bakayalar yakalanarak kıtalarına sevk edilmiştir. Harşit Deresi'nden geçişleri kolaylaştırmak için 70 metre uzunluğunda bir ahşap köprü inşaatına ve bazı ufak çapta köprülerin tamirine başlanmıştır. Giresun'da belediyenin ve mültecilerin kayıtsızlığı yüzünden temizlikten eser kalmadığı görülmesi üzerine memurlardan oluşturulan komisyonların gözetiminde istihdam edilen temizlik görevlileri vasıtasıyla muhacirler yıkanmışlardır.²⁸

²³ BOA, DH. İ.UM, nr. 98-3/1-92.

²⁴ Savaş yıllarında Karadeniz'de kayıklar erzak nakliyesinden başka, Doğu Karadeniz'de Rus işgalinden kaçan hükümet memurları ile halkın batıya taşınmasında da kullanıldı. Geniş bilgi için bkz. Duman, 2007: 137-147. Muhacir kabilelerinin kayıklarla batıya taşınmasında karşılaşılan zorlukların ve çekilen sıkıntıların canlı bir tasviri için bk. Kayra, 2013: 69-95.

²⁵ BOA, DH. İ.UM.EK, nr. 18/120.

²⁶ BOA, DH. İ.UM.EK, nr. 28/20.

²⁷ Trabzon ve çevresine yapılan Rus bombardımanları hakkında geniş bilgi için bk. Öksüz-Usta, 2016: 33-53; Bal, 2016: 55-82.

²⁸ BOA, DH. İ.UM, nr. 78-3/24.

Alınan tedbirlere rağmen şikâyetlerin arkası kesilmemiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti iskân, iâşe ve sağlık şartlarından kaynaklı Giresun'dan batıya doğru göçleri araştırmasını ve taraflarına bilgi verilmesini Trabzon Valiliğinden istemiştir. Ayrıca haklarında yağma hareketlerinde bulduklarına dair bilgi verilen Tonya nahiyesi halkının bölünerek ayrı ayrı yerleştirilmesi gerektiğine dair mülkiye müfettişliğinin raporu hakkında valiliğin düşünceleri sorulmuştur.²⁹ Bu soruların cevabı olacağını düşündüğümüz İttihat ve Terakki Cemiyeti Giresun Kazası Kulüp Heyet-i İdaresi tarafından İstanbul'daki cemiyet başkanlığına gönderilen bir raporda; ailelerini hükûmetin himayesine veren insanların cepheye gittikleri, ancak memurların bir kısmının yetkilerini kötüye kullandığı, örneğin muhacirlere tahsis edilen aylık otuz kuruşun on ve daha fazlasının tahsildar tarafından gasp olunduğu anlatılmıştır. Bir lokma ekmek için sabahtan akşama kadar fırınlar önünde kuyruklar oluştuğu, hatta muhacirlerin çoğunun aç bırakıldığı, stokçuluk ve buna göz yumanlar yüzünden, açlıktan ölenleri gözler gördüğü halde, ekmeğin fiyatının 40 kuruşu bulduğu, bu tür muamelelerin Giresun'un yerli halkına karşı da yapıldığı belirtilmiştir. Hükûmetin bölgenin durumunu göz önünde bulundurarak rençperlere dağıtma kararı aldığı tohumluğu taksime memur vurguncuların, *kese-i ihtikârına girmek ve istedikleri kimseye tevzi, istemediklerini bütün bütün açıkta bırakmaları* suretiyle birçok ekilebilir arazinin boş kalmasına sebep oldukları ifade edilmiştir. Öyle ki dönemin Giresun Kaymakamı Kemal Bey'in, Kolordu Kumandan Vekili Selahattin (Adil) Bey, Feyzi (Çakmak) Paşa ve 37. Kafkas Fırkası Kumandanı Hacı Hamdi (Pirselimoğlu) Bey'in Giresun'u ziyaretlerinde, belki hâllerinden şikâyetle bulunurlar korkusuyla şehirdeki muhacirin zayıf ve hastalarını orta yerden kaldırdığı, heyet şehirden ayrılıncaya kadar hepsini bir yerde hapsederek sakladığı ve bu biçarelere güneş yüzü göstermediği söylenmiştir.³⁰ Son olarak bu raporda gerek yerli ve gerek göç etmiş ahalinin hükûmete karşı güvenlerinin kaybolmaya başladığı vurgulanmıştır.³¹

²⁹ BOA, DH. ŞFR, nr. 70/37; Yüksel, age, s. 62.

³⁰ Kaymakam Kemal Bey'in tutumunu yansıtan bu raporun merkeze ulaşmasından sonra, vilayet tarafından "ehliyet ve kifayeti haiz olmadığından" başka bir yere nakli istenmiştir. BOA, DH. ŞFR, nr. 572/3. Bu isteğin ardından kısa bir süre sonra da Kemal Bey Zile'ye nakledilirken yerine Büyükçekmece kaymakamı Ulvi Bey'in tayin edildiği bilgisi verilmiştir. BOA, DH. ŞFR, nr. 574/46.

³¹ BOA, DH. İ.UM.EK, nr. 36/3; İttihat ve Terakki Cemiyeti Giresun Heyeti Muhabirliğinden Dersaadet İtti-

Bu tip hareketlerden rahatsız olan muhacirlerin büyük bir çoğunluğu daha batıya doğru gitmeyi tercih ediyordu.

Hükümetin ve Vali Cemal Azmi Bey'in gayretlerine rağmen iâşe meselesi tam anlamıyla çözüme kavuşturulamadı. Savaşın sonlarına doğru ise durum kötüleşmeye devam etti. Adabük köyünden (Tirebolu-Espiye arasında) dokuz kadın 31 Aralık 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretine çektikleri müşterek telgrafta; tohum yokluğundan dolayı ziraat yapamadıklarına dikkat çekerek mısır ve fındığın olgunlaşmadan evvel asker kaçaklarınca büyük oranda yok edildiğini, muhacirlere yapılan harcamalarla birlikte adı geçen ürünlerin çocuklarını dahi iki ay idare etmeyeceğini belirtmişlerdir. Bütün bunlar yetmezmiş gibi katır, beygir, koyun ve sığır gibi hayvanlarını askeriye, pirinç hasılatının tamamını, mısırın sekizde üçünü hükümete vermek zorunda kaldıklarını; tahsildar jandarmaların da iâşelerini aldıklarını, iâşesi olmayanların kazan gibi ev eşyalarına el konulduğunu ifade etmişlerdir. Kısacası Giresunlu kadınlar hükümet nezdinde içinde buldukları büyük sıkıntıları defalarca dile getirmişler ve biran evvel bu umutsuz durumdan kurtulmak istemişlerdir.³²

Giresun'dan 3 Mayıs 1918'de şehrin eşraf ve önde gelen takımından on kişinin imzasıyla³³ Dâhiliye Nezaretine çekilen bir telgraf, ilerleyen süreçte şehirde sıkıntıların çözülemediğini göstermektedir. Söz konusu belgede; kazanın hasılatının sırf fındığa dayandığı, hükümetin bunun da kilesini (ortalama 25 kiloya denk) seksen kuruştan satın aldığı, buğday ve mısırın az ekilmesinden dolayı ahalinin elinde erzak kalmadığı, mısırın kıyyesi (yaklaşık 1.282 gram) kırk kuruştan satıldığından fukaranın alamadığı, köylerde ve şehirde fakirlik ve sefaletin son raddeyi bulduğu, halkın gıdasızlıktan telef olduğu, mısırın bol olduğu mahallere tohumluk verilmediği, bunun sebeplerinin de bilinmediği, bu durumda ahalinin hayatını devam ettiremeyeceği vurgulanmıştır. Diğer taraftan yeterince erzak ve tohumluk gönderilmeye kadar menzil ambarında bulunan ve bir ay sonra çürüyerek denize dökülecek olan yüz yirmi bin

hat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumiyesi Riyâsetine tahrirat (13 Haziran 1917). Yüksel, 2014: 63-64.

³² BOA, DH. İ.UM, nr. 20-02/2-13.

³³ Bu kişiler şunlardır: Hacı Reşidzâde Mürşid, Bayâzıdzâde Nazif, Hacıeminzâde Emin, Hacı Aliâğazâde Kâşif, Karamustafazâde Asım, Feridunzâde Hasan, Hacıahmedzâde Şâkir, Müderris Ali Fikri, Tunalızâde Sefer ve Hacı Ahmedzâde Mustafa Şükrü.

kilo fındığın fukaraya dağıtılmak üzere belediyeye verilmesi talep edilmiştir.³⁴ Bunun üzerine söz konusu fındık, Haziran ayının ortalarına doğru kıyyesi beş kuruştan olmak üzere belediyeye verilmiştir.³⁵ Hemen akabinde ise belediye başkanı ve eşraf adına Sadarete çektikleri telgrafta; Giresun kazası ile mülhakatındaki ahalinin yegâne besin kaynağı olan mısır ununun fiyatının atmış iki kuruşa çıktığını, birçokları için ekmek tedarikinin mümkün olmadığını ve aylardan beri bekledikleri tohumluğun da verilemeyeceği anlaşıldığından en azından mısır unu fiyatının mutedil bir noktaya çekilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir.³⁶

2. Giresun ve Çevresinde Sağlık

Savaşın ortaya çıkardığı problemlerden birisi de salgın hastalıklardır.³⁷ Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, salgın hastalıklar göçmen kitleleri arasında büyük tahribata sebebiyet veriyordu. Gıdasızlık ve izdiham göçmenlerin hastalığa karşı direncini kırıyordu. O hâlde bu gibi problemlerin ciddi tedbirler alınmak suretiyle önlenmesi gerekiyordu. Zira iltica mahallindeki izdihamın meydana getirdiği pislik ve bakımsızlık sebebiyle muhacirler birçok salgın hastalığın tehdidi altında kalmışlardır. Hava değişikliği de bunu etkileyen faktörler arasında gelmekteydi. Bu gibi sebeplerden olmak üzere Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Anadolu'da sıtma şiddetle hüküm sürmüştür. Neticede Bafra'dan Of'a kadar uzanan bölgede halkın %20-30'u sıtmaya tutulmuştu.³⁸

Muhacirlerin hicret günlerinde en çok yakalandıkları hastalıklardan biri de kolera idi. Trabzon vilayetinden merkeze gönderilen bir telgrafta Giresun merkezde kolera yakalananların olduğu bildirilmekteydi.³⁹ Yine valilik tarafından Espiye, Tirebolu ve Keşap'ta hastalığa yakalanan ve ölenlerin olduğu bilgisi Dâhiliye Nezaretine yazılmıştı.⁴⁰ İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti de Trabzon vilayetine göndermiş olduğu bir telgrafta, kolera salgınını önlemek amacıyla muhacirlerin buldukları yerde tecridini

³⁴ BOA, DH. İ.UM, nr. 20-3/2-39.

³⁵ BOA, DH. İ.UM, nr. 20-3/2-39.

³⁶ BOA, BEO, nr. 4520/338950.

³⁷ Salgın hastalıkların çeşitleri ve tüm Osmanlı cephelerinde meydana getirdiği yıkımlar hakkında bk. Özdemir, 2010.

³⁸ Özel, 1991: 23.

³⁹ BOA, DH. İ.UM, nr. E-35/32.

⁴⁰ BOA, DH. KMS, nr. 44-2/3; DH. ŞFR, nr. 556/31; DH. ŞFR, nr. 556/102.

ve başka bir yere sevk edilmemelerini özellikle belirtmekteydi.⁴¹

Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele edebilmek gayesiyle hususi enstitüler kurulmuş ve bu enstitüler vasıtasıyla hastalıklara karşı mücadele başlatılmıştır. Mesela sıtma ile mücadele amacıyla Giresun ve Tirebolu'nun da içerisinde bulunduğu sahil şeridindeki birçok bölgede enstitüye bağlı birer doktor ve sıhhiye memurunun hizmet verdiği laboratuvarlar kurulmuştu.⁴² Bu arada Muhacirin İdaresi, seyyar hastaneler tesis etti. Muhacirlere buldukları mevkilerde ve sevkiyatları esnasında yiyecek içecek verildi. Bilhassa aşılara dikkat edildi.⁴³ Ancak Karadeniz sahil kasaba ve köyleri öteden beri kalabalıktı⁴⁴ ve geçim sıkıntısı çekmekteydi. Bu köy ve kasabalara göçmenler yığılınca dükkânlarda, köşede bucakta bulunan yiyecekler birkaç ay içerisinde tükeniverdi. Bunun neticesi açlık, sefillik başladı. Kolera, tifüs ve uyuz gibi hastalıklara yakalanmamak büyük bir şanstı.⁴⁵

Belli başlı iş tutup barınacak yer ve geçinecek para elde edememiş olan muhacirlerin durumları pek fena idi. Muhacirlerin çoğu işsiz, parasız, yersiz ve yiyeceksizdi. Bu nedenle açlık ve türlü hastalıklardan ölmekteydiler. Yiyecek o denli azalmıştı ki askere dahi mısır ekmeği verilmeyip yağı çıkarılmış olan fındığın posasından yapılan ekmek yedirilmek zorunda kalınmıştı. O sırada gazyağı da bulunmamaktaydı. Barınılacak yer sıkıntısı çekilmesi sebebiyle Giresun'daki fındık bahçelerinde ikamete mecbur kalan aç göçmenlerin bazı otları ayıklayarak yedikleri görülmüştü. Kir ve pislik içinde, yarı aç, soğuktan, rüzgârdan, yağmurdan korunamayan bu insanlar her türlü hastalığa yakalanmaktaydılar ve ölüm oranı her geçen gün artmakta idi.⁴⁶

⁴¹ BOA, DH. ŞFR, nr. 58/238.

⁴² Özel, 1991: 23.

⁴³ İpek, 1994: 93. Bu aşılara dikkat edilmeye çalışıldığı hususunda ayrıca bk. BCA, Toprak İskân, Dosya no: 9995 nr. 272 11/9 18 19.

⁴⁴ Justin McCarthy Anadolu'da 1912 yılı itibarıyla kilometrekare başına düşen sayı bakımından 48 kişi ile yoğunluğun en çok olduğu vilayetin Trabzon olduğunu belirtmektedir. Bkz. MacCarthy, 1998(b): 114-115.

⁴⁵ Tarakçıoğlu, 1986: 15-16.

⁴⁶ Tarakçıoğlu, 1986: 16-17. Bu muhacerete şahit olanlar çekilen sıkıntıları şöyle anlatırlar: “Görelili muhacirler 28 Temmuz 1916'da Tirebolu yönünde hareket ettiler. O gün Rus torpidoları Tirebolu'yu topa tuttu. Karaburun'dan Tirebolu'ya gelinceye kadar yol kenarında ölümler, yaralılar, hastalar, ölüden farksız terk edilmiş yüzlerce çocuk vardı. Tirebolu'ya vardıklarında üzerinde köprü olmadığı için *kelek* denilen vasıtayla ancak geçebiliyorlardı. Muhacirler dereden (Harşit) karşıya geçebilmek için yağmur altında, günlerce aç, susuz, çamur içinde beklerlerdi. Birçok kimsesiz muhacir kadının burada açlığına, ıstırabına tahammül edemediği çocuğunu çıldırarak dereye attığı da görülmekteydi. Harşit deresinde yüzlerce muhacir kadın

Bütün meseleler bununla bitmiyordu. Göç bölgelerinde muhacirlerin en büyük meselelerinden biri de giyim ve yakacak ihtiyacı idi. Ordu ve Giresun'da bulunan muhacirlerin giyimlerini temin amacıyla valinin hanımının başkanlığında memur ve eşraf ailelerinden muhacir'in elbise dikiş komisyonu oluşturuldu. Öte yandan kazalardaki yaşlı ve meyvesiz ağaçların kesilip, tüccardan fındikkabuğu toplanarak, bunlar muhtaç ailelere dağıtıldı. Amaç 1916 yılının soğuk kışından muhacirleri korumaktı.⁴⁷ Eğer tedbirler alınabilirse başta muhacirler olmak üzere Giresun halkını hastalıklardan korumak mümkün olabilecekti. Fakat Justin McCarthy'nin de belirttiği gibi, askere alınma sonucu cephelerde meydana gelen ölümlerin dışında en büyük nüfus kaybı kıtlık, yokluk ve hastalıklardan kaynaklandı.⁴⁸

3. Giresun'a Hükûmet Tarafından Yapılan Yardımlar

Osmanlı Hükûmeti cephelerdeki ordunun ihtiyaçları, iktisadi darlık çekilen bölgelerin bu alandaki gereksinimlerinin giderilmesi ve harp bölgelerinden emin mıntikalara gelen muhacirlerin meselelerini çözebilmek için bir dizi düzenleme yapmak zorunda kalmıştır. 1 Mayıs 1916'da çıkarılan muvakkat bir kanunla İstanbul'da şehremini ve vilayetlerde valiler, gerekli gördükleri takdirde değirmen ve fırınlara el koymaya, ihtiyaç maddelerinin satış fiyatları ve usullerini tespit etmeye yetkili kılındılar. 23 Temmuz 1916'da İaşe Kânun-ı Muvakkati çıkarıldı. Bununla ordu ve halkın iaşesi için memleket bölgelere taksim edildi. Bu bölgelerden dışarıya zahire çıkarılması yasaklandı. Zahire alım satımı yapacak ve bunların kontrolünü sağlayacak olan bir heyet oluşturuldu. Bu heyet Dâhiliye Nazırının başkanlığında olup Harbiye Riyâset-i Umumiye Reisi, Maliye ve Ticaret Müsteşarları, Ziraat Bankası Genel Müdürü ile Dâhiliye Nazırının uygun göreceği kişilerden oluşmaktaydı.⁴⁹ Ancak kurulan iaşe teşkilât ve komisyonlarına rağmen fiyatların yükselmesi önlenemedi.

Savaş bölgesinden ya da düşman işgaline uğramış yerlerden iç kesimlere doğru göç eden muhacirlerin

ve çocuğun boğulduğu ibretle nakledilmektedir. Lermioğlu, 1949: 234.

⁴⁷ Beyoğlu, 1998: 483; ayrıca vilâyet dâhilindeki muhacirlerin giyim ihtiyaçlarının emval-i metruke depo ve mağazalarından karşılanması yoluna da gidilmiştir. BOA, DH. ŞFR, nr. 61/244.

⁴⁸ MacCarthy, 1998(b): 143-146.

⁴⁹ Bayur, 1991: 536.

iaşe, iskân ve tohumluk ihtiyaçları için gerek görülen eşya ve erzak bedelleri mümkün olduğu müddetçe muhacirin tahsisatından karşılanmaktaydı.⁵⁰ Rus istilası sebebiyle artan muhacir sayısına binaen 1916 yılı bütçesinden muhacirler için ayrılmış olan ödenek yetersiz kaldığından bu ödeneğe devamlı surette ilâveler yapılmıştır.⁵¹ Mesela memleket içindeki muhacirlerin yollarda ve yerleştikleri yerlerde görevliler tarafından istirahatleri ve bütün ihtiyaçlarının hemen temini ile hastaların tedavilerinin yapılması ilaç ücretlerinin muhacir’in tahsisatından karşılanması bunun en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır.⁵² Yine harp dolayısıyla Trabzon’un batısında bulunan Akçeviran, Kalu, Kamışlı gibi köylerden ordunun emriyle hicret ederek Giresun’a gelen ve önemli bir yekûn tutan ahalinin de ihtiyaçlarını karşılamak için muhacirin tahsisatından faydalanmıştır.⁵³

Yiyecek maddelerinin fiyatları çok yüksek olduğundan ödenmekte olan yevmiyelerle muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak mümkün olmuyordu. Örneğin Tirebolu’da bir kıyie tuz ve pirinç 50, mısır 41, endaze basma 70, bir peştamal 400, bir kıyie sabun 400, bir kutu kibrit 5, bir iğne 1 kuruşa kadar çıkmıştır.⁵⁴ Bunun üzerine Dâhiliye Nezaretinin 17 Aralık 1917 tarihli bir emri ile muhacirlere yevmiye verilmekten vazgeçilerek, bunun yerine ekmek veya hububat verilmeye başlandı.⁵⁵ Hükûmetin mümkün oldukça muhacirin tahsisatından maaş alan maiyetsiz ailelerin yevmiyelerini kesmediği ve savaş boyunca bu paraları ödemek için azamî gayret içerisinde olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.⁵⁶

Hükûmet, bu kıtlık ve darlık dönemlerinde çeşitli kalemelerden muhacirlere maaş veriyor, nakit sıkıntısı

⁵⁰ BOA, DH. ŞFR, nr. 61/125.

⁵¹ BOA, DH. İ.UM, nr. 20-2/2-57.

⁵² BOA, DH. HMŞ, nr. 27/45.

⁵³ BCA, Toprak İskân, Dosya no: 486 nr. 272 11/9.17 15, 12.12.1916.

⁵⁴ BOA, DH. İ.UM, nr. 20-02/2-13; Yüksel, agm, s. 65. Fikir vermesi açısından Giresun’un Batı komşusu Ordu’da seferberlik ilan edildiği tarihte kalıbı 7 kuruş olan sabun 180 kuruşa, şeker 3’ten 10 kuruşa, tuz 10, pirinç 100, zeytinyağı litresi 8’den 70 kuruşa çıkmıştır. Ortalama bir işçinin günlükü ise 15 kuruş civarındadır. Dizman, Tarihsiz: 50-51.

⁵⁵ BOA, DH. ŞFR, nr. 82/122.

⁵⁶ BCA, Toprak İskân, Dosya no: 9561 nr. 272 74/66 21 17. Giresun’da özellikle köylerde ikamet eden yarımdan mahrum asker ailelerinin bulunduğu ve bunların *müracaatla ifade-i hal ve meram edememelerinden dolayı bir istifadede bulunmadıkları* 4. Mıntıka Ahz-ı Asker Heyet-i Teftişiyesi’nden rapor edilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Vali Cemal Azmi’den yardıma muhtaç asker aileleri için gerekli yardım ve çalışmaların yapılmasını istemiştir. BOA, DH.İ.UM.EK, nr. 106/41.

çekildiği durumlarda bu maaş bedeli üzerinden ek-mek veya hububat vermeye çalışıyordu. Ayrıca eşya yardımı da yapılmaktaydı. Diğer taraftan muhacirin sevk edilmeleri, yıkanmaları, aşılınmaları ve hastalık halinde hastanelere sevki işlerini de mümkün mertebe yapmaya çalışıyordu. Ancak söz konusu gayretlere rağmen birkaç cephede savaşan devletin işleri tamamıyla yoluna sokabildiğini söylemek mümkün değildir. Muhacirler akın akın ardı arkası kesilmeden gelmekte ve bu da izdihama yol açmaktaydı.

Haziran 1919'a gelindiğinde savaş ve göç yüzünden Giresun bölgesinde açlık ve sefalet, salgın hastalıklar ve iskân sorunu bütün şiddetiyle sürüyordu. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin *İmdat Heyeti* adıyla Trabzon, Erzincan ve Erzurum yöresine göndermeyi kararlaştırdığı üç yardım heyetinden ikisi 26 Haziran 1919'da Seyr-i Sefain İdaresi'nin Ümit vapuruyla hareket etmişti. Yolculuğu sırasında Ordu, Giresun ve Tirebolu'ya uğrayan İmdat Heyeti'nin raporuna göre: *Giresun sokaklarında hareket eden iskeletler deri ve kemikten ibaret kollarını uzatıyor ve her tarafı derin iniltileriyle dolduruyordu.* Belediye başkanı son zamanlarda açlıktan sokaklarda ölenlerin cesetlerini kaldırmaya belediye gelirlerinin yetmediğini ve belediye tarafından kaldırılabilen cesetlerin sayısının ancak mezarlıklarda tespit edilebileceğini belirtiyordu. Kasabada zenginlerin çaba ve teşebbüsleri ile bir dârü'l-eytâm tesis olunarak sokaklarda üç yüz elli kadar kimsesiz çocuğu himayesine almış ve 3-4 ay mahalli yardımlarla ayakta kalabilmiş ise de yardım edenlerin hasar ve zararlarından dolayı çekilmeleri yüzünden bu çocuklardan birçokları yine sokaklara dökülmüştü. İmdat Heyeti Giresun'un bu acıklı durumu karşısında dârü'l-eytâm'ın bir aylık iaşe ihtiyacını karşılamış, bir hayli tıbbi malzeme yardımında bulunmuştu. Yardım heyeti, Giresun'dan sonra Trabzon'a vardığında da farklı bir manzara ile karşılaşmamıştır. İmdat Heyeti'nden Hikmet Bey'in raporuna göre Giresun, Ordu, Tirebolu ve Ünye birer sefalet merkezi idi. Bu nedenle Trabzon hariç, Canik sancağına kadar sahil kesimindeki halka otuz bin kilo erzakla, o oranda eşya dağıtılmıştır.⁵⁷ Bu esnada Karadeniz bölgesine

⁵⁷ Özel, 1991: 75-78; ayrıca bk. BCA, Toprak İskan, Dosya no: 64 nr. 272 10/12-43; BOA, DH. İ.U.M, nr. 20-18/12-24.

gelmiş bulunan Amerikan Yardım Komitesi⁵⁸ Giresun’da Rum ve Ermeni yetimhanelerine yirmi beşer bin liralık yardım yaptığı halde, Türk yetimhanesine yardım etmediği gibi, uğrama lüzumunu dahi duymamışlardı.

4. Giresun’un Canik Sancağına Bağlanması

Hükûmet, Trabzon’un işgali sebebiyle seferberlik sonuna kadar Tirebolu, Giresun ve Ordu kazalarının, 24 Temmuz 1917 tarihinden itibaren geçici olarak Canik livasınca idaresini uygun görmüştür.⁵⁹ Bu kararın ardından Canik livasının idari yükü ve güvenlik işlerinin artmasına paralel söz konusu kazaların, polis, jandarma ve diğer idari teşkilatları Canik’e bağlandı.⁶⁰ Ancak Trabzon, Gümüşhane ve Rize tüccar ve eşrafından muhacir olarak bulunan şahıslar, Sadrazam Talat Paşa’ya çektikleri telgrafta bu kararın bozulmasını istediler. Zira telgraf sahipleri o zamana kadar uğradıkları sıkıntıları Vali Cemal Azmi Bey’in gayretleri sayesinde azaltabildiklerini, başka taraflara hicret eden hemşerilerinin hiçbirisinin kendileri kadar emniyet ve rahat içinde olmadığını belirtmişlerdir. Azmi Bey’in müracaat eden mültecileri bizzat dinlediğini, haneleri dolaşıp harap olanları tamir ettirdiğini, hastaların ve açların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret ettiğini, kısacası insanüstü bir çabayla çalıştığını önemle vurgulamışlar, ardından şunları ifade etmişlerdir:

“Riyasız ve mübalağasız denilebilir ki bugün Trabzon vilayetinden mütebaki üç kazasına iltica eden ve yaşayan seksen bin mültecinin hayatını müşarünileyhin himmet ve gayreti kurtarmıştır. Bugün katiyen kaniyiz ki vilayetimizin ve valimizin cenah-ı himayesi üzerimizden kalktığı günden itibaren başlayacak olan perişanlığa asla tahammül edemeyerek dağılacığımız, soğğun, açlığın şiddetle hüküm sürdüğü zamanlarda binlerce nüfus mahkûm fena olacağından kendi memleketleri gibi müemmen bir halde işlerine bakanlarımız bile işten soğuyacak kendini yeni baştan bir felakete maruz bilecektir.”

⁵⁸ Birinci Dünya Savaşı sonunda New York’ta savaşın olumsuz etkilerini hafifletebilmek için yardım cemiyetleri kurulmuştur. Bu amaçla 1919 yılında Türkiye’nin muhtelif yerlerinde şubeler açıldığı gibi Trabzon’da da bir Amerikan Yardım Cemiyeti şubesi açılmıştı. Bu şube 1919-1922 yılları arasında faaliyette bulundu. Amerikan Yardım Heyetleri öncelikle Rum ve Ermenilere yardımda bulunmaktaydı. Bunda Amerikan misyonerlerinin Rum ve Ermeniler arasında önceden yürüttükleri faaliyetlerin yanı sıra, Türklerin Amerikalılar tarafından yeterince tanınmamasının da rolü büyüktü. Rum ve Ermeni tercümanların Amerikan heyetlerini etkisi altına almaları da diğer önemli sebebi oluşturmaktadır. Geniş bilgi için bk. Çapa, 2002: 705-707.

⁵⁹ BOA, DH. EUM.VRK, nr. 23/11-B; DH, ŞFR, nr. 78/196.

⁶⁰ Karagöz, 2006: 77-78.

Telgrafta bu ifadelerden sonra, siyasi bir zaruret yoksa idarenin tekrar eski durumuna getirilmesini, aksi hâlde mevsim uygunken ürünü bol bir yere gönderilmelerine izin verilmesini isteyerek sözlerine son vermişlerdir.⁶¹ Fakat geniş katılımlı söz konusu isteğe rağmen yukarıda da belirttiğimiz üzere, Giresun, Tirebolu ve Ordu kazaları Canik'e bağlanmış ve ancak Trabzon'un Rus işgalinden kurtuluşundan sonra, 15 Mart 1918 tarihinde tekrar Trabzon'a bağlanmışlardır.⁶²

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık üç ay sonra savaşa dâhil olan Osmanlı Devleti, birçok cephede mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu cephelerden birisi bizzat Osmanlı Devleti tarafından Ruslara karşı açılan Kafkas Cephesi'dir. Ancak adı geçen cephede yaşanan başarısızlık, beraberinde çoğunluğunu kadın, ihtiyar ve çocukların oluşturduğu göçleri meydana getirmiştir. Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz merkezli gerçekleşen bu göçlerde yüz binlerce insan yerinden yurdundan çıkmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Doğu Karadeniz'de başlayan Rus ilerleyişi sonucu hicret eden insanlar için en önemli göç bölgelerinden birisi Giresun ve havalisi olmuştur.

Giresun ve halkı, daha savaş öncesinde başlayan ve sonrasında dahi devam eden çok sıkıntılı bir döneme girmiştir. Bu anlamda Harşit Çayı önlerine kadar gelen Rus kuvvetlerine komşu olması sebebiyle Görele, Tirebolu ve Giresun'da, yerli halk ve muhacirler için yiyecek tohumluk yetersizliği ve ticari durgunluk sebebiyle iktisadi; hastalık, sefalet ve göçlerin ortaya çıkardığı sosyal; sürekli değişen yönetim kadrosu ve Canik sancağına bağlanma gibi siyasi uygulamalar neticesi idari anlamda bir dizi zorluklar yaşanmıştır. Kendi ihtiyaçlarına rağmen Giresun halkı, elinden geldiğince göçmenlerin ibate ve iâşe işleriyle ilgilenmiş, yöneticiler tarafından zaman zaman muhacirlere karşı sergilenen olumsuz tavırlara tepkisini göstermiş, devlet ve milletin selameti için fedakârca çalışmıştır. Şehrin daha Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntıları ortadan kaldıramamışken kendisini içinde bulduğu Millî Mücadele'ye tereddütsüz destek vermesi bunun en güzel örneğidir.

⁶¹ BOA, DH.İ.UM.EK, nr. 108/47.

⁶² BOA, DH.İ.UM, nr. 10-4/5-35.

KAYNAKÇA**A. Arşiv Kaynakları****I. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu

II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İUM)

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalem-i
(DH.HMŞ)

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
(DH.KMS)

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH.ŞFR)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Evrak Odası (DH.EUM.VRK)

B. Kaynak ve Tetkik Eserler

Akbulut, Ömer (1955), *Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, Trabzon.

Aksoy, Volkan (2014), *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.

Bal, Mehmet Akif (2016), “Trabzon’un Rus Donanmasınca Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon’a Etkileri”, *Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik*, (Ed. Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, s. 55-82.

Bayur, Y. Hikmet (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, III/IV, Ankara.

Beyoğlu, Süleyman (1998), “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon (1914-1919)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon, s. 483-488.

Bir Ömür Bir Şehir Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap’ın Anıları, (Haz. Hikmet Aksoy), Trabzon: Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2008.

Çapa, Mesut (1999), “Trabzon’da Rus İşgali ve Sonuçları”, *Türk Kültürü*, 433, s. 267-274.

_____ (2002), "Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Amerikan Yardım Cemiyeti", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, (Haz. Mithat Kerim Aslan-Hikmet Öksüz), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 705-726.

Dizman, İbrahim, *Kentimizin Yakın Tarihinden Kesitler 20. Yüzyılda Ordu (1900-1999)*, Ordu Belediyesi Yayınları.

Doğanay, Rahmi (2001), *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik, (Ed. Veyssel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2016.

Duman, Önder (2007), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Karadeniz'de Osmanlı Kayık Taşımacılığı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1 (2), s. 137-147.

Goloğlu, Mahmut (1975), *Trabzon Tarihi*, Ankara.

Hacıfettahoğlu, İsmail (2002), "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey", *Türk İdare Dergisi*, 74 (435), s. 247-268.

İpek, Nedim (1994), "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs ve Millî Mücadelede Samsun Sempozyumu*, 20 Mayıs 1994, Samsun, s. 54-111.

Karagöz, Rıza (2006), "II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma", *Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap*, (Yayına Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun, s. 65-81.

Karaman, Oktay (2008), "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında Giresun Kazası'nda Ulaşım", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2 (4), s. 45-60.

Kayra, Mediha (2013), *Hoşça kal Trabzon Merhaba İstanbul*, (Hzl. Cahit Kayra), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Köse, Osman (1999), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Canik'in İaşe Durumu (1914-1918)", *Bellekten*, 238, s. 775-812.

Lermioğlu, Muzaffer (1949), *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul.

McCarthy, Justin (1998(a), *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılâp Yayınları.

_____ (1998(b), *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Öksüz, Hikmet ve Usta, Veysel (2016), “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması’nın Trabzon ve Çevresini Bombalaması”, *Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik*, (Ed. Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, s. 33-53.

Özdemir, Hikmet (2010), *Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)*, Ankara: TTK Yayınları.

Özel, Sabahattin (1991), *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara: TTK Yayınları.

Selçuk, Sadi (1955), *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon’u Düşmandan İstirdadı*, Konya.

Şahin, Enis (2011), “İngiliz The Times Gazetesine Göre Trabzon’un Ruslar Tarafından İşgali (1916)”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, (16-18 Mayıs 2006), C. 1, Trabzon: Türk Ocakları Şubesi Yayınları, s. 399-419.

Tarakçıoğlu, Mustafa R. (1986), *Trabzon’un Yakın Tarihi*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi.

Ural, Selçuk (2002), “Kurtuluştan Mütarekeye Kadar Trabzon Vilâyetinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon, 3-5 Mayıs 2001, C. 1, (Hzl. Mithat Kerim Aslan-Hikmet Öksüz), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 567-577.

Yüksel, Ayhan (2014), “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9 (17), s. 55-70.

Kul, Hazel, "Faik Ahmet Barutçu'nun Kaleminden II. İnönü Muharebesi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, ss. 103-120. DOI: 10.31765/karen.438361

FAİK AHMET BARUTÇU'NUN KALEMİNDEN II. İNÖNÜ MUHAREBESİ*

Hazel KUL**

** Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi
E-Posta: hazel_cool@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5161-9888

Anahtar Kelimeler: Basın, Faik Ahmet (Barutçu) Bey, İstikbâl, Yunan, II. İnönü

* Araştırma makalesidir.

Gönderim Tarihi: 16.04.2018

Kabul Tarihi: 29.05.2018

Öz: 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ni keyfi yorumlayan İtilaf Devletleri, 1 Kasım 1918'den itibaren Türkiye'yi işgale başlamıştı. Bu gelişmelere İstanbul Hükümeti ve onun yanında yer alan basın sessiz kalırken Anadolu basını Millî Mücadele hareketine tüm gücüyle destek vermiştir. Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerden biri de Trabzon'da yayımlanan İstikbâl gazetesidir. İngiltere ve Yunanistan'ın yardımları ile teşkilatlanan Rumlar, Trabzon ve yöresini de içine alan bağımsız bir Rum-Pontus Devleti kurmak için yoğun bir hazırlığa girişmişlerdi ve bunun en önemli ayağını da basın oluşturuyordu. İstikbâl, Rumların bu propagandaları karşısında halkı bilinçlendirmek ve basın alanında onlarla mücadele etmek amacı ile kurulmuş bir gazete idi. 10 Aralık 1918-17 Mart 1925 arası dönemde yayın hayatını sürdüren gazetenin başyazıları, aynı zamanda gazetenin sahibi olan Faik Ahmet (Barutçu) Bey'e aitti. 10 Mart 1921-28 Nisan 1921 arası sayılarında Faik Ahmet Bey tarafından kaleme alınan ve II. İnönü Savaşı'nı konu edinen makaleler, çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Savaşın sebebi, gidişatı ve sonucuna yönelik öngörüler ile Avrupalı devletlerin bu süreçteki ve sonrasındaki tutumunun ele alındığı bu makaleler, II. İnönü Savaşı'nın basına yansımaları açısından önem arz etmektedir.

THE SECOND BATTLE OF INONU WRITTEN BY FAİK AHMET BARUTÇU

Abstract: The Allies which commented arbitrary to Armistice of Mudros was signed on October 30, 1918 had begun

the invasion of Turkey from November 1, 1918. While the Istanbul government and the press that support this government were silent in the face of these events, the Anatolian press gave all the support to the National Struggle Movement. One of these newspapers was the *İstikbâl* that was published in Trabzon. Greeks organized by the aid of England and Greece was intensively prepared to establish an independent Greek-Pontus State which included Trabzon and it's around. The press was the most important step in this preparation. *İstikbâl* was a newspaper that established with the purpose of raising awareness of the people against these propagandas of the Greeks and fighting them in the field of press. The leading articles of the newspaper that between 10 December 1918-17 March 1925 continued to publication was written by Mr. Faik Ahmet (Barutçu) who was same time the owner of the newspaper. The issue of our work is articles that were written by Mr. Faik Ahmet between on March 10, 1921 and April 19 related to the Second Battle of İnönü. These articles which related to the reasons for the war, progress of battle and its result, as well as the attitude of the European states in this process and afterwards are important in terms of reflection on the press of Second Battle of İnönü.

Keywords: Press, Mr. Faik Ahmet (Barutçu) *İstikbâl*, Greek, Second Battle of İnönü.

Büyük devletlerin desteği ile 1830'da bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Yunanistan, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkileyen hemen her iç ve dış olayı fırsata çevirmiş ve sınırlarını Türkiye aleyhine genişletmiştir. Bu politikanın son örneği ise I. Dünya Savaşı olmuştur. İtilaf Devletlerinin, özellikle İngiltere'nin desteğini arkasına alan Eleftherios Venizelos, Kral Kosntantin'i tahtından uzaklaştırıp Yunanistan'ı savaşa sokarak en büyük düşmanı olarak gördüğü Türkiye'den yeni topraklar elde etmeyi planlamıştır. İttifak Devletlerinin yenilgiye uğraması, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin her tarafında başlayan işgaller şeklinde cereyan eden gelişmeler, Yunan Başbakanı Venizelos'un savaşa girerken düşündükleri doğrultusunda ilerliyordu. Yaklaşık yüz yıldır Megali İdea doğrultusunda faaliyet gösteren İstanbul Fener Rum Patrikhanesi, Rum örgütleri ve Rum basını Venizelos'un Türkiye'deki en büyük destekçileriydi.

Savaş sürecinde sessizliğe bürünen Rum basını, Mondros Mütarekesi'nin ardından yeniden canlanmış, Anadolu'nun birçok yerinin İtilaf kuvvetlerince işgal edilmesinden de yararlanarak Hristiyanların

tehdit altında olduğuna dair yoğun bir propaganda yayınına ve Türklerin bölgelerinden uzaklaştırılmasını istemeye başlamışlardı.¹ Nitekim Mütareke sonrasında İngiltere ve Yunanistan'ın yardımları ile teşkilatlanan Rumlar, Trabzon ve yöresini de içine alan bağımsız bir Rum-Pontus devleti kurmak için yoğun biçimde hazırlığa girişmişler ve basın üzerinden bu amaca yönelik faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu yayın organlarından *Epuhi* ve *Farosianadolis* adlı iki Rum gazetesi Metropolithane tarafından Trabzon'da yayınlanıyor, Türklerin Trabzon'da hakkı olmadığından, Trabzon'un Rumluğun merkezi olduğundan ve tarihin sesini işitmek zamanı geldiğinden bahsedecek kadar ileriye gidiyorlardı. Üstelik Millî Mücadele karşıtı yayınları ile *Selamet* gazetesinin de varlığı Trabzon Rumlarına hizmet eder derecede idi. Bu süreçte millî hakları savunacak bir Türk gazetesinin bulunmayışı büyük bir eksiklikti ve mevcut koşullar altında yöre halkını uyanık ve canlı tutmak amacı ile savaş sürecinde susturulmuş olan Türk basının yeniden canlandırılması gerekiyordu.² Nitekim özellikle Avrupa'da yoğunlaşan Rum ve Ermeni propagandasına karşı koyabilmenin yollarından biri ve en etkili olanı basın idi.³ Trabzon ve çevresinde faaliyet gösteren Rum-Pontus çetelerinin zararlı çalışmalarını engellemek, Türk istiklalini ve birliğini sağlamak maksadından hareketle Trabzon aydınları, 10 Aralık 1918'de sahipliğini Faik Ahmet (Barutçu) ve Yazı İşleri Müdürlüğü'nü Ebulhamid (Hüsnü) Bey'in yaptığı, halkı kurtuluş için mücadeleye çağıran beyannameleleri ile Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteler arasında yer alan *İstikbâl*⁴ gazetesini yayınlamaya başlamışlardır.⁵

Millî Mücadele dönemi süreli yayınları arasında önemli bir yeri olan *İstikbâl*,⁶ bazı değişikliklere uğramakla birlikte, aralıksız yedi yıla yakın bir süre

¹ Koloğlu, 1993: 25.

² Albayrak, 2010: 161-163.

³ Demircioğlu, 1998: 22-23.

⁴ Faik Ahmet Barutçu ve Mehmet Salih (Ongan) Bey, 10 Aralık 1918'de *İstikbâl* Gazetesi'ni çıkarmaya başlamışlardır. İlk dönemlerde Trabzon'daki Rumlara ait Mihallidi Matbaası'nda basılan gazete, 1920 yılından itibaren Faik Ahmet Bey'in babasının Sakız Meydanı'ndaki hanında kendi matbaasında basılmaya başlamıştır. Cumartesi ve Salı günleri olmak üzere haftada iki defa yayınlanan gazete, 12 Mayıs 1920'den itibaren Çarşamba ve Pazar günleri yayınlanmaya başlamış, 27 Ocak 1921'den itibaren ise Cumartesi haricinde günlük, 30 Ocak 1923'ten itibaren ise her gün yayınlanmıştır. 17 Mart 1925'te Tahrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılmıştır. Bk. Aksoy, 1998: 28-34; Çapa, 1998: 14.

⁵ Albayrak, 2010: 165; Keskin, 2014: 185.

⁶ Çapa, 1992: 133.

Trabzon'un önemli bir gazetesi ve Karadeniz Bölgesi'nin önde gelen yayın organlarından birisi olmuştur. Mevcut süreçte gazetenin başyazarı olan Faik Ahmet (Barutçuoğlu) Bey'in⁷ Millî Mücadele'nin seyrine özellikle de 15 Mayıs 1919'da İzmir'e Yunanların çıkması ile başlayan Türk-Yunan mücadelesine dair kaleme aldığı yazılar ayrıca önem taşımakta, II. İnönü Muharebesi sürecinde İstikbâl gazetesinde yayınlanan yazıları da çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Bilindiği üzere Anadolu'daki milli kuvvetler karşı harekete geçmek için uygun fırsat kollayan Yunanların, Çerkez Ethem ayaklanmasının da yarattığı bunalımdan yararlanarak henüz kurulmuş olan düzenli ordunun daha fazla güçlenmesine fırsat vermemek ve böylece Sevr'i zorla kabul ettirmek sureti ile bu anlaşmadan paylarına düşeni bir an önce elde etmek istemeleri I. İnönü Savaşı'nın nedeni olmuştur. Bu savaş, aynı zamanda Yunanların müttefiklerine Veni-

⁷ Faik Ahmet (Barutçu) 1894 yılında Trabzon'da doğmuş, Rüşdiye ve İdadi tahsilini Trabzon'da yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. I. Dünya Savaşı nedeniyle öğrenimini yarım bırakarak Samsun ve Trabzon karargâhlarında görev yapmıştır. Mütarekenin ardından 23 yaşında terhis edilen Faik Ahmet Bey, Hukuk öğrenimini tamamlamak üzere İstanbul'a gitmiştir. İki ay gibi kısa bir sürede sınavlarını verip hukuk diplomasını alan Faik Ahmet Bey, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir. 10 Aralık 1918'de kurduğu İstikbâl gazetesini cemiyetin adeta yayın organı haline getirmiş ve milli davanın zafere ulaşması için yazdığı makalelerle Milli Mücadele'nin fikriyat alanındaki güçlü kalemlerinden biri olmuştur. Gazetenin 11 Mart 1925'te hükümet tarafından kapatılmasının ardından Faik Ahmet Bey, gazetecilik mesleğini fiilen bırakmış ve asıl mesleği olan avukatlığa geri dönerek Trabzon'da iki kez baro başkanlığı yapmıştır. Sahibi olduğu İstikbâl matbaasında bu defa da "Halk" adlı bir gazete çıkarmaya başlayan Faik Ahmet Bey, siyasi yazılar kaleme almamış, bu yasaklı durum 1939 yılında tekrar siyasete atılınca kadar devam etmiştir. 1939 yılında Trabzon'dan milletvekili seçilen Barutçu, 1954 yılına kadar fasilasız olarak Trabzon Milletvekili sıfatı ile görev yapmıştır. 1943 yılında CHP Genel İdare Kurulu'na üye seçilen Barutçu, 1945'te Nafi Atıf Kansu'nun Genel Sekreterliği döneminde CHP Genel Sekreter Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. 11 Eylül 1947'den 1949 yılına kadar I. ve II. Hasan Saka kabinesinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı sıfatı ile yer almış, bu kabinenin istifasından sonra CHP Meclis Grup Başkan Vekili Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığa getirilmesiyle açılan CHP Meclis Grup Başkan Vekilliği'ne seçilmiş, CHP'nin 1950 seçimlerini kaybetmesine dek bu görevini sürdürmüştür. 1950-1954 arası dönemde mecliste muhalefet olarak yer alan CHP'nin Grup Başkan Vekilliği görevini üstlenen Barutçu, 1954 yılı seçimlerinde CHP'nin Trabzon'da seçimi kaybetmesi üzerine meclis dışında kalmış ve siyasi faaliyetlerini kurultay tarafından seçildiği Parti Meclisi'nde devam ettirmiştir. 1957 seçimlerinde Ankara'dan milletvekili olarak seçilen Barutçu, yeniden Grup Başkan Vekilliği'ne seçilmiş ve ölümüne kadar bu görevi sürdürmüş, 14 Mayıs 1959 günü vefat etmiştir. Barutçu, 2001: 10, 16, 1302, 1303; Demircioğlu, 2012: 173.

⁸ Yunan menfaatleri ve gücü, Anadolu'nun daha derinlerine sarkmaya elverişli değildi ve Venizelos bunu anlayacak kadar zeki ve tecrübeli bir devlet adamı idi. 1920 Yaz taarruzu ne askerlik ne de politik bakımdan hedefine ulaşamamıştı. Yunan ordusu taarruzun çok elverişli ve başarılı şekilde gelişmesine ve mevsimin uygun olmasına rağmen Afyon-Uşak hattında durmuştu. Taarruzun devamına cesaret edemeyen Venizelos iktidarda kalsaydı 1921 yazında bu sebeple yeni bir teşebbüse girişeceğine ihtimal verilemezdi. Zira Venizelos, Kral idaresinin Paris maslahatgüzarına yazdığı 30 Ocak 1921 tarihli mektupta; kendisi hükümet başında olarak böyle bir durum karşısında bulunsaydı hemen Anadolu'daki işgal sahasını yalnız Yunanistan'a verilmiş bölgeye mahsus kılıp diğer yerleri boşaltacağını ifade etmiştir. Selek, 1987: 487.

zelos'un iktidardan düşmesinin⁸ Anadolu'daki saldırgan politikalarını etkilemeyeceğini göstermek istemesinin de bir ürünü idi.⁹ Zira Yunanistan'da 14 Kasım 1920 seçimleriyle iktidara gelmiş olan kralcılar, İtilâf Devletleri'nin 3 ve 8 Aralık 1920 tarihli notalarına¹⁰ karşı Aralık ayı başlarında yapılan genel oylama sırasında Konstantin'in ülkesine dönmesi yönünde olumlu oy kullanmışlardı.¹¹ Böylece iktidara gelen Kral Konstantin ve yeni Yunan Hükümeti'nin Başkanı Rallis,¹² yeni bir saldırı ile kazanılacak olan zaferin bir yandan İnönü yenilgisinin izlerini sileceği ve henüz iş başına gelmiş olan Yunan kralının prestijini attıracağı düşüncesine ek olarak İtilaf Devletlerine karşı Sevr Antlaşması'nın kendilerine verdiği yükümlülüğü yerine getirmekten yoksun olmadıklarını göstermek ve onların güvencesini yeniden sağlamak için askerî saldırıda bulunmaya karar vermişti.¹³ I. İnönü Muharebesi'nin mahdut hedefli bir keşif taarruzu olduğunu müttefiklerine anlatması mümkün olmayan Yunan Genelkurmayı da aynı şekilde yeni bir harekât ile kral idaresinin prestijini kurtarmak gerektiğini düşünmekteyse de Mart 1921 taarruzunu müttefiklerce gerekli kılan

⁹ Köstüklü, 2002: 172.

¹⁰ İngilizler yalnızca nota vermekle yetinmemiş, işi daha da ileriye götürüp kralın seçilmesi durumunda Yunanistan'a yapılan parasal desteğin kesileceği kararını resmi olarak Yunan Hükümeti'ne bildirmişti. Kara, 2009: 149.

¹¹ Konstantin'in Yunanistan'a dönüşü sonrasında halk arasında kralın Anadolu'daki operasyonları sonlandıracağı ve orduyu terhis edeceğine yönelik kanaat hâkim olsa da büyük Yunanistan'ın kurulmasına önderlik edebilecek yegâne kişinin Konstantin olduğunu düşünen kral taraftarları da vardı. Nitekim kısa süre sonra Konstantin taraftarlarının haklı olduğu anlaşılmış ve beklentilerin aksine kralın Anadolu'dan vazgeçme gibi bir niyetinin olmadığı açığa çıkmıştır. Yapmış olduğu bir konuşmada İtilâf devletlerinin düşüncesinin ne olduğu ile ilgilenmediğini, tek amacının büyük Yunanistan'ı yeniden inşa etmek olduğunu ifade eden Konstantin'in bu beyanını İtilâf notalarına rağmen Yunanistan'ın hedefine ne kadar kilitlendiğinin ve yeni dönemde eski politikalarını sürdüreceğinin en büyük göstergesi olmuştur. Öte yandan İtilâf devletlerinin ortaya koyduğu tepkinin Yunan kamuoyu üzerinde önemli bir tepki yaratmadığı ortadaydı zira Kasım seçimlerinin ardından Konstantin'in geri dönmesi için yapılan halk oylamasında 1.013.724 Yunan seçmenden yalnızca 10.838'i krala karşı oy kullanmıştı. Ediz, 2015: 245-246.

¹² Rallis, Müttefik devletlere eski hükümet tarafından verilen tüm sözlerin yerine getirileceği ve İtilâf Devletleri ile uyum içinde olunacağına dair resmi bildirimde bulunmuştu. Nitekim Yunanistan'ın Anadolu ordusu Kurmay Başkan yardımcısı General Sarıyannis de bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir: "1920 seçiminden sonra İzmir'deki kumandanlığa getirilen General Papulas, Atina'ya bir seyahat yaparak hükümetle temas etti. Bu seyahatten dönüşünde o zamanki başbakan Rallis tarafından, hükümetin Venizelos siyasetini takip ettiğini İngiltere'ye ispat için Anadolu'da bir taarruz hareketi yapılması lüzumunun kendisine tebliğ edilmiş olduğunu bize bildirdi." Kara, 2009: 149-150; Selek, 1987: 488-489.

¹³ Tansel, 1991: 78; Öztoprak, 2014: 189; Ediz, 2015: 255.

¹⁴ Türklerle Fransızlar arasındaki barış görüşmeleri, Yunanlar tarafından güç dengelerinin değişmesi olarak yorumlanmıştı. Zira Güney Cephesi'nin kapanması ile birlikte burada bulunan Türk birlikleri Batı Cephesi'ne aktarılacaktı. Bu nedenle Yunan Kurmay Subayları, Türkler bu durumu avantaja dönüştürmeden evvel demiryolu ulaşımını kesmek amacı ile derhal bir saldırıya geçilmesi görüşünü öne sürmüşlerdi. Bu görüşe Sir Maurice Hankey'in yanıtı şu şekilde olmuştur: "Bugünkü koşullarda İngiltere bir saldırıda bulunulmasını örgütleyemez. Ama düşman bir yerde toplanmaya başladı mı bunun dağıtılması gerektiğini bütün

daha önemli sebepler vardı. Taarruz, siyasi mülahazalarla Londra'da kararlaştırılmıştı.¹⁴ Dış görünüşü itibariyle Türk-Yunan harbine son vermek ve Türkiye barışını yapmak maksadı ile toplanmış olan Londra Konferansı, adeta Türklerin Yunan ordusu vasıtası ile nasıl yenileceğini ve barış şartlarının Türkiye'ye nasıl kabul ettirileceği imkânlarını araştırmıştır.¹⁵

Faik Ahmet Bey'in bu konu ile ilgili düşünceleri, *İstikbâl* gazetesinin 14 Mart 1921 tarihini taşıyan 249 numaralı sayısında "Yunan Zihniyeti" başlığı ile yer almıştır. Yazısının girişinde Yunanları göz boyamakta mahir bir millet olarak niteleyen Faik Ahmet Bey, Londra Konferansı'nda yürüttükleri propagandalar neticesinde Avrupa'da ciddi destek bulan ve Avrupalı diplomatları, Türkleri Yunan kuvvetleri vasıtası ile kontrol altına alarak Sevr Anlaşması'nı tatbik imkân hazırlamak arzusuna düşüren Yunanistan'ın askerî kabiliyetlerini ve Yunan zihniyetini açıkça göz önüne sermesi bakımından bir ilke daha imza attığını ifade etmiştir. Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın tutumuna ayrılan bu yazının devamında Türk davasının dinlenmesindeki ehemmiyetin altını çizen ve ardından Yunanların tüm gayret ve emellerinin propagandalarının silinmemiş izlerinden kuvvet alarak efkârı avutarak Türklere temayül eden efkâra aksi bir cereyan vermek olduğunu ifade eden Faik Ahmet Bey'e göre konferans nasıl neticelenirse neticelensin asıl önemli olan nokta, Yunan zihniyeti ile Şark'ı asıl savaşa sürükleyen unsurun gözler önüne serilmiş olması idi. Faik Ahmet Bey, ilgili yazısını şu sözler ile sonlandırıyor: "Yunanlara haddini ve dersini vererek Anadolu seferinin Atina sokaklarında nümayiş tertibine benzemediğini kendilerine öğretebiliriz."¹⁶

Faik Ahmet Bey'in bir sonraki yazısı 28 Mart tarihini taşımakta ve İtilâf Devletleri'nin konferansta Türk

---

askerler bilir." İngiltere'yi resmen sorumluluk altına sokmamak koşulu ile Yunanları desteklemek isteyen Lloyd George, başarı olasılığı fazla ise Yunanların saldırıya geçmesini istemekte idi. Ancak konferans görüşmeleri uzadıkça böyle bir şeyi ifade etmek sorumluluğunu üzerine almaktan kaçınmış, resmi olarak da yalnızca Yunanlar için önemli olmayan konularda uzlaşmayı önermiştir. Ayrıca toplantının ilerleyen oturumlarında savaşı uzatma sorumluluğunun Büyük devletlere değil de savaş halindeki iki tarafa yüklenmesini sağlamak için bir ateşkes teklifi ile birlikte Türk ve Yunan heyetlerine verilmek üzere İzmir'in özerkliğini sağlayacak bir plan hazırlamaya koyulmuşlardır. Smith, 1978: 214, 215.

¹⁵ Selek, 1987: 586.

¹⁶ *İstikbâl*, 14 Mart 1921: 249/1.

¹⁷ Yunanlar, Türklerin sonunda yapılan önerileri geri çevireceklerini ve yalnızca zaman kazanmaya çalıştıklarına inanıyordu. Bu sebeple Gounaris, konferansın son toplantısında Lloyd George'a Yunan taarruzu-

Heyeti aracılığı ile yaptıkları teklifin karşılığını almayı beklemeden¹⁷ Yunanların, I. İnönü Savaşı'na oranla daha fazla bir kuvvetle 23 Mart günü Bursa ve Uşak yönünden başlattıkları taarruzu konu almakta idi.¹⁸ “*Yunan Taarruzu*” başlığını verdiği yazısında Faik Ahmet Bey, artık taarruz güçlerinin kalmadığı ve Anadolu'da bir iş görecektir düzeyde olmadıklarına yönelik oluşan kanaati düzeltmek adına Yunanların Garp Cephesi'nde taarruza başlamakla birlikte çetin bir imtihana atılmış olduklarını ifade ediyordu. Yunanların mukadderat-ı milliyeleri ile siyasiyelerinin bu imtihanın neticesine bağlı olduğunu söyleyen Faik Ahmet Bey'e göre, bu çetin ve mühim imtihan Yunanların Anadolu ve hatta Rumeli'deki vaziyetlerini tayin edecek, Yunanlar ya bir muvaffakiyetle söz konusu topraklarda bir süre daha tutunacak yahut bir mağlubiyetle Türk topraklarına ebediyen veda edip geri çekilmek zorunda kalacaktı. Yunanların akıbetini tayin edecek olan bu sürecin Türklerin de harice karşı olan vaziyeti üzerinde tesir göstereceğine değinen Faik Ahmet Bey'e göre taarruz için seçilen tarih bir tesadüf değildir. Zira Londra Konferansı'nda Türklere yöneltilen tekliflere henüz bir cevap verilemeden bu durum gerçekleşmiştir. “...Ayrıca Yunanları yeni bir taarruza sevk edecek sebep yoktu ve esasen böyle bir şeye kalkışacak olsalardı konferansta Yunan Heyeti'nin teklifinin ret olunması sonrasında bunu yapmaları gerekirdi” diyen Faik Ahmet Bey, bu gerekçeler ışığında Yunanların Anadolu'da sırf kendi istekleri doğrultusunda taarruza başladıklarını farz etmenin yanlış olduğunu dile getirmiş, müttefiklerce belirlenen Yunan işgal hududunun yine onların müsaadeleri doğrultusunda geçilmiş olacağını beyan etmiştir. Faik Ahmet Bey'e göre Londra Konferansı Türkleri oyalamak için tertip edilmiş ve Yunan taarruzu neticesinde mahiyeti netlik kazanmıştır. Zira Şark'ta Sevr tatbiki vazifesini üzerine alan Yunanistan'ın düştüğü vaziyet İngilizleri de endişeye sevk etmiş, bu vaziyeti tamir ve takviyeye vakit kazanmak amacı ile bir sulh siyaseti

nun hemen başlaması gerektiğini ifade etmiş, Bbşkomutan da hemen cepheye hareket etmiştir. Ancak savaş Gounaris'in düşündüğü şekilde ilerlemeyince, Gounaris Londra Konferansı'ndaki tutumunun aksine şu ifadeleri kullanacaktır: “*Bu, bizim politikamız değil. Bu, hiçbir zaman bizim politikamız olmamıştır. Bizi bu noktaya getiren Venizelos'tur. Savaş, bize miras kaldı. Uzlaşmak için çaba gösterdim. Londra'da Lloyd George'a danıştıktan sonra İzmir konusunda büyük ödünler vermeyi kabul ettim. Bunu, savaşı bitirmek ve üstesinden gelmek için yaptım. Ağa Han aracı oldu. Türkler birden fikirlerini değiştirdiler ve hiçbir şeyi kabul etmediler. Bu durumda ben ne yapabiliyordum.*” Smith, 1978: 217, 225.

¹⁸ Kocatürk, 1988: 246; Öztoprak, 2014: 221.

ile Türkleri oyalamaya çalışmış, sözde Şark sulhunu sağlamak için Londra-Paris arasında yazışmalar sürmüş ve Londra Konferansı'nı toplayarak işi bir müddet de burada uzatıp Yunanistan için kâfi derecede vakit kazanılmış olduğunu hesap ederek Yunan ordusuna taarruz emrini vermişlerdi.¹⁹ Operasyon başladıktan hemen sonra Yunan Savaş Bakanı'nın Londra'dan alınan cesaretle bu işe giriştiklerine ve Gounaris'in İngiliz Hükûmeti'nin kendilerinden beklentisinin saldırı olduğuna yönelik açıklamaları,²⁰ Faik Ahmet Bey'in bu yorumunun ne derece isabetli olduğunu gösterir nitelikte idi.

“*Sebeb-i Taarruz Ne İmiş*” başlıklı yazısında Yunan Savaş Bakanı Gounaris'in Yunan taarruzunun sebebine yönelik Reuters muhabirine verdiği demeci konu edinen Faik Ahmet Bey'in ilgili açıklamalara yönelik yorumu şu şekilde olmuştur:

“Yunan Harbiye Nazırı'nın naklettiğimiz sözlerinden anlaşılıyor ki Yunanlar, Türkleri hem Londra Konferansı'nda öne sürülen teklifleri kabule mecbur etmek hem de milli haklarını müdafaa hususunda göstermiş oldukları faaliyetler neticesinde akıllarınca Türklere ders vermek maksadıyla Anadolu'da harbe tutuşmaya mecbur olmuşlardır. Şayet Türkler İzmir ve Trakya meselelerini gündeme getirmemiş olsalardı böyle bir taarruza kalkışmak için ortada herhangi bir sebep görmeyeceklermiş. Fakat olmamış. Türklere Yunan ordusuyla bir ders vererek Anadolu meselesini, Şark meselesini silah ve süngü ile halletmek icap etmiş. Şu hale göre Yunanlar bu taarruzu yalnız kendi hesaplarına matuf bir düşünce ile değil, aynı zamanda netice itibari ile yine kendi hesaplarına çıkan diğer bir düşünce ile İtilâfçıların maksadıyla hazırlamıştır... Bundan başka Türklere bir de Trakya ve İzmir konularında içerlemişler! Güya Yunanlar buraları harp neticesinde elde ettikleri için Türklerin taleplerini bir nev'i kafa tutma addetmişler ve bir daha İzmir ve Trakya meselelerini karıştırmamak için onlara hadlerini bildirmeyi zaruri bulmuşlardır! Yunanların İzmir ile Trakya'yı hangi harbin neticesi olarak ellerinde bulundurduklarını galiba Yunanlardan başka bilen yoktur! Bizim bildiğimiz, Yunanlar gerek İzmir ve gerekse Trakya'yı kendi kudretleriyle değil İtilâfçıların yardımlarıyla işgal etmiş olduklarından Yunanlar kendi başlarına kalmış ve Türkler serbest bırakılmış olsalar da Yunanların bu iki Türk memleketine hiçbir suretle giremeyecekleri tabi

¹⁹ İstikbâl, 28 Mart 1921: 261/1.

²⁰ Ediz, 2015: 268.

idi. İtilâfçılar bunu bildikleri içindi ki Türklerin silahlarını ellerinden aldıktan ve İstanbul'da kendilerine yardımcı bir hükümet iktidara getirdikten sonra Yunanlara yol göstermişler ve Yunanlar da ellerini kollarını sallayarak İzmir ve Trakya'yı işgal etmişlerdi. Trakya'daki Türk kuvvetlerini Yunanlar değil Feritçiler içten vurmuşlardı..."²¹

29 Mart 1921'de kaleme aldığı yazısında Yunanistan'ın bütün mevcudiyetini alâkadar eden ve esasen Anadolu seferiyle ucu bucağı belli olmayıp kendilerini nasıl bir akıbete sürükleyip götüreceği hiç de meçhul bulunmayan bu son taarruzun, Yunanistan'ın başına pek yakın zamanda büyük felaketler getireceğini²² ifade eden Faik Ahmet Bey'e göre, gerek Yunan ordusu gerekse Yunan halkı Anadolu harekâtı ile başa çıkabilecek güçte değildi. Yunan halkı artık harpten usanmıştı ve dolayısıyla bundan sonra söz konusu milletin yeni bir ordu vücuda getirme ihtimali olmamakla beraber bugünkü orduları ise maddi ve manevi birçok zayıyla ordu olmaktan çıkmış bir hâlde idi. Öte yandan bu zamana kadar arkaalarında hiçbir mukavemete tesadüf etmeyen Yunanların Anadolu'da pek çok yeri istila ettiğini ve bu durumdan kuvvet alan Yunan ordusunun da kendisini dev aynasında görmeye başladığını belirten Faik Ahmet Bey, I. İnönü hezimetini ile Yunanların havada gezin ve hülyalarla dönen başlarının hakikate çarpması ile madden olduğu kadar manen de sarsılan Yunan ordusu içerisinde harp etme fikrinden eser kalmadığını, sulh arzu ve cereyanının kuvvetlendiğini ifade etmekte, böyle bir ordu ile son taarruzuna başlayan Yunanların akıbetinin ise kestirilemeyecek bir durum olmadığını belirtmektedir.²³

30 Mart tarihli ve "*Hal ve Vaziyet*" başlıklı yazısında Faik Ahmet Bey, Garp Cephesi'nde başlayan Yunan taarruzunun müspet veya menfi neticesine göre Şark siyasetinin tamamen yeni bir boyut kazanacağını, zira İnönü'de çarpışanların yalnızca Türk-Yunan kuvvetleri yahut Türk-Yunan davası olmayıp bu davalar üzerinden siyaset yürütenlerin de bu kanlı mü-

²¹ İstikbâl, 3 Nisan 1921, No: 267, s. 1.

²² Venizelos'un en güvendiği arkadaşlarından biri ve 1919'da İzmir'e Yüksek Komiser olarak atanarak üç yıl bu görevde bulunmuş olan Aristidi Stergiades de Anadolu seferini "büyük bir siyasi ve coğrafi hata" olarak niteleyecek, Winston Churchill ise *The Worls Crisis* adlı kitabında "*Wilson, Clemenceau, Lloyd George ve Venizelos gibi ileri gelen devlet adamlarının böylesine bir aceleyle böyle kötü bir işe nasıl giriştiğini bugüne kadar hala anlayamadım*" diyecektir. Pallis, 1995: 23.

²³ İstikbâl, 29 Mart 1921: 262/1.

cadele etrafında çarpışıp durduklarını ifade ediyordu ve ona göre itilafçıların Londra Konferansı'nda bulamadıkları yahut bulmak istemedikleri Şark sulhunu tesis çarelerini Garp harekâtının sonuçları şekillendirecekti.²⁴ Türk milletini ne istediğini bilmeyen ve bilmeyerek “geliyorlar!” denilen düşmana karşı silaha sarılan şuursuz insan kitlesi olarak gören ve bu düşünce etrafında son bir gayretle ayaklandırabildikleri Yunan ordusunun Anadolu harekâtını neticelendireceğini düşünen İtilâf Devletleri'nin Türkler hakkında aldandığına değinen Faik Ahmet Bey, “*Aldanıyorlar!*” başlığını kullandığı yazısının devamında Avrupalı devletlerin aynı yanılgıya yakın geçmişte “Hasta Adam” olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'ni paylaşırken de düştüklerini ifade ediyordu. Bu hatanın farkına Anadolu harekâtından sonra varan İtilaf Devletlerinin zannettiği gibi Türk Millî Hareketi birkaç vatanperver nümayişten ibaret değil, düşmanlarına karşı açtığı mücadelenin mana ve mahiyetini kavramış olan Türk Milleti'nin şuurlu hareketinden doğan bir kuvvetti. Buna rağmen son Yunan taarruzunu, “*İtilâfçıların Türkleri mağlup etmenin imkânsızlığını bir türlü kafalarına sığdıramamış olmalarının en açık göstergesi*” şeklinde niteleyen Faik Ahmet Bey, yazısını şu cümlelerle sonlandırmaktadır:

“... İnsan, düşmanlarımızın şu son taarruzdan ümit eyedikleri şeylere bakınca dünya emperyalistlerinin büsbütün şaşırılmış ve sersemleşmiş olacağına hükmedeceği geliyor. Çünkü artık onların da bilmeleri lazım gelir ki Türk davası, mukaddes bir fikir etrafına toplanmış bir millet davası; Türk mücadelesi, bir fikir ve iman mücadelesidir. Türkleri mağlup etmek, bir fikir, bir imanı mağlup etmek demektir. Bunu başaracak kuvvet ve kudreti ise dünya kuruluhi beri gösteren olmamıştır. Bir Yunan, bir İngiliz ise hiç gösteremez... Bakalım düşmanlar bu hakikati ne zaman anlayacaklar ve daha ne kadar zaman yanılmış oldukları yollarda budalaca ısrar gösterip duracaklar.”²⁵

II. İnönü Muharebesi'nde yaşanan gelişmeleri yorumladığı “*Son Safha*” başlıklı yazısında Faik Ahmet Bey, Türk ordusunun sebat ve mukavemeti karşı-

²⁴ İstikbâl, 30 Mart 1921: 263/1.

²⁵ İstikbâl, 31 Mart 1921: 264/1.

²⁶ General Palulas, hatıralarında bu başarısızlığın sebebi olarak takviye birlik gönderilmesi hususundaki gecikmeyi göstermektedir. Hatta savaşın son gününde bile takviye kıtaların çabuk olarak Mudanya'ya gönderilmesini istemiş, savaşın kaybedildiği hatta ertesi gün çekilme emri vereceği halde hala Atina'dan tak-

sında büyük zayiata uğrayıp ümitsizliğe kapılan Yunan ordusunun taarruzunun akamete neticelenmeye mahkûm olduğu yorumunu yapmış²⁶ ve bu aşamadan sonra Yunan ordusunun yapacağı tek şeyin Atina yolunu tutmak olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Nitekim 27 Mart'ta şiddeti artan çatışma, 30 Mart tarihine kadar Yunanların üstünlükleri ile devam etmiş, Türk ordusunun 31 Mart günü karşı saldırıya geçmesi üzerine Yunanlar, 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece geri çekilmek zorunda kalmışlardır.²⁸ Faik Ahmet Bey bu gelişme üzerine "Kaçıyorlar!" başlığını verdiği yazısına: "Yunan ordusu nihayet Türk'ün, kalbi çok geniş ve zengin bir azim ve iman yatağı olan o pek çok asil kahraman milletin kahredici, öldürücü yumrukları altında ezilerek, parçalanarak perişan bir halde Yunanistan yolunu tutmuş kaçıyor!" diyerek başlamıştır.²⁹ Bu hezimetin, Yunanların İtilâf Devletleri'nce kendilerine yüklenen vazifenin ehli olmadıkları ve Yunan milletinin harp edecek bir kudret ve kabiliyette bulunmadıklarının son delilinin teşkil ettiğini ifade eden Faik Ahmet Bey, "... Artık ümit edebiliriz ki giriştiğimiz mücadelede çetin ve uzun mesafeleri kat ederek mukaddes gayemize pek az yolumuz kalmış, etrafımızı çeviren bütün tehlikeler defedilmiş bulunuyor. Bundan sonraki günler, vatanın ufukları üzerinde yükselen hürriyet ve istiklâl güneşinin bütün manasıyla hararetini saçmaya başladığını göreceğimiz sıcak ve güzel günlerdir"³⁰ diyerek ilgili yazısını sonlandırıyor.

II. İnönü mağlubiyetinin ardından geri çekilen ve bu esnada geçtikleri bölgelerde Müslüman ahaliye yönelik katliam yapan Yunan ordusunun bu tavrını "Hak Ettiler" başlığını verdiği yazısında eleştiren Faik Ahmet Bey, Yunan ordusunun ve Yunan milletinin tabiatında vahşet ve hunharlıktan başka hiçbir hissin, hiçbir cevherin yaşamadığının ve yaşamaya çağının herkesçe malum olan bir gerçek olduğunu ifade ettikten sonra, Yunan idaresinin girdiği yerde

²⁷ İstikbâl, 1 Nisan 1921: 265/1.

²⁸ Köstüklü, 2002:174; Kocatürk, 1988: 247.

²⁹ II. İnönü zaferi üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Metristepe'den Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf şu şekildedir: "Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu muharebe meydanını silahlarımızımıza terk etmiştir." Mustafa Kemal Paşa'nın cevabi telgrafı ise şu şekildedir: "... Siz, orada yalnız düşmanın değil milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en uzak köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu." Kocatürk, 1988: 247-248.

³⁰ İstikbâl, 2 Nisan 1921: 266/1.

Teselya ile Rumeli örneklerinde ve yakın zamanda da İzmir’de yaşananlardan açıkça görüleceği üzere, İslam ve Müslümanlar için rahat yüzü olmadığını belirtmiştir.³¹ Hayat ve mevcudiyeti tehlike altında olmadığı müddetçe hiçbir hükümet ve hiçbir memleket hakkında kötü niyet beslemeyen Türk’ün haremine girmenin ne demek olduğunu artık Yunanlara anlatmanın lazım geldiğini ve bunun meşru bir müdafaa-dan başka bir şey olmayacağını ve Yunan ordusunun çözülmüş bir halde kaçmaya başladığı süreçte yaptıkları mezalime aynı oranda karşılık verilmesi hususunda tereddüt gösterilmemesi gerektiğini ifade eden Faik Ahmet Bey, “*bunu çoktan hak ettiler*”³² diyerek yazını sonlandırmakta idi.

İstikbâl gazetesinin 7 Nisan 1921 tarihli nüshasında “*Yunan İnhizamı*” başlıklı ile yer alan bir diğer yazısında Faik Ahmet Bey, Yunan Kralı Konstantin’in mevkiini tahkim etmek ve müttefiklerine “*İşte sizin bir suret-i hal bulmak için uğraştığınız Türkiye işlerini biz böyle halledebiliriz. İzmir ve Trakya silahımızın hakkıdır*” diyebilmek için Yunanların mukadderatını tehlikeye düşürdüğü ve Anadolu’da Yunanlılığın felaketini hazırladığı yorumunu yapmış, Yunanların ve Yunan dostlarının ağlayacağı ve düşmanlarının güleceği günlerin başladığını söyleyerek yazısına son vermiştir.³³

Düşenin dostu olmaz sözünden hareketle Yunan tarruzunun müttefikler adına beklenen neticeye vermemiş olması dolayısıyla Müttefiklerin tüm mesuliyeti ve bu mesuliyetin sonuçlarını Yunanlara yüklediğini ifade eden Faik Ahmet Bey, “*Serzenişlerin Sebebi*” başlıklı bu yazısında ise II. İnönü mağlubiyetinin Müttefikler açısından sonuçlarını yorumlamakta idi. Faik Ahmet Bey’e göre, bu mağlubiyet yalnızca tek taraflı değildi, Şark meselesini Yunan ordusu vasıtası ile çözebileceklerini düşünen hükümetlerin de

³¹ II. İnönü Muharebesi sonrasında Bilecik’te 1618 hane yakılmış geri kalan 422 haneden yalnız yarısı oturulabilir bir halde bulunmuştur. Yine yakılan binalar arasında 300 dükkân, 18 han, 4 hamam, 2 tekke, 1 mescit, 8 cami, 2 ipek fabrikası, 9 fırın ve 6 devlet dairesi bulunmaktadır.³ Ayrıca Söğüt kasabası İslâm mahallesi tamamen, Bozöyük’ün üçte ikisi Yunanlılar tarafından yakılmıştır. Yine Söğüt’te 3 cami, 3 mescit, 2 medrese, 1 dergâh yakılmış, Büyük Cami’ye toplanan 40 erkek ve 60 kadın ateşe verilmiş, fakat cami taştan olduğundan büyük bir faciadan dönülmüştür. Ertuğrul Gazi’nin türbeisadeti üzerindeki sanduka kırılmak suretiyle kaldırılmış ve mübarek mezarı kazılmış ve üzerinde asılı bulunan büyük avize lamba kırılmış, düşen billur parçalarından mezarın üzerine haç işareti yapılmış, Kur’an-ı Kerimler yırtılarak ayaklar altına alınmış ve türbe içerisine türlü pislikler dökülmüştür. Kasaba içerisinde ise üç yüz elliyi aşkın han, dükkân, fırın eşyalarıyla beraber yakılmıştır. Çelebi, 2003: 214.

³² İstikbâl, 5 Nisan 1921: 269/1.

³³ İstikbâl, 7 Nisan 1921: 271/1.

mağlubiyeti idi. Olayın ardında esasen İngiliz siyasetinin bulunduğunu ifade eden Faik Ahmet Bey, Şark'taki mevkilerinin sarsılmaya başladığını gören İngilizlerin, önce Ruslarla müzakereye girişmek ve ardından sömürgelerindeki Müslümanların tepkisini izole ederek propagandaların önüne geçmek için Türklere karşı hareket etmediklerini göstermek amacı ile perde arkasında kaldığı ve Yunan davasını siper olarak kullandığı yorumunu yapmakta idi. Zira İngilizler olmaksızın Yunanın yerinden kıpırdaması ve Türklere karşı bir dava ortaya çıkarabilmesinin imkânı yoktu, Yunanı Türklerin başına musallat eden İngilizler idi.³⁴ İngilizler ise davet ettikleri Türk düşmanlığının ne olduğunu şarktaki mevkilerini sarstıktan sonra anlayarak husumetlerini gizlemeye ve Yunan davasını siper etmeye başlamış, sözde İngilizlerin arzu ve emelleri haricinde yapılan taarruzun mağlubiyetle neticelenmesi sonrasında Yunanistan'ı tenkit etmeye başlamışlardır.³⁵ Bu noktada artık İngiliz siyaseti için gizlenecek Yunan davası siperinin yıkılmış olmasını, İngilizler için müşkülâtın büyüğü olarak niteleyen Faik Ahmet Bey'in yorumuna göre bundan sonra yalnızca Türk davası ve İngiliz siyaseti vardır ve vaziyetin bu kadar açık bir şekle girmesi sebebiyledir ki İngilizler Yunan mağlubiyetini acı serzenişlerle karşılamaktadır. Çünkü Trakya davasının hakiki bir şekilde neticelenmesini istemeyen hakikatte İngilizlerdir.³⁶

11 Nisan tarihini taşıyan “*İzmihlâle Doğru*” başlıklı yazısına “...Yunanların en büyük hatası, dost ve düşmanlarını layıkıyla ayırt edemeyerek ve etrafını çeviren milletlerin Yunanlığa rakip siyasetlerini göz ardı ederek uzaklara doğru yayılmak istemeleri ve kendilerini bitirici olan bu seferin tehlikelerini hesap edememiş olmalarıdır” sözleriyle başlayan Faik Ahmet

³⁴ Lloyd George'un Helenizm sempatisi bilhassa İzmir olaylarından sonra Yunanistan'ı felakete sürüklemiştir. 1919 Aralık ayında Türkiye'deki İtilâf işgal kuvvetlerini takviye edebilecek bir İngiliz askeri gücünün olmadığını ve İngiliz kamuoyunun Türkiye'de yeni bir askeri harekât başlatılması için tek asker kullanılması veya tek kurşun sarf edilmesine karşı olduğunu L. George biliyordu. Bu sebeple Yunanistan'a herhangi bir fiili yardımdan ziyade İngiltere'nin manevi desteğini verebilirdi. Ancak L. George'un en büyük hatası, Venizelos iktidardan düştükten ve 1920'de Kral Konstantin tahta döndükten sonra bile Yunan Hükümeti'ne Anadolu'daki harekâtı devam ettirmeye yönelik yaptığı baskı olmuştur. İngiliz Hükümeti son dakikaya kadar biri resmen tarafsız, diğeri gayri resmi olarak Yunan Hükümeti'ni her ne pahasına olursa olsun Anadolu'daki işi devam ettirmeye teşvik şeklindeki politikasını devam ettirmiştir. Pallis, 1995: 67-68.

³⁵ Müttefik Devletler, 10 Ağustos 1921 tarihli telgrafla Türk-Yunan savaşında tam bir tarafsızlık göstermeye karar vermişlerdir. Öztoprak, 2006: 101.

³⁶ İstikbâl, 11 Nisan, 1921: 274.

Bey, İnönü hezimetini ile önceden düşünülmemiş tehlikelerin Yunanistan'ın başına toplanmış olduğunu, oldukça zayıf bir mevcudiyetle koca Şark'ın tahkimine yeltenen Yunanların dâhili ve harici vaziyetlerinin uzun süre Anadolu'da mücadele etmeye, Türklerle çetin bir mücadeleye girişmeye müsait olmadığını ifade etmekte idi. Nitekim Yunanların bütün kuvvet ve gayretleriyle Anadolu'da yaptıkları son tarruzun büyük bir mağlubiyet ve perişanlıkla neticelenmesinin Bulgar ve Arnavutları Yunan hududuna saldırmak noktasında cesaretlendirdiğini ve Yunanların akılsızca hareketlerinin cezasını ödemeye mecbur olduklarını ifade etmiştir. Yunanların bulunduğu durumu “*kendi elleriyle davet ettikleri milli felaketlerinin henüz başlangıcında*” şeklinde yorumlayan Faik Ahmet Bey'e göre Türk'ün yumruğu Yunanistan'a bundan sonraki istikametini kat'i olarak göstermişti: *İzmihlâle Doğru!...*³⁷

18 Nisan tarihli İstikbâl gazetesinde yer alan yazısını İnönü mağlubiyetinin Yunanistan'da yarattığı tesirlerine ayıran Faik Ahmet Bey, Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması'nın Yunanistan lehine olan maddelerinin muhafazasında ısrar ederek antlaşmanın tadili fikrine şiddetle itiraz eden ve Yunan hukukunun en ziyade silah ve süngü kuvveti ile savunulacağını düşünen en şiddetli savaş taraftarı Yunan Başvekili'nin istifasını en mühim sonuç olarak nitelendirmektedir. Zira Yunan Hükûmeti, harpten bitmiş ve usanmış Yunan milleti için bir an evvel sulh yaparak az zararla işin içinden çıkmak yerine, eskisinden daha fazla savaş taraftarı görünmüş ve karşılarına düşman olarak aldıkları milleti hiçe sayarak Yunanistan'ı büyük bir felaketin içine sürüklemişti. Böylesi bir durumda ya harp siyasetine devam etmek yahut bu siyasetin iflası karşısında mevkiini terk ederek çekilmek şeklindeki yollardan ikincisini tercih eden Yunan Başvekili'nin istifası ile Yunan Hükûmeti'nin siyasetinin değişmediğine vurgu yapan Faik Ahmet Bey, krallığın harp siyasetinden ayrılmak istemediğini ve bir müddet daha bu yolu tutmak niyetinde olduğu yorumunu yapmıştır. Zira Faik Ahmet Bey'e göre, artık bütün mesele Yunan kralının mevkiini, izzet-i nefsinin muhafaza meselesi olmuş ve “*kral varsa Yunanistan vardır*” mahiyetini almıştır.³⁸

³⁷ İstikbâl, 14 Nisan 1921: 277/1.

³⁸ İstikbâl, 18 Nisan 1921: 280.

Faik Ahmet Bey'in II. İnönü Muharebesi sürecinde İstikbâl gazetesinde yayınlanan son yazısı, Yunanların Osmanlı Rumları adına İngiltere'den himaye talebini konu edinmektedir. Anadolu Hristiyanlığını himaye için ortaya atılan ve kendilerini bu vazifeyi ifa etmekten hiçbir şeyin mani olamayacağını ifade eden Yunanların İngilizlerden himaye talebinin manasını "*Yunanlar zahiren Anadolu Rumlarının, hakikatte ise kendilerinin himayesini talep ediyorlar*" şeklinde yorumlayan Faik Ahmet Bey'e göre, İngilizler böyle bir himaye gücünü kendilerinde görebilselerdi Sevr'i tatbik için Yunanlara muhtaç olmazlardı. Yazısının devamında İngiliz siyasetinin daima güçlüden yana olduğunu ve Yunanların bugünkü gidişatının İngilizleri kendilerinden uzaklaştıracak şekilde bulunduğunu ifade eden Faik Ahmet Bey, yorumlarına şu şekilde devam etmektedir: "*...Zayıf bir Yunan Hükümeti, zayıf bir Yunan Milleti hiçbir zaman İngilizlerin dostu olamaz. Bu hakikatler, pek yakın zamanda Yunanların kapalı olan gözlerini açar. Onlar varsın bir müddeti daha himaye talepleriyle, manasız protestolarla geçiredursunlar. Yunanların Osmanlı Rumları hesabına İngiltere'den himaye talep etmeleri ne kadar gülünç ise himayeye sebep olarak gösterilen şeyler de aynı derecede gülünçtür... Yunanların bütün bu şeyleri uydurmaktaki maksatları üzerine şu kadarını söyleyelim ki Yunanlar daha yeni bağurmaya başladılar. Onların daha çok şaşıracakları, şaşkın şaşkın bağurmaya başlayacakları günler olacaktır. O günler ise çok uzakta değildir.*"³⁹

Sonuç

Faik Ahmet (Barutçu) Bey'in II. İnönü Muharebesi'ne dair İstikbâl gazetesinde kaleme aldığı yazılar, I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyaseti, bu siyasetin nasıl işlediğini ve Yunanistan'ın bu siyasetin neresinde olduğunu ortaya koyması açısından dikkati çekmektedir. Büyük devletlerin niyetlerini ve Yunanistan'ın politikasını çok iyi analiz eden Faik Ahmet Bey, güçlü kalemıyla bu politikayı en açık bir şekilde gözler önüne sermiş, hem Millicilere destek veren Türk halkına ümit vermiş hem de aslında emperyal politikanın gerçek yüzünü gözler önüne sererek Yunan kamuoyuna seslenmiştir. Faik Ahmet Bey'in yazılarında sık sık Türk milletinin kahraman-

³⁹ İstikbâl, 21 Nisan 1921: 283.

lıklarına atıfta bulunması, emperyal devletlerin büyük askerî kuvvetlerle Türklüğü yok edemediklerini yine edemeyeceklerine vurgu yapması ise şüphesiz Türk Millî Hareketi'nin temel dayanağını göstermektedir.

Yine Faik Ahmet Bey'in bu yazıları II. İnönü Muharebesi'nin iç ve dış kamuoyunda geniş yankı bulduğunu, Pontus Rum ve Ermeni tehdidi altında bulunan Trabzon'un bu yankının en iyi hissedildiği yer olduğunu ortaya koymaktadır. Faik Ahmet Bey'in değerlendirmelerinde de görüldüğü üzere, Türk milletinin varlığını ve bağımsızlığını ortadan kaldıran Sevr Anlaşması'nı kabul ettirmeye yönelik Yunanistan'ın kalkıştığı II. İnönü Muharebesi'ndeki bu başarısızlık, genel bir hezimetin işaretlerini gösterdiği gibi İtilaf bloğunda da görüş ayrılıkları ön plana çıkarmış, Fransa Ankara Hükümeti ile görüşme zemini ararken İngilizler ise her zamanki gibi genel çıkarlarına halel getirmeyecek şekilde yeni politikalar üretmeye, hatta Malta Adası'ndaki tutukluların bir kısmını serbest bırakmak suretiyle Anadolu Hareketi'ni etkilemeye dahi çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Aksoy, H., (1998), *Trabzon Basını (Gazeteler-Gazeteciler) 1869-1998*, Trabzon: Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Albayrak, H., (2010), *Dünden Bugüne Trabzon Basını (1869-2009), I, Trabzon, Batum, Gümüşhane, Rize, Ordu ve Samsun Basını (Gazeteler-Dergiler-Matbaalar)*, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını.

Barutçu, F. A., (2001), *Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye, I*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.

_____, (2001), *Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye, III*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.

Çapa, M., (1992), "Milli Mücadele Döneminde İstikbâl Gazetesi", *Atatürk Yolu*, 10 (3), 133-168.

Çelebi, E., (2003), "II. İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 1 (11), 199-214.

Demircioğlu, A., (1998) *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbâl Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Demircioğlu, A., (2012), "Faik Ahmet (Barutçu) Bey'e Göre Milli Mücadele'de Türk-Gürcü İlişkileri", *Atatürk Dergisi*, 1 (1), 171-199.

Ediz, İ., (2015), *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Gülmez, N., (1999), *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yenigün*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

İstikbâl

Kara, B., (2009), "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış*, 5 (3), 143-170.

Keskin, Ö. A., (2014), "Milli Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu: 'İstikbâl', *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (4), 183-198.

Kocatürk, U., (1988), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Koloğlu, O., (1993), *Türk Basını, Kuvayi Milliye'den Günümüze*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Köstüklü, N., (2002), "Milli Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), (16), 168-182, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Öztoprak, İ., (2014), *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Öztoprak, İ., (2006), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Pallis, A. A., (1995), *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Selek, S., (1987), *Anadolu İhtilâli*, C. II, İstanbul: Kastaş Yayınları.

Smith, M. L., (1978), *Anadolu Üzerindeki Göz*, Çev. Halim İnal, İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Tansel, S., (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yormaz, Elif, "Rize Gazetesi'ne Göre Rize'de Ekonomik Durum (1931-1942)", Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/5, ss.121-139. DOI: 10.31765/karen.438362

RİZE GAZETESİNE GÖRE RİZE'DE EKONOMİK DURUM (1931-1942)*

Elif YORMAZ**

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
E-Posta: elifyormaz@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3989-9298

Anahtar Kelimeler: Rize, çay, portakal, hayvancılık, dokuma

* Araştırma makalesidir.

Gönderim Tarihi: 16.04.2018

Kabul Tarihi: 17.05.2018

Öz: Rize gazetesi, Rize vilayetinin ilk gazetesi olduğundan bölge için oldukça önemli bir yere sahiptir. Gazetede yer alan haberlerden bölgede yaşanan olaylar dışında, yurt ve dünyada meydana gelen olaylar da takip edilebilmektedir. Bu çalışmada, gazete üzerinden bölgenin ekonomik durumu, geçim kaynakları, gelişen tarım şartları ve ortaya çıkan yeni tarım alanları, çayın bölgeye geliş süreci ve hükûmetin bu konuda verdiği destekler incelenmiştir. Bununla birlikte konuyla ilgili geçen haberlerdeki bilgiler başka kaynaklardan teyit edilmiştir. Yine de gazetede yer alan haberler, çalışmanın esas kaynağını oluşturmaktadır. Rize vilayetinde halkın yaşamış olduğu zorluklar, yol sıkıntısı, hastalıklar, bölgenin engebeli yapısı, erkek nüfusun şehir dışında çalışmaya gitmesi bölge ekonomisini olumsuz etkileyen sebeplerdir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Rize vilayeti, kendi ekonomisini geliştirmeyi başarabilmiştir. Rize vilayetinde yaşanan tüm ekonomik sorunlar ve diğer önemli gelişmeler çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu alanda bölgenin gelişmesine katkıda bulunan önemli isimlerden biri olan Zihni Derin'in de yaptığı çalışmalar unutulmamıştır. Rize'ye çayı getiren ve çayın babası olarak bilinen Zihni Derin bugün dahi Rize halkı için oldukça önemli bir yere sahiptir.

ECONOMIC SITUATION IN RIZE ACCORDING TO THE RIZE GAZETTE (1931-1942)

Abstract: Journal of Rize, since Rize province is the first journal has a very important place for the region. Apart

from the events that took place in the region, events coming from the country and the world can be followed from the journal. In this study has been examined economic situation of the region, livelihoods, developing agricultural conditions and emerging new agricultural areas, arrival process of tea and the government's support for this issue. At the same time, news on the subject controlled from other sources. Nevertheless, news in the journal is the main source of study. In the Rize province are the reasons that adversely affect the regional economy difficulties people have experienced, absence of road, diseases, rugged structure of the region, men went to work outside the city. However despite all these negatives Rize province be able to develop its own economy. All economic problems and important developments in Rize province constitute the subject of our work. In this regard of the most important names contributing to the development of the region, Zihni Derin's work has not been forgotten. Zihni Derin, who brought tea to Rize and known as the father of tea, even today has a very important place for the people of Rize.

Keywords: Rize, tea, orange, farming, weaving

Giriş

Rize'de ilk matbaa ve gazete Mustafa Cavaş tarafından Rize matbaası ve gazetesi adıyla 1931 yılında hizmete girmiştir. Bundan önce 1926 yılında yayınlanmış olan Yeni Ay Dergisi bölgenin ilk yayın organı olsa da dergi İstanbul'da basılarak bölgede dağıtılmıştır. Bununla birlikte Trabzonlu Hüseyin Avni Bey tarafından çıkarılan bu dergi yalnızca dört sayı yayımlanabilmiştir.¹

Rize'de uzun süre yayın hayatına devam eden ilk gazete olan Rize, 1 Haziran 1933'te yayımlanan 94. sayısında Çoruh ismini almış ve 3 yıl boyunca bu ismi kullanmıştır. Gazetenin adının değişmesi 1 Haziran 1933'te "Lağvedilen ve Birleştirilen Vilayetler Hakkında Kanun" gereğince Rize'nin Artvin'le birleştirilerek Çoruh adını almasıyla² ilgilidir. Gazetenin Çoruh ismi ise 25 İkinci Kanun 1936'da yayımlanan 227. sayısında tekrar değiştirilerek eski adı olan Rize'ye dönüştürülmüştür.

1931-1942 yılları arasında haftada bir gün yayınlanan gazete toplamda 547 sayı çıkmıştır.

Bir vilayet gazetesi olan Rize, yayın içeriği bakımından ulusal bir niteliğe sahiptir. Nitekim gazete, Rize

¹ Yormaz, 2016: 8.

² Çapa, 2016: 297.

vilayetinde meydana gelen olaylar dışında yurtiçi ve yurtdışında yaşanan olaylara da önemli bir yer ayrılmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte gazetede yurtdışı haberlerinde önemli bir artış görülmektedir. Cephelerde yaşanan gelişmeleri, savaşın gidişatını gazetede yer alan haberlerden rahatça görebilmekteyiz.

1. Rize'nin Ekonomisi

Rize gazetesinde en fazla yer alan haber konularından biri bölge ekonomisidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Rize'deki yol sıkıntısı sorunu, bölgedeki ticari faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir. Tüm ticari faaliyetler deniz yolu vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Karadeniz'in dalgalı yapısı ticari faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiş ve beklenen faydayı yeterince sağlayamamıştır.³ Bunun sebebi Karadeniz'in yılın büyük bölümünde dalgalı olmasıdır. Bölgenin tek destek sandığı olan Ziraat Bankası, ticari yatırımcıya kredi sağlamadığından ve bölgedeki esnaf arasında da ticari ortaklık kurulamadığından bölgedeki ticari ve iktisadi hayat gelişme gösterememiştir.⁴

Hem bölgede yaşanan yol sıkıntısı hem de tüccarlar arasında kurulamayan ortaklıklar nedeniyle 1930'lu yılların başında Rize'deki ticari durum bölgenin aleyhine gelişmiştir. Ancak bölge dışındaki şehirlerden özellikle İstanbul'da yaşayan Rizeli vatandaşlardan bölgeye gönderilen maddi yardımlar, bu olumsuz durumu bir nebze düzeltmiştir.⁵ Bununla birlikte bölgede 1932⁶ yılında Rize'yle İspanya arasında serbestçe ihracat yapılmasının sağlanması⁷ bölge ekonomisine canlılık getirmiştir. O yıl bölgede Ekim ayından Aralık ayının 19'una kadar iskeleden 25615 kilo elma, 17289 kilo kabuklu ceviz, 12890 kilo kabuklu fındık, 98621 kilo fasulye, 1505 kilo ağaç kavunu, 2597 sandık mandarin, 2279 sandık ve 6900 kilo portakal ihraç edildiği gazetede belirtilir.⁸

³ Şevket Hülûsi, "Rizde sermaye hareketleri", *Rize*, (10.12.1931), 2.

⁴ Şevket Hülûsi, "Sermaye hareketleri", *Rize*, (10.12.1931), 6.

⁵ "Rize'nin Tabii, Beşeri, İktisadi Coğrafyası", *Rize*, (25.02.1932), 6.

⁶ 1932 yılının son ayından itibaren Rize bölgesinde tuz sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bölgenin bu tuzsuzluk sorunu 4 ay boyunca devam etmiş ve Mart 1933'te bölgeye yedi bin çuval tuz gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. "Tuz geldi", *Rize*, (23.03.1933), 5.

⁷ "İspanyaya serbest ihracat yapılacak", *Rize*, (17.11.1932), 3.

⁸ "İhracatımız", *Rize*, (22.12.1932), 4.

Tüm bunların dışında, bölge ekonomisindeki pahalılık, Rize’de yaşayan vatandaşları zor duruma sokmuştur. Fiyatların sürekli artış göstermesi, zaten az sayıda bulunan esnaf arasında rekabet olmaması, halkı ve özellikle devletten maaş alan memurları olumsuz etkilemiştir. Rize Ortaokulu’nda Türkçe öğretmeni olan Sıtkı Can⁹ bu konuda yazdığı yazıda çarşı, pazarlarda fiyatların çok pahalı olduğunu, az sayıdaki esnaf arasında rekabet olmadığını ve fiyatların her yerde aynı olduğunu belirtmiş, diğer illere oranla bölgedeki fiyatların daha fazla olduğuna değinmiştir. Öyle ki bölgede sarımsak fiyatı şeker fiyatının iki buçuk katına kadar çıkmıştır. Bölgeye her şeyin dışardan geldiğine de değinen Sıtkı Can, aile bireylerini zor durumda bırakan piyasaların denetlenerek halkın birkaç kişinin eline bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰

Bölge piyasasındaki pahalılığa karşı Trabzon Tütün İnhisar Baş Müdürlüğü, Rize halkının ihtiyaçlarının daha uygun fiyatlara karşılanabilmesi için köylülere mahsus tütünlerin, vilayetlere uzak olan bölgelerde de satılması amacıyla ucuz sigara ihdas etmeye başlamıştır.¹¹ Yine tek parti iktidarı döneminde, zaman zaman hayatı ucuzlaştırmak amacıyla tedbirler alınmıştır. İskele vergilerinde yapılan indirim, ekmek narhının ucuzlaması gibi kararlar buna örnek teşkil etmektedir. Et ve ekmek fiyatlarında artış ve inişler sürekli yaşanmaktadır. Özellikle havaların soğuması bölgede et ürünleri fiyatının artmasına sebep olmuştur.¹² 1939 yılında et narhı kaldırılarak, ucuz et satışları serbest bırakıldı.¹³

1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren Rize bölgesindeki ekonomik hayatın biraz daha canlandığını söylemek mümkündür. Bölgedeki ekonomik hayatı canlandıran en önemli etken, bölgede çay tarımının yaygınlaşmasıdır. Rize’de çay tarımının gelişmeye başlamasıyla birlikte, hükümet bölgede 1938 yılında dört çay fabrikası kurmaya karar vermiş ve bunun için girişimlere başlamıştır. Ziraat Bakanlığı, yeni

⁹ 1905 yılında Ordu’da doğan Sıtkı Can, 1931’de Rize Ortaokulu’na Türkçe-Edebiyat öğretmeni olarak atanmıştır. Rize Halkevi Edebiyat komitesinde görev alan etkin üyelerden biridir. “Doğunun Sesi” adıyla yayımladığı kitapta şiirlerine yer vermiştir. Bunun yanında Halkevi’nde değişik alanlarda verdiği konferanslar Rize Halkevi Yayınları tarafından “Birkaç Söz Birkaç Satır” başlığı altında yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Dizman, ty: 17.

¹⁰ Sıtkı Can, “İlimizde Hayat Bahahlılığı”, *Rize*, (30.05.1936), 4-5.

¹¹ “Ucuz sigaralar”, *Rize*, (28.07.1932), 5.

¹² *Rize Gazetesi* 496 ile 509 sayıları arasında, haftalık un ve ekmek fiyatlarını düzenli olarak yayımlamıştır.

¹³ “Et narhı kaldırıldı ucuz satış serbesttir”, *Rize*, (22.07.1939), 2.

bir çay kanunu yapılmasını bu sırada gündeme getirmiştir.¹⁴ Bunun dışında aynı yıl Pazar’da bir elma fabrikasının da temeli atılmıştır.¹⁵

Tüm bu ticari faaliyetler dışında ekonomik refahı arttırmak amacıyla tüm yurttaki gibi Rize’de de halk, millî tasarrufa ve yerli malı kullanmaya teşvik edilmiştir. Bu sebeple yerli malı haftası bölgede ön plana çıkarılmıştır. Rize gazetesi de bu alandaki çalışmalara önemli destek vermiştir. “Kazanç ve Kazanmak”, “Kazanç ve Harcama Bilgisi”,¹⁶ “Tasarruf Ne Demektir”, “İktisadi Terbiye”,¹⁷ “Yerli Malı ve Gençlik”,¹⁸ “Yurtta Yapılan ve Yurtta Yetişene Kıymet Vermeliyiz”,¹⁹ “Kendimizi İktisadi Terbiyeye Alıştıralım”²⁰ gazetesinin tasarruf ve yerli malı alanındaki başlıklarını oluşturur. M. Nimeti yazdığı makalede bölgedeki arazi bozukluğunun bahane edilmemesini, buralara meyve ağaçları dikilebileceğini ve İstanbul’a Rize bezi, peştamal, sepet, iskemlelerin gönderilerek kazanç sağlanabileceğini vurgulamaktadır.²¹ Dr. İsmail Ferit ise yayınladığı makalede, ihtiyaç olarak gerekli olan şeylerin alınması, zorunlu olmayan şeylerin ise alınmayarak tasarrufun hem tanımını yapmış hem de tasarrufu özendirme çalışmıştır. Yine ithalat ve ihracatın tanımı yapılmıştır. “Eğer insan zengin olursa hükümette zengin olur, millette zengin olur. Eğer insan fakir olursa hükümet fakir olmaya mahkûmdur. Yol, köprü olmaz, gerektiğinde hastane olmaz” diyerek tasarrufun önemine vurgu yapmıştır.²² Yerli malı kullanımı ve tasarrufa verilen önemi vurgulamak için şiirler de yazılmıştır.²³

Bölgedeki ekonomik yaşamı, gazete haberleri ve gazetede yer alan yazılar üzerinden değerlendirdiğimizde ekonomik hayatın, gelişen tarım, ticaret ve hayvancılık faaliyetleriyle birlikte ilerlediği kanaatine varabiliriz.

¹⁴ “Dört çay fabrikası kurulacak”, *Rize*, (02.04.1938), 2.

¹⁵ “Pazarda elma fabrikasının temeli atıldı”, *Rize*, (09.07.1938), 3.

¹⁶ M. Kâzım, “İktisadi düşüncelerden: Kazanç ve Harcama Bilgisi”, *Rize*, (12.11.1931), 1.

¹⁷ Şevket Hulûsi, “İktisadi Terbiye”, *Rize*, (17.12.1931), 1.

¹⁸ Şevket Hulûsi, “Yerli Malı ve Gençlik”, *Rize*, (04.02.1932), 2 - 3.

¹⁹ Sıtkı, “Yurtta Yapılan ve Yurtta Yetişene Kıymet Vermeliyiz”, *Rize*, (08.12.1932), 1 - 2.

²⁰ Sıtkı, “Kendimizi İktisadi Terbiyeye Alıştıralım”, *Rize*, (15.12.1932), 1 - 2.

²¹ M. Nimeti, “İktisadi düşüncelerden: Kazanç ve Kazanmak”, *Rize*, (27.08.1931), 1.

²² İsmail Ferit, “Tasarruf Ne Demektir?”, *Rize*, (10.12.1931), 3 - 6.

²³ Aka Gündüz, “Kumbara”, *Rize*, (08.12.1932), 2.

2. Hayvancılık

Rize vilayetinin önemli geçim kaynaklarından biri hayvancılıktır. Ancak bölgenin coğrafi yapısı, arazinin engebeli ve ağaçlarla kaplı olması sürü hayvancılığının gelişmesine engel olmuştur.²⁴ Bu nedenle bölge insanı, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ahır hayvancılığıyla uğraşmıştır.

Rize vilayetinde en çok beslenen hayvan sığır olmakla birlikte²⁵ koyun ve kıl keçisi de bölge halkı tarafından yetiştirilmektedir.²⁶ Vilayette yetiştirilen inek ve koyunun etinden, sütünden yararlanılmış, bölge kadınları bunlardan yağ ve peynir yaparak geçimini sağlamıştır. Hayvanların derisi ve keçi kılından da ekonomik gelir elde etmişlerdir.²⁷ Rize’de yetiştirilen diğer hayvanlar arasında at, katır ve az sayıda manda ve eşek bulunmaktadır.²⁸

Bulut, hazırlamış olduğu tezinde, büyükbaş hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğunu bunun yanında kümes hayvancılığının da oldukça yaygın olduğunu, hatta 1926 – 1927 yılları arasında yumurta ticaretinin Rize’deki başlıca geçim kaynaklarından biri olduğunu belirtmektedir.²⁹ Ancak Rize gazetesinde tavuk gibi kümes hayvanlarının az sayıda yetiştirildiğinden bahsedilmektedir. Kümes hayvanları yetiştiriciliği yoğun olarak Pazar kazasının Hemşin nahiyesinde yapılmaktadır.³⁰

Konuyla ilgili verilen bu iki ayrı bilgiye göre kümes hayvancılığının Rize’de gerileme göstermiş olduğu düşünülebilir. Rize gazetesinin yazarları, bölge halkını tavuk yetiştirilmesi konusunda bilgilendirmeye çalışmışlardır. Bu amaçla gazetede ele alınan “Otomatik Kumbara” adlı yazıda tavuğun ekonomik faydasının çok olduğu, sadece etinden değil yumurtasından yararlanılabileceği anlatılmıştır.³¹

Rize vilayetinde hayvan ithalat ve ihracatı da yapılmıştır.³² Rize’yle bir ara birleşip Çoruh adını alan ve

²⁴ Rize Valiliği, 1973: 160.

²⁵ Bölgede vergiye bağlı olan sığır sayısı 1931’de 41.465, 1932’de 52.045, 1933’de 48.997, 1936’da 60.435, 1937’de 61.066, 1938’de 66.498, 1939’da 66.846’dır. (Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1938: 194.)

²⁶ Bölgedeki koyun ve kıl keçisi sayısı 1931-1938 arasında 15-20 bin civarında değişiklik göstermektedir. (DİE, 1938: 194.)

²⁷ Arer, 1969: 167.

²⁸ DİE, 1932: 207.

²⁹ Bulut, 2013: 54.

³⁰ M. Kâzım, “Umumi Bir Bakış: 2 Hayvanlarımız”, *Rize*, (14.01.1932), 2.

³¹ Niyazi, “Otomatik Kumbara”, *Rize*, (21.01.1932), 1 - 2.

³² “Hayvan ithalat ve ihracatı”, *Rize*, (21.01.1932), 5.

daha sonra tekrar ayrılan Artvin bölgesinde ise hayvan ihracatı Rize’ye göre daha az miktardadır. Bölgede yetiştirilen hayvanlar at, katır, eşek, manda, öküz, inek, koyun ve keçidir.³³ Artvin bölgesinde yetiştirilen hayvan sayısı 1931-1932 yıllarında Rize’den daha fazladır.³⁴

Rize’de hayvancılık, çay tarımının yapılmadığı iç kesimlerde daha yaygın olarak yapılmaktadır. Çay yetiştirilen yerlerde ise çaylıkların gübrenmesi ve halkın peynir, yağ gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında hayvanlardan faydalanılmıştır.³⁵

Rize’de hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkileyen en önemli sebeplerden biri hayvanlar arasında görülen bulaşıcı hastalıklardır. Hayvanlarda kuduz, ruam, sığırlarda görülen verem, antraks ve şarbon gibi salgın hastalıklar zaman zaman insanlara da bulaşabildiğinden farklı sorunlara yol açmıştır. Hastalığa yakalanan hayvanlar, baytarlar tarafından tedavi edilmiş, tedavi edilemeyecek olanlar çoğunlukla imha edilip derin çukurlara gömülmüştür. Böylece bulaşıcı hayvan hastalıklarının vilayette yayılmasının önüne geçilmiştir. Hayvancılıkla uğraşan ve hayvanları telef olan vatandaşların zararını ise devlet karşılamıştır.³⁶

Rize vilayeti hayvancılık açısından Doğu Anadolu Bölgesi kadar gelişmemiştir. Yine de bölgenin önemli geçim kaynaklarından biri olmayı başarmıştır. Özellikle sığır, bölgenin ihtiyacını karşılayan en önemli hayvandır.

3. Dokumacılık

Rize dokumacılığı her zaman ayrı bir öneme sahiptir. Ancak I. Dünya Savaşı’ndan önce ünü Hindistan’a kadar ulaşan Rize dokuması, Cumhuriyet’in ilk yirmi yılında sadece birkaç ailenin geçimini sağlamakla sınırlı kalmıştır. Dokumacılığın Ticaret Odası ve belediye tarafından teşkilatlandırılmaması onu unutulmaya sevk etmiştir.³⁷ 1941 yılından sonra ise dokumacılığın, tekrar canlanmaya başladığını görürüz.

³³ Çiçek, 2013: 143.

³⁴ DİE, 1932: 204.

³⁵ Rize Valiliği, 1968: 161.

³⁶ “Ruamdan hayvanları öldürenlere ikramiye verildi”, *Çoruh*, (07.02.1935), 5.

³⁷ Ziya Işıkdemir, “Yerli dokumacılık ihya edilmeli ve memleket bundan faydalanmalıdır”, *Rize*, (22.02.1941), 1.

20. yüzyılın başlarında Rize’de dokumacılığın gelişmiş olan dalları vardır. Bunlar; Rize bezi olarak bilinen keten bezi ve peştamaldır. Bunlardan keten bezinin değeri sönmüşse de diğeri canlı kalmayı başarmıştır.³⁸

Bölgede dokumacılık alanında önemli bir yere sahip olan Rize bezi, daha çok Arabistan ve Bağdat’a gönderilmekteydi. Ancak Avrupalılar, Arapların bu ihtiyaçlarını taklit mallarla sağlayarak Rize bezinin piyasa değerini düşürmüştür. Bununla birlikte peştamalcılık yükseliş göstermiştir. 1932 yılına gelindiğinde, Rize’de 1000 adet peştamal tezgâhı olduğu görülmektedir.³⁹

Rize dokumacılığı kendir, ipek, keten ve yün üzerine gelişme göstermiştir. Rize’de dokumacılığın ana maddesini kendir lifi oluşturmaktadır. Kendir dokumak için kullanılan kendir, kendir ipliği bükme işi ve dokuma tezgâhları Rize bölgesinden temin edilmekteydi.⁴⁰ Rize bölgesinde iklimin az güneşli ve yağış miktarının çok olması, kendir liflerinin sertleşmesine ve nişastalaşmasına engel olmaktadır. Bu sayede Rize’de yetişen kendirden dayanıklı ince iplik bükülebilmektedir.⁴¹ Kendirden yerli bezi, sofraya ve yatak takımları, perdelik takımlar imal edilmektedir.⁴² İpliklerin el tezgâhlarında dokunmasıyla yapılan feretiko bezinden çoğunlukla iç çamaşırı, gömlek, sargı bezi, boyama ile şalvar, mendil, peşkir,⁴³ şal, keten bezi, çarşaf yapılmaktadır. Yüksek oranda ter emme özelliğine sahip olan bu dokumalar pamuklu kumaşlara göre daha dayanıklı olduğundan sıcak bölgelerde özellikle Suriye, Hicaz, Irak, Mısır ve Hindistan gibi yerlerde bilinmekteydi.⁴⁴ Ancak bölgedeki keten işlerinin organize edilememesinden dolayı devamlı bir ticaret ağı geliştirilememiştir.⁴⁵

1938 yılında düzenlenen İzmir Fuarı’nda sergilenen Rize dokumalarının önemli bir ilgi uyandırdığını

³⁸ “Rize’nin Tabii, Beşeri, İktisadî Coğrafyası”, *Rize*, (25.02.1932), 5.

³⁹ “Rize’nin Tabii, Beşeri, İktisadî Coğrafyası”, *Rize*, (25.02.1932), 5.

⁴⁰ Ziya Işıkdemir, “Rizede Dokumacılık – Tezgâhlar Niyazi Ağun iplik bükme makinesi”, *Rize*, (01.03.1941), 1.

⁴¹ Arer, 1969: 247.

⁴² Ziya Işıkdemir, “Yerli dokumacılık ihya edilmeli ve memleket bundan faydalanmalıdır”, *Rize*, (22.02.1941), 1.

⁴³ Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü, 1995: 2.

⁴⁴ Özdoğan, 2004: 157.

⁴⁵ Ziya Işıkdemir, “Rizede Dokumacılık – Tezgâhlar Niyazi Ağun iplik bükme makinesi”, *Rize*, (01.03.1941), 1.

görmekteyiz.⁴⁶ Yerli ipek ise 1941’e doğru talep görmeye başlar.⁴⁷

Rize’de geçmişten 1941’e kadar olan süreçte iki bine yakın kendir, keten, şal, melez (yerli ipek) ve peştamallık işlerine ait tezgâh bulunmaktadır.⁴⁸ Artvin vilayetinde ise bu tarz zanaat işleri sınırlıdır. Keçi ve koyun yününden elde edilen şal, sicim, çorap, çadır gibi ürünler köylünün kendi ihtiyacını karşılayacak kadardır.⁴⁹

Rize’nin dokumacılığının yeniden canlanmaya başlamasıyla birlikte, yeni buluşlar da ortaya çıkmıştır. Niyazi Ağu’nun tasarlamış olduğu iplik makinesi oldukça ilgi görmüş, Niyazi Ağu Ankara’ya kadar gitmiştir.⁵⁰

Rize gazetesinin 7, 14, 21, 28 Şubat ve 7 Mart 1942 tarihli nüshalarına baktığımızda Rize Sanayi ve Ticaret Odası’na bağlı 29 tüccar ve esnafın dokumacılıkla uğraştığını görmekteyiz.

Rize dokumacılığını organize bir hale getirmek ve dokumayla uğraşanlara imkânlar sunmak için bazı çalışmalar yapılmıştır. Rize gazetesinin 28 Haziran 1941 tarihli nüshasında yer alan ilanda dokuma tezgâhı sahibi olan ya da başka bir tüccarın tezgâhını çalıştıran kişilerin, Rize Ticaret ve Sanayi Odası’ndan vesika almaları gerektiği duyurulmuş, tezgâhlar için verilecek olan ipliklerin yalnızca bu vesika ile alınabileceği belirtilmiştir.⁵¹ Ayrıca 1942 yılında Rize Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi ismiyle bir kooperatifin kurulmuş olduğunu görmekteyiz.⁵²

4. Tarım

Rize denilince akla gelen en önemli şeylerden biri meyvedir. Bölge geçimini çoğunlukla meyve ticaretinden sağlamaktadır. 1931 yılında bölgedeki halkın %98’i çiftlikle uğraşmaktadır. Ancak bölge halkının

⁴⁶ Özdoğan, 2004: 157.

⁴⁷ Ziya Işıkdemir, “Rizede Dokumacılık – Tezgâhlar Niyazi Ağun iplik bükme makinesi”, *Rize*, (01.03.1941), 1.

⁴⁸ Ziya Işıkdemir, “Rizede Dokumacılık – Tezgâhlar Niyazi Ağun iplik bükme makinesi”, *Rize*, (01.03.1941), 1.

⁴⁹ Çiçek, 2013: 144.

⁵⁰ Ziya Işıkdemir, “Rizede Dokumacılık – Tezgâhlar Niyazi Ağun iplik bükme makinesi”, *Rize*, (01.03.1941), 1.

⁵¹ “El ve dokuma tezgâhlarına verilecek vesikalar hakkında”, *Rize*, (28.06.1941), 4.

⁵² “İlân”, *Rize*, (02.05.1942), 2.

meyveyi pazarlama konusunda yeterli tecrübesi olmadığından şehir dışına yapılan satışların hem miktarı hem de ücreti düşük olmuştur.⁵³ Bu konuya ayrıntılı olarak değinmeden önce Rize’de yetiştirilen meyveler hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Rize’de çok çeşitli meyve türleri yetişmektedir, fakat bunlar arasında bölge ekonomisine katkı sağlayan meyveler portakal, mandalina elma, ceviz, fındık ve kestaneyle sınırlıdır. Bölge en çok geliri ise portakaldan elde etmektedir. Bunu mandalina ve elma takip eder. Bölgenin yetiştirdiği bu ürünler, yukarıda da belirtildiği gibi, köylünün bilmemesi ve usulüne göre alıcıya sunamaması sebebiyle düşük fiyata satılmaktadır. Ambalajlama, meyveleri cinslerine göre ayırma gibi konularda bilinçsiz olan halk, meyve ticaretinden elde etmesi gereken kârı uzun süre sağlayamamıştır.⁵⁴

Bölgede meyve dışında fasulye, mısır, patates kenendir, arpa gibi ürünler de yetiştirilmektedir.⁵⁵ Özellikle mısır, üretim bakımından bölgede önemli bir yere sahipti. Çay tarımı yaygınlaşmadan önce Rize halkının en önemli geçim kaynağı olan mısır, çayla birlikte önemini zamanla kaybetmiş ve mısır tarlaları çay bahçelerine dönüştürülmüştür.⁵⁶

Rize bölgesinde meyveleri ve sebzeleri vuran hastalıklar, domuzların tarlalara verdikleri zarar bölge halkını çoğu zaman zor duruma düşürmekteydi. Özellikle 1935 yılında narenciye ve sebze bahçelerinde, kulağakaçan forfikulaorikularii denilen böcek, fasulye, marul yaprakları ve narenciyelerin yapraklarını yiyerek, köylülerin bahçelerine zarar vermiştir. Bunların öldürülmesi için gerekli olan bilgiler gazetenin 199. sayısındaki haberde yer almıştır. Buna göre; böceğe sevdiği rutubetli ve gölgeli yerler temin edilmeli, buraya gelen böcekler toplanıp toprağa gömülmelidir.⁵⁷ Bunun dışında Rize’de narenciye hastalıklarının en önemli sebebi koşnil türünden böceklerdir. Bunların ayrı ayrı sınıfları vardır. Torbalı (pamuklu) koşnil olarak sınıflandırılan grup Rize’deki bahçelerde görülmeye başladığında, Ziraat Müdürü Hilmi Alova, gazetede konu hakkında bir

⁵³ Şevket Hulûsi, “Rize Meyva Ticareti”, *Rize*, (5.11.1931), 1.

⁵⁴ Şevket Hulûsi, “Rize Meyva Ticareti”, *Rize*, (5.11.1931), 1.

⁵⁵ “Mahsul vaziyeti”, *Çoruh*, (29.10.1934), 4.

⁵⁶ Rize Valiliği, 1968: 159 – 160.

⁵⁷ “Narinciye ve sebze bahçelerinde çıkan hastalıkların tedavisi”, *Çoruh*, (27.06.1935), 4.

yazı yazarak, bu böceklerin çok hızlı çoğaldığını ve önü alınmazsa tüm Rize’deki bahçeleri saracağı uyarısında bulunmuştur. Alova, bu hastalığın ilacı olmadığını, bundan kurtulmanın yalnızca koşnile düşman olan başka bir böcek (noviuscardinalis) mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bu böceğin çoğalması, koşninin çoğalmasından çok daha fazla olduğundan birkaç ay içinde bu hastalıktan kurtulmanın mümkün olacağını vurgulamıştır.⁵⁸

Gazeteden incelenen 1931 - 1942 arasındaki dönemde Rize bölgesinde tarım, devamlı olarak gelişme göstermiştir. Başlangıçta satışa uygun şartlarda sunulmadığı için çok kâr getirmeyen mandalinaların, 1934 yılına gelindiğinde oldukça etkili bir ticari unsur hâline geldiği görülmektedir. Bu dönemde mandalinalar, İstanbul’a kadar ihraç edilmeye başlanmıştır. Satışın gelişmesinde ambalaj tekniği ve mandalinaların cinslerine göre gruplara ayrılması etkili olmuştur.⁵⁹ Fakat yine de meyveler, değeri fiyatında satılamamıştır. Bunun sebebi Rize’de çiftçiyi koruyan kooperatiflerin bulunmaması, yerine köylüyle alıcı arasında aracılardan bulunmasıdır.⁶⁰ 1938 yılına gelindiğinde bu alanda kooperatiflerin oluşturulmuş olduğunu görmekteyiz. Nitekim Rize Merkez’de portakal üreticileri ürettikleri portakalların satışını gerçekleştirmek için Rize Portakal Tarım Satış Kooperatifi adı altında örgütlenmişlerdir.⁶¹

Bölgede tarımı geliştirmek amacıyla ziraat odalarının kontrolü altında ihtiyacı olan vatandaşlara mandalina, portakal, limon fidanları dağıtılmıştır. Rize gazetesinden öğrendiğimize göre, fidan yardımları 1931 yılından itibaren her yıl halka sunulan bir hizmet haline gelmiştir.⁶² Bunun dışında Ziraat Bankası alım gücü olmayan halka veresiye mısır vermiştir. İlk olarak 1937 yılında gerçekleşen bu faaliyet, 1938 ve 1939’da da aynen devam etmiştir.⁶³

1939 yılından sonra Rize’de önemi artan başka bir mahsul de pirinç olmuştur. Ancak pirincin ayıklanmasında kullanılan yöntem pirinçlere zarar verip pi-

⁵⁸ Hilmi Alova, “Narenciye Hastalıkları ve Mücadele Usulleri”, *Rize*, (14.02.1942), 1.

⁵⁹ “Güzel mandarinlarımızın satışı heraretle devam ediyor”, *Çoruh*, (22.11.1934), 4.

⁶⁰ Sıtkı Can, “Kazananlar ve kazandıranlar”, *Çoruh*, (28.11.1935), 1.

⁶¹ “Rize Portakal Kooperatifi idare heyeti seçildi”, *Rize*, (20.08.1938), 1.

⁶² “Ziraat fidanlığının faydası”, *Rize*, (17.12.1931), 3.

⁶³ “Ödünç mısır verilecek”, *Rize*, (15.04.1939), 1.

rinçleri kırdığından, pirincin piyasa değeri düşüktür. Çeltikten pirinci ayırmak için icat edilen makineleri alabilmek için köylüye gerekli olan para Ziraat Bankası tarafından sağlanmıştır.⁶⁴

Rize gazetesinde her alanda olduğu gibi tarım alanında da halkı bilinçlendirmek amacıyla önemli yazılar kaleme alınmıştır. “Meyvelerin toplanmasındaki usuller”,⁶⁵ “meyveler nasıl korunur”,⁶⁶ “meyvelerin ambalaj ve satış mahallerine sevki”,⁶⁷ “portakal ve mandalinaların en mühim tufeyli hastalıkları”,⁶⁸ “narenciye hastalıkları ve mücadele usulleri”⁶⁹ gibi başlıklar altında köylü yararına pek çok faydalı bilgiye yer verilmiştir. Bu yazılar genellikle Rize bölgesinde yaşayan ya da bölgede görevli kişiler tarafından (Ziraat Vekili gibi) kaleme alınmıştır. Bunun dışında diğer gazetelerden aktarılan yazılara da yer verilmiştir. Mesela Muhit Mecmuasından alınan “Portakalcılık” yazısında Dört Yolcu portakal kralı olarak bilinen Ahmet Bey’le yapılan görüşme gazetesinin sayfalarına aktarılmış ve portakal yetiştirme yöntemleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır.⁷⁰ Bununla birlikte, “Narenciye Ziraatı (Citrus)”⁷¹ adlı yazıda da portakalın tarihçesi ve kökeninin nereye dayandığı bilgisine yer verilmiştir. Rize’nin ticari geçim kaynağı olan portakal, bölge için çok önemlidir. “İlimizin biricik ürününün (mahsul) geleceği düşünülmesi” adlı yazıda ise, mandalinaların erken toplanmasının zararları anlatılmakta ve köylünün bu hususta dikkat etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁷²

Gazete son yıllarına doğru, vilayet halkına daha faydalı olabilmek amacıyla tarıma yönelik yazılara daha çok yer vermiştir. Gazetede 7 hafta boyunca devam eden “fidan dikme ve bakma tarifnamesi”⁷³ adlı yazı dizisi, “çiftçilere faydalı ziraat bilgileri”⁷⁴ gibi başlıklar altında köylü bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

⁶⁴ Hilmi Alova, “Zirai bahisler”, *Rize*, (26.08.1939), 7.

⁶⁵ Hilmi, “Bahçe Sahiplerine Faydalı Öğütlerden: Meyvaların Toplanmasındaki Usuller”, *Rize*, (13.08.1931), 3 - 4.

⁶⁶ A. Hilmi, “Meyvalar Nasıl Korunur?”, *Rize*, (10.09.1931), 2 - 3.

⁶⁷ A. Hilmi, “Meyvaların Ambalajı ve Satış Mahallerine Sevki”, *Rize*, (1.10.1931), 2 - 3.

⁶⁸ Rauf Âli, “Portakal ve Mandalinaların En Mühim Tufeyli Hastalıkları”, *Rize*, (12.05.1932), 2 - 3.

⁶⁹ Hilmi Alova, “Faydalı ziraat bilgileri”, *Rize*, (07.02.1942), 1.

⁷⁰ “Portakalcılık”, *Rize*, (19.11.1931), 3.

⁷¹ Rauf Ali, “Narenciye Ziraatı (Citrus)”, *Rize*, (5.05.1932), 2 - 3.

⁷² Sıtkı Can, “İlimizin biricik ürününün (mahsul) geleceği düşünülmesi”, (5.12.1935), *Çoruh*, 2-3.

⁷³ A. Kemâl Atillâ, “Rize vilâyeti halkına faydalı bilgiler”, *Rize*, (27.01.1940), 1.

⁷⁴ Hilmi Alova, “Çiftçilere faydalı ziraat bilgileri”, *Rize*, (06.12.1941), 1.

Köylüye büyük önem veren Cumhuriyet hükûmeti, tarım alanlarını genişletmek, köylüyü bu alanlara sevk etmek amacıyla her türlü desteği sağlamıştır. Gazetede de bu amaçla ele alınan yazılardan biri “Türk Köylüsü! Sapan Başına!” adlı yazı dizisidir. Ziraat Vekili Muhlis Erkmen tarafından kaleme alınan yazıda, çiftçilik yapmanın ülke ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.⁷⁵

5. Çay

Rize bölgesinde çayla ilgili ilk ciddi teşebbüsler 1918 yılında görülmektedir.⁷⁶ I. Dünya Savaşı sonlarında Türk toprağı olan Batum ve çevresinde Halkalı Ziraat Mekteb-i Ali’si müderrislerinden Ali Rıza (Erten) tarımsal tetkiklerde bulunmuş ve burada yetişen çay, mandalina, limon, portakal gibi mahsullerin Rize ve Artvin civarında yetişebileceğini düşünmüştür.⁷⁷

Ali Rıza (Erten), yaptığı incelemeleri 1921’de Yeni Türkiye Gazetesi’nde makaleler halinde yayımlamış, bir süre sonra da Şimali Şarkî Anadolu ve Kafkasya’da Tetkikat-ı Ziraiye adıyla rapor halinde İktisat Vekâleti’ne sunmuştur. 1924’te kitap hâlinde yayımlanan bu raporda sözü edilen bitkilerin Türkiye’de yetiştirilmesinin önemini vurgulamıştır.⁷⁸

I. Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan ekonomik bunalımın ülkeyi olumsuz etkilemesinden dolayı Ali Rıza (Erten)’in hazırlamış olduğu rapor uzun süre dikkate alınmamıştır. Bu arada Rize bölgesinde bozulan ekonomi sebebiyle başka illere yoğun göçler başlamış, hükûmet de bu göçü durdurabilmek amacıyla bölgede yeni bir gelir kaynağı oluşturma ihtiyacı hissetmiştir. Ali Rıza (Erten)’in sunmuş olduğu rapor bu dönemde gündeme alınmış ve 1924 yılında Zihni Bey (Derin), Rize bölgesinde görevlendirilmiştir.⁷⁹

1921 - 1922 yıllarında Ziraat Genel Müfettişi olan Zihni Bey (Derin), Ankara’dan verdiği bir talimatla Rize’de bir fidanlık kurulmasını istemiş, kendisi de 3 Nisan 1924’te de ilk kez bölgeye gelmiştir.⁸⁰ 1 Temmuz 1924’te 27 günlük bir Batum seyahatine çıkmış, buradan özellikle mandalina, portakal, limon, fındık

⁷⁵ Muhlis Erkmen, “Köylüye faydalı bilgiler Türk Köylüsü! Sapan başına!”, *Rize*, (27.04.1940), 1.

⁷⁶ Bazı kaynaklarda 1917 olarak geçmektedir. Bk. Başbakanlık, 1998: 108.

⁷⁷ Arer, 1969: 59.

⁷⁸ Arer, 1969: 60.

⁷⁹ Başbakanlık, 1998: 108.

⁸⁰ Koyuncu, 2015: 29.

ve çay fidelerini getirerek, Rize'deki çay fidanlığına dikmiştir. Ayrıca getirdiği çay tohumlarını halk arasında istekli olanlara dağıtmıştır.⁸¹ Zihni Derin'in çalışmaları neticesinde 1924 yılında TBMM'de çıkarılan ilk çay kanunu, hararetli tartışmalar ve üç oturum neticesinde 139 kabul, 13 ret ve 2 çekimser oyla kabul edildi.⁸² Kanun her ne kadar bölge halkını çay ekimi konusunda teşvik etse de bölgede çay ekimi rağbet görmedi. Bunun en önemli sebebi çayın yaş yapraklarının alıcı bulmamasıdır.⁸³ Çay ekiminin yapılacağı alanların kızılağaçlık olması sebebiyle bu alanların sökümlü işinin yapılması için erkek gücüne ihtiyaç vardı. Ancak bölgedeki erkeklerin çalışmak için başka şehirlere gitmesi ve bölgede ağırlıklı olarak kadınların kalması çaycılığı olumsuz etkilemiştir.⁸⁴

1930 yılına kadar devam eden çay ekimini teşvik çalışmaları ilgisizlikten dolayı başarıya ulaşamadı. 1933 yılında CHP hükümeti "kendi kendine yetme" ilkesini benimseyerek bunu bir programa dönüştürmüş ve bu doğrultuda ülkede çay tarımı tekrar gündeme getirilmiştir. Organizasyonun hazırlanması sırasında iki yıl geçmiş ve 1935 yılında Ziraat Vekili Prof. Dr. Muhlis Erkmen, bir bilim heyetiyle bölgede incelemeler yapmıştır. Bu incelemeler neticesinde Rize'nin çay tarımı ve sanayisinin gelişmesine her yönden uygun olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.⁸⁵

1937 yılında Zihni Derin tekrar tam yetkiyle görevlendirildi. Çay bahçeleri yetiştirmek ve fidan üretmek amacıyla Sovyetler Birliği'nden çeşitli zamanlarda satın alınan, Gürcistan (Batum) kökenli çay tohumu, oluşturulan fidanlıklara ekilmiş ve elde edilen çay fidanları halka dağıtılarak çay üretimi yaygınlaştırılmıştır.⁸⁶ Bölgede çayın yaş yapraklarının da satın alınmaya başlanması çay tarımının gelişmesinde etkili oldu.⁸⁷

⁸¹ Rize Valiliği, 1973: 138.

⁸² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 5, İçtima 95, 4 Şubat 1340 (1924), s. 567-596.

⁸³ Arer, 1969: 63.

⁸⁴ Koyuncu, 2015: 31.

⁸⁵ Zihni Derin 1924'te Batum seyahati dönüşünde Rus sefirinden çay tarımıyla ilgili her türlü kitap ve dergileri istemiştir. Bunun dışında bir de Rus adamlarının hazırladığı Rize'de çay yetiştirilebileceğine dair bir raporun gelmesi bölgenin çay tarımına uygun olduğunu kanıtlamıştır. Bk. Koyuncu, 2015: 21, Özdoğan, 2004: 128.

⁸⁶ Kaçar, 1984: 2.

⁸⁷ "Hükümetimizin Rize halkını sevindiren kararları ve hareketleri", *Rize*, (26.02.1938), 1.

Zihni Derin’in Rize’de çay ve narenciye ile ilgili yapmış olduğu çalışmalara Rize Ticaret ve Ziraat Odası Başkanı Hulûsi Karadeniz önemli yardımlarda bulunmuştur.⁸⁸

Rize gazetesinde toplam 47 tane çaya dair haber bulunmaktadır. İlk kez 1932 yılında gazetede çay hakkında bilgi veren bir yazı yayımlanmasına rağmen bu yazıda çayın Rize’de yetiştirilip yetiştirilmemesi hakkında bir şeyden bahsedilmemektedir. Gazetede yer alan bu ilk yazı, Mildred Weigley Wood tarafından yazılan ve Ekrem Hasan tarafından Türkçeye çevrilen bir makaledir. Makalede, çayın hangi ortamlarda nasıl yetiştirildiği, kurutulma şekli, yeşil çayın elde edilmesi gibi ayrıntılı pek çok bilgiye yer verilmektedir.⁸⁹ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, çayın Rize’de yetiştirilmesi hakkında bir öneri ya da görüş içermemektedir. Bu makalede çay üreticisi olacak olan halkın ürettiği çayı ne şekilde kuru çaya dönüştürebileceği ve onu nasıl kullanması gerektiği hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir.

Gazetede çaya ait haberler ve duyurular 1939 yılından sonra daha da yoğunlaşmaktadır.⁹⁰ Haber konularını, çay tohumlarının gelmesi, çay kanunu, kanunda yapılan değişiklikler ya da çayla ilgili halkı bilgilendirici yazı ya da yazı dizileri oluşturmaktadır. “Çay tohumu ve fidanı ile çay tarlası yapmak için halka ve köylüye öğüt” gibi yazı başlıkları, halkın çay tarlaları yapmalarına yardımcı olmak ve onları teşvik etmek amacıyla verilen haberlerdir.

Çay hakkında halkı bilinçlendirmek için yazılan yazılar arasında, “Çay biyolojisi ve çay kimyası”,⁹¹ “Yapılmış çayların tasnifi”,⁹² “Çay harmanları”,⁹³ “Tuğla ve tablet çaylar”,⁹⁴ “Avrupa usulü üzere yeşil çay yapılıması”,⁹⁵ “çay yapma işlerinin kontrolü ve çay kalitesinin tetkiki”⁹⁶ gibi başlıklar yer almaktadır. Başlıklardan da anlaşıldığı gibi, halka çay yetiştiriciliği hakkında her türlü bilgi verilmeye çalışılmıştır.

⁸⁸ Arer, 1969: 61.

⁸⁹ Ekrem Hasan (Çev.), “Çay”, *Rize*, (14.04.1932), 6 - 7.

⁹⁰ Bu dönemde çay atölyelerinin sayısı arttığı için halkın ürettiği çayı satması daha da kolaylaşmış ve çay ekimi halk nezdinde hız kazanmıştır.

⁹¹ Kemal Âtilâ, “Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Biyolojisi ve Çay Kimyası”, *Rize*, (18.05.1940), 1-2.

⁹² Kemal Âtilâ, “Rize Halkına Faydalı Bilgiler Yapılmış Çayların Tasnifi”, *Rize*, (08.06.1940), 2-3.

⁹³ Kemal Âtilâ, “Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Harmanları”, *Rize*, (26.06.1940), 1.

⁹⁴ Kemal Âtilâ, “Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Tuğla ve Tablet Çaylar”, *Rize*, (22.06.1940), 1, 7.

⁹⁵ Kemal Âtilâ, “Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Avrupa Usulü Üzre Yeşil Çay Yapılıması”, *Rize*, (13.07.1940), 1.

⁹⁶ Kemal Âtilâ, “Rize Vilâyeti Halkına Faydalı Bilgiler Çay Yapma İşlerinin Kontrolü ve Çay Kalitesinin Tet-

Rize gazetesinin 233. sayısında yer alan “narinciye ve çay fidanları” başlıklı haberden anlaşıldığına göre, 1936 yılına gelindiğinde halkın çay yetiştirmeye büyük bir heves beslediği görülmektedir.⁹⁷

Rize insanını, çay yetiştiriciliği üzerine bilinçlendirmek amacıyla Halkevinde konferanslar düzenlenmiştir. A. K. Atilla'nın 10. 04. 1937 gecesinde verdiği konferansta, yapmış olduğu konuşma, gazetede dört hafta boyunca yayımlanmıştır. Atilla'nın yapmış olduğu konuşmadan, Rize'de çay bahçelerinin kurulması için hükûmetin halka kolaylıklar sağladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Atilla, her türlü kolaylık ve desteğin verileceğini, bununla birlikte halka geniş ölçüde krediler sağlanacağını belirtmektedir. Yine çay bahçesi yapacak olanlara, ücretsiz olarak çay fidanları dağıtılacağını anlatmaktadır.⁹⁸

1937 yılına gelindiğinde Rize'de “Hükûmet Fidanlığı” oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. Bu o yıl alınan 2000 kilo çay tohumunun bir kısmı halka verilirken bir kısmı da yapılmakta olan Hükûmet Fidanlığı'na ekilmiştir.⁹⁹

Hükûmetin halkı çay ekimine teşvik etmek amacıyla yaptığı çalışmalardan biri de, yaş haldeki çaya peşin para vermesidir. Dönemin Başbakanı Celal Bayar ve İktisat Vekili Şakir Kesebir, çayın yalnızca memleket ihtiyacını karşılamakla kalmaması, yurtdışına da ihraç edilmesi için çalışmalara başlamışlardı. Rize Valisi Nuri Türkkan ise bölgedeki istimlâk işleriyle ilgilenerek, çay fabrikası inşasına başlanılması için çalışmalara girişmişti.¹⁰⁰ Nitekim bu çabaların bir süre sonra olumlu sonuç vermiş olduğunu görmekteyiz.

Çay yetiştiriciliğini teşvik etmek amacıyla iyi çay yetiştirenlere para ödülü verilmiştir. Bir sezon iyi çay yetiştirenler, iki yıl çaydan ücret almışlardır.¹⁰¹

kiki”, *Rize*, (20.07.1940), 2.

⁹⁷ “Narinciye ve çay fidanları”, *Rize*, (14.03.1936), 5.

⁹⁸ “Halkevi Köşesi: A.K. Atılanın 10-4-937 Gecesi Rize Halkevinde Çaycılık hakkında verdiği konferanstır (2)”, *Rize*, (8.05.1937), 2.

⁹⁹ “Halkevi Köşesi: A.K. Atılanın 10-4-937 Gecesi Rize Halkevinde Çaycılık hakkında verdiği konferanstır (2)”, *Rize*, (8.05.1937), 2.

¹⁰⁰ “Hükûmetimizin Rize halkını sevindiren kararları ve hareketleri”, *Rize*, (26.02.1938), 1.

¹⁰¹ “İyi çay yetiştirenlere para mükâfatı verildi”, *Rize*, (4.06.1938), 1.

Türkiye’de ilk çay kanunu 1924 yılında çıktı. 1939 yılında ise hükûmetin Çay Kanununu yeniden ele aldığı görülmektedir.¹⁰² Mecliste yapılan toplantılardan sonra Çay Kanunu 1940 yılında kabul edildi.¹⁰³ Çay Kanununun uygulanması sebebiyle dönemin Ziraat Başmüsaviri Zihni Derin’e çekilen telgraf sureti ve bu telgrafa verilen cevabı aşağıya aynen naklediyoruz.

Zihni Derin Ziraat Başmüsavırı.

Rize Çay Fidanlığında

Çay kanununun Büyük Millet Meclisce kabul buyrulmuş olduğunu ve memleketimiz için hayırlı olması temennisile saygılarımızla bildiririz. Sıhhat Vekili Hulusi Alataş – Ziraat Vekili Muhlis Erkmen

Rizenin çok Sayın Valisi Kardeşimize

Çay kanununun Büyük Millet Meclisince kabul buyrulmuş olduğunu müjdeleyen Muhterem Sıhhat Vekili Hulusi Alataş ile Ziraat Vekili Muhlis Erkmen’in müşterek telgrafları suretini büyük bir sevinçle yüksek ve sevimli huzurunuzla sunarken bu işte öteden beri buradaki teşkilâtımıza vukubulan kıymetli yardımlarınızdan dolayı şükranlarımı sunar, halkı hakiki refaha ve memleketi büyük bir imara kavuşturacak olan bu değerli kanunun hayırlı ve kutlu olmasını derin saygılarımla dilerim.¹⁰⁴

1941 yılında Rize’de çaycılığın gelişmesini kutlamak amacıyla 7 Haziran’da Çay Bayramı düzenlenmiştir.¹⁰⁵ Yine bu dönemde, çay ekili alanlarda büyük bir artış görülmektedir. Çay alanları hızla artsa da henüz Türkiye’nin ihtiyacını karşılayacak hale gelmemiştir.¹⁰⁶ Fakat her geçen gün daha da gelişen Rize çayının adı, bu dönemde duyulmaya ve artık Rize bölgesinin çayı bir marka hâline gelmeye başladı.¹⁰⁷

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm ülkede olduğu gibi Rize’de de ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Özellikle de bölgede yaşanan yol sorunu, esnaflar arasında rekabetin olmaması ve büyük ortaklıkların kurulamaması bölge ekonomisini olumsuz etkileyen en önemli sebeplerdir. Bölgedeki ekonomik yapı, başka şehirlere çalışmaya giden Rizeli vatandaşların gönderdiği

¹⁰² “Yeni çay kanunu”, *Rize*, (6.05.1939), 2.

¹⁰³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 9, İnikad 32, 27 Mart 1940, 47-50.

¹⁰⁴ İki taraf arasındaki telgraf örneklerinin devamı da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Çay kanununun tatbiki dolayısıyla Sayın Sıhhat ve Ziraat vekillerimizin Rizede Ziraat Başmüsaviri Zihni Derine çektikleri telgraf suretleri”, *Rize*, (30.03.1940), 3.

¹⁰⁵ “Çay bayramı”, *Rize*, (7.06.1941), 1.

¹⁰⁶ “Çaycılık ne âlemde”, *Rize*, (21.05.1941), 2.

¹⁰⁷ Kazım Ekmen, “Rize çayı”, *Rize*, (20.12.1941), 1, 4.

yardımlarla ayakta kalabilmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Rize ekonomisi her geçen gün gelişmiştir. Bölge ekonomisinin gelişmesi için hükûmetin vermiş olduğu destek çok önemlidir. Özellikle Zihni Derin'in bölgeye çay getirmesi ve çay bahçelerinin kurulmasında yapmış olduğu çalışmalar son derece etkili olmuştur. Bugün bile bölge halkı Zihni Derin'i minnetle anmaktadır.

Bölgeye çay gelmeden önce en önemli ekonomik faaliyet meyve ticaretiydi. Ancak bölge halkı meyve ticaretinden gerekli kazancı sağlayamamıştır. Bunun en önemli sebebi Rize halkının meyveyi toplama konusunda yeterince bilgi sahibi olmamasıdır. Meyve ticaretinden gerekli gelirin sağlanması, bu alanda kooperatiflerin oluşturulmasıyla başlayabilmiştir. Bölge halkının önemli geçim kaynaklarından birini dokumacılık oluşturmaktadır. Hindistan'a kadar üzü yayılan Rize dokumacılığı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir durgunluk yaşamıştır. Dokumacılık piyasasındaki bu durgunluk 1941 ve sonrasında tekrar canlanmıştır. Hayvancılık da bölge ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Bölge engebeli bir yapıya sahip olduğundan çoğunlukla ahır hayvancılığı yapılmıştır. Özellikle sığır bölge halkının en çok yetiştirdiği hayvan olmuştur. Günümüzde de bu durum devam etmektedir. Bölge köylerinde birçok evin altında veya yakınında ahırlara rastlamak mümkündür.

Rize bölgesinde gelişme gösteren ekonomik faaliyetlerden biri olan çay Rize'yi ülkenin bir markası hâline getirmiştir. İhracatta da önemli bir yere sahip olan Rize çayı, bölge halkının en önemli geçim kaynağı haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arer, Rahmi (1969), *Türkiye'de Çaycılık ve Turistik Sosyal Kültürel Ekonomik Rize*, İstanbul: Çoker Matbaası.

Başbakanlık (1998), *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Bulut, Engin Çağdaş (2013), *Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İdari Tarihi (1923 - 1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Çapa, Mesut (2016), “Rize’nin Yakın Tarihine Bir Bakış (1923-1950)” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 293-308.

Çiçek, Rahmi (2013), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Artvin Vilayetinin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 14, 133 - 152.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1932), *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Ankara: İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1938), *İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Ankara: İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

Dizman, İbrahim (haz.), *Ordu Kültür ve Eğitim Tarihinin Unutulmaz Adı M. Sıtkı Can’a Armağan*, Ankara: Ergin Karlıbel Bilgi Vakfı Yayını.

Kaçar, Burhan (1984), *Çayın Gübrenmesi*, Ankara: Çaykur Yayınları.

Koyuncu, Recep (2015), *Bildiğini Okuyan İmam Zihni*, Rize: Çınar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği.

Özdoğan, İsmail (2004), *Rize (Merkez İlçe) Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yapısı (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi.

Rize Gazetesi

Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü (1995), *Rize El Sanatları*, Rize: Rize Halk Eğitim Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları.

Rize Valiliği (1968), *1967 Rize İl Yıllığı*, Ankara: Önder Matbaa.

Rize Valiliği (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Rize 1973 İl Yıllığı*, Ankara: Tisa Matbaası.

T.B.M.M. Zabıt Cerideleri

Yormaz, Elif (2016), *Rize Gazetesi’ne Göre Rize’de Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Halilov, Toğrul, "Nahçıvan Bölgesinin Orta Tunç Çağı Kil Kapları Üzerindeki Desenlerin Yayılım Alanı ve Anlamı Hakkında", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, ss.141-154. DOI: 10.31765/karen.438368

NAHÇIVAN BÖLGESİNİN ORTA TUNÇ ÇAĞI KİL KAPLARI ÜZERİNDEKİ DESENLERİN YAYILIM ALANI VE ANLAMI HAKKINDA*

Toğrul HALİLOV**

** Doç., Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Nahçıvan-Azerbaycan
E-Posta: x.toqrul @ gmail.com

ORCID: 0000-0002-3703-8315

Anahtar Kelimeler: Nahçıvan, Orta Tunç Çağı, Damga, Ortadoğu

* *Araştırma makalesidir.*

Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı himayesindeki Bilimin Gelişmesi fonunun mali yardımı ile gerçekleştirilmiştir – Grant № EİF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5

Gönderim Tarihi: 15.01.2018

Kabul Tarihi: 17.05.2018

Öz: Seramik mamulleri boyutu, biçimi, üzerindeki desenleri, yapıldığı malzeme ve teknolojisine göre farklılık oluşturmaktadır. Orta Tunç Çağında seramikçiliğin gelişmesinin kil kapların yapılması ile yanı sıra süslenmesine de etkisi olmuştur. Seramiklerin süslenmesinde bu sanat alanı ile uğraşan insanların sanatkârlık yeteneğiyle düşünce tarzı, dini-ideoloji görüşleri de önemli yer tutmaktadır. Nahçıvan seramikçilerinin Orta Tunç Çağında yapmış olduğu kil kaplar sofraya veya mutfak seramiği olmak üzere iki gruba ayrılıyor. Kapların süslenmesinde çeşitli geometrik desenler, hayvan ve insan resimleri kullanılmıştır. Resimler fırça ile yapılmıştır. Onlar bazen tek, bazen diğer resimlerle birlikte çizilerek basit ve bileşik konuludur. Süslemede kullanılan desenlerde seramikçilerin sanatkârlık yeteneği yanı sıra zevki, dini-ideolojik görüşleri önemli yer tutuyor. Süslemede kullanılan desenlerin bir grubu yerel özellik taşır. Bir grup desenler yaygınlık gösterir. Benzerleri Azerbaycan dışında dünyanın çeşitli topraklarında, Güney Kafkasya'da, Urmiye Havzasında, Anadolu'da ve Ortadoğu'nun birçok eski yerleşimlerinde bulunmuştur.

ABOUT THE SPREADING AREA AND MEANING OF THE PATTERNS ON THE MIDDLE BRONZE AGE CLAY VESSELS OF NAKHCHIVAN REGION

Abstract: Ceramic products vary in size, shape, patterns, material and technology. The development of ceramics during the Middle Bronze Age was also influenced to the

making of clay vessels as well as the decoration. In addition to the artistic ability of the people dealing with this art field in the decoration of ceramics, the way of thinking and religious ideological views are also important. The clay vessels that made by Nakhchivan ceramicists in the Middle Bronze Age are divided into two groups: tableware and kitchen ceramics. Various geometric ornaments like animal and human drawings were used to decorate the vessels. The drawings are worked by brushes. They are simple and combined themed by drawing sometimes alone, sometimes together with other pictures. In each pattern used in the ornamentation, ceramicists' taste, religious-ideological views are important as well as their artistic skills and it has deep meaning. A group of patterns used in the ornamentation is of a local feature. A group patterns widely spread. Their similar versions were found in various parts of the world, in Southern Caucasia, Urmia basin, East Anatolia, and many old settlements of the Middle East alongside Azerbaijan.

Keywords: Nakhchivan, Middle Bronze Age, stamp, the Middle East.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde zengin doğal ham maddelerinin olması, Neolitik (M.Ö. VII binyıl) çağından başlayarak bu topraklarda seramikçilik sanat alanının oluşması için ortam oluşturmuştur. İnsanlar tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi Orta Tunç Çağında da Nahçıvan'da seramikçilik sanat alanıyla uğraşmışlardır. Seramikçilerin yapmış oldukları pişmiş toprak mamulleri (kil kaplar, hayvan figürleri vb.) eski kavimlerin yaşam tarzını, komsu aşiretlerle ekonomik-kültürel ilişkilerini öğrenmek için kullanılan temel arkeolojik bulgulardandır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunan Orta Tunç Çağı seramikleri üzerindeki desenlerin yayılım alanını araştırmak Azerbaycan arkeolojisinin önemli konularındandır. Belirtilen konu şimdiye kadar kompleks biçimde araştırılmadığından tarafımızdan incelenmiştir. Araştırma sırasında Nahçıvan'ın Orta Tunç Çağı yerleşimlerinden bulunmuş kil kaplardan bazılarının üzerindeki desenlerin bir grubu öğrenilmiştir. Konunun bilimsel, karşılıklı biçimde incelenmesi sonucu Nahçıvan'ın Orta Tunç Çağı kültürünün özelliğini, diğer kültürlerle ilişkisini, insanların dini-ideolojik görüşleri ve diğer güncel konuları araştırmak olasıdır.

Nahçıvan'ın Orta Tunç Çağı seramik mamulleri sırasında kil kaplar çok sayıdadır. Onlar kilin rengine, yapısına ve süsleme tekniğine göre birbirinden farklı iki ana gruba ayrılırlar. Birinci grup pembe

renkli boyalı kaplar içerir. Bu tür kil kapların üretimi ve yayılması Azerbaycan arkeolojisinde “Boyalı kaplar kültürü” adı ile tanınır. “Boyalı kaplar kültürü” Nahçıvan yanı sıra Urimiya Havzası ve Doğu Anadolu’da da yaygındır. Azerbaycan’ın diğer topraklarında boyalı kaplar Nahçıvan’daki gibi fazla değildir. Veli Aliyev Kültepe II’nin stratigrafiyasına göre “Boyalı kaplar kültürü”nü dört döneme ayırmıştır.¹ Bu kültürün ilk dönemi için monokrom (bir boyalı) boyalı kaplar karakteristik olsa da sonraki dönemlerde polikrom (çok boyalı) boyalı kaplar yaygındır. Monokrom (bir boyalı) boyalı kaplarda kırmızının üzerine siyah renkle düz ve dalgalı çizgilerden oluşan çeşitli desenler çizilmiştir. Polikrom (çok boyalı) boyalı kapların üzerinde basit kompozisyonlu desenlerle yanı sıra karmaşık kompozisyonlu desenler de kullanılmıştır. Kapların üzerinin süslenmesinde dalgalı, kesik çizgiler, üçgenler, küçük daireler, insan, kuş ve hayvan resimleri kullanılmıştır. Kültepe I, Kültepe II, Şahtahtı, Nehecir, Yayı, Çalhanqala vb. arkeolojik yapılarından bulunmuş bu tip polikrom boyalı kapların bir grubu Göytepe D nin ve C nin,² Haftavantepe V, VI nin,³ Dingitepe IV’ün⁴ kültürel tabakasından bulunan bazı kaplarla benzerlik oluşturuyor.

İkinci grup seramikler, kil kaplar boyasızdır. Onların bir grubunda Erken Tunç Çağı seramiklerinde kullanılan desenlerin gelenekleri kullanılmıştır. Kapların bir grubunun üzeri Erken Tunç Çağı seramiklerinde olduğu gibi çizme, çertme teknik yöntemleriyle çeşitli geometrik desenlerle süslenmiştir. Nehecir,⁵ Kültepe II⁶ vb. arkeolojik yerleşimlerden bu tip kaplar bulunmuştur. Kültepe II yerleşiminden bulunmuş bu tip kapların çoğunun seramik imalathanelerindeki fırınlarda bulunması, onların yerli seramikçiler tarafından yapıldığını kanıtlıyor. Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde bu tip kapların yayıldığı bölgeler Mil-Karabağ, Taliş-Muğan, Kobustan ve Kuzey Doğu Azerbaycan’dır.⁷

¹ Aliyev, 1977: 43-89.

² Brown, 1951: 21.

³ Edwards, 1981: 189.

⁴ Hamilin, 1977: 126.

⁵ Seyidov, Bahşeliyev, 2002: 68.

⁶ Aliyev, 1991: 53.

⁷ Halilov, 2017: 122-123.

Erken ve Son Tunç Çağında olduğu gibi Orta Tunç Çağı kil kapları üzerinde de geometrik desenler yaygındır. Onlar üçgen, açı, daire, dalgalı, düz çizgiler ve diğer resimlerden oluşur. Diğer süsler gibi onlar da basit ve bileşik kompozisyonunda çekilmiştir.

Üçgen resimleri tek ve birbirine bitişik biçimde çekilmiştir (Resim I). Bu resmin yayılım alanı ve anlamı konusunda yapılan araştırma sırasında konuyla ilgili çeşitli bilgilerin olduğunu tarafımızca belirtilmiştir. O A.Vayman üçgen deseninin Sümer kültüründe kadın sembolü olduğunu,⁸ A.Bullinqin zikzaklar gibi onun da dağları sembolize ettiğini,⁹ birbirine bitişik iki üçgenin sağlığı, ucu yukarı ve aşağı olan iki üçgenin kadını, suyu, yeraltı dünyayı, hükümdarlığı, erkeği, odu, ilahi güçleri, birbirine geçen üçgenlerin ilahi kuvveti, ateşle suyun birleşmesini sembolize ettiğini,¹⁰ Güney Kafkasya'daki arkeoloji yerleşimlerden bulunan ve üzerine üçgenler çekilmiş seramiklerin B.Kuftin tarafından Ortadoğu boyalı seramiğinin lokal seçeneği olarak adlandırıldığını,¹¹ bu tip ornamentli boyalı seramiklerin Boğazköy'de bulunan Hitit kültürüne ait seramiklerin üzerinde bulunduğu,¹² üçgen ornamentinin Umay Ana'yı simgeleyen sembollerden biri olarak Türk mitolojik tasavvurunda geniş yer tuttuğunu,¹³ halıcılıkta bu desenin "elibeline", "nazarlık" anlamda olduğunu, birbirine bitişik biçimde çekilmiş üçgen resimlerinin Proto Türk kültürünün yaygın olduğu topraklarda, Gemi-kaya,¹⁴ Göyçe gölü¹⁵ petrogliflerinde, Kültepe II, Kızılburun,¹⁶ Erzurum, İran seramiklerinde, Sümer, Elam işaretinde,¹⁷ Tripolye kültüründe,¹⁸ Orhun-Yenisey alfabesinde bulunduğunu, Orhun-Yenisey alfabesinde "k", "u" harfini bildirdiğini¹⁹ söylemişti.²⁰

⁸ Eneolit SSSR, 1982: 60.

⁹ Евсюков, 1988: 16.

¹⁰ Mifi naradov mira, 1991: 272-273; Рыбаков, 1966: 25.

¹¹ Kuftin, 1941: 136.

¹² Захаров, 1927: 147.

¹³ Qurbanov, 2014: 161.

¹⁴ Bahşeliyev, 2002: resim 34; Müseyibli, 2004: 248, 191.

¹⁵ Qurbanov, 2014: 67.

¹⁶ Bahşeliyev, 2004: 118, şekil. 28, 3, 10.

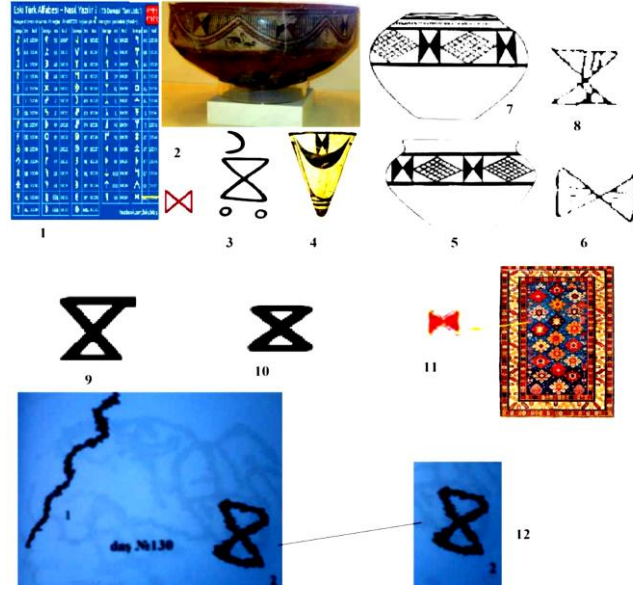
¹⁷ Elimirzeyevv, 2011: 189.

¹⁸ Qurbanov, 2014: 67.

¹⁹ Recebli, 2009: 45; Gülensoy, 1989: 7.

²⁰ Halilov, 2017: 66-67.

Resim 1. 1-Orhan Yenisey alfabesinin (Eski Türk alfabesinin) tam listesi, 4-Talli Bakun, İran, 11-Şirvan halısı (https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/ Azerbaijani & Turkic World-Studies); 2-Erzurum müzesi; 3-Gemikaya (Bahşeliyev, 2002); 6-Şumer işareti, 8-Elam işareti (Elimirzeyev, 2011); 5-İKültepe I, 7-Kızılburun (Bahşeliyev, 2004); 9- Tripolye kültürü; 10-Göyçe gölü kayüstü tasvirleri (Qurbanov, 2013); 12. Gemikaya (Müse-yibli, 2004).

Nahçıvan'ın Orta Tunç Çağı seramik ürünleri üzerinde tespit edilmiş ilginç desenlerden bir kısmı yarım konsentrik resimler oluşturur (Resim 2). Orta Tunç çağına ait Çalhankale, Karaçuk, Şahtahtı²¹ yerleşimleri ile yanısıra, tarafımızdan Son Tunç-Erken Demir Çağına ait İliklikaya yerleşiminden de bu tip seramikler bulunmuştur. Bu resmin anlamı ile ilgili aparialan araştırma sırasında desenin gök kuşağına benzer olduğunu görürüz. Bu yüzden de resmi astral resim olarak düşünülebilir. Tarafımızca yarım konsentrik desenin yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırma sırasında onun en eski örneklerinin Sümer, Elam işaretlerinde (piktoqramlarında), Tripolye kültüründe (M.Ö. VII -VI binyıllar),²² Bulgaristan'daki kaya üstü tasvirler arasında,²³ Kâşgarlı Mahmud'un "Divanü Lugati't-Türk" adlı eserinde Oğuzların Karabölükler, Çuvaldarlar²⁴ boylarının damgaları olduğu belirtilmiştir.²⁵

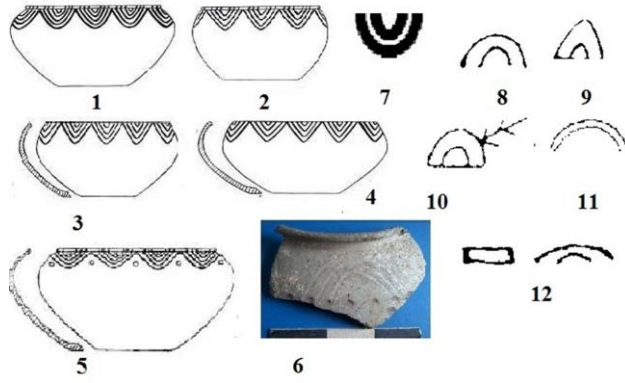
²¹ Bahşeliyev, 2004: 106, şekil 16, 3-7.

²² Qurbanov, 2013: 67.

²³ Yengi, Tuncay, 2013: 77.

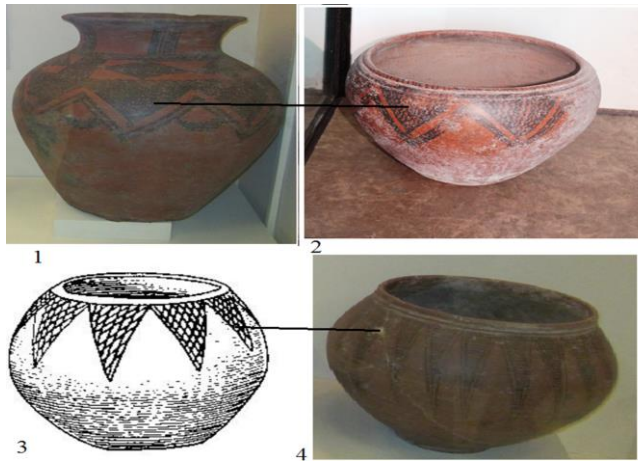
²⁴ Halilov, 2009: 20, 21.

²⁵ Halilov, 2017: 66.

Resim 2. 1, 2-Çalhan kale, 3, 4- Karaböyük, 5-Şahtahtı (Bahşaliyev, 2004); 6-Qumluk (Halilov T); 7. Tripolye kültürü (Qurbanov, 2013); 11- Bolgariya kayaüstü resmi (Yengi, Tuncay, 2013); 9-10, Şumer Elam işareti (Elimirzeyev, 2011: 191); 8-çuvaldarlar boyunun damgası, 12- karaböyükler boyunun damgası (Halilov, 2009)

Nahçıvan'ın Orta Tunç Çağı seramik ürünleri üzerinde en çok yaygın geometrik desenleri dalgali hatlar (Resim 3) ve hatların kesişmesinden oluşan torvari desenler oluşturmaktadır. Bu konuda yaptığımız araştırma sırasında ornamentasyada (desenlemede) dalgali çizgilerin "su deseni", "sığır idrarı" olarak adlandırılarak akarsuyu temsil ettiği, tek dalgali çizgilerden oluşan ornamentin damga adının "yılan", çift çekilmiş dalgali çizginin damga adının "ayak", "dayak" olduğu,²⁶ "Şecereyi-Terakime" eserinde bu ornamentin damga adının "ılan" olduğu ve Ayhan Oğuzlarının Yaparlı boyunun simgesi gibi verildiği,²⁷ Orhun-Yenisey alfabesinde cingilti "d" samitini bildirdiği,²⁸ Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde su ile ilgili yeterli efsane ve rivayetlerin olmasının dalgali çizgilerin "su deseni"ni temsil etmesiyle mantıksal açıdan bağlantı oluşturduğu bildirilmiştir.²⁹

Resim 3. 1, 4-Şerqi Anadolu (Erzurum Müzesi), 2-Yaycı (Şerur Müzesi), 3-Havtantəpə (Kuşnaryeva, Markovin, 1994)

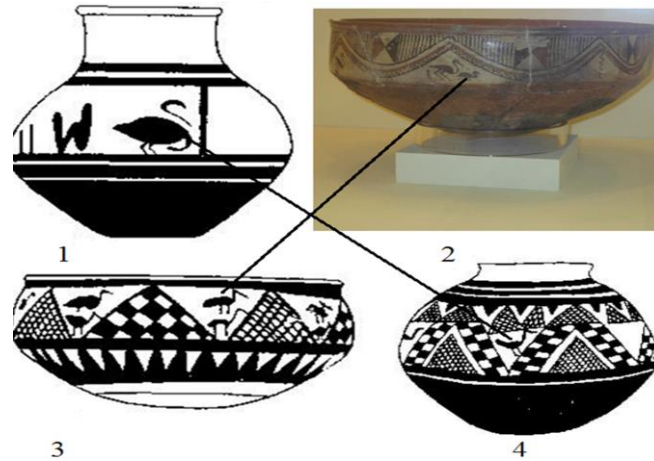
²⁶ Qurbanov, 2013: 247.

²⁷ Ebulgazi, 2002: 101.

²⁸ Recebli, 2009: 33; Tekin, 2010: 85.

²⁹ Halilov, 2017: 65-66.

Nahçıvan bölgesinin Orta Tunç Çağı kil kapların üzerinde zoomorf desenler de yaygındır. Bunlar, kuş (Resim 4), keçi (Resim 5), yırtıcı hayvan vb. resimlerinden oluşmaktadır. Resimler genellikle boyalı kapların üzerinde tespit edilmiştir. Yayıcı, Kültepe II,³⁰ Kızılburun, Şahtahtı,³¹ Kültepe I³² vb. yerleşimlerinde bu türlü kil kaplar bulunmuştur. Kızılburun³³ yerleşiminde bulunmuş kuş resminin benzeri Göytepeden³⁴ ve Doğu Anadolu'nun birçok arkeoloji yerleşiminde bulunmuştur (Resim 4). Onlar basit ve birleşik kompozisyonlu olarak yapılmışlardır. Bu resimlerin yapılmasının belli anlamı olmuştur. Onların seramikçilerin sanatkârlık yeteneği yanı sıra dini-ideolojik görünümleri, düşünce tarzı vb. ile bağlantılılık gösterdiğini düşünmek etmektedir. Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara baktığımızda kuş resminin geniş yayılım alanıyla ongon-kuş motifinin Türk mitolojisinde en yaygın motiflerden biri olduğunu görmek mümkündür. Bu motifin en geniş yayılması Umay adlı kuş ile ilgili efsane ve rivayetlerde yansımıştır. Umay adına ilk kez Költigin abidesinde, daha sonra ise Tonyukuk abidesinde rastlanmıştır.³⁵ Araştırmacılarından bir grubu her Oğuz soy ve boyunun ayrıca kuş ongonu olduğunu belirtmişlerdir.³⁶ Bahaeddin Ögel ongonları boy ve soylar üzerine gruplaştırmak için “Çebni-Şungar”ı “Umay” biçiminde göstermiştir.³⁷

Resim 4. 1-Kızılburun (Aliyev, 1977); 2-Doğu Anadolu (Erzurum Muzesi); 3, 4-Göytepe (Kuşnaryeva, Markovin 1994).

³⁰ Bahşeliyev, 2004: 107, şekil. 17, 3, 4;121, şekil. 31, 2.

³¹ Aliyev, 1977: tab. 6, 2; tab. 5, 7.

³² Abibullayev, 1982, tab. XXVII, 4.

³³ Aliyev, 1977, tab. 6, 2.

³⁴ Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 35.

³⁵ Tantekin, 2004: 113.

³⁶ Naki, 2011: 54-60.

³⁷ Ögel, 1989: 365.

Zoomorf desenli iki kil kap Sahtahtı yerleşim alanında bulunmuştur. Onlardan birinde geometrik desenle birlikte vahşi at veya eşek, yırtıcı kuşlar belirli kompozisyonda çekilmiştir.³⁸ Kabın boğazında dikey hat, hattan aşağıda keçi, yabani eşek veya at, onlardan aşağıda ise kesişen çizgilerin kombinasyonundan oluşan kayış biçimli desen tespit edilmiştir. Keçi düz durmuş, vahşi at veya eşek ise arka kısma bakan durumdadır. Aralarında biraz iri ve farklı şekilde kesişen çizgilerden oluşan desen, keçinin başı üzerinde kuş, onun yanında ise iki vahşi kurt var. Kurtlardan biri keçinin boynunun arka tarafından tutmuştur. İkinci canavar ise önden saldırmıştır (Resim 5, 2).

Yerleşim alanında bulunmuş başka bir kabın üzerinde³⁹ üst bölümdeki şeritte sadece kuş resmi olsa da orta bölümde keçiler, keçilerden yukarıda kurt, aşağıda ise su kuşları mevcuttur (Resim 5, 1). Desenler arasında ortaya çıkan benzerlik her iki kabın süslenmesinde kuş, kurt, keçi, kesişen çizgilerinin kullanılmasıdır. Araştırmacı V. Aliyev, bu kapların üzerinde hayvanların av sahnesinin çekildiğini belirtmiştir.⁴⁰ Her iki grup görüntünün benzeri şimdilik Güney Kafkasya'nın aynı çağa ait olan yapılarında bulunamamıştır. Gamikaya,⁴¹ Gobustan,⁴² Sibirya,⁴³ kayaüstü tasvirlerinde, Yayıcı,⁴⁴ Şahtahtı,⁴⁵ Toprakale⁴⁶ vb. seramiklerinde, Hocalı-Gedebey kültürüne ait tunç kemerlerin⁴⁷ üzerinde bu tip resimler tespit edilmiştir. Yırtıcı hayvanların tırnakları parçalaması ile ilgili resimler Mezopotamya, Orta Asya, Karadeniz tasvir sanatı için karakteristik motiflerden birini oluşturuyor. Mezopotamya'dan Orta Asya, Karadeniz kıyılarına kadar geniş bir alanda bu tip resimler yaygındır. Resimlerde yırtıcı hayvanların öküz, keçi, geyik gibi kutsal hayvanlara saldırışı gösterilmiştir. Yayıcıdan bulunan boyalı kaplardan birinin üzerinde de Şahtahtı seramiği gibi belli kompozisyonlu bu tür resim tespit edilmiştir.⁴⁸ Kabın gövdesinde önde bir küçük, ondan sonra iki büyük ve bir

³⁸ Aqayev, 2002, tab. XII, 1.

³⁹ Aliyev, 1977, tab.4, 7.

⁴⁰ Aliyev, 1977: 59.

⁴¹ Bahşeliyev, 2004: 98.

⁴² Farecov, 2009: 150.

⁴³ Okladnikova, 1881: 88.

⁴⁴ Aliyev, 1991: 288.

⁴⁵ Abibullayev, 1961: 27-36.

⁴⁶ Rzayev, 1992: 77.

⁴⁷ Halilov, 1962: 70.

⁴⁸ Bahşeliyev, 2004: 111.

küçük keçi resmi, kabın boğaz bölümünde ise kuş resmi vardır. Bu görüntünün semantik yapısıyla ilgili yapılan araştırma sırasında hayvanlar sıra biçiminde, ana - yavru biçiminde görülmesine dayanarak orada verimlilikle ilgili nesnenin yansıdığı tahmin edilebilir. Kaynaklara baktığımızda Gami-kaya'da,⁴⁹ Tivi köyü çevresindeki kayaüstü tasvirler içerisinde,⁵⁰ Göyçe Gölü çevresindeki boyalı küpelerden birinin üzerinde de bu tip resimlerin olduğunu görürüz.

Kuş resimleri gibi keçi tasvirleri de Proto Türk kültüründe yaygındır. Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Nahçıvan'da da keçi motifi, onunla ilgili efsane ve rivayetler yaygındır. Türk kültüründe keçi kutsal hayvan sayılır. O yüceliği, özgürlüğü, cesareti, kararlılığı temsil ediyor. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcilerinden biri sayılır. Eski Türk kültürü tarihinde hükümdara olan bağlılığı da temsil eder. Orta Asya'da ve Sibiry'a'da yaşayan Türkler arasında Al-Albastı, Al karısı keçi biçiminde tasavvur edilmiştir. Tuvalılar aile ocağı ile ilgili törende başı sarı keçinin;⁵¹ Altaylar çocuğun kötü ruhlardan korunmasında⁵² dağ keçisinin kemiğini kullanmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Erzincan'ın Kemah bölgesinin Dilli Vadisi'nde, Van'ın Çatak ilçesi Narlı Dağlarında, Kars-Kağızman Geyiklitepe'de vb. eski yerleşim yerlerindeki kayaların üzerinde çok sayıda keçi resimleri var.⁵³ Ortadoğu'nun M.Ö. IV binyılın sonu-III binyılın öncesine ait tasviri sanat örneklerinden Tepe Qavranın Erken Uruk;⁵⁴ I Tel Hazinenin Son Uruk (IV binyılın sonu-III binyılın başları) çağına,⁵⁵ Suz A yerleşim yerinde bulunmuş M.Ö. IV binyılın ikinci yarısına ait mühürlerin üzerinde⁵⁶ çeşitli keçi motifli resimler bulunmuştur. L. Vulli'ye göre, yırtıcı hayvanların tırnaklılara saldırması, onu parçalaması ile ilgili resimler zaferi sembolize eder. Üzerinde bu tip resimler olan silindirik mühürler savaşta farklı askerlere askerî madalya gibi verilmiştir.⁵⁷ E. Kuzmin böyle bir sonuca varmıştır; yırtıcı

⁴⁹ Aliyev, 1992: 25-30; Aliyev, 2005: 72-74; Müseyibli, 2004: 89; Bahşeliyev, 2002: 43-45.

⁵⁰ Halilov, 2008: 54-62.

⁵¹ Seyidov, 1994: 16, 162.

⁵² Seyidov, 1969: 89.

⁵³ Necati, 2010: 6-7.

⁵⁴ Leoyd, 1984: 96.

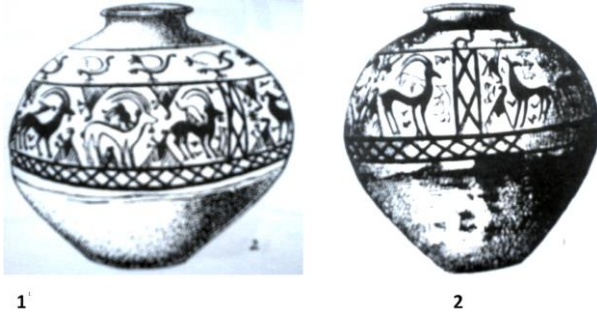
⁵⁵ Munçayev, 2001: 111.

⁵⁶ Çaylı, 1956: 35.

⁵⁷ Vulli, 1961: 81.

hayvanların tırnaklılara saldırması, onu parçalaması ile ilgili sahnelerde hayırla şerin mücadelesini yansıtan dualis kavram yansımıştır.⁵⁸ A. Qraça göre, bu tür görüntülerle iki etnik gruba ait totemlerin mücadelesi ve gücün tentenesi sembolize edilmiştir.⁵⁹ M.Hartner bu tip görüntülerin astral olaylarla ilgili olduğunu kaydetmiştir.⁶⁰ Yırtıcı hayvanların tırnaklıları parçalaması ile ilgili çeşitli düşünceler olmasına rağmen ihtimal etmek olasıdır ki Gami-kaya çevresinden bulunmuş bu kaya üstü resimde daha çok gerçek yaşam olaylarından biri resmedilmiştir.

1

2

Resim 5. Şahtahtı nekropolü (1-Aliyev, 1977; 2-Aqayev, 2002)

Sonuç

Konuyla ilgili yapılan araştırma sonucu şunları söyleyebiliriz:

Orta Tunç çağında seramikçiliğin gelişmesi kil kapların yapılması yanı sıra süslenmesine de etki etmiştir. Seramiklerin süslenmesinde bu sanat alanı ile uğraşan insanların sanatkârlık yeteneğiyle düşünce tarzı, dini-ideolojik görüşleri de önemli yer tutmaktadır. Süslemede kullanılan desenlerin bir grubu yerel özellikler taşır. Bazı desenlerin benzerleri Azerbaycan dışında Güney Kafkasya'da, Urmiye Havzası'nda, Doğu Anadolu'da ve Ortadoğu'nun birçok eski yerleşim yerlerinde bulunmuştur. Süslemede yerel desenler ve diğer kültürlerle benzer özelliklerin bulunması, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanların dini-ideolojik görüşlerinde benzerliğin olduğunu, her bir desenin derin bir anlamı olduğunu kanıtlamaktadır. Seramiklerinin süslemesinde kullanılan desenlerde insanların dini-ideolojik görüşleri yanı sıra damga özelliği de bulunmuştur. Damga olarak kullanılan desenlerin benzerlerinin Proto

⁵⁸ Kuzmina, 1972: 52.

⁵⁹ Qraç 1972: 30.

⁶⁰ Hartner, 1965:16.

Türk kültüründe yaygın olması Nahçıvan bölgesinin tarihen Türk toprağı olduğunu kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

Abibullayev, Osman (1982) Eneolit i bronza na terri-torii Naxçıvanskoy ASSR, Bakü, Elm Matb.

Aliyev, Veli (1977) Azerbaycanda tunc dövrünün boyalı qablar medeniyeti. Bakü, Elm Matb.

Aliyev, Veli (1991) Kultura epoxi sredney bronzi Azerbaydjana, Bakü, Elm Matb. Aliyev, Veli (1992) Gemikaya abidesi. Bakü, Azernesr Matb.

Aliyev, Veli (2005) Gamikaya. Bakü, Ebilov, Zeynalov ve oğullar Matb.

Aqayev, Qahraman (2002) Şahtaxtı v epox pozdney bronzi i ranneqo jeleza, Bakü-Moskva Matb.

Bahşeliyev, Veli (2002) Gemikaya resimlerinin poetikası. Bakü, Elm Matb.

Bahşeliyev, Veli (2004) Nahçıvanın qedim tayfalarının manevi medeniyeti. Bakü, Elm Matb.

Brown, Thomas (1951) Excavations in Turkey, 1948. Jon Murray Albemarle Street, w.XIX, London: 21-22.

Gülensoy, T. (1989) Orhun'dan anadoluta türk damğaları (damğalar, imler, enler), İstanbul, T.D.A.V. Yayın Nu.:51, 179 s.

Hartner, Wily (1965) "The earliest of the constellation in the Near East and the motif of the Lion-Ball combat" . JNES1965. Vol. XXIV, N° 1: 1-16.

Halilov, Buludxan (2009) Mahmud Kaşğarının Divani lüğət-it-türk eserinde etnonimler, Bakü, Garisma MMC Matb.

Halilov, Toğrul (2008) "Yuxarı Gilançay vadisinden tapılan yeni qayaüstü tesvirler" . Azerbaycan arkeologiyası ve etnoqrafiyası, Bakü, Nafta-Press Matb, N° 2: 54-62.

Halilov, Toğrul (2017) "Nahçıvanda seramikçiliğın gelişim tarihinden". Karen, 3 / 3, Trabzon / Türkiye: 117-128.

Halilov, Toğrul (2017) "Proto Türk kültürünün işiğında Nahçıvanın Tunc Çağı seramikleri". *Asia Minor Studies*, Cilt: 5, Sayı: 10, Kilis / Türkiye: 60-72.

Halilov, Cabbar (1962) "Azerbaycandan tapılmış tunc kemerler". *AMM*, IV c, Bakü, Az. SSR EA Matb: 68-108

Hamilin, Catherine (1977) *The early Second Millennium carbon assemble age of Dinka Tepe. Iran.*

Ebulgazi Banadır Han (2002) *Şecereyi-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) Bakü, Azerbaycan Milli Ansiklopedisi Matb.*

Elimirzeyev, Allahverdi (2011) *Erken Elam cemiyeti: iqtisadi-siyasi münasibetler və yazı tarixi (e.a. IV-III minllikler)*, Bakü, 264 s.

Eneolit SSR (1982) *Seriya Arxeolojiya SSSR, Moskva.*

Edwards, Michael (1981) "The Pottery of Havtavan Tepe VI B (Urmia Ware)", *KIK, İran. Yevisyukov, Valeriy (1988) Mifolojiya kitayskoqo neolita. Po materialam raspisey na keramike kultury yanşao. Novosibirsk, Nayka matb.*

Farecov, Melahet (2009) *Azerbaycanın Kayaüstü incasanatı, Bakü, Azpoliqraf Matb.*

Flitner, Nataliya (1958) *Kultura i iskustva dvureçiya i sosednix stran. Leninqrاد-Moskva, Nauka Matb.*

Kâşgarlı, Mahmud (2011) *Divanü Lügat-it Türk (çeviren: Besim Atalay). Türk Dil Kurumu Yayınları: 1036, Ankara.*

Kuşnareva, Karina ve Çubinaşvili, David (1970) *Drevniye kultury Yujnoqo Kafkaza. Leninqrاد.*

Kuşnareva, Karina ve Markovin, Vladimir (1994) *Epoxi bronzı Kavkaza i Sredney Azii. Ranya i Srednya Bronzı Kafkaza (Oçerednoy tom mnoqotomnoqo fundamentalnoqo izdaniya po arxeologii), Moskova, Nauka Matb.*

Kuftin, Boris (1941) *Arxeolojiçeskiye raskopki v Trialetti. Tblisi.*

Kuzmina, Elena (1972) "O sinkretizme obrazovskifskoqo iskstva v svyazi s osebennostom re-

liqiozonnıx po predstavleniy İrançev”. Tezis dokladov III Vsesayuznoy konferançii po skifo-sarmatskoy arxeoloqii. Moskva, Nauka Matb: 5-7.

Qurbanov, Araz (2003) Damğalar, remzler, menimsemeler. Bakü, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi.

Qraç, Aleksandr (1972) “Proizvedeniye skifo-sibirskoqo iskustva v peredelax etnokultırxnıx zona Aziatiskix stepey” Tezis dokladov III Vsesayuznoy konferançii po skifo-sarmatskoy arxeoloqii, Moskva, Nauka matb.

Qordon, Çayld (1956) Drevney Vostok v sveta novıx raskopok, Moskva, Nauka, 324 s.

Müseyibli , Nacaf (2004) Gemikaya, Bakü, Çaşoğlu Matb.

Mifi Narodov Mira (qlavnyy redaktor Tokoryev, Serqey) (1991) Ençklopediy, n. I, Moskva 199 s.

Munçayev, Rauf vd. (2001) “Tel Xazna I” , Rossiyskaya arxeoloqiya, Moskva, Nauka Matb: 109-118.

Naki, Tezel (2011) Türk masalları. İstanbul, Bilge kültür sanat Matb.

Necati, Demir (2010) Kaya üstü resmi (Rock Art) olarak dağ keçisi / elik ve tarihî altyapısı. Zeitschrift für die Welt der Türken, Vol. 2, No. 2:5-23

Okladnikova. Yelena (1981) Petroqlıfı Sredney Kattuni, Novosibirsk.

Ögel, Baheddin (1989) Türk mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Recebli, Ebülfez (2009) Eski türk yazısı anıtları, C I. Bakü.

Rzayev, Nesir (1992) Ecdadların izi ile. Bakü, Azerneşr Matb.

Seyidov Abbas ve Bahşeliyev, Veli (2002) Nahacirde arkeoloji araştırmalar. Bakü, İqtisad Unversitesi, 201 s.

Seyidov, Mirheşim (1969) Azərbaycan halqının soykökünü düşünerken. Bakü, Yazıçı Matb.

Seyidov. Mirheşim (1994) Qam-Şaman ve onun kaynaklarına ümumi bakış. Bakü, Ganclik Matb.

Tekin, Talat (2010) Orhon Yazıtları. Türk Dil Kurumu Yayınları 540, Ankara.

Tantekin, Hatem (2004). Sihirli masalların onqon ve esatiri suretleri. Bakü, Şirvanneşr Matb.

Vulli, Leonard (1961) Ur Xaldayev, Moskva, Vostoçnoy literaturı Matb.

Yeviskov, Boris (1988) Mifoloqiya kitayskoq neolita. Ha materialam raspisey keramike kulturı yaşua. Novosibirsk, Nauka Matb.

Zaxarov, Andırey (1927) “Xetskaya keramika Boğazköya i nekatoriye zakafkazskiye paraleli”. İzvestiya obşestva Obsledovaniye i izuçeniye Azerbaydjana, № 5: 114-152.

Aça, Mustafa, "Balıkesir Yöresinde Eşlerin Birbirlerine Hitap Biçimlerinin Bir Türü Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, ss.155-165.
DOI: 10.31765/karen.438371

BALIKESİR YÖRESİNDE EŞLERİN BİRBİRLERİNE HİTAP BİÇİMLERİNİN BİR TÜRÜ ÜZERİNE*

Mustafa AÇA**

** Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-Posta: mustafaaca@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-0784-9846

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, hitap
biçimleri, geleneksel aile, aile folk-
loru, halk kültürü.

* *Araştırma makalesidir.*

TÜBİTAK tarafından desteklenen
117K037 nolu ve "Toplumsal Cinsi-
yetin İnşası ve Kadın Folkloru: Balı-
kesir Örneği" adlı araştırma projesi-
nin alan araştırmalarında ulaşılan
verilerle hazırlanmıştır.

Gönderim Tarihi: 09.05.2018

Kabul Tarihi: 14.05.2018

Öz: Eşler arasındaki rutin hitap biçimleri, geleneksel toplum modelinin kültürel bileşenleriyle takip edilebildiği dönemlerden günümüze kadar devam edegelmiştir. Geleneksel tipteki eşlerin "bey, herif, adam, ağa, efendi, karı, hanım, hatun" biçimlerinde takip edilebilen bu standart hitap biçimleri, sosyo-kültürel ve ekonomik değişimlerle uyumlu şekilde güncellenen yeni aile birliklerinde çeşitlenmiştir. "Canım, aşkım, tatlım, güzelim, erim, karım" gibi biçimlerde görülebilen yeni hitap biçimleri bu türdendir. Bireyler arası ilişkilerin çeşitlilik arz edecek şekilde gelişmesi başta olmak üzere, geniş aile tipinin küçük aile tipine dönüşmesi, eşlerin tanışma biçimleri, cinsiyet algısındaki değişimler, sosyal ve ekonomik rollerin eşitlenmesi gibi sebeplerle güncellenen hitap biçimlerine her gün yeni ifadeler eklenebilmektedir.

Bu çalışmada, modern eşlerin hitap biçimlerinden ziyade geleneksel aile modelinin temsilcileri olarak görülen eski kuşak eşlerin birbirlerine hitapları sırasında kullandıkları özel bir usul üzerinde durulacaktır. Balıkesir yöresinde yapılan alan araştırmaları sırasında farklı etnik arka planlara, mezheplere ve kültürel muhitlere mensup olmalarına karşın birbirlerine çocuklarının adları ile hitap eden eşlerin oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Çok çocuklu ailelerde ailenin en büyük çocuğunun adıyla veya ailenin en büyük kız ve erkek çocuklarının adıyla hitap etme, yörede uzun yıllardır devam etmektedir. Çalışmanın öncelikli amacı, bu hitap biçiminin arka planını ve çocukların adları üzerinden yapılan dolaylımanın geleneksel bilinçteki anlamlarını yorumlamak olacaktır.

SOME REMARKS ON THE WAYS OF ADDRESSING BETWEEN SPOUSES IN THE BALIKESİR REGION

Abstract: The routine ways of addressing between the spouses has continued to be in use since the cultural components of traditional social models have been followed. The standard traditional ways of addresses between the spouses such as “bey, herif, adam, ağa, efendi, karı, hanım, hatun” have changed and became diverse with the changes in socio-cultural and economic life. Those old addressing types changed into “canım, aşkım, tatlım, güzelim, erim, karım”. As the extended families have turned into nuclear families and the gender perceptions and socio-economic roles of the spouses have evolved, meeting potential spouses and interpersonal relations became more diversified and these changes have led to new ways of addressing between Turkish spouses.

This study focuses on the ways of addressing between the old generation spouses who are regarded as the last representatives of the traditional family model rather than the modern family spouses, and stresses on the specific style these traditional couples use in addressing each other. Although the Balıkesir region is home to people from different ethnic, religious and cultural backgrounds, it has been observed that the couples addressing each other with the names of their children are very large in numbers among these traditional couples. This tradition of addressing each other with the name of the eldest child of the family among spouses with many children has continued for a long time. The primary objective of this study to define the background of this practice and to interpret whether this nominal circumvolution has deep traditional consciousness.

Keywords: Balıkesir, the addressing ways, traditional family, family folklore, folk culture

Giriş

İnsanlar arasındaki sözlü iletişimin anahtar unsurlarından biri olan hitap biçimleri, evrensel anlamda kişilerin birbirleri ile olan yakınlıklarına göre tercih edilebilen bir çeşitliliğe sahiptir. Aralarında herhangi bir akrabalık ilişkisi bulunmayan kişiler arasındaki hitap biçimleri adeta formel nitelikler taşıyan evlilik bağı ile birleşen erkek ve kadın arasındaki hitap biçimleri ilişkinin bu türüyle uyumlu şekilde öznel nitelikler taşıyabilmektedir. Türk halk kültüründe eşlerin birbirleri ile iletişimlerinde kuşaklara göre farklılıklar görülmesi, bu özellikle uyumlu olmanın yanı sıra toplumsal cinsiyet ve rol-

ler konusundaki değişimlerle de uyumludur.¹ Nitekim dedeler, nineler, babalar ve anneler arasında “Bey, Ağa, Herif, Adam, Efendi, Karı, Hanım, Hatun” gibi hitap biçimleri tercih edilirken² yeni kuşak eşler arasında “Aşkım, Tatlım, Güzelim, Balım” gibi çok çeşitli hitap biçimleri tercih edilebilmektedir.³ Yeni kuşak eşlerden birinin önceki kuşakların hitap biçimleriyle eşine seslenmesi, toplumsal değişimle uyumsuzluk, nezaketsizlik ve üstünlük sağlama çabası olarak yorumlanıp kolaylıkla yadırganabilmektedir. Yeni kuşak eşlerin güncel tercihlerini sadece ev içinde değil sosyal hayatlarının tüm ortam ve süreçlerinde sergiliyor olmaları da önceki kuşaklardan farklılık arz etmektedir. Çiftlerin birbirlerine besledikleri muhabbetin hitaplar üzerinden alenileştirilmesine dönük toplumsal bakışın da dünden bugüne değiştiğini söylemek mümkündür. Nitekim geleneksel karakterli geniş aile⁴ tipinin hâkim olduğu uzun süreler boyunca genç çiftler, aynı çatı altında yaşadıkları aile büyükleri ile aralarındaki dengeleri gözeterek birbirlerine hitaplarında daima oto sansür uygulama yoluna gitmişler; bu tavırlarını ev dışı alanlarda da korumuşlardır.

1. Eşler Arası Hitaplarda Adın Kullanılmaması

Eşlerin birbirleriyle hitaplaşmaları sırasında adlarını söylemek yerine farklı tasarruflara yönelmeleri, yalnızca Türk halk hayatında ve kültüründe görülen bir husus değildir. Benzer tasarruflarla başka toplumlarda ve kültürlerde karşılaşmak mümkündür. Örneğin cahiliye döneminden beri devam eden bir Arap geleneğine göre babaya ilk çocuğun adıyla hitap edilmiştir. Bu ilk çocuğun kız veya erkek olması, tasarrufu etkilememiştir. Bu hitaplarda ismin başına “Ebu” (Baba) ibaresi eklenmiştir. Örneğin İmâm-ı ‘Azâm’ın asıl adı Nûmân’dır ve kendisine Ebu Hanife

¹ Şehirli aile modelinde açık göstergelerle takip edilebilen bu değişim, günümüz köy ailesinde de takip edilebilmektedir. Erkek egemen aile yapısının yerini giderek artan oranda karı kocanın birlikte karar alıp uyguladığı, kadının yetişmediği sorumluluk alanlarında (ev, mutfak, çocuk bakımı vb.) erkeklerin destek verir olduğu yeni bir küçük aile modeli almıştır. Taylan, 2003: 45.

² Türk toplumundaki aile yapısını kültürel boyutlarıyla irdeleyen isimlerden Nermin Erdentuğ, söz konusu tasarrufu destekler biçimde, Türk geleneklerinde eşlerin birbirlerine isimleri ile hitap etmek yerine, kadının kocasına “ussalı”, kocanın da karısına “gız” şeklinde hitap ettiklerini, eşlerin birbirlerinin giyaplarında erkek için “bizim herif, çocukların babası”, kadın için “köroğlu, küldöken” hitaplarını kullandıklarını belirtmiştir. Erdentuğ, 1972: 31.

³ Küçük, 2016: 38.

⁴ Geniş aile, çeşitli kuşakların birlikte oturduğu, aynı kazandan yemek yediği ve ortak mülkiyet özelliklerine sahip olduğu aile tipidir. Timur, 1972: 20.

(Hanife'nin Babası) denmesinin sebebi ilk çocuğunun kız olup adının da Hanife olmasıdır. Benzer şekilde kadınlara da yine ilk çocuğun adı ile hitap edilmektedir. Ancak bu sefer ismin başına "Ümm/Ümmü" (Anne/Annesi) ibaresi getirilmektedir.⁵ Ümmü Fatima (Fatima'nın annesi) örneğindeki tasarruf, babaya hitap biçimiyle aynı karakterdedir. Bu tasarrufun dini bir boyutu olmayıp tamamen örfî karakter taşımaktadır. Arap geleneklerinde eşlerin birbirlerine veya toplum genelinde evli çiftlere adlarıyla hitap edilmesinin ayıp veya saygısızlık olarak görülmesi bu tasarrufta belirleyici olmuştur.

Konumuz paralelinde eşlerin birbirlerine hitap biçimlerinin farklı bir türüyle Japon kültüründe karşılaşılmaktadır. Japon kültüründe eşler çocuk sahibi olmadan önce çoğu zaman birbirlerine "Anata" (Canım vb.) şeklinde hitap ederken ilk çocuklarından itibaren bu hitaptan vazgeçip erkeğe "Otousan" (Baba) kadına ise "Okaasan" (Anne) şeklinde hitap etmektedirler. Bu kullanım, torun sahibi olduktan sonra ise erkek için "Ojiisan" (Büyükbaba) ve kadın için "Obaasan" (Büyükanne) şeklinde güncellenmektedir.

Türk halk hayatında eski kuşağa mensup eşlerin birbirlerine adları ile hitap etmemelerinin sebepleri ile ilgili literatürde herhangi bir açıklama bulunmamakta; halk inanışlarında ve kabullerinde konuya özellikle dini bağlamda açıklamalar getirilmeye çalışılmaktadır. Bu açıklamalara göre kadının kocasına adıyla seslenmesi günahdır ve buna uymayan kadınlar öteki dünyada cezalandırılacaklardır. Bu yaygın kabule referans oluşturacak ayet veya hadis türünden sahih bir dini kayıt veya hükmün bulunmaması ise dikkat çekicidir. Bu kabulün aksine kadın ve erkeğin eşit oldukları dair hükümler, İslam dininin kutsal kitabında, şu ayette olduğu gibi, sıklıkla ifade edilmektedir: "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının*" (Nisa, 4/1). Anadolu sahası Türk halk kültüründe sıkça karşılaşılan bu kabulün, herhangi bir dini kayıtle desteklenememesi, geleneksel nitelikli bir tasarrufun dini bir perspektif oluşturu-

⁵ Bahsedilen tasarrufun Arap kültüründeki kökeni, anlamı ve işlevleri ile ilgili olarak bk. Kavak, 2013.

⁶ <http://osakaninmuhtari.blogspot.com.tr/2016/09/japon-eslerin-birbirine-seslenis-tarz.html>

olarak meşru bir zemine taşınması olarak değerlendirilebilir. Zira geleneksel toplum hayatında geniş aile modelinin henüz devam ettiği dönemlerde eşlerin birbirlerine adları ile hitap etmeleri, ailenin diğer üyelerine ve kocaya karşı saygısızlık olarak kabul edilmiş ve “ayıp” tanımlamasına dâhil edilmiştir. Bu kabulün dini bir hüküm olduğu yolundaki yaklaşımlarla karşıt tasarruflara karşı sınırlamalar güçlendirilmiştir.

Ali Güler ve Mehmet Eröz gibi araştırmacılar Anadolu’daki çeşitli topluluklar üzerine araştırmalar yaparken eşlerin birbirlerine adları ile seslenmelerinin “ayıp” kabulü ile ilişkilendirildiğini ve bu sebeple farklı tasarruflara başvurulduğunu pek çok kez tespit etmişlerdir. Bu tespitlerden bazılarına göre Anadolu Yörük ve Türkmenlerinde görülen kadının erkeğe saygılı olması ve erkeğin adını anmaması âdeti, Kerkük Türklerinde de görülmektedir. Kerkük’te kadın kocasına “kişi”, erkek karısına “avrad” der. Öte yandan karıkoca birbirlerine isimleriyle hitap etmezler. Çocuklarının adlarını ekleyerek seslenirler; meselâ “Ahmet babası” der. Eşlerin çocukları yoksa kadın kocasını “adamakâ”, koca da karısını “hatun” diye çağırır.⁷ Aşiret ailelerinde de eşler, çocukların yanında ve insanlar arasında birbirlerine adlarıyla hitap etmezler. Zira eşlerin adlarıyla birbirlerini çağırılmaları ayıp kabul edilir. Kadın kocasını çağırırken “Kartal, Çul, Divane, Delioğlan” derken erkek de karısına “Keklik, Ceylân, Çingene, çocukların anası” diye seslenir.⁸

2. Eşler Arası Hitaplarda Çocuk Adlarının Kullanılması

Eski kuşak eşler arasında yukarıda belirtilen türde klişeleşmiş hitap biçimlerinin dışında başka hitap biçimleriyle de karşılaşılabilir. Balıkesir çevresinde tespit edilen şekliyle, eşlerin birbirlerine çocuklarının adları ile hitap etmeleri, bu kapsamda ele alınması gereken problematik bir konudur. Balıkesir’in kırsal temelli farklı sosyal ve kültürel temsil alanlarında karşılaşılan bu hitap biçimi, Türk kültüründe örneğiyle az karşılaşılan bir tasarruftur. Alan araştırmaları sırasında gerçekleştirilen mülakatlar sırasında bazı kaynak kişilerden konuya dönük olarak şu bilgiler tespit edilmiştir:

⁷ Eröz ve Güleri 1998: 15.

⁸ Güler, 1992: 146.

“Ben eşimle hiçbir şekilde diyalog sıkıntısı yaşamadım. Ben eşime ağız alışkanlığından dolayı genelde ‘Hafız’ diye hitap ederim. Eşim de bana ‘Hacı’ diye hitap eder. Köylerde ise genellikle erkekler hanımlarına ya da hanımlar erkeklerine çocuğunun ismiyle hitap ederler. Mesela çocuğun ismi Ayşe ise erkek hanımına Ayşe diye hitap eder. Kadın ise eğer varsa erkek çocuğunun yok ise de kız çocuğunun ismiyle hitap eder. Yani kısaca eski geleneklerimize göre eşler birbirlerine çocuklarının isimleriyle de hitap ederlerdi.”⁹

“Eskiden kadınlar eşlerine isimleri ile seslenmezlerdi. Seslenecekleri zaman da çocuklarının isimlerini kullanarak seslenirdi. En büyük oğlanın adı Ahmet ise eşine Ahmet diye seslenirdi. Bazen de “benim herif” diye hitap ederdi. Ama erkekler kadınlara isimleriyle seslenebilirdi.”¹⁰

Bahsi geçen bu tasarrufla yeni kuşak eşler arasında karşılaşılmaması, bu türden hitaplaşmaların geçmişte kaldığının göstergesidir. Bugün için neredeyse antropolojik bir hal alan bu tasarrufun anlam ve işlevleri hakkında tek bir görüşten hareket etmek doğru olmasa gerektir. Konuya eşler ve aile ilişkileri, eşler arası ilişkiler ile evliliğin kanıksanması süreçleri bağlamında açıklamalar getirmek mümkündür.

Kaynata, kaynana, oğul ve gelinin birlikte yaşadığı ve bugün büyük oranda yerini küçük aile tipine bırakan geleneksel geniş aile modelinde, oğul ve gelinin birbirlerine adları ile veya sevgi/şefkat bildiren ifadelerle hitap etmeleri, ailenin kıdemli üyeleri tarafından yadırganabilmekteydi. Hiyerarşik açıdan bu tür bir hitap tercihi aile büyükleri ile genç üyeler arasındaki saygı temelli sınırları zorlayabilme olasılığına sahiptir. Böyle bir davranış veya tercih ayıp kabul edildiğinden eşlerin birbirlerine çocukların adıyla hitap etmeleri olası bir ayıplamanın önüne geçmeyi amaçlayan örtmece nitelikli bir tercih olarak değerlendirilebilir. Öte yandan önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere bazı çevrelerde sorgulanabilir bir dini bakış açısıyla kadının erkeğin adını söylemesinin günah kabul edilmesi de bu tercihi beslemiş olabilir. Mehmet Ali Yolcu, Nevşehir yöresinde evlilik temelinde geliştirilen tabular üzerine değerlendirmeler yaparken gelinin otoritenin temsilcile-

⁹ Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

¹⁰ Fadime Tosun, Balıkesir/Kepsut-Piyade Köyü 1973, İlkokul, Mevsimlik İşçi; Emine Oğuz, Balıkesir/Kepsut-Gökköy, İlkokul, Mevsimlik İşçi.

rine karşı hitap etme yasağının, özel ve kapalı bir dilin gelişmesine neden olduğunu belirtmiştir. Yolcu'nun tespitlerine göre Nevşehir'de gelin güveye, güvey de geline doğrudan adıyla hitap etme yerine dolaylı anlatımlara başvurur ve "herif, adam, şey, onun babası/anası, karı, kız vb." sözcükler kullanılır. Güvey bazen de kızları varsa onun adıyla karısına seslenir. Hitap yasağı, genelde bir ömür boyu sürer.¹¹

Aile içinde gelinin/eşin farklı ve bir çeşit gizlenmiş konuşmaya tabi olmasının örnekleriyle Türk dünyasının çeşitli alanlarında da karşılaşılmaktadır. W. Radloff ve sonrasında A. N. Samoyloviç, Kazak-Kırgız ve Altay Türklerinin sosyal yapıları ve söz varlıkları üzerine araştırmalar yaparken, Kazak ailesinde kadınların yasaklı kelimelerinden bahsederken evli kadınların kocalarının akrabalarının adlarını söyleyemediklerini, Altay Türkleri arasında ise kadınların kocalarının adlarını söylemekten çekindiklerini ve "apşığayım" (kocam, ihtiyarım) şeklinde bir hitap biçimini tercih ettiklerini tespit etmişlerdir.¹²

Lvova ve arkadaşları, Altay Türkleri arasında konu bağlamında gelin-kaynana hitaplaşmaları özelinde farklı bir örnek tespit etmişlerdir. Altaylılarda gelin, eşine ve büyük akrabalarına dolaylı hitaplarında, onların özel adlarını değil, toplumsal konumlarını belirten sözcükler kullanmalıdır. Bu nedenle kadın, hitap ettiklerini betimlemek zorundadır. Kaynanası hakkında konuşan genç kadın, onu belirtmek için şöyle der: "Küpelı olan". Ancak kaynanasının adı Sırğa "Küpe" ise gelin, "onun kulağında asılı olan şey" demek zorunda kalır.¹³

Çalışmanın temelini oluşturan hitaplaşma tasarrufuna evliliğin kanıksanması süreçleri odağında bakıldığında ise, çoğunlukla görücü usulü ile yapılan geçmiş dönem evliliklerinde eşlerin birbirlerini tanımaları ve evliliklerini tescillemeleri, çoğu zaman ilk çocukla birlikte gerçekleşmekteydi.¹⁴ Zira kadın ve erkek evlendiğinde ve çocuk sahibi olduğunda toplum içindeki rollerinin yanına bir yenisini daha eklenir. Bu, babalık ve annelik rolleridir. Bu rollerin

¹¹ Yolcu, 2014: 299

¹² Vahidoğlu ve Bekki, 2002: 158.

Yasaklı veya örtmece şeklinde ifade edilebilecek adlandırmaların anlam ve işlevlerini bilimciler özelinde ele alırken konuya dönük önemli tespitlere yer vermesi bakımından bk. Bekki, 2013.

¹³ Lvova vd. 2013: 172.

¹⁴ Eserpek, 1979: 190.

dengeli bir biçimde sürdürülmesi, ailenin fonksiyonlarını sağlıklı olarak yerine getirmesine yardımcı olur.¹⁵ Bu yönüyle bakıldığında ilk çocuk evliliğe meşruiyet ve süreklilik de kazandırmış oluyordu. Bu sebeple doğan ilk çocuğun adının, eşlerin muhabbetlerini ifade eder türden bir hitap unsuru halini alması muhtemeldir.

Konuyu, gelin özelinde geliştirilen tabu merkezli inanış ve uygulamalarla yorumlamak da mümkündür. Arkaik/geleneksel dünya görüşünde yeni gelinin “evin yabancısı” olarak kabul edildiği kimi araştırmalarda ortaya konulmuştur.¹⁶ Geleneksel dünya görüşünün gelini yabancı olarak kabul etmesi, isminin doğrudan söylenmesini veya bunun tam tersi bir biçimde gelinin güveye adıyla seslenmesini tabu davranışlarla kısıtlayabilmiştir. Söz konusu tabuların toplumsal yapının işleyişinde kazandığı işlevin altında ev iyelerinin kötülüğünden korunma, baba evini terk eden gelin için bu iyeleri yanıltma ve güvey evine gidildiğinde yeni ev iyeleri ve ata ruhları açısından gelinin yabancılığını giderme yatmaktadır.¹⁷ Yeni gelinin yabancılığı, ev iyelerinin rahatsız edilmemesi noktasında bir ad tabusunu ortaya çıkarmış görünmektedir. Gelinin kimi yörelerde “ses saklaması” davranışı da bununla ilintili düşünülmelidir. Nitekim geline çocuğunun adıyla seslenilmesi, evin koruyucu ruhlarını “eve ait” bir adla “kandırılması”na gönderme yapmaktadır. Damada yönelik aynı davranış kalıbı ise anaerkil ve matrilokal (anayerli) evlilikte statülerin değişmesi ile aynı olgunun tersine çevrilmesi biçimiyle açıklanabilir.

Eski kuşak eşlerin hitaplaşmalarında bu türden bir tercihe yönelmelerinde anne ve babaların, çocuklarının da kendilerini gibi sağlıklı biçimde yetişip yuva kurmalarını ve çoluk çocuğa karışmasını temenni eder türden geleceği tasarlama ve beklentileri dile getirme işlevli bir tür oyun modellemesi ortaya koyduklarından da ayrıca söz edilebilir.

Kadının çocuğunun adıyla kocasına seslenmesinin bir başka izahını fraternal poliandrik evliliğin izlerinde aramak mümkün gibi görünebilir. Çok kocalı anaerkil yapılarda çocuğun mülkiyeti annede olsa bile çocuğun biyolojik babasının kesinleştirilmesi için

¹⁵ Yavuzer, 2011d: 132.

¹⁶ Konuya vurgu yapan çalışmalardan bazıları için bk. (Yolcu, 2014; Ergun, 2014, Lvova vd., 2013).

¹⁷ Yolcu, 2014: 276.

böyle bir yola başvurulmuş olabileceği değerlendirilmesi, poliandrinin bu türünün takip edildiği topluluklarda biyolojik babanın önemli olmayıp toplumsal ya da hukuksal babalığın önemli olması nedeniyle doğan çocuğun biyolojik olarak babasının kim olduğunu belirlemeye odaklanılmadığı¹⁸ gerçeği karşısında tartışmaya açık olacaktır.

Sonuç

Eşlerin birbirleri ile hitaplaşmaları yolundaki bu tasarrufun tek veya muayyen bir sebeple ilişkilendirilmesi, yukarıdaki cümlelerden de anlaşılacağı üzere, oldukça zor görünmektedir. Eşler arası hitaplarda adın kullanılmamasının dini bir yönünün olmadığı görülmektedir. Fakat dini bir hüküm olduğu yolundaki yaklaşımlarla karşıt tasarruflara karşı sınırlamaların güçlendirildiği anlaşılmaktadır.

Geleneksel karakterli geniş aile tipinin hâkim olduğu dönemlerde genç çiftlerin aynı çatı altında yaşadıkları aile büyükleri ile aralarındaki dengeleri gözetecek birbirlerine hitaplarında daima oto sansür uygulama yoluna gitmeleri, eşler arası hitaplarda adın kullanılmamasını izah etmek açısından önemlidir. Fakat eşler arası hitaplarda çocuk adlarının kullanılmasının izahı, ilkinde nazaran oldukça zordur. Saha araştırmaları sırasında eşlerin hitaplaşmada böyle bir yolu seçerken kökene ve nedene dayalı herhangi bir sorgulama yapmadıkları, seçimlerini bütünüyle geleneklerle alışkanlıkların bir ürünü olarak izah ettikleri gözlemlenmiştir. Bu da, bu tasarrufun nedeni ya da kökeni hakkında yeterince açıklayıcı bilgi vermemektedir. Kanımızca, daha çok birinci ve ikinci kuşağı temsil eden eşler arasında yaygın olan bu tasarrufun kökenine ya da geleneksel bilinçteki anlamına yönelik sorgulamalarda, yukarıda zikredilen yorumların yanı sıra, ilk çocuğun evliliğe meşruiyet ve süreklilik kazandırdığı ve bu sebeple doğan ilk çocuğun adının, eşlerin muhabbetlerini ifade eder türden bir hitap unsuru hâlini almış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

¹⁸ Queen, 1961: 20-21.

KAYNAKÇA**A. Yazılı Kaynaklar**

Bekki, Salahaddin (2013), "Bilmeceler-Tabu ve Gizli Diller Üzerine", *Muzaffer Akkuş Armağanı*, (Hzl.: Mücahit Akkuş ve Fatih Dinçer), Konya: Kömen Yayınları, s. 337-347.

Erdentuğ, Nermin (1972), *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ergun, Metin (2014), "Düğün Kavgalarının Mitolojik Kökenleri", *Millî Folklor*, S. 101, s. 60-72.

Eröz, Mehmet - Ali Güler (1998), *Türk Ailesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Eserpek, Altan (1979), *Sosyal Kontrol Sapma ve Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Güler, Ali (1992), "Cumhuriyet Öncesinde Aşiret Aileleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Kavak, Fadime (2013), "Arap Kültüründe Künyeleme Geleneği ve Çöl Faunasına Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, s. 111-149.

Küçük, Abonoz (2016), "Türk Ailesinde Kadının Statüsündeki Değişime Üç Kuşağın Eşlerine ve Sevgilerine Hitap Biçimleri Bağlamında Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 5, s. 36-47.

Lvova, E. L. - Oktyabrskaya, İ. V. - Sagalayev, A. M. - Usmanova, M. S. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Simge ve Ritüel*, (Çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.

Queen, A. Stuart. (1961), *The Family in Various Cultures*, Chicago: J. B. Lippincott Company.

Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Timur, Sevim (1972), *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Vahidoğlu, Vahid - Bekki, Selahaddin (2002), "A. N. Samoyloviç (1880-1938) ve 'Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler' Adlı Makalesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 13, s. 155-166.

Yavuzer, Haluk (2011), *Evlilik Okulu*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yolcu, Mehmet Ali (2014), *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar*, Konya: Kömen Yayınları.

B. Sözlü Kaynaklar

Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Fadime Tosun, Balıkesir/Kepsut-Piyade Köyü 1973, İlkokul, Mevsimlik İşçi.

Emine Oğuz, Balıkesir/Kepsut-Gökköy, İlkokul, Mevsimlik İşçi.

C. Dijital Kaynaklar

<http://osakaninmuhtari.blogs-pot.com.tr/2016/09/japon-eslerin-birbirine-seslenis-tarz.html>

Alkan, Ersoy Özmen, "Aile Parçalanmasının Çocuğun Okul Başarısına Etkisi: Trabzon Örneği", Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/5, ss.167-225.
DOI: 10.31765/karen.438376

AİLE PARÇALANMASININ ÇOCUĞUN OKUL BAŞARISINA ETKİSİ: TRABZON ÖRNEĞİ*

Ersoy Özmen ALKAN**

** Arş. Gör. Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü
E-Posta: ersoy_ozmen@ktu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6015-3891

Anahtar Kelimeler: Trabzon'da
Aile, Parçalanmış Aile, Aile Fonksiyonları, Okul Başarısı (Akademik Başarı)

* *Araştırma makalesidir.*

Bu metin, "Parçalanmış Aile Modelindeki Öğrencilerin Eğitimdeki Başarı Durumları (Trabzon Örneği)" başlıklı Yüksek Lisans tezinin geliştirilmesi sonucu inşa edilmiştir.

Gönderim Tarihi: 27.03.2018

Kabul Tarihi: 23.05.2018

Öz: Şüphesiz aile toplumun en küçük yapı taşı ve en önemli kurumlarından biridir. Ailenin bir kurum olarak toplum içinde pek çok işlevi vardır. Bu işlevlerin arasında en önemlisi, ailenin toplumun devamlılığını sağlamasıdır. Aile, yeni doğmuş üyelerine, eğitime ve sosyalleştirme işlevleri vasıtasıyla ait olduğu toplumun değerlerini, normlarını ve inançlarını aktararak onları toplumun üyesi hâline getirir. Nitekim anne ve babanın varlığı, onların çocuklarıyla sağlıklı bir iletişimde oluşları ve gereksinimlerini yeterince karşılamaları çocukların geleceği için önemlidir. Aynı şekilde ebeveynlerin çocuğa rehber olmaları ve onu eğitim başarısında motive edici tutum sergilemeleri de onun ileriki yaşantısında başarılı bir birey olmasını sağlamaktadır. Ancak günümüzde giderek artan aile parçalanmaları, ailenin bu işlevlerini yerine getirmesini zorlaştırmaktadır. Bu da çocuğun sosyal, psikolojik ve akademik hayatında bir takım tahribatlara yol açarak çocuğun gelecekteki yaşantısında bir takım problemler yaşamasına neden olmaktadır. Çocuğun okul başarısı da bu problemlerin içindedir. Bu çalışmada aile parçalanmasının, çocuğun eğitim hayatına yansıyan olumsuz iz düşümlerinin incelenmesi ve bunların oluşum süreçlerindeki nedenlerinin neler olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Evren olarak Trabzon Merkez'e bağlı ortaokul 8. sınıf ve lise 12. sınıfların belirlendiği bu çalışmada 283 parçalanmış, 283 bütün aileye sahip olmak üzere toplamda 566 öğrenci üzerinde anket çalışması yapılmıştır.

THE EFFECT OF BROKEN FAMILY ON CHILDREN'S SCHOOL SUCCESS: TRABZON SAMPLE

Abstract: The family, undoubtedly, is the smallest corner stone and the most important institution of the society. The family as an institution has many functions. The most considerable function of the family is to produce and reproduce new members of the society. The family through its educational and socializing functions makes the new born individuals members of the society to which they belong by transferring the norms, beliefs and values of the society to them. Presence of father and mother, their healthy connections with their children and providing children's needs sufficiently are important for the future of children. In the same way, the guidance of the parents and their efforts for the child's educational success helps the child to be a successful individual in the rest of his/her life. But, today, the increasing rate of breakup family units obstructs the family to perform these functions. This has negative effects on child's school success by doing harm in his/her social, psychological and academic life. In this study it is aimed to observe the negative reflections of breakup family units on child's educational life and to determine the reasons of this progress. The last grade students of secondary schools and high schools in Trabzon centre are the universe of the study. An opinion poll was carried out on 283 students from broken families and 283 students from united families, at total on 566 students for the study.

Keywords: Family in Trabzon, Broken Family, Functions of Family, School Success (Academic Success)

Giriş

Toplum, kendi içinde ortak kültürel öğeleri barındıran ve belli işlevleri olan kurumlardan oluşmaktadır. Toplumun bu kurumlarla arasında parça bütün ilişkisi vardır. Toplumun bir bütün olarak sağlıklı bir şekilde yaşaması için öncelikle parçalar arasında daha sonra da parçayla bütün arasında bir uyum olması gerekmektedir. Bu ise parçaların üzerine düşen görev ve sorumlukları fonksiyonel bir şekilde yerine getirmeleriyle mümkündür. Nitekim sosyolojide kullanılan teorilerden "yapısal işlevselci" yaklaşıma göre, toplumu oluşturan her kurumun toplum içinde belli başlı fonksiyonları vardır. Ve bu kurumlar birbiriyle dengeli bir şekilde üzerlerine düşen işlevleri yerine getirdiği müddetçe toplumda var olan yapının dinamik bir şekilde devamlılığı sağlanmaktadır.

Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile, yerine getirdiği fonksiyonlara bağlı olarak toplumsal yapının önemli unsurlarından biridir. Toplumsal yapı içinde

aile; milli kültürel değerlerin nesilden nesle aktararak çocukların sosyalleştirildiği, biyolojik üretimin yapılarak toplumun devamlılığının sağlandığı ve üyelerinin her türlü ihtiyaçlarının karşılıksız giderilerek biyolojik ve psikolojik tatminin sağlandığı toplumsal bir kurumdur. Aile, diğer kurumlarla uyumlu bir şekilde işlevlerini yerine getirerek toplumsal yapının düzenli işlemesine katkı sağlamaktadır. Ancak günümüzde yaşanan hızlı değişimlerle birlikte artan aile parçalanmaları ailenin işlevlerinde bozukluklara yol açmaktadır. Bu da başta çocuklar olmak üzere ailenin tüm üyelerini ve toplumu olumsuz yönde etkilemektedir.

Ailenin varlığı, bütünlüğü ve işlevlerini yerine getiriyor olması çocuk için çok önemlidir. Çünkü çocuk hayata ilk gözlerini açtığı andan itibaren aile ortamındadır ve toplumsal hayata ait teorik ve pratik her türlü bilgileri ilk olarak burada edinir. Başka bir ifadeyle canlılar arasında en çok bakıma, ilgiye ve sevgiye muhtaç olan insan yavrusu; konuşmaktan yürümeye kadar, toplum içinde yaşamaktan kendi bireysel ihtiyaçlarını karşılamaya kadar pek çok basit ve karmaşık bilgileri ilk olarak aile içinde tecrübe edinir. Bu bakımdan aile, çocuğun yetiştirilmesinde, sosyalleştirilip topluma uyum sağlamasında, kimlik ve kişilik oluşumunda ve ileriki yaşantısında yetişkin bir birey olarak toplumda yer edinmesinde büyük önem taşımaktadır. Aile söz konusu görevi yerine getirebilmesi için öncelikle bütünlüğünü koruması gerekmektedir. Öte yandan aile üyeleri arasında sevgi ve saygının hâkim olduğu ve sağlıklı iletişimin olduğu, mutlu bir ev ortamının varlığı hem toplum hem de aile içinde yaşayan üyeler için aranan bir durumdur. Çünkü böyle bir aile çocuklarına yeterince sevgi, ilgi göstererek ve destek vererek onların sosyal ve psikolojik açıdan sağlıklı bir birey olmasını sağlamaktadır. Ailenin; eğitim ve sosyalleştirme, psikolojik doyum sağlama ve ekonomik işlevini yeterince yerine getirmesi başka bir ifadeyle ebeveynlerin çocuklarına örnek rol model davranışlar geliştirmesi, onların maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını yeterince karşılaması ve onların başarılı olması için destekleyici, motive edici tutum sergilemeleri özellikle yetişme çağındaki çocuklar için çok önemlidir. Ancak ölüm, boşanma ve uzun süreli ayrılık gibi aile parçalanmaları durumunda veya aile

içinde sürekli tartışma ve çatışmaların olduğu durumda aile, üzerine düşen görev ve sorumlulukları tam manasıyla yerine getirememektedir. Bu da çocuğun sosyal ve psikolojik açıdan olumsuz etkilenmesine yol açarak gündelik ve eğitim hayatında başarısızlıklara neden olmaktadır.

Bu düşüncelerden hareket eden araştırma, aile parçalanmasının çocuğun eğitimdeki başarı durumu üzerine etkilerini konu edinmiştir. Araştırma, “Yapısal İşlevselci” modeli temel alarak inşa edilmiştir. Yapısal İşlevselci modele göre toplum, kurumlar ve kurumlar arası dinamik ilişkilerden oluşmuş bir sistemdir. Bu araştırmanın yöntemi, nicel araştırma yöntemidir. Betimleyici türde saha araştırması yapılan söz konusu çalışmada birden fazla araştırma tekniği kullanılmıştır. Bir yandan geniş bir kitleye ulaşabilmek için anket tekniği uygulanırken diğer yandan elde edilen verilerin doğruluğunu test etmek için katılımcı gözlem tekniği kullanılmıştır. Konuyla ilgili daha önceki yıllarda yapılmış yurt içi ve yurt dışındaki çalışmalara ulaşılmış ve ulaşılan kaynakların incelenmesi yapıp, araştırmanın konusu ve amacına uygun olarak değerlendirilmiştir. Trabzon Merkez’deki ortaokul 8.sınıf ve lise 12. sınıf öğrencileri evren olarak kabul edilmiştir. Özellikle ortaokul 8.sınıf ve lise 12.sınıf öğrencilerinin seçilmesinin temel sebebi; insanın kişilik ve karakterinin şekillendiği, benlik algısının oluştuğu ve bireyin kendi kimliğini yapılandığı, geleceğe yönelik meslek seçimi ve yaşam biçimi tercihinin yapıldığı kritik bir dönem olan ergenlik döneminin, en geniş yelpazesinin seçilmesi istenmiştir. Yapılan araştırma sonucu Trabzon İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün yardımıyla 2013 yılında, toplamda 983 (459’u 8.sınıf, 524’ü 12.sınıf) parçalanmış aileye sahip öğrenci tespit edilmiş ve söz konusu sayı evren olarak kabul edilmiştir. Evrenin,¹ %95 güven düzeyi ve + - 5 göz yumulabilir yanılğı payı göz önüne alınarak basit tesadüfü örnekleme yöntemi ile 283’ü parçalanmış aileye ve 283’ü bütün aileye sahip olmak üzere toplamda 566 öğrenci üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Demografik bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

¹ Örneklem büyüklüğü için; gerekli hesaplamalar yapıldıktan sonra, 1000 kişilik evrene 278 kişinin yeterli olacağı görülmektedir (Büyüköztürk vd., 2013: 98).

Cinsiyet	Parçalanmış Aile			Bütün Aile		
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın	
	107	176		118	165	
Yaş	13-15 Yaş	16-19 Yaş		13-15 Yaş	16-19 Yaş	
	116	167		125	158	
Sınıf	8. sınıf	12. sınıf		8. sınıf	12. sınıf	
	116	167		126	157	
Ekonomik Durum	Alt seviye	Orta seviye	Üst seviye	Alt seviye	Orta Seviye	Üst Seviye
	103	147	33	33	180	70

Tablo 1: Demografik Bilgiler

1. Ailenin Tanımı ve Fonksiyonları

Evrensel boyutta bir yapılanma olan aile, sosyoloji literatüründe tarihin en eski toplumsal kurumu olarak incelenmektedir. Aile kurumunun dünya çapında çok farklı yapı ve şekilde çeşitlilikler sergilediği bilinmektedir. Bundan dolayı toplumsal yapının temel taşlarından biri olan ailenin, evrensel tanımını yapmak oldukça güçtür. Nitekim aile ile ilgili yapılmış tanımlara bakıldığında her bir tanımın aileyi farklı kategori içine yerleştirdiği görülmektedir. Yapılan tanımlar incelendiğinde kimisi aileyi sosyal bir grup, topluluk olarak tanımlarken kimisi de sosyal bir kurum, bir örgüt hatta sosyal yapı olarak tanımlamaktadır.² Le Play; fiziğin atomuna, biyolojinin hücre sine tekabül eden birimin toplumda aile olduğunu dile getirerek³ bir anlamda toplumun en küçük temel taşının ve en önemli biriminin aile olduğunu belirtmektedir. Anne, baba ve çocuklardan meydana gelen ve en küçük toplumsal birim olan aileyi; E. Durkheim, “aralarında kan bağı bulunan ya da aynı soydan geldiklerine inanan fertlerden oluşan bir sosyal varlık” olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan Durkheim, ailenin iki temel vasfının; kan bağı ve hısımlık olduğunu dile getirmektedir.⁴ Şekli ve fonksiyonu toplumdan topluma değişse bile bütün toplumlarda mevcut olan⁵ ve toplumların en küçük ünitesi olarak ortaya çıkan aile,⁶ en genel anlamda; içinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlanma sürecinin ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği, eşler ve ana babalarla çocuklar (ailenin biçimine göre

² Maclver ve Page’e göre aile; “ Sex ilişkilerine dayalı, çocuk sahibi olma ve bu çocukları yetiştirme özellikleri gösteren bir grup” iken Winch’e göre aile; “Neslin devamı fonksiyonu çevresinde oluşmuş temel bir toplumsal yapıdır.” Daha geniş bilgi için bk.: (Gökçe, 1991: 210-211).

³ Freyer, 1967: 253.

⁴ Celkan, 1991: 77.

⁵ Bozkurt, 2012: 259.

⁶ Doğan, 2012: 162.

başka yakınlar) arasında içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin yer aldığı toplumsal kurumdur.⁷

Bireyin kendi varlığını tamamlayabilmesi ve yetersizlik duygusunu aşabilmesi için bir başkasıyla birleşmeye ihtiyaç duyması⁸ insanı aile kurmaya zorlamaktadır. Bu bakımdan Murdock, aileyi, eşler arasındaki cinsel beraberliğin toplum tarafından onaylandığı ve ortak ikamet, ekonomik işbirliği ve yenden üretim ile karakterize edilen sosyal bir grup olarak tanımlamaktadır.⁹ Nitekim aile, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal gereksinimlerinin karşılandığı, insan neslinin devamının sağlandığı ve dünyaya gelen bireyin topluma hazırlandığı, evrensel sosyal bir grup veya kurumdur.

Anne, baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalığından meydana gelmiş, ekonomik ve sosyal bir kurum olan aile,¹⁰ yerine getirdiği fonksiyonlar açısından toplumsal yaşamın merkezindedir. Nitekim yapısal fonksiyonel yaklaşıma göre toplumsal sistemin bir alt sistemi olan aile,¹¹ toplum için çok önemli görevlere sahiptir. Aile, toplumun diğer alt sistemleri veya kurumları ile birlikte etkileşimde bulunup uyum içerisinde bir toplumsal bütünlük sağlamaktadır. Bu bakımdan ele alındığında ailenin fonksiyonları: nüfusu yenileme, kültür aktarma, çocukları sosyalleştirme, biyolojik ve psikolojik tatmin sağlama şeklinde sıralanabilir.¹² Öte yandan şuna da değinmek gerekmektedir: İnsanlık tarihi boyunca var olan aile, tarihi süreç içerisinde hem yapısal hem de işlevsel açıdan birçok değişikliğe uğramıştır. Bu konuda sosyologların ortak düşüncesi, ailenin işlevlerinde önemli değişimler yaşadığı ve hala yaşamakta olduğudur. Örneğin geleneksel toplumlarda ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel tüm toplumsal görevleri yerine getiren aile, modern toplumlarda işlevlerin bir kısmını diğer kurumlara devrederek sadece neslin devamını, eşlerin ve çocukların psikolojik tatminini sağlayan bir kuruma dönüşmüştür.¹³

⁷ Ozankaya, 1994: 357.

⁸ Bauman, 2012: 63.

⁹ Murdock, 1965: 1.

¹⁰ Gökçe, 1991: 212.

¹¹ Özgüven, 2001: 1.

¹² Şentürk, 2012: 68.

¹³ Çağan, 2011: 85.

Birey, dünyaya geldiğinde gözlerini aile ortamında açar. Bu bakımdan çocuk hayata karşı ilk deneyimlerini aile içinde edinir. Nitekim aile, “insan yavrusunun” eğitimine başlandığı ve toplumsal değer yargılarının çocuğa aktarıldığı ilk ve en önemli kurumdur. Çünkü aile, çocuk için bütün bir toplum demektir.¹⁴ İnsan yavrusu doğum anından itibaren çok zayıf ve korumasız olarak dünyaya gelmektedir.¹⁵ Çünkü çocuk içgüdü bakımından son derece yetersiz bir varlıktır. Bundan dolayı sürekli bakıma, korunmaya, eğitime ve sosyalleştirilmeye ihtiyacı vardır.¹⁶ Başka bir deyişle çocuk, günlük hayata karşı hiçbir bilgisi olmadan, dış dünyadan habersiz bir şekilde gözlerini açmıştır. Nitekim günlük hayata dair birçok bilgiyi aile içerisinde almaktadır. En basit bir eşyanın tamiratından, hasta ve yaşlı bakımına, temizlik alışkanlığından sağlık konusundaki önemli bilgilere kadar sayılamayacak birçok şeyi aile içindeki eğitimle edinirler.¹⁷ Ayrıca aile, çocuğun toplumsallaştırıldığı en önemli kurumlardan biridir. Toplumsallaşma, “bireyin toplumun kültürünü öğrenme ve içselleştirme sürecidir.”¹⁸ Yani bir tür çevreye uyum sürecidir.¹⁹ Ailede içinde bulunduğu toplumun sosyal ve kültürel temellerini kendi içinde beslediği için sosyalizasyon sürecinin kaynağı durumundadır.²⁰ Buradan yola çıkarak aile ortamının çocuk açısından, içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olabilmesi için belli değerlerin, geleneklerin ve yaşam standartlarının benimsetildiği ilk ortam olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ailenin fonksiyonu, bir yandan çocuğu sosyal çevreye alıştırmak, ana dilini öğretmek iken öte yandan çocuğa ahlaki değerlerin aktarımını sağlayarak toplumun bir üyesi haline getirmektir.

Ailenin ekonomik işlevi, ailenin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak üretim birimi oluşunu ifade eder.²¹ Ekonomik işlev, sanayi öncesi geleneksel, kırsal toplumlarda ailenin en temel işlevlerinden biriydi. Geleneksel aile yapısı, kendi temel ihtiyaçlarını karşı-

¹⁴ Doğan vd., 2009: 39.

¹⁵ Ergün, ty: 27.

¹⁶ Akyüz: 2008: 134; Akyüz, 1992: 241.

¹⁷ Şentürk, 2012: 69.

¹⁸ Bozkurt, 2012: 111.

¹⁹ Küçükkurt, 1990: 85.

²⁰ Nirun, 1994: 19.

²¹ Tezcan, 1990: 67.

layabilen bir üretim ve tüketim birimidir. Fakat günümüz modern ailesi, üretim birimi olma özelliğini kaybetmiştir.²² Artık modern çekirdek aile ekonomik tüketim birimidir. Üretim işlevini ev dışındaki kurumlar gerçekleştirmektedir. Ekonomik eylemlerle ilgili iş, aile çevresinden ayrılmıştır. Hem para kazanmak için çalışma ortamı hem de giyecek, yiyecek gibi ailenin temel ihtiyaçların karşılanması için yapılan üretim ailenin dışına çıkmıştır.²³ Bu değişimlere ek olarak kadınların ücretli bir şekilde iş hayatına katılmasıyla eve ekmek getirmekle görevli olan erkeğin görevi değişmiştir.²⁴ Sonuç olarak ev gelir giderini eşler ortak bir şekilde üstlenmişlerdir. Söz konusu değişimler sonucunda modern çekirdek ailenin ekonomik fonksiyonu; geleneksel yapıdaki aileler gibi aile içi üretim yapmaktan ziyade eşler arasında ekonomik işbirliği ve dayanışmaya dönüşmüştür. Yükselen eğitim seviyesi ve geçim zorluklarının artması kadın ve erkeğin ekonomik işbirliği ve dayanışmasına yol açmıştır. Bu durum aile üyelerinin ortak kullanımı için ortak bir bütçenin oluşmasına yol açmıştır.²⁵ Böylece hayatta her türlü zorluğa göğüs geren aile üyeleri ailenin ekonomik fonksiyonuyla, geçim zorluklarını aşmayı ve sayısızca ihtiyaçlarının giderilmesini amaçlamıştır.

Ailenin bir diğer önemli işlevi ise sosyal psikolojik işlevidir. Şüphesiz aile ortamı birincil ilişkilerin en yoğun ve samimi bir şekilde yaşandığı yerdir.²⁶ İnsanın yaradılışı gereği kendini tamamlayabilmek için bu şekilde duygusal bağlara ve samimi ilişkilere ihtiyaç duymaktadır. Bir elmanın iki yarısı olan kadın ve erkek bir bütün oluşturabilmek için beraberlik arzusu içindedirler. Toplumlar tarafından beraberliğin meşrulaştırıldığı kurum ise aile kurumudur. Bu bakımdan aile kurmak, kadın ve erkeğin bir araya gelerek kendi eksikliklerini tamamlayıp bir bütün olmalarına fırsat vermektedir.²⁷ Aile yoğun bir duygusal alışverişin gerçekleştiği bir ortam olduğundan dolayı²⁸ yakın sevgisinin ve anlayış duygusunun en iyi karşılandığı mekândır.²⁹ Aile üyeleri arasındaki

²² Dündar, 2012: 59.

²³ Tezcan, 1990: 67.

²⁴ Dündar, 2012: 59.

²⁵ Şentürk, 2012: 83-84.

²⁶ Dündar, 2012: 58.

²⁷ Şentürk, 2012: 84-85.

²⁸ Çağan, 2011: 86.

²⁹ Kasapoğlu, 1990: 51.

sevgi ve samimiyet durumu onları ben duygusundan kurtarıp biz duygusunu geliştirmesine fırsat verir.³⁰ Böylece aile, kişiye toplumun bir üyesi olduğu his-sini vererek onu düzenli bir hayat kurmaya ve insan-larla iyi ilişkiler geliştirmeye yöneltmektedir. Zaten yapılan araştırmalar akıl hastalarının ve intihar olaylarının evlilere oranla bekârlarda daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumun sebebi, ki-şilerin evlilikle kısmen daha düzenli ve kararlı bir hayat yaşayarak bir anlamda kendilerini daha gü-vende hissetmeleridir.³¹ Söz konusu durum Erik-son'un gelişim ödevleriyle de açıklanabilir. Erikson insanların psikolojik gelişim evrelerini sekiz dö-neme ayırmıştır ve her dönemin kendine has ödev-lerinin olduğunu dile getirmiştir. Kişiler, içinde bu-lundukları dönemin ödevlerini başarıyla tamamlama-dıkları takdirde ileriki dönemlerinde sıkıntı yaşa-yacaklarını ifade etmiştir. Nitekim Erikson'un yeti-şkinlik döneminin ilk evresi olan (altıncı evresi) “ya-kınlığa karşı uzaklık (yalıtılmışlık)” adını verdiği ev-resinde, bireylerin karşı cinse karşı yakın ilişkiler kurabilme yeteneğine sahip olması gerektiği ve aile kurmaya yönelmesi gerektiğinden bahseder. Eğer bu gelişimsel dönem ödevini başaramazsa yani aile ku-ramazsa bireyde yalıtılmışlık duygusunun ortaya çı-kacağından ve bir anlamda yalnızlık duygusuyla karşı karşıya kalacağından dolayı kişi; insanlardan, görev ve sorumluluklardan kaçmayı tercih edecektir. Başka ifadeyle yalnızlık duygusu kişinin benli-ğine hâkim olacaktır.³²

Ailenin sevgi ve psikolojik doyum sağlama işlevi sa-dece eşler arasında etkin değildir. Bunun yanında ai-lenin en küçük üyeleri olan çocuklar için de ailenin bu işlevinin büyük bir önemi vardır. Çünkü sevgi duymak, şefkat görmek çocuğun ihtiyaçları arasındadır. Sevgi ile çocuk sağlıklı bir kişilik geliştirir. Sevgi gören kişi karşısındakine de sevgi gösterir. Örneğin sevgi gören çocuklar sıcak ve uyumlu bir arkadaşlık geliştirirken, sevgisiz büyüyenler ilişkilerinde düşmanlık yolunu tutmaktadır. Evde sevgi ve ilgi görmeyen çocuk söz konusu eksikliğini çevresindekilerden ilgi çekerek gidermeye çalışır. Çocuklar, ilgi

---

³⁰ Adak, 2005: 52.

³¹ Şentürk, 2012: 85.

³² Senemoğlu, 2005: 81.

çekmek için akla gelmeyen yollara başvururlar. Örneğin öğrenciler, öğretmenin ilgisini çekmek için hırsızlık bile yapabilmektedir.³³

Ailenin bir diğer temel işlevi ise biyolojik işlevidir. Platon Şölen’inde Sokrates’e, onun da onayıyla, şunu söyler: “ Aşk (...) senin sandığın gibi, (...) güzel sevgisi değildir”; “güzel içinde üremek ve çocuk yapmak demektir.”³⁴ Çünkü aşk üzerine inşa edilen aile, toplumun sürekliliği için hem ontolojik hem epistemik, hem de etik açısından birey ve vatandaş üretme kurumudur.³⁵ Nitekim geçmişten beri ailenin en temel işlevi bir yandan neslin devamını sağlama iken öte yandan eşlerin cinsel ihtiyaçlarının karşılamasıdır. Bu açıdan bakıldığında aile, (Freud’un da belirttiği gibi) insanların en güçlü dürtülerinden biri olan cinselliği, kontrol altına alarak biyolojik fonksiyonla birlikte toplumsal bir fonksiyonu da yerine getirmektedir.³⁶ Çünkü eşlerin cinsel münasebetlerinin toplum tarafından meşrulaştığı zemin evlilik akdiyle gerçekleşen aile kurumudur.

2. Ailede Parçalanma ve Parçalanma Şekilleri

Ailede parçalanma, ailenin genel ve normal yapısındaki bir değişmeyi ifade eder. Ailedeki bu değişim; ölüm, anne veya babanın uzun seyahatleri, karı-kocanın birbirinden ayrı yaşamaları veya boşanmaları, çocukların aileden ayrılmaları gibi hâllerdir.³⁷ Bu tür durumlar genelde aile üyeleri tarafından istenmeyen durumlardır. Fakat yine de bazı zamanlarda bu durumlarla karşılaşmak kaçınılmaz olmaktadır. Bunun sonucunda da başta ailenin en küçük üyeleri olan çocuklar olmak üzere tüm aile üyeleri etkilenmektedir. Ailenin normal durumunun bozulması olan ailede parçalanma, eşlerden biri veya ikisinin ölümü, eşlerin boşanması ile eşlerin herhangi bir sebepten dolayı birbirinden uzun süre ayrı kalması olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir.

Ölüm, ailenin parçalanmasına neden olan bir dış faktör olarak değerlendirilir. Çünkü ölüm, aile üyelerinin hiçbirinin serbest iradesinde olamayan ve tamamen ilahi bir takdir olarak değerlendirilen bir ger-

³³ Tezcan, 1990: 67.

³⁴ Bauman, 2012: 22.

³⁵ Bayhan, 2013: 148.

³⁶ Şentürk, 2012: 89.

³⁷ Özgüven, 2001: 306.

çektir.³⁸ Ailede parçalanma nedeni olan ölümün ortaya çıkması ailede büyük bir sarsıntıya yol açmaktadır. Özellikle çocuklar söz konusu durumdan çok etkilenirler. Öte yandan çocuklar için yaşamlarının ilk yıllarında anne kaybı, baba kaybından daha önemlidir. Bunun nedeni çocuğa bakan aile yakınlarının veya parayla tutulmuş bakıcıların, anneden farklı bir yaklaşımla çocuğa bakmalarıdır. Fakat çocuklar büyüdükçe, özellikle erkek çocuklar için babanın kaybı çok önemlidir. Bunun nedeni ise erkek çocuk için benzetmek istediği model objenin ortadan kalkmış olması demektir. Çocuk açısından en büyük yıkım ise hem anneyi hem de babayı kaybetme durumunda ortaya çıkmaktadır. Çünkü böyle durumda çocuk kendini çok yalnız hissedecektir.³⁹ Çocuk hem annenin şefkatinden hem de babanın korumasından, güven duygusundan mahrum kalacağından dolayı mevcut durumu kabullenışı zor olacaktır. Yalnızlık duygusu içinde başkalarının yardımına ihtiyaç duyacak ve onların tutumuna alışması zor olacaktır.

Aile üyelerinden birinin geçici veya sürekli hastalığı ve sakatlığı; deprem, sel, yangın gibi doğal afetler ile yoksulluk, işsizlik, terör, kan davası gibi toplumsal afetler sonucunda yapılan zorunlu göçler; ebeveynlerden birinin çalışma veya başka nedenlerle evden uzun süre ayrılması ya da eşlerin geçimsizlik nedeniyle boşanma olmaksızın evi terk etmesi “uzun süre ayrılık” şeklinde ortaya çıkan aile parçalanmasının örnekleridir.⁴⁰ Bu tür geçici ayrılıklar kimi zaman devamlı ayrılıklardan daha tehlikeli olmaktadır. Çünkü söz konusu durumda aile üyeleri ilk önce ayrılığa sonra da bir arada olmaya uyum sağlamak zorundadır. Bundan dolayı ayrılığın süresi uzadıkça çocuklar üzerinde yapacağı olumsuz etkilerde artmaktadır.⁴¹

Boşanma, yasal olarak kurulmuş bir evlilik ilişkisinin yine yasal biçimde ortadan kalkması durumu olarak ifade edilmektedir.⁴² Hukuki olarak tanımlanan boşanma aslında ekonomik, kültürel, toplumsal ve psikolojik sonuçları olan ve bu bakış açılarıyla tanımlanabilecek daha geniş etkileri olan bir süreç-

³⁸ Şentürk, 2012: 89.

³⁹ Özgüven, 2001: 320-321.

⁴⁰ Şentürk, 2012: 90.

⁴¹ Özgüven, 2001: 321.

⁴² Ozankaya, 1995: 24; Marshall, 2009: 79.

tir.⁴³ Evlilik gibi boşanma da geçmişten beri gerek ilkel toplumlarda olsun gerekse modern toplumlarda olsun tarihi süreç içerisinde doğal karşılandığı bilinmektedir. Ancak boşanma süreci toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Örneğin boşanma hakkı önceki dönemlerde ve bazı toplumlarda sadece erkeğe verilirken daha sonra yapılan yasal düzenlemeler sonucunda kadınlara da tanınmıştır.

Eşler için mutsuz bir evlilikten çıkış olan boşanma olayı, günümüzde yaşanan hızlı toplumsal ve kültürel değişimler ile bu değişimlerin aileye yansımaları sonucunda artış göstermektedir. Modernleşme ve kentleşmeye paralel olarak artış gösteren boşanma oranlarının nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle toplumda bireyselleşmenin artış göstermesi ile yeni özgürlük anlayışının geleneksel görev ve bağlılık duygularını gevşetmiş olması, dinsel kurumların evlilik kurumu üzerindeki baskılarını büyük oranda kaldırması, boşanan eşlere karşı toplumdaki bireylerin daha hoşgörülü davranmalarıdır.⁴⁴ Bunlara ek olarak toplum hayatında yaşanan hızlanma, “çok insan tanıma olanakları, rasgele evlilikleri ve değişik din, ırk, uyruk ve toplumsal sınıflar arası evlilikleri olanaklı kılmış, çoğu kez sevgiden başka ortak noktaları bulunmayan bu evliliklerde boşanmayı artırmıştır. Kadın haklarının gelişmesi ve eğitim düzeyinin yükselmesiyle kadının toplumsal yaşama katılımı evlilik bağlarının zayıflamasına yol açmıştır”⁴⁵ ve aile parçalanmalarını hızlandırmıştır. Bu durum ailenin işlevlerini yerine getirmesini engellemiş olup hem eşler üzerinde hem de ailenin en küçük üyeleri olan çocuklar üzerinde çok karmaşık sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yapısal işlevselci yaklaşıma göre toplumun küçültülmüş şekli olan ailede⁴⁶ yaşanan parçalanma oranlarının artışı tüm toplumu olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

3. Aile Parçalanması ve Okul Başarısı

Ailenin, çocuğun okul başarısında önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Ancak ölüm, boşanma ve uzun süreli ayrılık gibi aile parçalanması durumlarının, çocuğun okul başarısını nasıl ve neden etkiledi-

⁴³ Timurturkan, 2012: 202.

⁴⁴ Özgüven, 2001: 306-307.

⁴⁵ Özgüven, 2001: 307.

⁴⁶ Erkal, 1990: 208.

ğini ortaya koymak için öncelikle okul başarısı kavramı ve okul başarısını etkileyen etmenler üzerinde durmak gerekmektedir.

3.1. Okul Başarısı ve Okul Başarısını Etkileyen Etmenler

Çağdaş toplumlarda yaşam boyu süren kaygı olarak tanımlanan başarı,⁴⁷ “okul ortamında belirli bir ders ya da akademik programlardan bireyin ne derece yararlandığının bir ölçüsü veya göstergesidir. Okuldaki başarı ise bir akademik programdaki derslerden öğrencinin aldığı notların ya da puanlarının ortalaması olarak düşünülebilir. Eğitim programlarında okutulan ders konularından bireyin ne düzeyde öğrendiği, öğrencinin geçmiş yaşantılarından ne derecede yararlandığının da bir göstergesidir.”⁴⁸ Başka bir ifadeyle okul başarısı, öğrencinin bulunduğu okul, sınıf ve derse göre belirlenmiş sonuçlara ulaşmada göstermiş olduğu ilerlemedir. Ancak çağdaş anlamda başarı kavramının akademik başarı ile sınırlandırılmayacağı, bilgi ve beceri gibi bilişsel davranışlar kadar, ilgiler, kişilik özellikleri ve tutumlar gibi bilişsel olmayan davranışları da içerdiği görülmektedir.⁴⁹ Başarısızlık kavramı ise daha çok çocuğun ya da gencin uzun süreli, (bir eğitim öğretim döneminden daha uzun süre) hemen her dersten, gelişim düzeyinin ve yeteneklerinin altında başarı göstermesi ve bu başarısızlığı bir türlü telafi edememesi durumu olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

Okul başarısını etkileyen pek çok değişken vardır. Okul başarısını etkileyen değişkenleri Özgüven,⁵¹ “zihinsel ve zihinsel olmayan etmenler” diye ayırırken Güleç ve Alkış⁵² “okul içi ve okul dışı etmenler” olarak ayırmaktadır. Yıldırım⁵³ ise akademik başarının çok sayıda faktörle ilişkili olduğunu öne sürerek “akademik başarının zekâ, yetenek, özlük, kişilik ve ailesel nitelikler, mezun oldukları veya okumakta oldukları okulun özellikleri, çalışma alışkanlıkları, özsaygı, yalnızlık, sınav kaygısı ile ilişkili olduğunu” dile getirmiştir. Literatür tarandığında yukarıdaki

⁴⁷ Steinberg, 2013: 444.

⁴⁸ Özgüven, 2002: 74.

⁴⁹ MEB, 2013a.

⁵⁰ MEB, 2013a.

⁵¹ Özgüven, 2002: 75.

⁵² Güleç ve Alkış, 2003: 20.

⁵³ Yıldırım, 2006: 259.

gibi okul başarısını etkileyen pek çok değişkenin olduğu görülmektedir. Bu etkenlerin sınıflandırılması değişik şekilde yapılsa da içeriklerine bakıldığında hepsi aynı paralelliktedir. Nitekim okul başarısını etkileyen değişkenler şu şekilde de sıralanabilir; öğrenenle ilgili (kişisel) etmenler, eğitim çevresi ile ilgili etmenler ve ailesel etmenler. Bu noktada söz konusu araştırmanın konusu, aile parçalanmasının çocuğun eğitimi üzerine etkileri olduğu için daha çok ailesel etmenler üzerinde durulacaktır.

Okul başarısına etki eden öğrenenle ilgili etmenler, çocuğun kendisiyle ilgili olan bireysel özellikleridir. Bunlar; zekâ, yaş, olgunlaşma düzeyi, güdülenmişlik durumu, genel uyarılmışlık hali, kaygı ve çocuğun fizyolojik durumu⁵⁴ ile öğrencinin çalışma alışkanlıkları, evde televizyon seyretme durumu ve çocuğun içinde yer aldığı akran grubunun değer ve normları⁵⁵ gibi etmenlerdir. Çocuğun okul başarısı gösterebilmesi için yaşının, olgunlaşma düzeyinin ve zekâsının belli bir seviyeye ulaşmış olması gerekmektedir. Her ne kadar önceki dönemlerde okul başarısı sadece zekâ seviyesine bağlı olduğu⁵⁶ düşünülmüşse de günümüzde zekâ seviyesinin okul başarısına etkisinin %30'larda olduğu söylenmektedir. Geriye kalan %70'lik kısmı zihinsel olmayan faktörlerden kaynaklandığı söylenmektedir.⁵⁷ Çünkü zekâ bireyin okul başarısını artırmada tek başına yeterli değildir. Zekâ daha çok bireyin öğrenme hızıyla yakından ve doğrudan ilişkilidir.⁵⁸ Organizmayı harekete geçiren güç olarak tanımlanan güdüyü, tek kelimeyle ifade etmek gerekirse "istek" anlamına gelmektedir. Güdülenme (motivasyon) ise, bireyin öğrenme isteğidir. Yani "...bireylerin başarılı olmak için sergiledikleri çaba"⁵⁹dır. Bundan dolayı bireyin güdülenmişlik seviyesi ne kadar yüksek ise okul başarısı da o kadar yüksek olacaktır. Nitekim aile tutumunun çocuğun güdülenmişlik seviyesini artırmada başka bir ifadeyle çocuğun öğrenmeye istekli olmasında büyük etkisi olduğuna değinmekte yarar vardır. Çünkü ebeveynlerin okula/eğitime/başarılı olmaya karşı tutumları çocuklarının okulda başarılı olma isteklerini etkilemektedir.

⁵⁴ Ulusoy, 2009: 143-145.

⁵⁵ Güleç ve Alkış, 2003: 20.

⁵⁶ Şemin, 1975: 1.

⁵⁷ Özgüven, 2002: 75.

⁵⁸ Ulusoy, 2009: 143-144.

⁵⁹ Steinberg, 2013: 446.

Okul başarısını etkileyen, öğrenenle ilgili etmenlerden biri de genel uyarılmışlık düzeyi ve kaygıdır. Uyarılmışlık düzeyi bireyin çevreden gelen uyarıcıları alma derecesi olarak tanımlanabilir. Birey çevreden çok az uyarıcı alıyorsa, genel olarak uyarıcılara kapalı ise uyarılmışlık düzeyi düşüktür: örneğin uyku hali gibi.⁶⁰ Bu tür durumlar öğrenme düzeyini düşürür ve okulda başarısız olmaya neden olur. Ayrıca kaygı seviyesinin de okul başarısına doğrudan etki ettiği bilinmektedir. Genelde öğrencinin başarısız olacağı korkusu sebebiyle ortaya çıkan yüksek kaygı, başarı performansını engellemektedir. Ancak çok düşük kaygı seviyesi de okul başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı kaygı seviyesi orta düzeyde (yeteri seviyede) tutulup başarı arttırılabilir.⁶¹ Çocuğun içinde bulunduğu psikolojik durumuna göre değişen kaygı seviyesi, ebeveynlerinin sağlayacağı desteklerle yeteri derecede dengede kalmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim ailenin varlığı ve çocuğa sağlayacağı desteği, çocuğun özgüven kazanmasına yardımcı olacağından dolayı çocukta başarısız olma korkusunu ortadan kaldıracaktır. Bu şekilde aile, çocuğun kaygı seviyesini ayarlayarak onun okul başarısına olumlu etki sağlayacaktır. Öte yandan çocuğun fizyolojik durumu da okul başarısına etki eden önemli etmenlerden biridir. Şemin'in⁶² İstanbul'da 2300 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmaya göre, öğrencinin birinci sınıfta hastalanma (%29,5), 2-5. sınıflarda hastalanma (%15,8), görme bozukluğu (%6,3), işitme bozukluğu (%6,7), konuşma bozukluğu (%7,4), zayıflık (%20,6) ve ameliyat (%4,0) gibi fizyolojik durumların çocukta okul başarısızlıklarına yol açmaktadır.

Yukarıda sayılan faktörlere ek olarak öğrencinin çalışma alışkanlıkları, okul ders ve ödevlerini düzenli bir şekilde yapıp yapmadığı, evde televizyon izleme ile bilgisayarda uzun süre geçirme gibi durumları da okul başarısını etkileyen diğer sebeplerdendir. Tezcan,⁶³ sürekli televizyon ve video izleyen çocuğun derslerini ihmal ettiğinden dolayı okul başarısının olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde bu çocukların arkadaş ve oyun gruplarından uzak kal-

⁶⁰ Ulusoy, 2009: 143-144.

⁶¹ Steinberg, 2013: 447.

⁶² Şemin, 1975: 65.

⁶³ Tezcan, 2012: 34.

dığı için toplumdan edilgen, bireyci bir şekilde yetiştiğini dile getirmiştir. Çocuğun, ödev ve sorumluklarını yerine getirip getirmediğini ve televizyonda ya da internette harcadığı zamanın fazla olup olmadığının takibini anne ve baba yaptığı için aslında çocukta bu şekilde ödev ve sorumluklarını yerine getirme alışkanlığını da ailesi tarafından sağlanmaktadır. Bu kapsamda çocuğun okul başarısında etkili olan, zekâ düzeyi, güdülenme durumu, kaygı seviyesi ve çalışma alışkanlıkları gibi etmenler öğrencinin kendisiyle ilgili etmenlerdir. Ancak söz konusu etmenler her ne kadar öğrenenle ilgili etmenler olsa da dolaylı olarak ailesel etmenlerle de bağlantılıdır. Çünkü bu etmenlerin ayarlanmasında, okul başarısına katkıda bulunacak seviyeye dönüştürülmesinde ailenin varlığı, tutumu ve desteği çok önemlidir.

Okul başarısını etkileyen eğitim çevresi ile ilgili etmenler, daha çok okul içi ile ilgili olan faktörlerdir. Bu faktörler; “eğitim programlarının niteliği, okul yöneticilerinin ve eğitim uzmanlarının yeterlilikleri, sınıf düzeyi, dersin türü ve niteliği, eğitim araçlarının niceliği-niteliği vb. şeklinde sıralanabilir.”⁶⁴ Yani en genel anlamda eğitim sistemi ile okul ve çevresiyle ilgili etmenler. Bu etmenler okul başarısını etkileyen birçok faktörü içinde barındırırlar. Okul, belli amaçları gerçekleştirmek üzere meydana getirilmiş sosyal bir teşekküldür. Başka bir ifadeyle, eğitim faaliyetini planlı ve programlı bir şekilde yapan, insanın ve toplumun yüceltilmesini amaç edinen, genç nesillerin yeniden yaratıldığı sosyal bir sistemdir.⁶⁵ Dewey’e göre okul; karmaşık bilgileri basitleştiren, zararlı çevresel etkenleri azaltarak arınmış eylem düzenini sağlayan, bireyi yakın çevre sınırlarından kurtararak daha geniş çevreyle ilişki kurmasına olanak hazırlayan bir kurumdur. Bu bakımdan sosyal bir kurum olarak okulun, sosyalleştirme süreci içinde iki önemli işlevi vardır. Bunlardan birincisi, kendi başına bir takım öğrenme tiplerini gerçekleştirme sorumluluğudur. Yani herkesçe bilinen öğretim görevini yerine getirmesidir. İkincisiyse, diğer sosyal kurumların boşluğunu doldurma görevidir. Yani ailenin parçalanmış olması ya da bütünlüğünü koruduğu halde çeşitli nedenlerle işlevini gerçekleştirememesi, çocuğun ilgi ve gereksinimini kar-

⁶⁴ Güleç ve Alkış, 2003: 20.

⁶⁵ Akyüz: 1992: 247-249.

şılayamaması durumunda bu görevi okulun üstlendiği görülür.⁶⁶ Bundan dolayı okul ve aile çocuğun sosyalleşmesi ve yetişmesi için en önemli iki kurumdur.

Okulun en temel fonksiyonu ve toplumun okuldan beklentisi, başarılı öğrenciler yetiştirmesidir. Ancak öğrencilerin başarı göstermesinde okulun fiziki yapısının, çevresinin ve araç gereç donanımının yeterli olması, okul yönetici kadrosunun başarıyı destekleyici tutumlara sahip olması, öğretmenlerin nitelikli ve öğretim programlarının işlevsel olması gibi etmenler etkilidir. Bu çerçevede çocuğun okulda başarı göstermesi için eğitim sisteminin, okulun ve öğretmenlerin belli bir niteliğe sahip olmaları gerekmektedir. Ancak sadece bu etmenler çocuğun okulda başarılı olması için yeterli değildir. Bu etmenlere ek olarak aile ve çocuğun kendisi de katkı sağlaması gerekmektedir. Çünkü okul başarısı okul, aile ve öğrenci arasında sağlıklı bir uyum olduğu takdirde en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Nitekim bunlardan herhangi birindeki en ufak bir eksiklik, işlevsizlik çocuğun okul başarısında düşüşe neden olmaktadır.

Ebeveynler ve aile çocuğun ilk ve en önemli öğretmenleridir.⁶⁷ Çünkü çocuğun aile içinde geçirdiği yaşantılar sonucu elde ettiği bilgi ve beceriler, onun okul başarısını geniş ölçüde etkilemektedir. Bundan dolayı aile ve okul birbirinden kopuk değildir ya da olmamalıdır. P. Bourdieu, B. Berstein gibi birçok eğitimci bu konuda pek çok araştırma yaparak bu gerçeğe ulaşmışlardır. Eğer çocuğun ailede aldığı eğitimle okuldakiler birbirini desteklerse, okulda başarılı olmaktadır. Aynı şekilde Ziya Gökalp'te bu gerçeğe dikkat çekmiştir.⁶⁸ Bundan dolayı çocuğun başarıya ulaşması isteniyorsa ailesi tarafından desteklenmeli ve okul ile aile işbirliği yapması gerekmektedir.

Yeni evli bir çift, aile içinde karı koca rolüne sahipken bir çocuklarının olmasıyla aynı ortam içinde anne, baba rollerini de edinmiş olurlar. Karşılıklı ikili karı-koca ilişkileri, çocuk-anne, çocuk-baba, anne baba-çocuk ilişkileri olarak çoğalmaktadır. Bu bakımdan aile üyelerinin aynı anda birden çok rol beklentisine göre davranış göstermesi, birçok ilişki

⁶⁶ Yavuzer, 1997: 154.

⁶⁷ Chesla, 2001: 10.

⁶⁸ Tezcan, 2003: 86.

türüne cevap vermeye hazır olması ve aile içi ilişkilerin dinamik olması gerekmektedir.⁶⁹ Çünkü aile içi ilişkilerin dengeli ve düzenli olması, çocuğun başarısını olumlu açıdan etkiler. Böyle bir sağlıklı aile ortamında çocuk, karşısında anlayışlı, kendisine güven veren, sorunlarıyla yakından ilgilenen anne ve baba bulur. Yeterli duygusal ve toplumsal etkileşim ortamının bulunmadığı ailelerde çocuğun başarısının olumsuz açıdan etkilendiğini görülmektedir. Çocuğun yeterli derecede ilgi ve sevgi göremediği bu tür ailelerde, aile içi geçimsizlik ve dengesizlikler çocuğun çalışmasını olumsuz yönde etkiler.⁷⁰ Anne ve babanın çocuğunu iyi tanıması gerekmektedir. Çocuğun yeteneklerini, ilgisini, zekâ seviyesini iyi bilmesi gerekmektedir. Çocuğun bu tür özellikleri ailesi tarafından bilinmeden, ailece zorlandığı zaman başarısızlık söz konusu olur.⁷¹ Çünkü aile, çocuğunun yeteneklerini tam olarak bilmeden ondan yüksek başarı beklentisine girmesi çocuğun kaygı seviyesini arttıracaktır. Yüksek kaygı seviyesi de çocuğun, başarısız olmasına yol açacaktır.⁷²

Anne babanın çok sert, otoriter oluşları da okul hayatını olumsuz yönde etkileyen bir başka unsurdur. Çocuğun; başarısızlığının hoşgörüsü ve anlayışla karşılanmadığı, her fırsatta azarlandığı, eleştirildiği, cezalandırıldığı ve disiplininin baskı yoluyla sağlandığı bir aile ortamında yetişen çocuktan başarı beklenmez. Bu koşullarda yetişen çocuk, okula, öğretmenlerine ve arkadaş ortamına uyumda güçlük çeker. Ancak okul, aile ve öğretmen işbirliği ile bütün çocukların sorunları çözülebilir. Bundan dolayı ailenin çocuğa karşı tutumunu değiştirmesi, ona aile ocağında yer vermesi, düşüncelerine saygı göstermesi, söz hakkı tanıması, onda huzur ve güven duygusu yaratması gerekir.⁷³ Bunlar çocuğun okul başarısını olumlu yönde etkileyecektir.

Temelde doğa vergisi bir yetenek olan zekâ, doğuştan gelir ve büyük ölçüde kalıtımın etkisiyle şekillenir. Bir başka ifadeyle, çocuğun zekâ gücü, anne babasının zekâ ortalamasına yakındır. Genellikle benimsenen görüşe göre, zekâ yeteneği, anne ve baba-

---

⁶⁹ Tufan, 1983: 22.

⁷⁰ Tezcan, 1999: 244.

⁷¹ Tezcan, 1999: 244.

⁷² Nar, 2005: 25.

⁷³ Tezcan, 1999: 245.

dan gelen çok farklı etmenlerin rastlantısal bir bileşimden oluşmaktadır. Ancak zekâyı etkileyen tek faktör kalıtım değildir. Bunun yanında çevresel faktörler de zekâyı etkilemektedir. Yani var olan bu çevrenin ortaya çıkabilmesi için uygun ortamın ayarlanması gerekmektedir. Bunun için ilk yaşlarda uygun beslenme, anne babanın uyarması ve ilgisi, zekâyı, ileriye veya geriye götürebilmektedir. İlgi ve uyarılmanın yetersizliği veya yokluğu, sonraki çabalarla tamamen düzeltilememektedir. Örneğin, yoksul, eğitimsiz ve şiddetli tartışmaların yoğun yaşandığı aile ortamında büyümüş çocuk, sağlam doğsa da zekâ gelişimi yavaş olmaktadır.⁷⁴ Nitekim hem kalıtım özellikleri, hem de çevresel etmenler bireyin ailesinden kaynaklandığından dolayı bireyin zekâ gelişiminde ki en önemli etmenlerden biri ailedir. Dolayısıyla aile, hem zekânın gelişmesinde hem de okul başarısının yüksek olmasında etkili bir unsurdur.

Ailenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum da çocuğun okul başarısını etkileyen sebeplerdendir. Çocuğa ev içinde sağlıklı çalışma ortamının oluşturulması, gerekli materyallerin çocuğa sağlanması ve çocuğun okul hayatını destekleyici eğitim alması, çocuğun akademik başarısını olumlu yönde etkilemektedir. Çünkü çalışılan ortamın yumuşak bir aydınlatmasının ve gürültüden uzak olması, çocuğun kendini daha rahat hissetmesine ve dersine yoğunlaşarak üretken olmasına yardımcı olacaktır.⁷⁵ Ancak ailenin çocuğuna, uygun çalışma ortamı ve destekleyici eğitimi sağlaması belli bir maddiyat gerektirmektedir ve maddi durum aile için bir gerçekliktir. Bundan dolayı ailenin bu gerçeği olduğu gibi kabul etmesi ve bunun bilincinde olarak çocuğun başarısına destek olacak ortamları yaratması gerekir. Aynı şekilde aile çocuğun, söz konusu gerçekleri bilerek planlama yapmasına yardımcı olması gerekmektedir.⁷⁶

Bir başkasının, özellikle ailedeki bir yakınının sevgisiyle kendini onaylanmış hissetmek, insan gelişiminin temel koşuludur. Sevgi ve onay kadar, güvende olduğunu hissettirecek kişilerin varlığı da insan hayatında büyük önem taşımaktadır. Sevgi ve güvenin

⁷⁴ Şentürk, 2012: 191.

⁷⁵ Chesla, 2001: 64-65.

⁷⁶ Cüceloğlu, 2006: 18.

verildiği en samimi ortam ise aile ortamıdır. Bu anlamda aile ortamından daha içten daha yakın başka bir ortam yoktur. Bundan dolayı anne ve babanın sevgi ve ilgisinden mahrum kalan çocuk, kendisini yalnız hissetmekte ve onu çalışmadan, araştırmadan ve başarı elde etmeden uzaklaştırmaktadır.⁷⁷ Sonuç olarak ailenin sosyo-ekonomik durumu, aile üyelerinin genetik yapısı, çocuğun kişilik özellikleri, aile içi ilişkilerin dinamik yapısı ve aile üyelerinin üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi gibi pek çok faktör çocuğun okul başarısını etkilemektedir. Bundan dolayı aile, bütünlüğünü koruyup üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirerek çocuğun okul başarısını destekleyici tutumlar geliştirmelidir.

3.2. Aile Parçalanmasının Okul Başarısına Etkisi

Aile, toplumda birçok işlevi olan ve toplumun devamlılığını sağlayan toplumsal bir kurumdur. Aile üzerine düşen bu önemli görevi yerine getirebilmesi için bütünlüğünü koruması gerekmektedir. Ancak evliliklerde istenmeyen durum olan; anne ve/veya babanın ölümü, eşlerin anlaşamadıklarından dolayı boşanması veya her hangi bir nedenden dolayı eşlerin uzun süre ayrı kalması gibi aile parçalanmasına yol açan durumlar ortaya çıktığında, aile kendi üzerine düşen bu önemli görevleri yerine getirmekte güçlük çeker. Gerek anne baba gerekse çocuklar bu anomik durumdan olumsuz yönde etkilenir. Özellikle ergenlik döneminde olan çocuklar kimlik gelişimi ve benlik oluşumu gibi toplumda yer edinme çabaları içinde olduğu bu dönemde, topluma uyum sağlamaları için anne ve babanın yönlendirmelerine ihtiyaç duymaktadırlar. Aile parçalanmasından dolayı bu kritik dönemde anne ve babalarından yeteri derecede destek alamayan ergen, topluma uyum sağlama ve ergenlik dönemi gelişim ödevlerini yerine getirme gibi sorumluluklarını gerçekleştirmede zorlanacaktır. Bu durum çocuğun sosyal, psikolojik ve okul hayatında sıkıntılara yol açacaktır.

Okul başarısını pek çok faktör etkilemektedir. Ancak bu faktörler şu şekilde gruplanabilir; okul, aile ve öğrenciyle ilgili etmenler. Bu gruplama “üçlü sacayağına” benzetilebilir. Bu ayaklardan herhangi biri eksik olursa sacın ayakta durması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla aile parçalanması durumunda da

⁷⁷ Şentürk, 2012: 194-195.

hem aile kendi işlevini yerine getiremeyecek (veya getirmekte zorlanacak) hem de bu durumdan ötürü çocuğun olumsuz etkilenmesine yol açacaktır. Böylelikle okul başarısı için etkili olan; okul, aile ve öğrenci gruplamasından aile ve öğrenci gibi iki önemli ayağı yetersiz kalacaktır. Bundan dolayı çocuğun okul başarısı aile parçalanmasından olumsuz yönde etkilenecektir. Başka bir ifadeyle özetlemek gerekirse aile parçalanmasıyla aile kendi işlevini yerine getiremeyeceği için işlevsiz kalacak ve bu durum çocuğu olumsuz yönde etkileyeceği için, dolaylı yoldan eğitim kurumlarının da işlevsiz kalmasına yol açacaktır. Nitekim aile parçalanması durumu, hem ailenin hem de eğitim kurumunun işlevlerini yerine getirmekte zorluk çıkaracağı için bir bütün olarak toplumu da olumsuz yönde etkileyecektir.

Okul başarısında aile bütünlüğüne vurgu yapan Başaran;⁷⁸ “aile üyeleri arasında iyi ilişkilerin olması, ailede eğitime elverişli bir ortam yaratır. Ayrıca böyle bir ortam çocukların kişilik gelişimi için de gereklidir” diyerek aile bütünlüğü bozulmamış sağlıklı ilişkilerin geliştirildiği aile ortamında çocukların kişilik gelişiminin olumlu yönde etkileyeceğini dile getirmektedir. Aynı şekilde Tezcan,⁷⁹ yapılan araştırmalarda, boşanmış aile çocuklarının ruhsal uyumsuzluk oranının yüksek olduğunu ve bu uyumsuzlukların en önemlisinin, ruhsal çöküntü ve okul başarısızlığı olduğunu dile getirmektedir. Etkili ve işlevsel bir okul için aile katkısının önemine değinen Doğan,⁸⁰ aslında aile bütünlüğü bozulmamış ailelerle, okul aile birliğinin verimli bir şekilde sağlandığı zaman öğrencinin okul başarısının artacağına vurgu yapmaktadır. Okul yaşına gelmemiş çocuklarla, ergenlik dönemindekilerin boşanmalardan daha olumsuz etkilendiği ifade eden Yörükoğlu,⁸¹ yapılan araştırmalarda aile parçalanmasının çocukta okul başarısızlığına yol açtığını vurgulamıştır.

Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu'nun⁸² 33 odak grup ve 276 yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşme dâhilinde toplamda 473 tek ebeveynli aile bireyleri ile yapmış oldukları çalışmada, tüm sosyo-ekonomik seviyeye ait

⁷⁸ Başaran, 1997: 232.

⁷⁹ Tezcan, 1999: 155.

⁸⁰ Doğan, 2011: 202.

⁸¹ Yörükoğlu, 2000: 109.

⁸² Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011: 103.

gruplardan tek ebeveynli olan çocukların, genel olarak okul başarısının olumsuz yönde etkilendiğini belirtmişlerdir. Benzer sonuçlarla Şentürk'ün,⁸³ 2006 yılında Malatya' da 560 öğrenci üzerinde yapmış olduğu çalışmada; ailenin ölüm, boşanma ve ayrı yaşama nedenleriyle parçalanmasının, çocuğun eğitimdeki başarısını düşürdüğünü elde ettiği bulgularla ortaya koymuştur. Esen'in⁸⁴ 2010 yılında Ankara'da 146 öğrenci üzerinde yapmış olduğu çalışmada elde ettiği verilere göre parçalanmış aile çocuklarının %60,3'ünün karnesinde hiç zayıfı yokken, bütün aile çocuklarının %74'ünün karnesinde hiç zayıfı olmadığını ortaya koyarak aile parçalanmasının okul başarısını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir.

Trabzon Merkeze bağlı ortaokul 8. sınıf ve lise 12. sınıf öğrencileriyle yapılan bu çalışmada elde edilen bulgular da, önceki bulguları doğrular niteliktedir. Nitekim aile parçalanması ile çocuğun okul başarısı arasındaki ilişki tabloda verilmektedir.

		Geçen dönemki not ortalamanız kaçtı?					Toplam
		Başarısız	Geçer	Orta	İyi	Pekiyi	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	1 ,4%	4 1,4%	62 21,9%	124 43,8%	92 32,5%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	20 7,1%	55 19,4%	108 38,2%	48 17,0%	52 18,4%	283 100,0%
Toplam		21 3,7%	59 10,4%	170 30,0%	172 30,4%	144 25,4%	566 100,0%

Tablo 2 incelediğinde bütün aileye sahip olan öğrencilerin geçen dönemki not ortalamaları, parçalanmış aileye sahip öğrencilerin not ortalamalarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bütün aile öğrencilerinden “pekiyi” cevabını veren %32,5'i iken parçalanmış aile öğrencilerinden pekiyi diyenler %18,4'tür. Bu soruya başarısız cevabını veren; bütün aileye sahip öğrencilerinin sadece %0,4'ü (1 kişi) iken parçalanmış aileye sahip öğrencilerin %7,1'i olmuştur. Ayrıca bütün aileye sahip öğrenciler, “Pekiyi” ve “İyi” başarı seviyesinde yoğunlaşırken (%76,3), parçalanmış aileye sahip öğrenciler “Geçer” ve “Orta” başarı seviyesinde (%57,6) yo-

Tablo 2: Aile parçalanması ile çocuğun okul başarısı arasındaki ilişki

⁸³ Şentürk, 2012: 192.

⁸⁴ Esen, 2010: 46.

ğunlaşmaktadır. Bundan dolayı yapılan bu araştırmayla parçalanmış aileye sahip öğrencilerin okul başarı seviyesi, bütün aileye sahip öğrencilerin başarı seviyesinden daha düşük olduğu söylenebilir. Sonuç olarak bu araştırmaya göre aile parçalanmasının genel anlamda çocuğun okul başarısını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki bu olumsuz durumdan öğrencilerin hepsi aynı oranda etkilenmemektedir. Çünkü parçalanmış aileye sahip öğrencilerin içinde de başarı seviyesi yüksek (%18,4'ü pekiyi) öğrenciler vardır. Yani aile parçalanması, çoğu öğrencinin okul başarısını olumsuz yönde etkilerken bir kısım öğrenciyi ise bu manada çok fazla etkilememektedir. Söz konusu öğrencilerin bu olumsuz durumdan etkilenmemesinin pek çok sebebi vardır. Ancak onların bu durumdan etkilenmemesinin en büyük nedeni, ebeveynlerin aile parçalanması gibi toplumsal bir gerçekle karşılaştıkları zaman bu olumsuz durumdan çocuklarının etkilenmemesi için bilinçli bir şekilde daha fazla fedakârlık gösterip çok dikkatli davranmalarındır.

Sonuç olarak Trabzon Merkez'de yapılan bu araştırmayla aile parçalanması ile çocuğun okul başarısı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Nitekim elde edilen bulgulara göre, aile parçalanmasının çocuğun okul başarısını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Ancak bu etki tüm öğrenciler üzerinde aynı oranda değildir. Çünkü parçalanmış aile öğrencileri içinde de başarılı öğrenciler vardır. Bu farklılığın olmasında ki en temel sebep; okul başarısını etkileyen pek çok sebebin olmasıdır. Aile parçalanması bu sebeplerden sadece biridir. Bunun yanı sıra daha önce yapılan araştırmalardan, ailenin, parçalanma şekline ve zamanına göre de çocuklar üzerinde farklı etkiler gösterdiği bilinmektedir. Aynı şekilde parçalanma sonrası ebeveynlerin tutumları ve çocuklarıyla ilişkileri de bu etkinin farklı olmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı bu araştırma sonuçlarına göre aile parçalanmasının genel anlamda çocuğun okul başarısını olumsuz yönde etkilediği, (az oranda olmak üzere) kimi öğrencileri de bu anlamda fazla etkilemediği söylenebilir.

3.3. Aile Parçalanmasının Okul Başarısını Etkileme Nedenleri

Aile parçalanması, çocuğun okulda başarılı olmasından uzaklaştırmaktadır. Nitekim bu araştırmayla elde edilen bulguların analizi yapıldığında da aile parçalanmasının, okul başarısını düşürdüğü görülmektedir. Çünkü çocuk, aile parçalanmasından duygusal, sosyal ve psikolojik anlamda olumsuz yönde etkilenmektedir. Özellikle yetişkinliğe hazırlık dönemi olan ergenlik döneminde ailesi parçalanmış olan çocuklar, anne ve babaya en çok ihtiyaç duydukları bu dönemde, söz konusu olumsuzlukları daha çok hissederler. Bundan dolayı çocukların okul başarısında gerileme görülür. Bu noktada aile parçalanmasının okul başarısını etkileme nedenleri başlıklar halinde incelenmektedir.

3.3.1. Ebeveyn Yoksunluğu

Ebeveynlerden biri veya ikisinin ölümü, boşanma veya uzun süreli ayrılık gibi durumlar olarak tanımlanan aile parçalanmasında, çocuklar ebeveynlerinin eksikliklerini hissederler. Çünkü aile, parçalanma durumunda kendi işlevini yerine getirmekte zorlanır ve ebeveynler, çocukları ile sağlıklı ilişkiler kuramazlar. Bundan dolayı çocuklar hem maddi anlamda hem de manevi anlamda anne ve babalarının yoksunluğunu hisseder. Çocuk, bu eksikliği hayatın her alanında olduğu gibi okul hayatında hisseder. Bu durum çocuğun okul hayatında zorluklar yaşamasına ve başarısız olmasına yol açmaktadır.

		Bu zamana kadar en çok neyin eksikliğini hissettiniz?								Toplam
		Aile	Para	Mutlu bir ev ortamı	Sevgi	Güven	Hepsi	Hiçbir şey	Başka	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	0 ,0%	38 13,4%	7 2,5%	18 6,4%	50 17,7%	6 2,1%	161 56,9%	3 1,1%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	89 31,4%	28 9,9%	38 13,4%	10 3,5%	33 11,7%	26 9,2%	58 20,5%	1 ,4%	283 100,0%
Toplam		89 15,7%	66 11,7%	45 8,0%	28 4,9%	83 14,7%	32 5,7%	219 38,7%	4 ,7%	566 100,0%

Tablo 3'te görüldüğü üzere parçalanmış aile çocukları en çok ailenin (%31,4) ve mutlu bir ev ortamının (%13,4) eksikliğini hissetmektedirler. Ancak parça-

Tablo 3: Aile parçalanması ile hissedilen eksiklikler arasındaki ilişki.

lanmış aile çocuklarının aksine bütün aile çocuklarından hiçbiri (%0,0) ailenin eksikliğini hissetmemektedir. Bunun yanı sıra bütün aile çocuklarından sadece %2,5'i mutlu bir aile ortamının eksikliğini hissetmektedir. Tablodan, bütün aile çocuklarının bugüne kadar en çok %17,7'sinin güven ile %13,4'ünün paranın eksikliğini hissettiği görülmektedir. Bu soruya cevap veren bütün aileye sahip çocukların büyük çoğunluğu (%56,9'u) bugüne kadar hiçbir şeyin eksikliğini hissetmezken bu oran parçalanmış aileye sahip çocuklarda daha düşük %20,5'tir. Aynı şekilde parçalanmış aile çocuklarının %9,2'si bu eksikliklerin hepsini (yani aile, para, mutlu bir ev ortamı, sevgi, güven eksikliğini) hissetirken bütün aileye sahip öğrencilerin yalnızca %2,1'i bu eksikliklerin hepsini hissetmektedirler. Dolayısıyla tabloya göre parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre daha çok "mutlu bir ev ortamının" eksikliğini hissettiği söylenebilir. Bu eksiklik çocuğun tüm hayatını olumsuz etkilediği gibi okul hayatını da olumsuz etkilemektedir.

Özyurt,⁸⁵ parçalanmış ailelerin çoğalmasının "anne veya baba yoksunluğunu" artırdığını dile getirmektedir. Yapılan araştırmalara göre de günümüzde giderek yaygınlaşan bu tek ebeveynli ailelerin çocuklarının; lisede sınıfta kalma oranlarının çok yüksek olduğu, akademik başarılarının düşük olduğu ve suça yönelme oranlarının yüksek olduğu belirlenmiştir.⁸⁶ Çünkü bu dönemde çocuklar ebeveynlerinin eksikliğini hissettiğinden dolayı kendilerini daha mutsuz hissederler. Örneğin daha önce ailece birlikte yaptıkları faaliyetleri artık sadece anne ya da baba ile yapmak zorunda kalırlar. Kendi yaşlarıyla ailece bir araya geldikleri faaliyetlerde, ebeveynlerden birinin veya ikisinin yokluğu çocukta eksiklik duygusu yaratacaktır.⁸⁷ Öğrencilerle yapılan mülakatlarda da öğrencilerin çoğu, ebeveyn yoksunluğunu dile getirdiler. Özellikle parçalanmış aile çocukları, bugüne kadar hayatlarında en çok anne ve babasının olmayışının eksikliğini hissettiklerini ifade ettiler. Hatta parçalanmış aileye sahip öğrencilerden bir tanesi, bu anlamda bütün aile çocuklarının daha şanslı olduklarını düşündüğünü ve kendi

⁸⁵ Özyurt, 2011:167.

⁸⁶ Tezcan, 2012: 105.

⁸⁷ Kalaycı, 2011: 4-5.

ailesinin de parçalanmamış olsaydı kendisinin bugünden daha başarılı olacağına inandığını ifade etmiştir. Nitekim yapılan tüm görüşmelerde de parçalanmış aile çocuklarının anne ve/veya babasının olmayışının eksikliğini hissettiklerini ve bu durumdan doğan zorlukları dile getirdikleri görülmektedir.

		Anne ya da babamın olmayışının eksikliğini hissedirim			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	19 6,7%	29 10,2%	235 83,0%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	145 51,2%	98 34,6%	40 14,1%	283 100,0%
Toplam		164 29,0%	127 22,4%	275 48,6%	566 100,0%

Tablo 4'te görüldüğü üzere parçalanmış aileye sahip öğrencilerin %51,2'si anne ya da babasının olmayışının eksikliğini her zaman hissederken bu oran bütün aileye sahip öğrencilerde çok daha düşük olarak %6,7'dir. Çünkü bütün aileye sahip öğrencilerin büyük çoğunluğu (%83'ü) anne ve babasının eksikliğini hiçbir zaman hissetmemektedir. Oysa bu oran parçalanmış aileye sahip öğrencilerde %14,1'dir. Araştırmada elde edilen bu verilere göre parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre çok daha fazla oranda anne ve babasının olmayışının eksikliklerini hissettikleri söyleyebilir. Tezcan,⁸⁸ aile parçalanması sonucu tek ebeveynle kalan çocuğun benlik gelişiminin de olumsuz etkilendiği dile getirmektedir. Özellikle boşanmadan sonra tek ebeveynle birlikte kalma durumunda ki çocukta okul başarısızlığı, yalan söyleme, çalma ve cinsel rol zedelenmeleri gibi olumsuz davranışlar izlenebilmektedir. Yörükoğlu, sosyal ve duygusal bağ kurmada çocuğun ilk tanıdığı objenin anne olduğunu söyler. Başka bir deyişle ruhsal gelişme için anne veya onun yerini tutan kimsenin sağlayacağı sevgi ve güven ortamı ön koşuldur. Bu sevgi ilişkisinin de ilk yıllarda teke tek ve kesintisiz olması gerekir. Yörükoğlu anne yoksunluğuyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda çıkan sonucun şöyle özetlenebileceğini söyler: "Çocukta anne yoksunluğu ne kadar erken başlarsa ortaya çıkacak patolojide o kadar ağır olmaktadır.

Tablo 4: Aile parçalanması ile anne ya da babanın eksikliğini hissedilmesi arasındaki ilişki

⁸⁸ Tezcan, 2012: 70.

Bundan dolayı ilk beş yıl içinde çekilen anne yoksunluğu yaşam boyunca kalıcı durum ve olumsuz sonuçlar doğurmakta hele ilk 1-2 yaş içindeki anne yoksunluğunun ruhsal bozuklukları kolay silinememektedir.”⁸⁹

Aynı şekilde babanın yokluğu da çocuğu olumsuz etkilemektedir. Çünkü babanın gerçekten var olmaması veya içsel nedenlerle yeteri kadar çocuğunun yanında olmaması çocuğun gelişme, olgunlaşma sürecini sekteye uğratar. Her ne kadar çocuğa hayat-taki duruşunu alışında ve gerçekliğe uyum sağlamanında her iki ebeveynine ihtiyaç duysa da çocuk için annenin ideal resmi ile babanın ideal resmi arasında önemli farklılıklar vardır. Bu bakımdan anne kucağı şefkati ve rahatlatıcı güveni temsil ederken, baba daha çok korkularla başa çıkmayı ve dış dünyayla mücadele etmeyi temsil etmektedir. Bundan dolayı çocuğun baba yoksunluğu çekmesi çocukta yetersizlik, zayıflık ve beceriksizlik hissi doğurmaktadır.⁹⁰ Sonuç olarak araştırmada elde edilen bulgulara göre, ailesi parçalanmış öğrenciler anne ve babalarına ihtiyaç duydukları zaman yanlarında görememekte ve anne ve/veya babalarından yoksun bir şekilde hayat zorlukları ile mücadele etmeye çalışmaktadırlar. Kısacası bu durum çocuğun sosyal, psikolojik ve eğitim hayatında zorluklara neden olmaktadır. Bu da öğrencinin zorlu eğitim hayatını daha da zorlaştırarak onların okul başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir.

3.3.2. Anne Baba ve Çocuk İlişkisinden Kaynaklı Nedenler

Çocuğun sosyal ve psikolojik anlamda sağlıklı bir birey olarak yetişmesi için ebeveynleriyle iyi ilişkiler kurması gerekmektedir. Anne, baba ve çocuk ilişkilerinin verimli olması için öncelikli şart, sağlıklı iletişimin sağlanması ve iletişim kanallarındaki engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Böylece çocuklarla, “ebeveynler arasında daha samimi ve içten bir bağ oluşturacaktır. Bu da mutlu bir ev ortamı oluşturarak çocuğun gelişimine destek sağlayacaktır. Ancak aksi durumda yani anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkilerin sağlıklı olmadığı durumda ise çocuk bundan olumsuz etkileneceğinden dolayı okul başarısında düşüşe neden olacaktır.

⁸⁹ 1981'den akt. Şimşek, 1988: 25.

⁹⁰ Hasanoğlu, 2013.

3.3.2.1. Sağlıklı İletişimin Kurulamaması

Çocukların ebeveynleriyle sağlıklı bir iletişim kurması, onlardan yeterince destek alması, anne ve babaları tarafından sevildiğini bilmesi, onların sosyal, psikolojik ve eğitim hayatına olumlu katkı sağlar. Özellikle ebeveynlerin ergenlik dönemindeki çocuklarına, şiddetten uzak, sevgi ve saygının olduğu mutlu bir ev ortamı sağlaması, onların zorluklarla mücadelesinde yanında olması ve onlara örnek rol model davranışlar geliştirerek çocuğun bu kritik döneminde yaşadığı değişim ve dönüşümlerine ayak uydurmasına sağladığı destekten ötürü hayati derecede önemlidir. Başka bir ifadeyle ailenin, eğitim ve sosyalleştirme işlevini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi, çocuğun geleceğe hazırlanması noktasında büyük bir önem taşımaktadır. Ancak aile, parçalanma durumunda bu işlevlerini yerine getirmede zorluklar çekmektedir. Yani ebeveynler, çocukları ile sağlıklı ilişkiler geliştirememektedir. Bu durumda çocuğun sosyal, psikolojik ve eğitim hayatında zorluklar çıkarmasına yol açarak çocuğun okul başarısını düşürmektedir.

		Anne ve babamın beni sevdiğini düşünürüm			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	257 90,8%	24 8,5%	2 ,7%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	227 80,2%	42 14,8%	14 4,9%	283 100,0%
Toplam		484 85,5%	66 11,7%	16 2,8%	566 100,0%

Tablo 5'te de görüldüğü üzere bütün aile çocuklarının %90,8'i anne ve babasının kendisini sevdiğini düşünmektedir. Ancak bu oran parçalanmış aile çocuklarında biraz daha düşük (%80,2) orandadır. Bunun yanı sıra parçalanmış aile çocuklarından %4,9'u anne ve babasının kendisini hiçbir zaman sevmediğini düşünmektedir. Bir çocuğun, anne ve babasının kendisini hiç sevmediğini düşünmesi, anne ve babasının kendisine önem vermediğini ve fedakârlık yapmadığını düşünmesinden dolayıdır. Oysaki "ailedeki bir yakının sevgisiyle kendini onaylanmış hissetmek, insan gelişiminin temel koşuludur. Sevgi ve onay kadar, güvende olduğunu hissettirecek kişilerin varlığı da insan hayatında büyük önem taşımak-

Tablo 5: Aile parçalanması ile çocukların ebeveynlerinin kendilerini sevme durumu arasındaki ilişki

tadır. Güven olmadan yaşayamayan insan bunu seçen bir ilgi yoluyla kazanır. Çocukların küçük yaşta en çok ihtiyaç hissettikleri ilgi, sevgi ve şefkatin yeterince verilmemesi, uyum bozukluğunun ortaya çıkmasına neden olur.”⁹¹ Tablo 5’in genelinde anlaşılacağı üzere bütün aile çocuklarının, parçalanmış aile çocuklarına göre anne ve babalarının kendilerini daha çok sevdiklerini, onlar tarafından daha çok onaylandıkları görülmektedir. Anne ve babaları tarafından sevilmediklerini düşünen parçalanmış aile çocukları uyum bozukluğu yaşayacağından dolayı akademik başarısı da bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

“Freud, anne ile çocuğun ilk yıllardaki duygusal yakınlığının çocuğun gelişimindeki önemine değinir. Freud, ilk yıllardaki anne yoksunluğunun, oral dönemde saplantılara yol açtığını ve pasif, alıcı bağımlı kişilikler oluşturduğunu söyler. Bu bağlamda da yeterince ilgi görmeyen ve teke tek ilişkiye girilmeyen (sevgi ilişkisi) yuva çocuklarının oral karaktere⁹² sahip olma olasılığı yüksektir.”⁹³ Başka bir ifadeyle sevgi işlevini yerine getiremeyen, çocuklarına karşı yeterli ilgi, alakayı gösteremeyen aile, çocuklarının gelecekte pek çok sıkıntılar çekmesine sebep olmaktadır.

3.3.2.2. Destekleyici Ebeveyn Tutumunun Olmaması

Ebeveynlerin çocuklarıyla ilgilenmeleri, onların eksikliklerini gidermelerinin yanında onların başarılı olması için destek sağlamaları da akademik başarılarının yükselmesi için önemlidir. Çünkü başarı üzerinde çevresel etkiler vardır. Yetenek, inanç ve güdülenme gibi bu çevresel etmenler bireyin performansını etkilemede büyük rol oynayabilir.⁹⁴ Bu bakımdan çocuğun en yakını olarak ebeveynlerin bu anlamda çocuklarını desteklemeleri ve onları cesaretlendirip yeteneklerini ortaya koymalarını sağlamaları, onların eğitim başarısını artırmak için önemli olmaktadır.

⁹¹ Şentürk, 2012: 195.

⁹² Oral Karakter Özellikleri; okul korkusu ya da uyumsuzluk, gece korkuları, önemli konularda kararı başkalarına bırakma alışkanlığı, itiraz etme/fikrini söyleme zorlukları, yalnız kalma zorlukları, yakın bir ilişki sonlandığında kendini aciz, mahvolmuş hissetme, genellikle terk edilme korkusu içinde olma, bağlanma korkuları gibi özelliklerdir. (Geniş bilgi için bk.: Şahin, 2013)

⁹³ Şimşek, 1988: 25.

⁹⁴ Steinberg, 2013: 452.

		Aile bireyleri beni başarılı olmam için destekler			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	269 95,1%	9 3,2%	5 1,8%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	181 64,0%	53 18,7%	49 17,3%	283 100,0%
Toplam		450 79,5%	62 11,0%	54 9,5%	566 100,0%

Tablo 6 incelendiğinde bütün aile çocuklarının büyük çoğunluğunun %95,1'inin aile bireylerinin her zaman başarılı olması için desteklediğini ifade ederken parçalanmış aile çocuklarında bu oran daha düşük %64'te kalmıştır. Bu ifadeye hiçbir zaman cevabını veren bütün aile çocuklarının %1,8'ini oluştururken parçalanmış aile çocuklarının %17,3'ünü oluşturmaktadır. Bu bakımdan araştırmada elde edilen verilere göre; parçalanmış aileye sahip öğrencilerin, bütün aileye sahip öğrencilere göre aile bireyleri tarafından daha az oranda desteklendiği görülmektedir. Bu durum çocuğun eğitim hayatındaki başarısını olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo 6: Aile parçalanması ile aile bireylerinin çocuğun başarılı olması için ona destek sağlaması arasındaki ilişki

Ebeveynlerin; çocuklarının, okul hayatında başarı göstermeleri için sağladığı destek ve inancının, başarıya katkısını Steinberg⁹⁵ şu şekilde özetlemiştir: "Akademik başarıda ana babanın cesaretlendirmesi birçok şekilde görülebilir, bunların hepsinin ergenlerin okul performansları açısından yararlı olduğu gösterilmiştir. Okul başarısını cesaretlendiren ana babalar, çocuklarının okul performansı ve ödevleri için daha yüksek standartlar koyarlar ve çocukları için daha yüksek istekleri vardır, bu da okul başarısına katkıda bulunur." Başka bir ifadeyle başarıya motive edici bir tutum takınan ebeveyn, çocuğunun okul başarısını olumlu yönde etkiler.

3.3.2.3. Mutlu Ev Ortamının Yokluğu

"Sağlıklı bir aile ortamında yetişen çocukların psikolojik ve sosyal açıdan dengeli, uyumlu ve üretken kişiler olacağı bir gerçektir. Anne-baba arasında karşılıklı saygı, sevgi ve anlayışa dayalı bir etkileşim çocuk üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Anne-babasının etkileşimini gözlemleyerek büyüyen çocuk yetişkin bir insan olduğunda çevresindekilere de aile ortamında gördüğü ve giderek benimsediği tutum ve

⁹⁵ Steinberg, 2013: 453.

davranışları gösterecektir. Böylece sosyal ilişkilerde başarılı olma şansı yükselecektir.”⁹⁶ Sosyal ilişkilerinde başarılı olan ve psikolojik bakımdan doyuma ulaşmış olan çocuğun akademik anlamda başarılı olma olasılığı daha yüksek olacaktır. Çünkü geri planda kendisini güvende hissettiği ve sevdiğini bildiği mutlu bir aile ortamı vardır. Ancak aile parçalanma durumunda veya parçalanmadan önceki dönemde bu mutlu ev ortamının yerini daha gerilimli, çatışmaların olduğu bir ev ortamı alır. Bu durum çocuğun evden uzaklaşmasına ve ihtiyacı olan sevgiyi evin dışında aramasına yol açar. Böylece çocuğun sosyal, psikolojik ve eğitim hayatında çalkantıların olması kaçınılmaz olur. Aynı şekilde aile içi geçimsizlik ve dengesizliklerin çocuğun çalışmasını olumsuz yönde etkileyeceğini dile getiren Tezcan,⁹⁷ sağlıklı bir aile ortamında yetişen ve aile içi ilişkilerin dengeli ve düzenli olan çocukların okul başarısının daha yüksek olacağını ifade etmiştir.

		Evde zaman geçirmekten mutlu olurum			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	158 55,8%	111 39,2%	14 4,9%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	128 45,2%	118 41,7%	37 13,1%	283 100,0%
Toplam		286 50,5%	229 40,5%	51 9,0%	566 100,0%

Tablo 7: Aile parçalanması ile çocuğun evde zaman geçirmekten mutlu olması arasındaki ilişki

Tablo 7 incelendiğinde parçalanmış aile çocuklarının bütün aile çocuklarına göre evde zaman geçirmekten mutlu olma oranının daha düşük olduğu görülmektedir. Parçalanmış aileye sahip çocukların %13,1’i hiçbir zaman evde zaman geçirmekten mutlu olmamaktadır. Bu oran bütün aile çocuklarında çok daha düşüktür (%4,9). Bu şekilde çocukların evden uzaklaşmasının nedeni ev içi ilişkilerin sağlıklı olmaması ve evin içinde tartışmaların, çatışmaların ve şiddetin olmasıdır. Özellikle parçalanmış aile çocuklarıyla yapmış olduğumuz mülakatlarda çocuklar, boşanma veya ölüm nedeniyle ebeveynlerinden birini kaybettikten sonra birlikte kaldığı ebeveyniyle birlikte dedesinin (kimi zaman dayı/amca, hala/teyze ile birlikte kaldığı) evine taşındıklarını ve kalabalık ev ortamı olduğu için sık sık tartışmaların olduğunu ifade

⁹⁶ Arıkan, 1988: 77.

⁹⁷ Tezcan, 1999: 244.

etmişlerdir. Böyle bir ev ortamında yetişen çocuğun okul başarısının yüksek olması çok zordur.

3.4.2.4. Anne ve Babanın Örnek Rol Model Olması

Aile, sosyalleştirme ve eğitime işlevleriyle bireyi, ait olduğu toplumun bir üyesi haline getirir. Özellikle aile, ergenlik döneminde ki çocuğa toplumsal değer ve normları aktararak çocuğun kişilik gelişimine ve benlik algısını oluşturmaya büyük katkı sağlar. Bu süreç sonucunda çocuk, yetişkin bir birey olarak toplumda yer edinir. Ancak bu sosyalleşme sürecinde çocuk, özdeşleşebileceği bir modele veya örneklerle ihtiyaç duyar. Çocuk bu model ve örnekleri en yakınında aramaya başlar. Nitekim çocuğun, davranışlarında model alacağı kişiler, anne ve babası olmaktadır. Çocuk, anne ve babasının değer yargılarını, davranışlarını ve tutumlarını benimseyerek onları taklit etmektedir. Bundan dolayı özdeşleşme sürecinde, anne ve babanın birincil model olmaları, çocuğun gelecekteki tutum ve davranışlarını şekillendirerek kişiliğinin yapılanmasını sağlamaktadır.⁹⁸ Sonuç olarak çocuğun toplumda yer edinmesi, yetişkin bir birey olması ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurabilmesi için anne ve babasının örnek rol model davranışları geliştirmesi gerekmektedir. Bu şekilde çocuk kendi kişilik gelişimini tamamlayabilecek ve ergenlik döneminin en önemli sıkıntılarında biri olan ve ergenlik döneminde okul başarısızlığına yol açan en büyük etkenlerden biri olarak bilinen “kimlik bunalımını” kolayca atlatabilecektir. Böylece mevcut durum çocuğun akademik hayatına olumlu katkılar sunacaktır. Aksi durumda çocuk etrafında örnek rol model olacak biri bulamadığında pek çok sıkıntılar yaşayacaktır.

Tablo 8: Aile parçalanması ile ebe-

		Anne ve babamın benim için örnek davranışlar geliştirdiğini düşünürüm			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	239 84,5%	38 13,4%	6 2,1%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	151 53,4%	71 25,1%	61 21,6%	283 100,0%
Toplam		390 68,9%	109 19,3%	67 11,8%	566 100,0%

⁹⁸ Şentürk, 2012: 302.

Tablo 8’de görüldüğü üzere bütün aile çocuklarının %84,5’i anne ve babasının her zaman kendisi için örnek davranışlar geliştirdiğini düşünmektedir. Ancak bu durum parçalanmış aile çocuklarında çok daha düşük orandadır (%53,4). Genel anlamda elde edilen verileri incelendiğinde; bütün aile çocuklarının, parçalanmış aile çocuklarına karşı anne ve babalarının örnek rol-model olması durumunda çok daha şanslı oldukları görülmektedir. Bu durum bütün aile çocuklarının sosyalleşme sürecinin daha sağlıklı olacağını ve bundan dolayı fırtınalı bir dönem olan ergenlik dönemi sıkıntılarını daha rahat atlatacaklarını göstermektedir. Ancak parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre bu anlamda daha şansız olduklarından dolayı bir takım zorluklar yaşayarak, okul hayatında performans düşüklüğüne neden olacaktır.

Ebeveynlerin okula karşı tutumları da çocukların akademik başarısını etkilemektedir. Ebeveynler okula karşı olumlu bir tutum sergilediklerinde çocuklar bu durumdan olumlu etkilenirken okula, eğitime karşı olumsuz tutum sergilediklerinde çocuklar bu durumdan olumsuz etkilenmektedirler. Çünkü çocuklar ebeveynlerin bu tutumlarını kendilerine örnek model alarak kendilerini, onların tutumlarıyla özdeşleştirmektedirler.⁹⁹

3.4.2.5. Ebeveynlerin Öz ve Üveylik Durumu

Üvey ebeveynler, toplumun olumsuz ön yargıları ve mükemmeliyetçi beklentileri arasında bocalar. Çocuklar da üvey ebeveyniyle onun yerini aldığını düşündüğü öz ebeveynine olan duyguları arasında karmaşa yaşar. Boşanma ya da ebeveynlerden birinin ölümü sonucu yeniden evlenmelerin çocuklar üzerinde ki olumsuz etkilerini yok etmek olanaklı değildir. Fakat anne ve babanın bilinçli tutumları bu etkileri azaltabilir.¹⁰⁰ Özellikle ergenlik dönemindeki genç için ailede bir üveyliğin olması çoğu zaman huzursuzluk yaratır. Aile samimiyetine oldukça yabancı birinin, hem de otoriteye sahip olarak girmesi, bir takım çatışmalara yol açar. Genç, her ne kadar bağımsız hareketlerinin olmasını istese de evde kendisiyle ilgilenilmesini, kendisine şefkat gösterilmesini bekler ve güven arar. Evde birlikte yaşanması

⁹⁹ MEB: 2013a.

¹⁰⁰ Tezcan, 2012: 103.

güç bir anne veya babanın varlığı, her ikisinin veya sadece birinin yokluğu veya bir üveylığın bulunması, çocukta bu güven duygusunun sarsılmasına yol açar ve hatta onu tamamıyla ortadan kaldırır.¹⁰¹ Toplumsal bir ön yargı olarak üvey anne kötü olarak algılanır.¹⁰² Bundan dolayı çocuklar tedirginlik ve güvensizlik içindedir. Üvey anne çocukları tanımamaktadır. Üvey anne eşinden sevgi, şefkat, ilgi görürse üvey çocuklarına yumuşak davranır. Üvey anne sadece cinsel doyum için evlenmişse çocuklarla ilgilenmez. Kız çocukları, üvey anneye karşı daha karmaşık uyum sorunları yaşarken erkek çocukları, babalarının evlenmelerine daha az tepki gösterirler. Eve gelen kişiyi daha kısa sürede kabul ederler. Nitekim yapılan çalışmalar, üvey anneye sahip çocukların, daha güvensiz ve saldırgan tutum sergilediklerini göstermektedir.¹⁰³

		Annenizin öz ve üveylık durumu nedir?		Toplam
		Öz	Üvey	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	283 100,0%	0 ,0%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	258 91,2%	25 8,8%	283 100,0%
Toplam		541 95,6%	25 4,4%	566 100,0%

Tablo 9’da görüldüğü üzere bütün aile çocuklarında üveylık durumu yoktur. Ancak parçalanmış aile çocuklarının %8,8’inin babası tekrardan evlenmiştir. Anne sevgisi, hiçbir şekilde ikamesi olmayan bir sevgidir. Yani çocuğun, öz annesiyle arasındaki sevgi bağı her hangi üçüncü bir kişiyle yeri doldurulamayacak derecede büyük bir bağıdır. Her ne kadar ebeveynler dikkatli davranarak bu bağı tekrardan oluşturmaya çalışsalar da bu pek mümkün değildir. Özellikle ergenlik dönemi çocukları kendi öz annesinin yerine, üvey annesinin konulmasını pek kabul etmemektedirler. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde de bu durum gözlemlenmektedir. Örneğin parçalanmış aileye sahip bir 8.sınıf kız öğrencisi, üvey annesini “babamın eşi” olarak tanımlamaktadır. Neden böyle

Tablo 9: Aile parçalanması ile annenin özlük ve üveylık durumu arasındaki ilişki.

¹⁰¹ Şemin, 1992: 160.

¹⁰² Nar, 2005: 48.

¹⁰³ Tezcan, 2012: 103.

tanımladığı sorulduğunda ise “o benim annem değil, ona zaten evde de anne demiyorum” diyerek üvey annesini, “anne” olarak kabul etmediğini dile getirmiştir.

3.4.3. Okul - Aile İşbirliğinin Kurulamaması

Okul (eğitim) ve aile iki farklı toplumsal kurumdur. Bu iki kurumun toplum üzerinde pek çok işlevi vardır. Bu kurumların en önemli ortak işlevlerinden biri çocukların sosyalleşmesini sağlayarak toplumun devamlılığını getirmektir. Bu bakımdan çocuğun eğitilmesinde ve sosyalleştirmesinde tam anlamıyla verimlilik isteniyorsa okul ve ailenin işbirliği yapması şarttır. Nitekim çocuklarının iyi bir eğitim almasını ve okulda başarı göstermesini isteyen ebeveynler öncelikle onların öğretmenleriyle sağlıklı bir iletişim kurması gerekmektedir. Çünkü bazen anne ve babalar çocuklarının huyları ve yetenekleri konusunda gerçekçi olamazlar. “Kirpi yavrusunu ‘pamuğum’ diye sever” atasözü bu gerçeği işaret etmektedir. Öğretmen, çocuğu tanıma adına daha gerçekçi davranır. Onun için anne ve babalar, çocuğunu okula gönderdikten sonra belli aralıklarla mutlaka çocuğunun öğretmenleri ile görüşmeli ve onların tavsiyelerini göz önünde bulundurmalıdır.”¹⁰⁴ Böylece ebeveynler, çocuklarının öğretmenlerinden aldıkları bu yönlendirmelerle, onların eğitim hayatının takipçisi olabilir ve başarılı olabilmeleri için gerekli desteği sağlayabilirler.

		Öğretmenlerinizle, veliniz olarak kim iletişime geçer?					Toplam
		Anne	Baba	Anne ve Baba	Diğer (Ağabey-Abla vb.)	Hiç Kimse	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	118 41,7%	52 18,4%	106 37,5%	4 1,4%	3 1,1%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	152 53,7%	46 16,3%	13 4,6%	45 15,9%	27 9,5%	283 100,0%
Toplam		270 47,7%	98 17,3%	119 21,0%	49 8,7%	30 5,3%	566 100,0%

Tablo 10: Aile parçalanması ile veli olarak kimin iletişime girmesi arasındaki ilişki

Tablo 10’da görüldüğü üzere bütün aile çocukları, öğretmenleriyle velisi olarak çoğunlukla ya annesi ya da (%41,7) anne ve babasının birlikte iletişime geçtiğini (%37,5) ifade ederken parçalanmış aile çocuklarının büyük çoğunluğu (%53,7’sinin) sadece

¹⁰⁴ Çankırılı 2008: 148.

annesinin velisi olarak öğretmenleriyle iletişime geçtiğini ifade etmektedir. Bütün aile çocuklarının aksine parçalanmış aile çocuklarında anne ve babanın birlikte velisi olarak öğretmenleriyle iletişime girme oranı çok düşüktür (%4,6). Bu durumun nedeni, özellikle boşanmalar sonucunda çocuklar daha çok anne velayetine verildiği için, çocukların her şeyiyle annesi ilgilendiği gibi okulda velisi olarak da yine öğretmenleriyle annesinin iletişim kurmasından dolayıdır. Bu tabloda göze çarpan başka bir husus ise parçalanmış aile çocuklarının velisi olarak diğer (yani ağabey-abla gibi) kişilerin öğretmenleriyle iletişime girme oranının (%15,9) ve hiç kimse- nin velisi olarak ilgilenmeme oranının (%9,5), bütün aile çocuklarına göre hayli yüksek çıkmasıdır. Bu durum parçalanmış aile çocukları ebeveynlerinin, bütün aile çocukları ebeveynlerine göre daha düşük oranda okul aile işbirliği geliştirdiğinin göstergesidir. Bu durumdan parçalanmış aile çocuklarının akademik başarısı ciddi anlamda olumsuz etkilenmektedir.

Çocuğunun öğretmenleriyle sağlıklı iletişim kuramayan parçalanmış aile ebeveynleri, çocuklarının okul durumları hakkında pek fazla gerçekçi bilgi edinmiyorlar. Çocuklarının akademik başarısını sadece dönem sonunda aldıkları karneye göre değerlendiren ebeveynler, başarısızlığının altında yatan nedenlerin neler olduğunu ve bunların giderilmesi için neler yapılabileceği konusunda dönütler alamadığından dolayı bir anlamda çocuğunu başarısızlığa terk etmiş olmaktadır. Nitekim çocuğun okul başarısını yükseltmek için öğretmen-veli işbirliğini güçlendirilmesi, öğretmenler tarafından ev ziyaretlerinin yapılması, ana babalar için çocukla ilgili programlar ve okulda geceler düzenlenmesi gerekmektedir.¹⁰⁵ Bu şekilde öğretmen-veli işbirliği kurularak çocuğun eğitim hayatı gözaltına alınabilir. Böylece çocuğun, okul içindeki davranış ve tutumlarının nasıl olduğunun, ödev ve sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin, düzenli bir şekilde okul devamını sağlayıp sağlamadığının takibi yapılarak, çocuğa okul başarısını artırıcı destekler sağlanabilir. Aksi durumda çocuğun başarısızlığının nedenleri bilinmediğinden dolayı başarısızlığını ortadan kaldıracı önlemler alınamayacaktır.

¹⁰⁵ Tezcan, 1999: 160.

Okul aile işbirliğini sağlıklı bir şekilde gerçekleştiren ebeveynler, çocuklarının okuldaki davranışlarının ve tutumlarının takibini yapabildikleri için onların başarılarını destekleyici ve başarısızlıklarını önleyici davranışlar geliştirebilmektedirler. Bu duruma örnek vermek gerekirse ebeveynlerin, çocuklarının okulda devamsızlık yapıp yapmadığını takip edebilmeleri için okulla işbirliği yapması gerekmektedir. Bu şekilde onların okulda devamsızlık yapıp, derslerinden geri kalmasını önleyebilirler. Aksi durumda, okulda devam takibi yapılmayan ve devamsızlık yapması önlenemeyen öğrenci, ders takibini yapamadığı ve işlenen derslerden geri kaldığı için okul başarısı düşük olabilmektedir. Her ne kadar bazı okullar öğrencilerin devamsızlıklarını muhtelif zamanlarda yazılı olarak aileye bildirirse de çoğu okul bunu, ailenin sürekli adres değiştirmesi ve ailenin adreste bulunamaması gibi bazı nedenlerden dolayı aileye bildirememektedir. Bunun için velinin, öğrencisinin okulda devamsızlık yapıp yapmadığını takip etmesi gerekir. Nitekim ilköğretim kurumlarında (ilkokul ve ortaokul) velinin, öğrencisinin okula devamını sağlamanın yasal zorunluluktur. Çünkü “öğrencinin okul başarısını etkileyen en temel unsur eğitimde sürekliliktir.”¹⁰⁶

		Kaç gün devamsızlığınız var? (Raporlu ve izinli günleriniz hariç)						Toplam
		0-4 Gün	5-8 Gün	9-12 Gün	13-16 Gün	17-20 Gün	21 Gün ve Üstü	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	120 42,4%	78 27,6%	51 18,0%	21 7,4%	12 4,2%	1 ,4%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	73 25,8%	52 18,4%	55 19,4%	48 17,0%	44 15,5%	11 3,9%	283 100,0%
Toplam		193 34,1%	130 23,0%	106 18,7%	69 12,2%	56 9,9%	12 2,1%	566 100,0%

Tablo 11: Aile Parçalanması ile okula devam etme durumu arasındaki ilişki

Tablo 11’de görüldüğü üzere bütün aileye sahip öğrencilerin çoğunun okul devamsızlıkları 0-4 gün (%42,4’ü) ve 5-8 günde (%27,6) yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak parçalanmış aile çocukların da bu şekilde belli bir aralıkta yoğunlaşma olmadan tüm günlere yayılmıştır. Buna göre parçalanmış aile çocuklarının %25,8’i 0-4 gün, %18,4’ü 5-8 gün, %19,4’ü 9-12 gün, %17,0’si 13-16 gün, %15,5 ‘i 17-

¹⁰⁶ MEB, 2013b.

20 gün, %3,9'unun ise 21 gün ve üstü devamsızlık yaptıkları görülmektedir. Bu bakımdan bütün aile çocukları özellikle; 13-16 gün (%7,4), 17-20 gün (%4,2) ve 21 gün ve üstü (%0,4) devamsızlık yapanların oranı parçalanmış aile çocuklarına göre çok düşük oranda kalmaktadır. Araştırmadan elde edilen bu verilere göre parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre daha fazla devamsızlık yaptıkları görülmüştür. Bu durum ise parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre derslerinden daha çok geride kaldığını ve bundan dolayı okul başarısının olumsuz yönde etkilendiğinin göstergesidir.

3.4.4. Ekonomik Sıkıntılar

Özellikle modern öncesi toplumlarda aile, önemli bir üretim ve tüketim birimiydi. Ancak modernleşmeyle birlikte ailenin maddi ihtiyaçlarının üretimiyle ilgili görevlerin bir kısmı, zaten toplumda temel bir kurum olan ekonomi kurumuna aktarılmıştır. Böylece aile üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Fakat yine de başta tüketim olmak üzere çeşitli düzeylerde ekonomik işlevini sürdürmektedir.¹⁰⁷ Bu bakımdan günümüzde ailenin en önemli işlevlerinden biri de ekonomik işbirliği ve dayanışma oluşturmaktır. Bu şekilde karşılıklı işbirliği ve dayanışmayı temin eden aile, üyelerinin kullanımı için ortak bir bütçe oluşturur. Bu ortak bütçeyle ailenin; gelir ve giderlerin değerlendirilmesi yapılarak geçimi sağlanır.¹⁰⁸ Fakat aile parçalanmasıyla ailenin bu ortak bütçesi bozulur, ailenin ekonomik işlevini yerine getirmesinde zorluklara neden olur. Bu da aile parçalanması sonucunda maddi sıkıntıların baş göstereceği anlamı gelmektedir.

Aile parçalanması sonucu ekonomik yük ve sorumlulukların anne babanın paylaştığı bir durumdan sadece tek ebeveynin üzerine yüklenmesi durumu maddi açıdan hissedilen olumsuzlukları artırmaktadır. Ebeveynler artık yalnızdır ve bu durum onların bütün ekonomik kararlarda tek sorumlu olarak hissetmelerine yol açmaktadır.¹⁰⁹ Bu bakımdan tek ebeveynli annelerin sık olarak dile getirdikleri ekonomik sıkıntılar daha çok çocukları ile ilişkilidir. Özel-

¹⁰⁷ Çağan, 2011: 86.

¹⁰⁸ Şentürk, 2012: 83-84.

¹⁰⁹ Kalaycı, 2011: 121-122.

likle çocuklar büyüdükçe artan masraflar, tek ebeveyn olan annelere ekonomik anlamda endişe vermektedir. Artan okul masraflarını karşılayamama, beraber tatile çıkamama ve çocukların diğer isteklerini karşılayamamak çocuk ile ilgili ekonomik sıkıntının en çok hissedildiği konulardır. Ayrıca tek ebeveynli olan çocuğu mutlu etmek için yapılan harcamaların artması da ekonomik yükü artırmaktadır.¹¹⁰ Bu şekilde aile parçalanması sonrasında ebeveynlerin maddi sıkıntılar çekmesi, çocukların eğitim hayatına yansiyarak, onların akademik başarılarının olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde olan çocuklar, ebeveynlerinin maddi sıkıntılar içinde olduğunun farkına varabilecek yaşta olduklarından dolayı ebeveynlerini sıkıntıya sokmamak için onlardan ihtiyaçlarını istemekten çekinir. Bu bakımdan kimi zaman bu ihtiyaçlarından fedakârlık gösterirler.

		Ailem okul masraflarımı yeterince karşılar			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	260 91,9%	23 8,1%	0 ,0%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	206 72,8%	59 20,8%	18 6,4%	283 100,0%
Toplam		466 82,3%	82 14,5%	18 3,2%	566 100,0%

Tablo 12: Aile parçalanması ile okul masraflarının yeterince karşılanması arasındaki ilişki

Tablo 12 incelendiğinde bütün aile çocuklarının büyük çoğunluğu (%91,9'unun) ailesinin her zaman okul masraflarını yeterince karşıladığını ifade ederken söz konusu oran parçalanmış aile çocuklarında daha düşüktür (%72,8'i). Aynı şekilde ailesinin okul masraflarını hiçbir zaman yeterince karşılamadığını düşünen; bütün aile çocuklarından hiç kimse yokken (%0,0), parçalanmış aile çocuklarının %6,4'ü ailesinin hiçbir zaman okul masrafının yeterince karşılanmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla araştırmadan elde edilen verilere göre, parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre daha çok maddi sıkıntı çektiğinden okul masraflarının da yeterince karşılanmadığı söylenebilir. Bu şekilde okul masrafları yeterince karşılanmayan parçalanmış

¹¹⁰ Feyzioğlu ve Kuşçuoğlu, 2011: 101; Kalaycı, 2011: 121-122.

aile çocuğu, etrafındaki diğer arkadaşlarının maddi imkânlardan yeterince faydalandığını gördüğünde kendisinde mahrumiyet hissini doğurmakta ve bunun altında ezilmemek için okula gitmemeye, okuldan kaçmaya başlamaktadır.¹¹¹ Bundan dolayı okuldan uzaklaşan parçalanmış aile çocuğunun akademik başarısı, düşecektir.

Sonuç olarak aile parçalanmasının neden olduğu ekonomik sıkıntılar, çocuğun okul masraflarının yeterince karşılanmamasına, evde uygun ders çalışma ortamının hazırlanmamasına ve alternatif destekleyici eğitimlerin alınmamasına yol açarak çocuğun akademik başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, bunların yanında maddi imkânsızlıkların yol açtığı yoksulluğun insan hayatını pek çok açıdan olumsuz yönde etkilediği de bilinmektedir. Çünkü yoksulluk, çocukların hem bedenlerini, hem de zihinlerini tahrip etmektedir. Sosyo-ekonomik yetersizlikten kaynaklanan beslenme düzeyinin düşüklüğü ve oturlan evin sağlıksız koşulları, çocuğun sağlığını olumsuz yönde etkilediği gibi çocuğun zihinsel gelişimini de olumsuz etkilemektedir. Çünkü “Piaget’ye göre bireyle çevre arasında sürekli bir karşılıklı etkileşim vardır”¹¹² Yoksul çevrede bulunan çocuklar fiziksel, toplumsal ve bilişsel gelişimlerine olanak verecek bu uyarıcılarla etkileşim kuramadıklarından dolayı algılama fonksiyonlarında ve öğrenme kapasitelerinde azalma olmaktadır. Bu da çocukların okul başarısını düşürmektedir.¹¹³

3.4.5. Çeşitli Davranış Bozuklukları ve Ruhsal Bozukluklar

Aile parçalanması, şüphesiz ki çocuğu pek çok açıdan olumsuz etkilemektedir. Özellikle ailenin parçalanması, çocuğun bebeklik veya ergenlik çağına rastlaması durumunda çocuk üzerindeki bu yıkımı daha fazla olmaktadır. Anne kucağında ve mutlu baba ocağında büyüme her çocuğun vazgeçilmez hakkıdır. Çeşitli sebeplerle çocuğun bu haktan mahrum bırakılması, kişilik gelişimini, beden ve ruh sağlığını derinden etkiler. Nitekim anneden, babadan veya her ikisinden ayrı büyüyen çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarda, çok iyi bakılıp beslenseler dahi, yaşitlarına oranla zihinsel ve bedensel yönden geri

¹¹¹ Şemin, 1975: 26.

¹¹² Şemin, 1975: 57.

¹¹³ Tezcan, 2012: 81.

kaldıkları, hayata küsmüşçesine iç dünyalarına çekildikleri ve sevgi bağı kuramadıkları görülmektedir.¹¹⁴

Çocuğun yetişkinliğe hazırlık dönemi olan ergenlik döneminde, “büyüme ve cinsel gelişmenin getirdiği farklılıklara alışma ve yeni duruma uygun davranışlar ve tutumları öğrenme sırasında ortaya çıkan gerginlikler, ergen yaştaki bir kısım bireyleri de ruhsal bakımdan hassas yapmaktadır.”¹¹⁵ Bundan dolayı bu hassas dönemde anne ve babasına ihtiyaç duyan çocuk, onların birini veya ikisini yanında bulamayınca çeşitli psikolojik sıkıntılar çekmektedir. Bu sıkıntıların başta gelenleri; depresyon, saldırganlık, gelecek kaygısı, düşük sorumluluk gelişimi, intihar eğilimi, özgüven kaybı ve kendini suçlamadır. Böyle sıkıntılarla baş başa kalan çocuk, akademik hayatında da problemler yaşamaktadır.

3.4.5.1. Depresyon

Depresyon, duygularda güvensizlik, karamsarlık ve çöküntünün oluşmasını, düşünce ve hareketlerdeki yavaşlamayı anlatan ruhsal bir rahatsızlık durumudur. Çocukluk döneminde depresyon çok az görülürken, çocukluktan ergenliğe geçişte depresyon artmaktadır. Özellikle düşük sosyo-ekonomik seviyeli ailelerden gelen ergenlerde daha çok depresyon görüldüğü ve aile içi sorunların, olumsuz yaşam deneyimlerinin, düşük benlik saygısının ve okul başarısızlığının depresyonu doğurduğu ifade edilmektedir. Depresyonda ki bireylerde; kendini değersiz bulma, kendini suçlama, üzüntülü ve ümitsiz olma, intiharı düşünme, öfke ve hırçınlık gösterme gibi bir takım davranışlar görülmektedir.¹¹⁶

Tablo 13: Aile parçalanması ile çocukların yaşamdan sıkıldıkları durumlar arasındaki ilişki

		Yaşamaktan sıkıldığınız zaman ve durumlar var mıdır?						Toplam
		Hayır yok	Ailedeki geçimsizlik ve kavga zamanlarında	Ekonomik sıkıntılar olduğunda	Sorunlarla sürekli tek başına kaldığımda	Ailem yanımda olmadığımda	Okulda başarısız olduğumda	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	158 55,8%	18 6,4%	18 6,4%	36 12,7%	4 1,4%	49 17,3%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	121 42,8%	20 7,1%	31 11,0%	58 20,5%	25 8,8%	28 9,9%	283 100,0%
Toplam		279 49,3%	38 6,7%	49 8,7%	94 16,6%	29 5,1%	77 13,6%	566 100,0%

¹¹⁴ Çankırılı, 2008: 41.

¹¹⁵ Kulaksızoğlu, 1998: 205.

¹¹⁶ Kulaksızoğlu, 1998: 205-206.

Tablo 13 incelendiğinde bütün aile çocuklarının %55'inin yaşamaktan sıkıldıkları zaman olmadıklarını ifade ederken bu oran parçalanmış aile çocuklarında daha düşük %42,8'dir. Parçalanmış aile çocuklarının en çok yaşamdan sıkıldıkları zaman, sorunlarla sürekli tek başına kaldıkları zamanlardır (%20,5). Çünkü parçalanmış aile çocukları ebeveyn yoksunluğu çekmektedirler. Bir sorunları olduğu zaman kendilerine destek olacak, onlarla ilgilenecek birini bulmakta zorlanmaktadırlar. Bundan dolayı sorunlarıyla tek başlarına mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Ancak ebeveyn yoksunluğu çekmeyen ve ailesinden yeterince destek alan bütün aile çocuklarında durum böyle değildir. Bu yüzden bütün aile çocuklarından bu cevabı verenlerin oranı daha düşüktür; %12,7. Bütün aile çocuklarının en çok yaşamdan sıkıldıkları zaman ise okulda başarısız oldukları zamanlardır (%17,3). Parçalanmış aile çocuklarında bu cevabı verenlerin oranı ise %9,9'dur. Yine parçalanmış aile çocuklarının %11,0'i ekonomik sıkıntılar olduğunda yaşamdan sıkılırken %8,8'i ise ailesi yanında olmadığından yaşamdan sıkıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu oranlar bütün aileye sahip öğrencilerde ise daha düşüktür. Bütün aile çocuklarının; %6,4'ü ekonomik sıkıntılar olduğunda %1,4'ü ise ailesi yanında olmadığı zamanlarda yaşamdan sıkıldıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla parçalanmış aile çocuklarının yaşamdan sıkıldıkları zamanların, bütün aile çocuklarına göre daha çok olduğu görülmektedir. Bu bakımdan parçalanmış aile çocuklarının, yaşamdan sıkıldıkları zamanların nedenleri daha çok ailesel etmenler olduğu görülmektedir. Özellikle sorunlarla tek başına kaldıkları zaman, ailelerinden herhangi birini yanında göremeyen parçalanmış aile çocukları, bu anlamda bütün aile çocuklarına göre daha çok sıkıntılar çektiği görülmektedir. Bu tür sıkıntılar çocuğu depresyona sürükleyerek, hayatında birçok olumsuzluklar yaşamasına ve mutsuz bir yaşam sürmesine neden olmaktadır.

3.4.5.2. Saldırganlık ve Şiddet Yanlılığı

“Ailenin en önemli görevi, beden ve ruh sağlığı açısından sağlıklı ve başarılı nesiller üretmektir. Ailenin dışında bu mümkün olamamaktadır.”¹¹⁷ Ancak aile bu görevini yerine getirebilmesi için temelinde

¹¹⁷ Arvasi, 2008: 115.

sevgi ve saygının olduğu bir aile ortamının olması gerekmektedir. Aksi durumda aile, bu görevini yerine getirmekte zorlanmaktadır. Yani tartışma ve geçimsizliklerin olduğu bir aile ortamında yetişen çocuk çeşitli ruhsal problemler yaşamaktadır. Bu ruhsal problemlerin en başında ise çocukların saldırgan tutum ve şiddet içeren davranışlar göstermesi gelir.

Saldırganlık; “düşmanca, incitici, şiddete yatkın ya da kendini aşırı derecede dayatan hareketler” olarak tanımlanmaktadır. İnsanların saldırgan olmalarının nedenleri konusunda çelişkili kuramlar vardır. Saldırgan davranışların birçoğu biyolojik ya da içgüdüselidir. Bu nedenle, örneğin Thomas Hobbes, şiddetin insanların doğasında var olduğunu iddia etmektedir. Ancak saldırganlıkla ilgili sosyolojik kuramların çoğunda, saldırganlığın kökleri bireyin biyolojik altyapısı ya da psikolojik üst yapısında değil, onun toplumsal ortamla ilişkisinde aranmaktadır.¹¹⁸ Yani bireyde saldırgan tutum ve şiddet eğilimi oluşturan/öğreten genelde onun toplumsal çevresi, özelde ise ailesidir. Erich Fromm’a göre şiddet, temelinde yaşama karşı, yaşam ve insan sevgisine karşı bir umursamazlık duygusunu yeşerten yıkıcı bir itkidir. Şiddetin kaynağı sevgisizlik ve hoşgörüsüzlüktür. Çocuklar şiddetle, öncelikle ailede karşılaşmaktadır.¹¹⁹ Ebeveynlerin birbirine veya ebeveynlerin çocuklara yönelik şiddetine tanık olan çocuk, aynı şekilde anne ve babasını örnek rol model olarak kendisi de çevresine karşı şiddet içeren tutum ve davranışlar göstermektedir. Yani şiddet, şiddeti doğurmaktadır. Özellikle ergenlik dönemindeki bu çocuklar, bastırılmış öfke ve saldırganlık duygularının yoğunluğuyla, bazen büyük çaplı öfke patlamalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.¹²⁰

Veri toplama araçlarını uygularken yapılan gözlemlerde parçalanmış aile çocuklarının belirgin bir şekilde iki farklı tutum sergiledikleri fark edilmiştir; ya kendi içlerine kapanmış bir şekilde arkadaşlarıyla pek fazla diyalog kuramadıkları ya da çevresindeki arkadaşlarını rahatsız edecek derecede onlara müdahale ettikleri görülmüştür. Yani çevresindeki arkadaşlarıyla uyum problemleri yaşadıkları belirgin bir şekilde ortadadır. Okulda, saldırgan tutumlar

¹¹⁸ Marshall, 2009: 631.

¹¹⁹ Tezcan, 2012: 144.

¹²⁰ Kulaksızoğlu, 1998: 207.

sergiledikleri ve çevresindeki arkadaşlarını rahatsız ettiklerinden dolayı parçalanmış aile çocukları okul idarelerinden daha çok ceza aldıkları; okul idareleri ve rehber öğretmenler tarafından dile getirilmiştir. Zaten anketten elde edilen veriler de bunu doğrular niteliktedir.

		Herhangi bir nedenle okul idaresinden uyarı veya ceza aldınız mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	25 8,8%	258 91,2%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	54 19,1%	229 80,9%	283 100,0%
Toplam		79 14,0%	487 86,0%	566 100,0%

Tablo 14 incelendiğinde bütün aile çocuklarının herhangi bir nedenle okul idaresinden uyarı veya ceza alma oranının %8,8 olduğu, parçalanmış aile çocuklarında ise bu oranın %19,1 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla parçalanmış aile çocukları, bütün aile çocuklarına göre daha çok okul idaresinden uyarı veya ceza aldığı görülmektedir. Bunun altında yatan sebep ise parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre daha saldırgan tutum ve davranışlar sergilemesinden dolayıdır. Bu şekilde çevresindekilerle uyumsuz ilişkiler kurmasından ve okul disiplininin bozulmasına neden olduğundan dolayı okul idaresinden uyarı veya ceza alan parçalanmış aile çocuğunun okul hayatı, bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Parçalanmış aile çocuklarının böyle davranmalarının en büyük sebebi, ihtiyacı olan sevgi ve ilginin ebeveynleri tarafından karşılanmaması ve anne ve babasından bu şekilde davranışlar görerek onları rol model olarak benimsemeleridir. Nitekim “kişinin saldırgan ve şiddet eğilimli bir kişilik kazanmasıyla içinde yaşadığı aile düzeni ve yakın çevre arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sosyalleşme sürecinin problemlili geçtiği, anne babanın olmadığı ve özellikle baba otoritesinin olmadığı bir ortamda yetişen çocuğun saldırgan ve şiddet eğilimli bir kişilik kazanma ihtimali yüksek olmaktadır.”¹²¹ Bu şekilde saldırgan ve şiddet eğilimli bir kişilik kazanan birey, sosyal hayatında da çevresindekilerle

Tablo 14: Aile parçalanması ile okul idaresinden uyarı veya ceza alma durumları arasındaki ilişki

¹²¹ Şentürk, 2012: 276-277.

uyum problemi yaşayacağından dolayı bir takım sıkıntılar çekecektir.

3.4.5.3. Gelecek Kaygısı

“Aile, gittikçe artan sosyal gürültüden, yalnızlıklardan ve gerginliklerden kaçarak sığınabileceğimiz sakin, sevdiğimiz ve sevildiğimiz insanların yaşadığı, rahatlık ve güven bulabileceğimiz bir huzur yeridir. Aile bizi gerilme ritminden kurtarıp gevşeme ritmine geçiren, bizi yarınki, hayat mücadelesine yeni bir enerji ile hazırlayan bir sosyal kurumdur. Aile dışında böyle bir yer bulmak mümkün gözükmemektedir.”¹²² Ancak aile parçalanması durumunda bu fonksiyonunu yerine getiremeyeceğinden dolayı ailenin en küçük üyeleri olan çocuklar da bu durumdan etkilenecektir. Nitekim ailesi parçalanmış çocuk, kendisini koruyacak ve güven içinde tutacak sıcak bir yuva bulamayacaktır. Başka bir ifadeyle ebeveyn yoksunluğu çeken ve ebeveynlerinden yeterince ilgi ve destek göremeyen parçalanmış aile çocuğu, çevresinde kendisini hayata karşı koruyacak birilerini bulamayınca kendisini korunaksız ve güvencesiz hissedecektir. Bu da çocuğun gelecek kaygısı yaşamasına neden olacaktır.

		Kendi geleceğinizi nasıl görüyorsunuz?			Toplam
		Daha İyi	Daha Kötü	Bilmiyorum	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	198 70,0%	1 ,4%	84 29,7%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	167 59,0%	10 3,5%	106 37,5%	283 100,0%
Toplam		365 64,5%	11 1,9%	190 33,6%	566 100,0%

Tablo 15: Aile parçalanması ile kendi geleceklerini nasıl gördükleri arasındaki ilişki

Tablo 15 incelendiğinde bütün aile çocuklarının (%70,0), parçalanmış aile çocuklarına (%59,0) göre kendi geleceklerini daha iyi gördükleri görülmektedir. Kendi geleceğini bugününden daha kötü gören, bütün aile çocuklarının %0,4'ü iken, parçalanmış aile çocuklarının %3,5'idir. Tablodan görüldüğü üzere parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre gelecekte beklenenleri daha düşük-

¹²² Arvasi, 2008: 116.

tür. Bu durum ise parçalanmış aile çocuklarının, bütün aile çocuklarına göre daha çok gelecek kaygısı ve korkusu yaşadığını göstermektedir.

Gelecekte beklenmesi düşük olan ve gelecek kaygısı yaşayan parçalanmış aile çocuğunun, geleceğe dair plan yapması da bütün aile çocuklarına göre daha düşüktür. Çünkü depresyon eğilimi yüksek olan parçalanmış aile çocuğu, “kendini boşlukta, çökmüş ya da üzüntülü hissettiği”¹²³ için geleceğe daha karamsar ve umutsuz bakmaktadır. Araştırma bulgularında da bu düşünce gözlemlenmektedir. Sonuç olarak anne ve/veya babasının olamayışının eksikliğini hisseden parçalanmış aile çocuğu, kendisini hayata karşı daha savunmasız görmektedir. Bundan dolayı pek çok sosyal ve psikolojik sıkıntılar yaşayan parçalanmış aile çocuğu, özellikle babasının yokluğundan dolayı kendisini güvende hissetmediği için kendi geleceğini bugünüden daha kötü görmekte ve gelecekte beklenmesi daha düşük olmaktadır. Nitekim geleceğe yönelik hedefleri ve umutları olmayan parçalanmış aile çocuğunun okul başarısı da daha düşük olmaktadır.

3.4.5.4. Düşük Sorumluluk Gelişimi

Çocuğun, sorumluluk gelişimi ilk olarak aile ortamında başlamaktadır. Ailenin eğitime fonksiyonu çerçevesinde gerçekleşen sorumluluk gelişimi, ilk olarak çocuğa bazı küçük işler yaptırılarak ve onlara küçük sorumluluk verilerek yapılmaktadır. Ailede, çocukların da yapabileceği işler ve paylaşacakları sorumluluklar vardır. Anne ve babaya yardım, aileye bazı küçük katkılar, çocukların duygu ve irade eğitimi için faydalıdır. Her şeyden önce iş eylemi içerisinde çok çeşitli sosyal, psiko-sosyal ve pedagojik motifler bulunmaktadır. Bu motifler, temel güven duygusu, güçlükleri mücadele ederek aşma, kendi ferdiyetini idrak etme, girişimci olma, iş yapmanın sevinç ve mutluluğunu yaşama, sorumluluk taşıma, diğer bireylerle iş içerisinde diyalog kurma, toplumsallaşma, yaparak ve yaşayarak öğrenme gibi hususlardır. Bu bakımdan çocuğa verilecek küçük bir iş, bütün bu güçlerinin gelişmesine hizmet edecektir.¹²⁴ Ancak ailenin parçalanmasından dolayı, eğitime fonksiyonunu tam manasıyla yerine getir(e)memesi

¹²³ Nar, 2005: 94.

¹²⁴ Akyüz: 1992: 244.

sonucu çocuğun sorumluluk gelişimi de bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve çocukta düşük sorumluluk gelişimine neden olmaktadır. Sorumluluk gelişimi düşük olan çocuk, kendi üzerine düşen görev ve sorumluluklarını yeterince yerine getirmemektedir. Bu durum çocuğun tüm hayatını etkilediği gibi, onun akademik hayatına da yansımaktadır. Dolayısıyla çocuğun, okulda öğretmenleri tarafından verilen ödev ve sorumlukları yerine getirmemesine neden olmaktadır. Nitekim yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgularda bu görüşü destekler niteliktedir.

		Öğretmenlerimin verdiği ödev ve sorumlulukları yerine getiririm			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	173 61,1%	106 37,5%	4 1,4%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	130 45,9%	138 48,8%	15 5,3%	283 100,0%
Toplam		303 53,5%	244 43,1%	19 3,4%	566 100,0%

Tablo 16: Aile parçalanması ile ödev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri arasındaki ilişki

Tablo 16 incelendiğinde bütün aile çocuklarının %61,1'inin ödev ve sorumluluklarını her zaman yerine getirirken parçalanmış aile çocuklarının %45,9'unun ödev ve sorumluluklarını her zaman yerine getirdiği görülmektedir. Ödev ve sorumluluklarını hiçbir zaman yerine getirmeyen bütün aile çocuklarının %1,4'ü iken parçalanmış aile çocuklarının %5,3'üdür. Dolayısıyla parçalanmış aile çocuklarının ödev ve sorumluluklarını yerine getirme oranının, bütün aile çocuklarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Böylece okuldaki ödev ve sorumluluklarını yerine getirmeyen parçalanmış aile çocuğunun akademik başarısı, bu durumdan olumsuz etkilenerek düşmektedir.

3.4.5.5. Özgüven Kaybı

Çocuklar için kendilerini dinleyen ve anladığını hissettiren birilerinin varlığı çok önem taşımaktadır. Çocuklar, kendilerini önem vererek dinleyen büyüklerle konuşmaya ve onların dünyasına girmeye bayılmaktadırlar. Söz konusu durum, küçük bir çocuk için gençlerden ve erginlerden çok farklı olmaktadır. Çocuklar, hissettiklerini paylaşacak ve duygularını aktaracak bir yetişkin özellikle bir ebeveyn bulduklarında psikolojik olarak rahatlamaktadırlar. Bu on-

ların kişiliğine de yansımaktadır. Sevildiğini, desteklendiğini ve ilgilenildiğini hisseden çocuk, kendini daha önemli olduğunu düşünerek, daha kendinden emin ve kendine güvenen bir kişilik kazanarak grubunda lider rolünü üstlenmektedir.¹²⁵

Kasatura'nın 1979 yılında lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmaya göre, belirli konularda anne babaları tarafından fikirleri alınan çocukların özgüven gelişimi, anne babalarının demokratik, benimseyici tavırları nedeniyle daha olumlu olmaktadır. Kusurlu, yanlış davranışlarına rağmen, benimsedikleri, sevildikleri duygusunu taşıyan çocuklar, kendilerini çaresiz hissettiklerinde yanlarında hemen anne babalarını bulacaklarına inandıkları için zaman zaman cezalandırmalar olsa da bu cezaların bir kurala dayandığını ve kendilerini iyi yetiştirmeye yönelik bir disiplinden kaynaklandığını bilmektedirler.¹²⁶ Dolayısıyla bireyin özgüveninin artmasında en önemli etken ailedir. Ancak ailenin parçalanmasıyla işlevsiz kalması sonucu çocuğun özgüven gelişimi olumsuz etkilenmektedir. Böylece çocukta özgüven kaybına ve girişkenliğinin engellenmesine neden olmaktadır. Nitekim araştırmada elde edilen verilerde bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

		Sınıfta söz alıp sorulara cevap vermek istemiyorum			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	20 7,1%	98 34,6%	165 58,3%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	37 13,1%	125 44,2%	121 42,8%	283 100,0%
Toplam		57 10,1%	223 39,4%	286 50,5%	566 100,0%

Tablo 17'de görüldüğü üzere bütün aile çocuklarının %7,1'i sınıfta söz alıp sorulara cevap vermek istemiyorken, parçalanmış aile çocuklarının %13,1'i cevap vermek istememektedir. Aynı şekilde bütün aileye sahip öğrencilerin %58,3'ü sınıfta söz alıp sorulara cevap vermek isterken, parçalanmış aileye sahip öğrencilerde bu oran daha düşük (%42,8) seviyededir. Dolayısıyla parçalanmış aile çocukları, bütün aile çocuklarına göre daha düşük seviyede sınıfta söz

Tablo 17: Aile parçalanması ile sınıfta söz alıp sorulara cevap vermek istemeleri arasındaki ilişki

¹²⁵ Şentürk, 2012: 207.

¹²⁶ Kasatura, 1998: 163.

alıp sorulara cevap vermek istemektedirler. Bu durum parçalanmış aile çocuklarının daha düşük özgüvene sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim bireyin bu şekilde kendine güvensiz olmasına neden olan en temel sebep ailenin verdiği eğitimidir. Yanlış şartlanmalarla eğitilmiş olan birey bu şartlanmaları, yetişkinliğinde de fazla değişime uğratmadan devam ettirir. Örneğin, hiç hata yapmasına izin verilmeyen bireyler, yapmış oldukları hataları telafi edilemez yanlışlar olarak algıladıkları müddetçe, girişimde bulunma cesaretini kendilerinde kolayca bulamayacaklardır. Oysa aileleri tarafından, her insanın zaman zaman hata yapabileceği gerçeğine uygun yettirilenler, daha kolay girişimlerde bulunabileceklerdir. Kendi görüş ve düşüncelerini daha kolay savunacaklardır. Daha rahat bir şekilde tartışma açabilecek ve gerektiğinde yardım isteyebileceklerdir.¹²⁷ Sonuç olarak çocukta özgüven kaybına ve başarabileceğine olan inancının yitirilmesine neden olan aile parçalanması, çocuğun derslerdeki girişimini ve cesaretini kıldığından dolayı onun okul başarısını olumsuz yönde etkileyecektir.

3.4.5.6. İntihar Eğilimi

Sosyoloji literatüründe intihar üzerine yapılan en kapsamlı eser, Fransız Sosyolog Emile Durkheim'in 1897 yılında yayınladığı "Le Suicide-Etude Sociologique" (İntihar-Toplumbilimsel İnceleme) adlı eseridir. Durkheim, bu eserinde intiharı; "Ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir." şeklinde tanımlamıştır. Durkheim, intihar olayını açıklamak üzere, önce o zamana kadar bu konuda öne sürülmüş bütün belli başlı görüşleri irdelemekle işe başlıyor. İrdelemesini yaptığı görüşler intiharı akıl hastalığı, ırk, kalıtım, iklim ve hava sıcaklığı, yansılama (taklit) etkenleriyle açıklamak isteyen görüşlerdir. Durkheim, bu etkenlerin intiharın nedeni olamayacağını tek tek kanıtladıktan sonra, "Geriyeye bir tek etken kalıyor: toplum etkeni!" diyor. Durkheim, her toplumun kendine özgü olan ve büyük toplumsal dönüşümler ya da olağandışı durumlar olmadıkça durağan kalan bir "toplumsal intihar oranı" bulunduğunu belirtiyor. "Bu da intiharın bir

¹²⁷ Kasatura, 1998: 167-168.

toplumsal olgu olduğunu kanıtlar” diyor¹²⁸ Durkheim, üç tip intihar türü olduğu ifade ederek bunların; bencil, elcil ve kuralsızlık intiharı şeklinde sıralıyor.

İntiharların nedenleri üzerine yapılan pek çok araştırma vardır. 2008 yılında Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan “Türkiye’de Ergen Profili” adlı araştırmada, ergenler kendilerini intihara sürükleyen nedenler olarak aileyi (%30,2), sevgilisiyle yaşadığı sorunlarını (18,4) ve aile baskısını (%11,7) göstermektedir.¹²⁹ Aynı şekilde Başbakanlık Aile Araştırma Genel Müdürlüğü tarafından 2011 yılında yapılan “Tek Ebeveynli Aileler” adlı araştırmada da özellikle 15-17 yaş arası kız çocuklarının, aile parçalanması sonrası yaşadıkları sıkıntılarla baş edemediklerinden dolayı intihar etme eğiliminde olduklarını tespit etmişlerdir.¹³⁰ Şahnur Şener ve arkadaşları¹³¹ tarafından Ankara’da yapılan “Ankara’daki İki Yetiştirme Yurdunda Yaşayan Ergenlerde İntihar Eğilimleri” adlı çalışmada da yetiştirme yurdundaki erkek ergenlerle, aileleriyle yaşayan erkek ergenler arasındaki intihar puan ortalamaları farkı, oldukça anlamlı olduğunu ve yetiştirme yurdunda kalan erkek ergenlerin intihar etmeye daha çok eğilimli olduklarını ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı hem yapılan araştırmalarda, hem de Durkheim’in ortaya koyduğu “Bencil İntihar” nedenleri arasında, bireyin intihar etmesinde ailenin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmada elde edilen bulgularda bu görüşü doğrular niteliktedir. Çünkü aile, bireyin her türlü çaresizliğini gidermekte ve onun yaralarını sevgi bağıyla iyileştirmektedir.

Tablo 18: Aile parçalanması ile intihar etmeyi düşünceleri arasındaki ilişki

		Bazen intihar etmeyi düşünürüm			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	10 3,5%	32 11,3%	241 85,2%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	24 8,5%	52 18,4%	207 73,1%	283 100,0%
Toplam		34 6,0%	84 14,8%	448 79,2%	566 100,0%

¹²⁸ Durkheim, 2011: 6-25.

¹²⁹ Turgut, 2010: 118.

¹³⁰ Kalaycı, 2011: 11.

¹³¹ Şahnur Şener ve arkadaşları, 1988: 96-97.

Tablo 18’de görüldüğü üzere bütün aile çocuklarının %3,5’i her zaman intihar etmeyi düşünürken, parçalanmış aile çocuklarının %8,5’i her zaman intihar etmeyi düşünmektedir. Aynı şekilde bütün aile çocuklarının %85,2’si intihar etmeyi hiçbir zaman düşünmezken, parçalanmış aile çocuklarında bu oran %73,1 gibi daha düşük seviyededir. Dolayısıyla elde edilen verilere göre parçalanmış aile çocuklarının bütün aile çocuklarına göre intihar etmeye daha çok meyilli oldukları görülmektedir. Bunun en temel sebebi; ailesi parçalanmış çocukların aileleri ile zayıf bağların olması ve çocukların sevgi ihtiyaçlarının yeterince karşılanmamasıdır. Bunun yanında aile içi kavgalar ve anne ve babanın ayrılması gibi büyük stres yaratan durumlarda intihar riskini arttırmaktadır.¹³² Nitekim bu durumdaki çocuk pek çok sosyal ve psikolojik sıkıntılar yaşayacağından dolayı akademik başarısı da bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir.

3.4.5.6.7. Kendini Suçlama (Suçluluk Duygusu)

Aile parçalanması çocuk üzerinde pek çok olumsuz etki bırakır. Çocuğun 3-6 yaşları arasında olduğu zamanlarda, boşanma yoluyla gerçekleşen aile parçalanmaları, çocukta, saldırganlık, kendini suçlu hissetme, özgüven kaybı ve utangaçlık, yüksek kaygı ve abartılmış korkulara sahip olma gibi tepkiler ortaya çıkarmaktadır.¹³³ Özellikle bazı çocuklar bu tepkilerden kendini suçlu hissetme olayını abartarak anne ve babalarının boşanmasının nedeni olarak kendilerini görürler. Çünkü çocuk boşanma haberini öğrendikten sonra bir şok yaşamaktadır. Boşanma haberinin yarattığı bu şokun hafiflemesinin ardından çocuk, bu duruma neden olan suçlunun kim olduğunu öğrenmeye çalışmaktadır. Nitekim boşanma olgusunun etrafını saran üzüntü ve kızgınlık gibi duyguların dışa vuran tepkisi; suçlama şeklinde olmaktadır. Bundan dolayı bazı çocuklar kendilerini suçlarken bazıları annelerini ya da babalarını, bazıları da her ikisini suçlar.¹³⁴ Çocuğun kendini suçlamasına yönelik araştırma yapan Çankırlı¹³⁵ söz konusu durumu

¹³² Milliyet’te yayımlanan şu haber örnek olarak verilebilir: “Aydın’ın Söke İlçesi’nde, bir süre önce babasını kaybeden ve annesiyle yaşayan ortaokul öğrencisi 12 yaşındaki B. K., iddiaya göre, bu acıya dayanamayarak evde kimsenin olmadığı sırada kendini odanın tavanındaki demire ipe asarak yaşamına son verdi. Odadaki incelemede, ‘İntihar ediyorum’ yazılı not bulundu.” (Milliyet, 2013).

¹³³ Tezcan, 1999: 155-156.

¹³⁴ Wolf, 2002: 16.

¹³⁵ Çankırlı, 2008: 43.

şu şekilde açıklamaktadır: “Çoğu zaman eşler arasındaki çekişme çocuğun gözleri önünde gerçekleşir. Saatlerce süren karşılıklı suçlamalar, tehditler ve hakaretler çocuğu derinden üzer. Çocuğun tartışma konusu edildiği çekişmeler daha da tehlikelidir. Zira çocuk yanlış davranışlarından dolayı anne ve babanın kendisini sevmediklerini, bu yüzden tartışmalarını düşünür, suçluluk duygusuna kapılır.” Nitekim araştırmada elde edilen verilerde bunu doğrular niteliktedir.

		Anne ve babamın ayrılmasından/ölümünden kendimi suçlu hissedirim			Toplam
		Her Zaman	Bazı Zamanlar	Hiçbir Zaman	
Kiminle yaşıyorsunuz?	Bütün Aile	3 1,1%	8 2,8%	272 96,1%	283 100,0%
	Parçalanmış Aile	11 3,9%	22 7,8%	250 88,3%	283 100,0%
Toplam		14 2,5%	30 5,3%	522 92,2%	566 100,0%

Tablo 19’da görüldüğü üzere parçalanmış aile çocuklarının %3.9’u anne ve babasının ayrılmasından/ölümünden her zaman kendini suçlu hissederken bu oran bütün aile çocuklarında daha düşüktür (%1,1). Aynı şekilde bütün aile çocuklarının %96,1’i hiçbir zaman anne ve babasının ayrılmasından/ölümünden kendini suçlamazken, parçalanmış aile çocuklarında bu oran daha düşük çıkmaktadır; %88,3. Dolayısıyla parçalanmış aile çocuklarının bazılarının ailelerin parçalanmasının nedeni olarak kendilerini suçladıkları görülmektedir. Bu suçluluk duygusu, çocukta vicdani rahatsızlığa neden olarak psikolojik açıdan sıkıntılara neden olmaktadır. Bu da çocuğun akademik başarısına olumsuz yönde yansımaktadır.

Sonuç

Tarihin en eski kurumu olarak bilinen ve ilk insanlardan beri varlığından söz edilen aile, geçmişten günümüze kadar yapısı ve işleyişi bakımından pek çok değişime uğrayarak varlığını korumaktadır. En sade tanımıyla aile; toplumun, biyolojik ve kültürel yeniden üretiminin yapıldığı yerdir. Günümüzde yaygın olarak anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan modern çekirdek yapıya sahip olan ailenin, toplum içinde pek çok işlevi vardır. Başka bir

Tablo 19: Aile parçalanması ile kendini suçlu hissetmeleri arasındaki ilişki

ifadeyle aile kurumu; toplumun devamının sağlanması, çocuğun eğitilerek sosyalleştirilmesi, karşılıksız sevgi ve saygıya dayalı sağlıklı bir iletişimle aile üyelerinin psikolojik tatminlerinin sağlanması gibi işlevleri yerine getirmektedir.

Toplumun en temel yapı taşlarından biri olan aile, çocuğun başarılı bir yetişkin olarak topluma uyum sağlamasında en önemli etkenlerden biridir. Ancak boşanma, ölüm ve uzun süreli ayrılık gibi nedenlerle aile parçalanması sonucunda aile bu işlevlerini yerine getirmekte zorluk çekmektedir. Bu şekilde ailenin fonksiyonlarında yaşanan daralma, başta ailenin en küçük üyesi olan çocuk olmak üzere, tüm aile üyeleri üzerinde pek çok olumsuzluklara neden olmaktadır. Toplumun yapısında gerçekleşen en küçük değişim tüm toplumu etkilemektedir. Bundan dolayı günümüzde (özellikle boşanmaya dayalı) artan aile parçalanmaları da öncelikle aile üyelerini daha sonrada tüm toplumu olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü toplumun en temel kurumlarından biri olan aile, parçalanma sonucunda kendinden beklenen görevleri yeterince yerine getirememektedir.

Sonuç olarak yapısal işlevselci bakış açısıyla, betimleyici araştırma yöntemiyle Trabzon merkezdeki ortaokul 8.sınıf ve lise 12.sınıf öğrencileri evren kabul edilerek 283'ü parçalanmış ve 283'ü bütün aile modelinden olmak üzere toplamda 566 öğrenciye yapılan anket çalışması sonucu, alandan elde edilen verilere göre aile parçalanmasının çocuğun eğitimdeki başarısını olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Nitekim okul başarısını gösteren en önemli unsurlardan biri olan, "geçen dönem not ortalaması" öğrencilere sorulmuş ve alınan cevaplara göre bütün aile modelindeki öğrencilerin "pekiyi" ve "iyi" başarı seviyesinde yoğunlaşırken (%76,3) parçalanmış aileye sahip öğrencilerin cevapları "geçer" ve "orta" başarı seviyesinde yoğunlaşmıştır (%57,3). Söz konusu başarısızlığın en temel sebebi ise: aile parçalanmasının, ailede bir fonksiyon daralması ya da fonksiyon kaybına neden olarak öğrencilerin maddi ve manevi beklentilerinin yeterince karşılanmamasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda Öğrencilere "Bu zamana kadar en çok neyin eksikliğini hissettiniz?" sorusu sorulmuş ve elde edilen verilere göre parçalanmış aile modelindeki öğrencilerin çoğunluğu ailenin (%31,4) ve mutlu bir ev ortamının

(%13,4) eksikliğini hissederken bütün aileye sahip öğrencilerin çoğunluğu (%56,9) hiçbir şeyin eksikliğini hissetmemektedir. Öte yandan parçalanmış aile çocuklarının; ebeveyn yoksunluğu çekmeleri, anne ve babalarıyla sağlıklı iletişim kuramaması, ebeveynlerin örnek rol model olmaması ve onlara karşı destekleyici tutum sergilememesi, okul aile işbirliğinin yeterli düzeyde sağlanamaması ve çeşitli ekonomik sıkıntılar yaşaması, okul başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı şekilde boşanma, ayrı yaşama ve ölüm sebeplerine bağlı olarak ortaya çıkan aile parçalanmasının, çocukta özgüven kaybı ve çeşitli ruhsal problemler yaşamasına neden olduğu da alandan elde edilen bulgularla desteklenmektedir. Söz konusu eksiklikler ve sıkıntılar, çocuğun tüm hayatını olumsuz yönde etkilediği gibi öğrenim hayatını da olumsuz etkilemektedir.

KAYNAKÇA

Adak, Nurşen (2005), "Toplumun Temel Yapı Taşı: Aile", *Kurumlara Sosyolojik Bakış*, (Editör: Sevinç Güçlü), İstanbul: Birey Yayıncılık.

Akyüz, Hüseyin (1992), *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Akyüz, Hüseyin (2008), *Kurumlar Sosyolojisi Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Arıkan, Çiğdem (1988), "Ailede Çocuğa Yönelik Şiddet", *Haccettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1-2-3, Ankara.

Arvasi, S. Ahmet (2008), *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2012), *Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılmağına Dair*, (Çeviren: Işık Ergüden), İstanbul: Versus Kitap.

Başaran, İbrahim Ethem (1997), *Eğitim Psikolojisi Eğitimin Psikolojik Temelleri*, Ankara: Özkan Matbaacılık.

Bayhan, Vehbi (2013), "Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet", *Doğu Batı Dergisi* 63, (Editör: Cansu Özge Özmen), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bozkurt, Veysel (2012), *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Bursa: Ekin Yayınevi.

Büyüköztürk, Şener, ; Çakmak, E. K. ; Akgün, Ö. E. ; Karadeniz, Ş. ; Demirel, F. (2013), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Celkan, Hikmet Yıldırım (1991), “Beşeri Kültürün Temel Ögesi Olarak Aile”, *Aile ve Toplum Dergisi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Sayı: 1, Ankara.

Chesla, Elizabeth (2001), *A Parent's Guide To 8th Grade Ensure Your Child's Success In School*, New York: Learning Express.

Cüceloğlu, Doğan (2006), *Başarıya Götüren Aile Sınav Döneminde Ana Babalık*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çağan, Kenan (2011), “Ailenin İşlevleri”, *Aile Sosyolojisi*, (Derleyen: Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

Çankırılı, Ali (2008), *Okul Ailede Başlar*, İstanbul: Zafer Yayınları.

Doğan, İsmail (2011), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Doğan, İsmail (2012), *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Doğan, Sait Mehmet; Özyurt, S. ; Boztoprak, G. (2009), *Sosyoloji Çarşısı*, İstanbul: Yazı Yayınları.

Durkheim, Emile (2011), *İntihar*, (Çeviren: Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi.

Dündar, Özge Zeybekoğlu (2012), “Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri”, *Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar*, (Editör: Nurşen Adak), Ankara: Siyasal Kitabevi,

Esen, Havva (2010), “Akyurt İlköğretim Okulunda Okuyan Parçalanmış ve Tam Ailelerden Gelen Öğrencilerin Aile İçi Durumları ve Okul Başarı Durumlarına İlişkin Görüşleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Feyzioğlu, Semiha; Kuşçuoğlu, C. (2011), “Tek Ebeveynli Aileler”, *Aile ve Toplum Dergisi*, Ames Matbaacılık, Sayı: 26, Ankara.

Freyer, Hans (1967), *Sosyolojiye Giriş*, (Çeviren: N. Abadan), Ankara: Sevinç Matbaası.

Gökçe, Birsen (1991), "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, (Der.: Beylü Dikeçliğil, Ahmet Çiğdem), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Güleç, Selma; Alkış, Seçil (2003), "İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Derslerdeki Başarı Düzeylerinin Birbiriyle İlişkisi" *İlköğretim-Online Dergisi*, Sayı: 2, Ankara.

Kalaycı, Ahmet Rasim (2011), *Tek Ebeveynli Aileler*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kasapoğlu, Aytül (1990), "Birey-Aile-Toplum", 1. *Aile Şurası Bildirileri*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kasatura, İlkay (1998), *Kişilik ve Özgüven*, İstanbul: Evrim Yayınları.

Küçük Kurt, Mehmet (1990), "Ailenin Psikolojik (Moral) Fonksiyonu", *Türkiye Aile Yıllığı 1990*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Marshall, Gordon (2009), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çeviren: Osman Akınbay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Murdock, George Peter (1965), *Social Structure*, New York: The Macmillan Company.

Ozankaya, Özer (1994), *Toplumbilim*, İstanbul: Cem Yayınevi,

Ozankaya, Özer (1995), *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Nar, Ercan (2005), *Anne Baba ve Öğretmenim Beni Anlayın*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Nirun, Nihat (1994), *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Özgüven, İbrahim Ethem (2001), *Ailede İletişim ve Yaşam*, Ankara: Pdrem Yayınları.

Özgüven, İbrahim Ethem (2002), *Bireyi Tanıma Teknikleri*, Ankara: Pdrem Yayınları.

Özyurt, Cevat (2011), "Çocuk Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", *Aile Sosyolojisi*, (Derleyen: Kadir Canatan, Ergün Yıldırım), İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

Senemoğlu, Nuray (2005), *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Steinberg, Laurence (2013), *Ergenlik*, (Çeviren: Figen Çok vd.), Ankara: İmge Kitabevi.

Şahnur, Şener; Uluergüven, Ç. ; Arıkan, Z. ; Oral, N. (1988), "Ankara'daki İki Yetiştirme Yurdunda Yaşayan Ergenlerde İntihar Eğilimleri", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1-2-3, Ankara.

Şemin, Refia (1975), *Okulda Başarısızlık*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Şemin, Refia Uğurel (1992), *Gençlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi,

Şentürk, Ünal (2012), *Sosyolojik Açıdan Parçalanmış Aile ve Çocuk İlişkisi*, İstanbul: Kum Saati Yayınları,

Şimşek, Tülay Bozkurt (1988), "Endüstrileşmiş Toplumlarda Aile Yapısına Sosyo-Psikolojik Açıdan Genel Bir Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1-2-3, Ankara.

Tezcan, Mahmut (1990), "Toplumsal Değişme ve Aile", *Türkiye Aile Yılı 1990*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Tezcan, Mahmut (1999), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Şafak Matbaacılık.

Tezcan, Mahmut (2003), "Eğitimin Toplumsal Temelleri", *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, (Editör: VeySEL Sönmez), Ankara: Anı Yayıncılık.

Tezcan, Mahmut (2012), *Çocuk Sosyolojisi*, Ankara, Anı Yayıncılık.

Timurturkan, Meral (2012), "Aile Birliğinin Bozulması: Boşanma ve Yeniden Evlenme", *Değişen Toplumda Değişen Aile Sosyolojik Tartışmalar*, (Editör: Nurşen Adak), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Tufan, Beril (1983), "Aile İçi İlişkilerin Ruh Sağlığına Etkisi Üzerine Bir İnceleme", *Hacettepe Üniversitesi*

Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, Ankara.

Turgut, Mustafa (Ed.) (2010), *Türkiye’de Ergen Profili 2008*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ulusoy, Ayten (2009), “Öğrenme”, *Gelişim ve Öğrenme*, (Editör: Ayten Ulusoy), Ankara: Anı Yayıncılık.

Wolf, Anthony E. (2002), *Boşanmanız Şart mıydı? Boşanmış Ana-babalar İçin Rehber*, (Çeviren: Emel Aksay), Ankara: Sistem Yayıncılık.

Yavuzer, Haluk (1997), *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, İbrahim (2006), “Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Gündelik Sıkıntılar ve Sosyal Destek”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı.30, Ankara.

Yörükoğlu, Atalay (2000), *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul: Özgür Yayınları.

Yararlanılan Web Kaynakları

Ergün, Mustafa (t.y.), *Eğitim Sosyolojisi*, E-kitap, <http://www.egitim.aku.edu.tr/egsos.pdf> (Erişim: 10.04.2013)

Hasanoğlu, Alper (2013), “Babanın Yokluğu”, *Radikal Gazetesi*, 27.10.2013 http://www.radikal.com.tr/yazarlar/dr_alper_hasanoglu/babanin_yoklugu-1157555

(Erişim: 09.11.2013)

MEB, (2013a), “Okul Başarısında Ailenin Rolü”, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/07/20/702539/dosyalar/2012_12/24055839_aileninrolu.pdf (Erişim: 23.09.2013)

MEB, (2013b), “Devamsızlık”, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/34/05/217808/icerikler/devamsizlik_75676.html (Erişim, 12/11/2013)

Milliyet, (2013), “12 Yaşında İntihar Etti”, <http://gundem.milliyet.com.tr/12-yasinda-intihar-etti/gundem/detay/1805230/default.htm> (Erişim: 10/12/2013)

Şahin, Doğan (2013), “Kişilik Bozukluklarında Görüşme, Anamnez ve Formülasyon”, <http://web-cache.googleusercontent.com/search?q=cache:q2sbwuoStt4J:iys.inonu.edu.tr/web-panel/dosyalar/477/file/formulasyon/kisilik-bzklarında-formulasyon.ppt+&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> (Erişim: 06/11/2013)

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından yılda iki sayı yayımlanır. Dergi, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde yayın kurulu tarafından belirlenen kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına gönderilir. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, dergi ve alan editörlerinden oluşan yayın kurulunca incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez ve yayım konusundaki kesin sonuç yazara üç ay içinde iletilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir ve Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmi görüşü niteliğini taşımaz. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla, her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış

“araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap yorumları” türünden metinler de değerlendirilmeye alınır. Yazılar, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü’nün karen.dergiler@gmail.com adresinden gerekli işlemler yapılmak suretiyle gönderilebilir. Burada yazarlar, yazılarının durumunu, hakem raporları ve yayımlanacağı tarihi kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler ve sonuçlar yazarlarının şahsi görüşleri olup; Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin resmi görüşü niteliğini taşımaz.

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nin yazım kuralları “Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association) Yayım Kılavuzu, 5. Baskı” esas alınarak oluşturulmuştur. Metin yazılırken 12 punto (dipnotlarda 10 punto) Minion Pro Display (PC ve Macintosh) yazı fontu kullanılmalıdır. Makale içerisinde bulunan Hellençe ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode/Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır. New Athena Unicode’un son versiyonu <http://apagreekkeys.org/NA-Download.html> adresinden indirilebilir. Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Makalelerde kullanılacak olan tüm resim, çizim ve harita gibi görsel veriler için sadece (fig.) kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik gözetilmelidir. Bu nedenle levha, resim, çizim, şekil ve harita gibi farklı ifade ve kısaltmalar kullanılmamalıdır.

Makalelerin e-posta yoluyla Word dosyası halinde karen.dergiler@gmail.com adresine gönderilmesi gerekmektedir. Görsellerin ise metinden bağımsız, .jpeg veya .tiff formatında, çözünürlüğünün 300 dpi’den az olmaması gerekmektedir. Makalenin özetinde en az 150, en fazla 200 kelime kullanılmalı; makalede en az 4, en çok 6 anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce,

Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe yazılmalıdır. Başvuru formunda, yazarın ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumun adı, yazışma ve e-posta adresi, telefon ve varsa faks numaraları eksiksiz olarak belirtilmelidir.

Dipnotlar metinde sayfa altında verilmeli, kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır. Metinde kullanılan kaynaklar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası (varsa figür, no.) şeklinde kısaltma olarak verilmelidir. Bir defa kullanılan yayınlar için de aynı kurala uyulması gerekmektedir. Latin alfabesiyle yazılmamış yayın isimleri gibi yazar isimleri de orijinal alfabesiyle yazılmalıdır. Makale içerisinde bulunan ara başlıklarda küçük harf kullanılmalı ve koyu (**bold**) yazılmalıdır. Dipnot ve kaynakça bölümünde bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayınına atıfta bulunulacaksa yıldan sonra alfabenin ilk harfinden başlamak kaydıyla küçük harf eklenmelidir. Makalelerde yüzyıl belirtilirken M.S. X. yüzyıla kadar olan tarihlerde Roma rakamları (M.Ö. IV. yüzyıl gibi), M.S. X. yüzyıldan sonra ise Arap rakamları kullanılmalıdır (M.S. 19. yüzyıl gibi).

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

a. Bibliyografya Örnekleri ve Dipnot Gösterimi

1. Basılı Kaynaklar

Tek yazarlı kitaplar

Bibliyografya: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

Bibliyografya: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 15.

İki ya da daha fazla yazarlı kitaplar

Bibliyografya: Papanghelis, Th. D. & Rengakos, A. (2001), *A Companion to Apollonius Rhodius*, Boston and Köln: Brill

Dipnot: Papanges & Rengakes, 2001: 65.

Bibliyografya: Belli, Oktay ve Kayaoğlu, Gündoğ (2004), *Trabzon'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişim Süreci*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Dipnot: Belli ve Kayaoğlu, 2004: 17.

Edit edilmiş kitapta bölüm

Bibliyografya: Ochotnikov, S. B. (2006), "The Chora of the Ancient Cities in the Lower Dniester Area (6th century BC-3rd century AD)", P. G. Bilde ve V. F. Stolba (Eds.), *Surveying the Greek Chora: Black Sea Region in a Comparative Perspective*, (Black Sea Studies 4, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies), içinde (81-97), Denmark: Aarhus University Press.

Dipnot: Ochotnikov, 2006: 81

Bibliyografya: Özsait, Mehmet, (2000) "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Dipnot: Özsait, 2000: 47.

Bir seride yayınlanmış kitaplar

Bibliyografya: Merker, G. S. (2000), *The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods*, Corinth 18, 4. New Jersey: Oxford University Press.

Dipnot: Merker, 2000: 14

Tez (Doktora ya da Yüksek Lisans)

Bibliyografya: Ada Hüsnü (2001), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

Dipnot: Ada, 2011: 35

Bibliyografya: Portanova, Josep John (1988), *The Associates of Mithridates VI of Pontus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University Press.

Dipnot: Portanova, 1988: 15.

Dergide makale

Bibliyografya: Perason, L. (1938), "Apollonius of Rhodes and the Old Geographers", *AJP*, 59 (4), 443-459.

Dipnot: Perason, 1938: 457.

Bibliyografya: Aşkın, M. (2013), “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 213-220.

Sayı numarası olmayan dergide makale

Bibliyografya: Wojan, F. (2003), “Kérasonte du Pont sous l'Empire romain: Étude Historique Etcopus Monétaire”, *Revue Numismatique*, 257-290.

Dipnot: Wojan, 2003: 258.

Bibliyografya: İncegöz K. (2007), “Türkiye’de Post modern Çalışmalar Yöntemleri”, *AHM*, 115-127.

Kongre-Sempozyum Yayınları

Bibliyografya: Varvaet, F. J. (2007), “The Reappearance of the Supra-provincial Commands in the Late Second and Early Third Centuries C.E.: Constitutional and Historical Considerations”, Olivier Hekster ve diğerler (Eds.), *Crises and the Roman Empire, Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20-24, 2006)*, içinde (125-140), Leiden and Boston: Brill.

Dipnot: Varvaret, 2007: 137.

Bibliyografya: Özsait, Mehmet (2000), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Dipnot: Özsait, 2000: 37.

Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayınına atıf

Bibliyografya: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, içinde (17-48), Trabzon: Serander Yayınları.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliyografya: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *AWE*, 10, 43-47.

Çevirisi yapılmış yayınlar

Bibliyografya: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

Basılı Günlük Gazete/Haber

Başcı, E. (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Habertürk*, s. 4.

Panicker, J. (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at „Draw the Prophet Muhammad“ Contest in Texas”, *The Guardian*, p. 3.

2. Elektronik Kaynaklar**İnternette yayınlanan dergide makale**

Bibliyografya: Botalov, S. G (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6. 43-56.

http://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Bibliyografya: Polat S. (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (2), 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf

Dipnot: Polat, 2014: 566.

Yazarı belli olmayan makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulusdevlet-nerdir>.

Yazarı ve tarihi belli olmayan makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.

“Black Sea” (n.d), in *Wikipedia*. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

E-posta ya da sohbet

Mehmet Güngör (kendisiyle yapılan Görüşme). Ankara: Ulus. Nisan 2014.

Film ya da belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures.

3. Arşivler**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Bibliyografya: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) “Bab-ı Asafi, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı”. (BOA. A. MKT. MHM.), 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

Dipnot: BOA, 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bibliyografya: BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Yassıada Tutanakları “Vatan Cephesi”. 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961

Dipnot: BCA, 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) publishes scientific studies once a year and at the end of each year the journal index is prepared and published in the Fall issue. Within one month from its publication, the most recent journal issue is sent to the libraries and international index institutions.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision

rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Turkish is the language of the KAREN. But, "Articles", "A Letter to the Editor" and "Compilations" submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies; one original, two photocopied forms with a compact disc, to KAREN at the address given below. The last corrected fair copies in original figures are to reach KAREN not later than one month. Minor editing may be done by the Editorial Board. Any views expressed in KAREN are the views and results of the authors and are not the official views of KAREN.

A. Instruction for Authors

Authors must use the bibliographic and formatting standards set out by Publication Manual of the American Psychological Association, 5th edition. The text uses a 12-point font (10-point form in footnotes) and Minion Pro Display (for PC and Macintosh). For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used. The latest version of New Athena Unicode can be downloaded from <http://apagreekkeys.org/NAU-download.html>. Footnotes must be given below and numbered automatically. All the visuals such as pictures, drawings and maps must be indicated with (fig.) and the figures must be numbered automatically. So, different names such as drawing, figure and map and other abbreviations should not be used.

The articles must be sent to the karen.dergiler@gmail.com via e mail. All the visuals must be formatted as .jpeg or .tiff and the appropriate resolution must be at least 300dpi for the visuals. Abstracts of 150-200 words are required for all manuscripts submitted and each manuscript should have 4 to 6 keywords. Manuscripts in Turkish must have abstract both in Turkish and English. Any manuscript in other languages must have abstract both in Turkish and native language. In the application form, the name of the author, academic title, affiliation, corresponding address, e mail address, telephone numbers and fax no, if any, must be indicated clearly.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate number). References including the author's name should be written in the original script of the publication. Subtitles in an article should be written in small letters and all initial letters of words should be written in **bold**. An author who has several cited articles published within the same years should have the reference marked a., b., c., etc. in both the footnotes and in the bibliography. Roman numerals are to be used when referring to centuries prior to and including the X century A.D. (IV century B.C., etc.). After the X century A.D. Arabic numerals are to be used eg. 19th century.

B. Page Layout

a. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

1. Printed Sources

Book by a single author

Bibliyografya: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 15.

Book by two or more authors

Bibliography: Papanghelis, Th. D. & Rengakos, A. (2001), *A Companion to Apollonius Rhodius*, Boston and Köln: Brill

Footnote: Papanges & Rengakes, 2001: 65.

Bibliography: Belli, Oktay ve Kayaoğlu, Gündag (2004), *Trabzon'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişim Süreci*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Footnote: Belli ve Kayaoğlu, 2004: 17.

Chapter in an edited work

Bibliography: Ochotnikov, S. B. (2006), "The Chorai of the Ancient Cities in the Lower Dniester Area (6th century BC-3rd century AD)", P. G. Bilde ve V. F. Stolba (Eds.), *Surveying the Greek Chora: Black Sea Region in a Comparative Perspective*, (Black Sea Studies 4, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies), içinde (81-97), Denmark: Aarhus University Press.

Footnote: Ochotnikov, 2006: 81

Bibliography: Özsait, Mehmet, (2000) "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Footnote: Özsait, 2000: 47.

Occasional publication

Bibliography: Merker, G. S. (2000), *The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods*, Corinth 18, 4. New Jersey: Oxford University Press.

Footnote: Merker, 2000: 14

Thesis-Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Ada Hüsnü (2001), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

Footnote: Ada, 2011: 35

Bibliography: Portanova, Josep John (1988), *The Associates of Mithridates VI of Pontus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia University Press.

Footnote: Portonava, 1988: 15.

Journal article

Bibliography: Perason, L. (1938), "Apollonius of Rhodes and the Old Geographers", *AJP*, 59 (4), 443-459.

Footnote: Perason, 1938: 457.

Bibliography: Aşkın, M. (2013), "Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 213-220.

Journal without volume number

Bibliography: Wojan, F. (2003), "Kérasonte du Pont sous l'Empire romain: Étude Historique Etcopus Monétaire", *Revue Numismatique*, 257-290.

Footnote: Wojan, 2003: 258.

Bibliography: İncegöz K. (2007), "Türkiye'de Post modern Çalışmalar Yöntemleri", *AHM*, 115-127.

Conference Papers and Proceedings

Bibliography: Varvaet, F. J. (2007), "The Reappearance of the Supra-provincial Commands in the Late Second and Early Third Centuries C.E.: Constitutional and Historical Considerations", Olivier Hekster ve diğerler (Eds.), *Crises and the Roman Empire, Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empire (Nijmegen, June 20-24, 2006)*, içinde (125-140), Leiden and Boston: Brill.

Footnote: Varvaret, 2007: 137.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, içinde (35-43), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları No: 81.

Footnote: Özsait, 2000: 37.

Citation an author with more than one cited publication within the same year

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, içinde (17-48), Trabzon: Serander Yayınları.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *AWE*, 10, 43-47.

Translated Works

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

Newspapers /News

Başcı, E. (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Habertürk*, s. 4.

Panicker, J. (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at „Draw the Prophet Muhammad“ Contest in Texas”, *The Guardian*, p. 3.

2. Electronic Sources

Journal article published on the internet

Bibliography: Botalov, S. G (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat S. (2014), “Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (2), 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf

Footnote: Polat, 2014: 566.

Author indefinite article

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulusdevlet-nedir>.

Articles without aauthor and date

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.

“Black Sea” (n.d), in *Wikipedia*. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

E-mail or conversation

Mehmet Güngör (kendisiyle yapılan Görüşme). Ankara: Ulus. Nisan 2014.

Film or documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Columbia Pictures.

3. Archives**The Prime Ministry Ottoman Archives**

Bibliography: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) “Bab-ı Asafi, Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı”. (BOA. A. MKT. MHM.), 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

Footnote: BOA, 439/79, 22 Mart 1869 (1285.Z.8)

The Prime Ministry Republic Archives

Bibliography: BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Yassıada Tutanakları “Vatan Cephesi”. 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961

Footnote: BCA, 010. 09/ 212. 656.1, 10.05.1961.

KAREN

Yıl/Year: 2018 Cilt/Volume: 4 Sayı/Number: 5

- 1** 1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon'da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek: DR. Barozzi-Yaver Efendi Çatışması
- 33** Balkan Gazetesinin Yazar ve Okur Köşesinden Bulgaristan Türklerinin Sorunları (1906-1908)
- 83** Birinci Dünya Savaşı'nda "Göç"ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun
- 103** Faik Ahmet Barutçu'nun Kaleminden II. İnönü Muharebesi
- 121** Rize Gazetesi'ne Göre Rize'de Ekonomik Durum (1931-1942)
- 141** Nahçıvan Bölgesinin Orta Tunç Çağı Kil Kapları Üzerindeki Desenlerin Yayılım Alanı Ve Anlamı Hakkında
- 155** Balıkesir Yöresinde Eşlerin Birbirlerine Hitap Biçimlerinin Bir Türü Üzerine
- 167** Aile Parçalanmasının Çocuğun Okul Başarısına Etkisi: Trabzon Örneği

www.ktu.edu.tr/karen
www.dergipark.gov.tr/karen

karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com